

«ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ» ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
АРМЯНСКО-РОССИЙСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ "МХИТАР ГОШ"
"MKHITAR GOSH" ARMENIAN-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

«ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ»

ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԻԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
(*իրավագիտություն, մանկավարժություն, տնտեսագիտություն*)

“МХИТАР ГОШ”

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
(*правоведение, педагогика, экономика*)

“MKHITAR GOSH”

SCIENTIFIC-METHODICAL REVIEW
(*jurisprudence, pedagogics, economics*)

10-12 (35)
2012

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է «ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ» ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ

Վաչիկ ԲՐՈՒՏՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային
համալսարանի ռեկտոր

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԽՄԲԱԳԻՐ

Լևոն ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հայկ ԴԵՐՉՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ռուդիկ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Հասմիկ ԴԵՐՉՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Բենիամին ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Իրինա ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Սերգեյ ԱՐԱԶԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Մնացական ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Էմմա ՆԱՍԻԼՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Գառնիկ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Սրբագրիչ

Գոռ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Համակարգչային ձևավորող

Արմենուհի ՄՈՍԻՆՅԱՆ

Հանդեսում տպագրված բոլոր հոդվածները
գրախոսված են և երաշխավորված խմբագրական
խորհրդի անդամների կողմից

ՀԱՆԴԵՍԸ ԳՐԱՆՑՎԱԾ Է ՀՀ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԳՐԱՆՑՄԱՆ ՎԿԱՅԱԿԱՆ 01Մ 000219

Լույս է տեսնում տարեկան 4 անգամ
Հրատարակության 9-րդ տարի

ИЗДАЕТСЯ ПО РЕКОМЕНДАЦИИ УЧЕНОГО СОВЕТА
АРМЯНСКО-РОССИЙСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА "МХИТАР ГОШ"

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Вачик БРУТЯН

Кандидат педагогических наук, доцент
Ректор Армянско-Российского международного
университета "Мхитар Гош"

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Левон САРКИСЯН

НАУЧНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Гаук ДЕРЦЯН

Доктор юридических наук, профессор

Рудик ГЕВОРКЯН

Кандидат юридических наук, доцент

АСМИК ДЕРЦЯН

Кандидат педагогических наук, доцент

Бениамин ЕГИАЗАРЯН

Доктор экономических наук, профессор

Ирина ОВАКИМЯН

Доктор экономических наук, профессор

Сергей АГАДЖАНИЯН

Кандидат филологических наук, доцент

Мнацакан МАНУКЯН

Доктор педагогических наук, профессор

Эмма НАСИЛЯН

Кандидат экономических наук, доцент

Гаук ПЕТРОСЯН

Доктор педагогических наук, доцент

Гарник САФАРЯН

Доктор юридических наук, профессор

Корректор

Гор САРКИСЯН

Компьютерный дизайнер

Арменуи МОСИНЯН

Все статьи, опубликованные в журнале,
рецензированы и рекомендованы к публикации
членом редакционного совета

ЖУРНАЛ ЗАРЕГИСТРИРОВАН
В МИНИСТЕРСТВЕ ЮСТИЦИИ РА
СВИДЕТЕЛЬСТВО О РЕГИСТРАЦИИ 01Մ 000219

Издаётся 4 раза в год
9-ой год издания

ՀՈՒՇԱԳԻՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻՆ

«ՄԻՆԻՍԹԵՐ ԳՈՇ» հանդեսի խմբագրությունը գիտական հոդվածներն ընդունում է, եթե դրանք՝

- ա) պարունակում են սպառնիչ տեղեկություններ հեղինակների մասին.
- բ) ունեն 300 dpi խտությամբ էլեկտրոնային կամ 7x8 չափսի հեղինակի լուսանկար.
- գ) ունեն հայերեն և անգլերեն լեզուներով ամփոփումներ.
- դ) ունեն հղում-ծանոթագրություններ և (կամ) օգտագործված գրականության ցանկ.
- ե) կից ունեն մասնագետի գրախոսություն:

Հոդվածներն ընդունվում են պնակիտով (diskette) կամ էլ. փոստով:

ПАМЯТКА АВТОРАМ

Редакция журнала “МХИТАР ГОШ” принимает научные статьи, если они:

- а) содержат исчерпывающие сведения об авторах;
- б) имеют фото автора в формате 300 dpi или размером 7x8 см;
- в) имеют резюме на армянском и английском языках;
- г) имеют ссылки-сноски и (или) список использованной литературы;
- д) приложена рецензия специалиста.

Статьи принимаются на дискете или по электронной почте.

ՀՏԴ 342:340

ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՊԱՐԱՏԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ*

Հայկ ԴԵՐՁՅԱՆ (նկարում)

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի կառավարման խորհրդի նախագահ
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գոռ ԴԵՐՁՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի պրոռեկտոր
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Հանդես գալով որպես հասարակության քաղաքական համակարգի հիմնական կազմակերպական հիմք՝ պետական ապարատն իր գործառնություններն իրականացնում է սովորաբար առաջնորդվելով որոշակի սկզբունքներով:

Պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքներ մշակվել են, հիմնավորվել և կյանքի կոչվել պետական ապարատի գոյության բազմադարյա պատմության ընթացքում: Մ. Ն. Մարչենկոն, խոսելով այդ սկզբունքների մասին, գրում է. «Դրանցից մի քանիսը, որոնք հիմնականում վերաբերում են մեծ թվով երկրների պետական ապարատների գործունեությանը, զարգացման որոշակի ճանապարհ են անցել ու ամրապնդվել: Մյուսները, որոնք ավելի շատ վերաբերում են առանձին երկրների պետական ապարատների կազմակերպման ու գործունեության գործընթացին, տեղի ունեցած փոփոխությունների հետևանքով ժամանակի ընթացքում վերացել են»¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքները մեկնաբանվում են տարբեր ձևերով, չնայած որ նրանցում գերիշխում է ընդհանուր մեկ սկզբունք, ըստ որի՝ «գաղափարը» ճանաչվում է որպես գործունեության առաջնային հիմք: Այսպես, ըստ Մ. Ի. Բայտինի՝ պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքները «օրենսդրական, ելակետային հիմունքներ են, գաղափարներ ու պահանջներ, ո-

րոնք ընկած են պետության մեխանիզմի (ապարատի) ձևավորման, կազմակերպման և գործառնական աշխատանքի հիմքում»²: Վ. Ն. Դմիտրովը համարում է, որ «պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքները պետական մարմինների ձևավորման և գործառնական աշխատանքի նկատմամբ մոտեցումները որոշող հիմնական գաղափարներն ու ելակետային դրույթներն են»³: «Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքներ ասելով, - գրում է Մ.Ն.Մարչենկոն, - պետք է հասկանալ իբրև նրա կառուցման և գործառնական աշխատանքի հիմքում ընկած առավել կարևոր, առանցքային գաղափարներ ու դրույթներ»⁴:

Հարկ է նշել, որ վերջին տարիներին լույս տեսած մի շարք գիտական աշխատություններում պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքները, ցավոք, համաճանդորեն չեն ուսումնասիրվել, չնայած որ պետական ապարատի ընդհանուր բնութագրման հետ կապված այլ խնդիրների հետազոտման ժամանակ դրանք չեն էլ անտեսվում⁵:

Պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունքներն անվիճելիորեն դասվում են նրա հիմնական մեխանիզմների շարքին: Սկզբունքը միշտ ելակետային ուղղություն տվող հիմք է⁶: Պետական ապարատի խնդիրներին անդրադառնալիս պետք է անպայման նկատի ունենալ, որ նրա կազմակերպման և գործունեության բնագավառում, ինչպես և մյուս բոլոր ասպարեզներում, սկզբունքն առաջին հերթին գաղափար է: Եվ ոչ միայն գաղափար: Ինչպես պետական ապարատն ինքը չի սահմանափակվում գաղափարով, այլ ընդգրկում է նորմեր և սոցիալական հարաբերություններ, այնպես էլ նրա սկզ-

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

բունքները դուրս են գալիս զուտ գաղափարների շրջանակից՝ ձեռք բերելով նորմատիվ և իրավա-կիրառելի բովանդակություն: Ուրեմն, ձևակերպումը դարձնենք ավելի հստակ՝ պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքներն, առաջին հերթին, գաղափարներ են, սակայն, միաժամանակ, նորմեր են և հարաբերություններ:

Գոյություն ունի, ընդհանրապես, պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքներին նվիրված հարուստ գրականություն, կատարվել են ընդգրկուն ու հիմնավոր մեկնաբանումներ, տեսական վերլուծություններ: Մենագրությունների և դասագրքերի մեծամասնության մեջ խիստ կարևորվում է պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքների առանցքային դերն ու նշանակությունը: Որպես կանոն, նրանք թվին են դասվում օրինականությունը, ժողովրդավարությունը, հրապարակայնությունը, կոլեգիալությունը և միանձնյա ղեկավարման համակցությունը և այլն:

Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքների ակունքը պետք է փնտրել հենց ապարատի էության մեջ: Պետական ապարատում սոցիալական մարմինների համակարգի առկայությունն ընդունելով հանդերձ (նրա միջոցով իրականացվում է հասարակության պետական կառավարումն ու նրա շահերի պաշտպանությունը)՝ պետք է ընդգծել նաև այդ պետական ապարատի սկզբունքների կիրառման գործում կառուցողական մոտեցումների անհրաժեշտությունը: Սկզբունքների մեջ ընդգրկվում են և՛ գաղափարները, և՛ նորմերը, և՛ հարաբերությունները, ինչը ենթադրում է ընդհանուր գործընթացի մեջ տրամաբանության, հետևողականության և հավասարակշռվածության առկայություն: Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքների մեջ կարծես թե համաձուլվում է այդ ասպարեզում ձեռք բերված զարգացման համաշխարհային քաղաքակրթության փորձը⁷: Սկզբունքները, թվում է, պետական ապարատի հարուստ պատմության «չոր նստվածքն են», կմախքն ու էությունը՝ ազատված, տվյալ դեպքում՝ կոնկրետացումից և մասնավորեցումից:

Պետական ապարատի ձևավորման գործում սկզբունքները պարզապես կողմնորոշիչների դեր են կատարում: Հայտնի է, որ պետական ապարատի աստիճանական զարգացումը նրան գաղափարներից տանում է դեպի նորմեր, իսկ նորմերի իրագործմանը հաջորդում է անցումը հասարակական պրակտիկային: Եվ ահա, սկսած գաղափարի ծագումից (իսկ գաղափարն, իր հերթին, շատ հաճախ ձևավորվում է սկզբունքի տեսքով), սկզբունքը, ստանձնելով վճռորոշ դեր, ընթացք և

ուղղություն է տալիս պետական ապարատի զարգացմանը: Այսպես, բռնատիրությունը հաղթահարելու ձգտումը ծնել է իշխանությունների տարանջատման իրավական գաղափար (իրավական սկզբունք)⁸: Գաղափարն ու սկզբունքը, միաժամանակ, բավականին ամուր հիմքեր են ստեղծում, որպեսզի իշխանությունը չկենտրոնացնի միայն մեկ ձեռքում: Նման մոտեցումները բխում են օրենքներից, առաջին հերթին՝ սահմանադրություններից, և ի վերջո, վերածվում հասարակական պրակտիկայի: Շատ օրինակներ կարելի է բերել: Իրավական գաղափարի ձևավորման և կիրառման հետ սկսվում է պետական ապարատի գործունեությունը:

Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության իրավական սկզբունքը չի սահմանափակվում իրավական գաղափարի փուլով: Իրավական սկզբունքը՝ ծագման և ձևավորման ընթացքում, համընկնում է իրավական գաղափարի հետ: Սակայն հետագայում, քանի որ պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքն իրավական է (իսկ օրենքը, բնականաբար, չի վերջանում միայն գաղափարներով), սկզբունքը վերածվում է իրավական մատերիայի (նյութի) այլ ձևերի՝ նորմերի և հասարակական հարաբերությունների:

Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության որոշ իրավական սկզբունքներ, եթե կարելի է այսպես ասել, արմատավորվում-ամրանում են նորմերում՝ դառնալով սկզբունք-նորմեր՝ առանց նորմերի մեջ ուղղակիորեն ամրագրվելու: Այդ սկզբունքներն, անշուշտ, չի կարելի դիտել որպես կոնկրետ նորմեր, թեև նրանք տարրալուծվում են բազմաթիվ նորմերում, ձուլվում նրանց մեջ: Սկզբունքը մնալով դեպքում կատարում է, կարելի է ասել, բավականին ակտիվ դեր, կյանք առնելով ոչ թե, առանձին վերցրած, մեկ նորմի, այլ բազմաթիվ նորմերի մեջ⁹: Տվյալ դեպքում մենք գործ ունենք նորմերի մեջ չտարրալուծված, նրանցից դուրս գտնվող սկզբունքների հետ: Սկզբունք-նորմերը և, այսպես ասած, նորմերից դուրս գտնվող սկզբունքները պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության մեջ երկու իրարից տարբեր տեսակներ են ներկայացնում:

Պետական ապարատը, ինչ խոսք, կառուցվում և ձևավորվում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա, որոնք արտահայտում են նրա էությունն ու սոցիալական նշանակությունը¹⁰: Սկզբունքներում արտացոլվում են պետական ապարատի գլխավոր առանձնահատկություններն ու բնորոշ կողմերը, որոնք նրան տալիս են հատուկ մարմինների համակարգի բնույթ, համակարգ, որի միջոցով էլ իրականացվում է հասարակության պետական կառավարումն ու նրա հիմնական շահերի

պաշտպանությունը:

Պետական ապարատի սկզբունքները ելակետային կարևոր դրույթներն են, որոնցով իրավաբանական ամուր հիմքերի վրա են դրվում պետական մարմինների (ներկայացուցչական, գործադիր, դատական) համակարգի գործառնական աշխատանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները: Սկզբունքներն իրենց մեջ ներառում են պետական ապարատի առավել բնութագրական գծերը, որոշում նրա իրավաբանական բնույթը: Ղեկավարվելով նրանցով, պետական ապարատն ապահովում է հասարակության նորմալ գործունեությունը, ինչպես նաև քաղաքացիների քաղաքական և անձնական իրավունքներն ու ազատությունները, երաշխավորում իրավաբանական պարտականությունների կատարումը:

Պետական ապարատի սկզբունքները ներառված են բոլորի հատուկ մարմինների գործունեության մեջ՝ կազմելով իրավապահ համակարգի միջուկը, որը և կոչված է իրականացնելու հասարակության պետական կառավարումը և նրա հիմնական շահերի պաշտպանությունը: Այստեղից էլ՝ դրանց որոշիչ նշանակությունն իրավաբանական պրակտիկայում: Պետական ապարատի պահանջների խստիվ իրագործումը, միաժամանակ, նշանակում է կենսագործել նրանում ընդգրկված սկզբունքները: Այդ իսկ պատճառով կոնկրետ խնդիրներ լուծելու ընթացքում անհրաժեշտ է ղեկավարվել, առաջին հերթին, պետական ապարատի գործունեության սկզբունքներով: Այն հիմք է ծառայում հասարակության պետական կառավարումն ու նրա շահերի պաշտպանությունն իրականացնող հատուկ մարմինների հնարավորությունները ճիշտ կիրառելու համար:

Պետական ապարատի կառուցման և նրա գործունեության սկզբունքները կարող են հատուկ կերպով ամրագրվել ընդհանուր իրավաբանական նորմերում և, առաջին հերթին, սահմանադրություններում:

Պետական ապարատի սկզբունքները պայմանավորված են հասարակության կառավարմանն ու տարբեր տեսակի ունձգություններից նրա շահերի պաշտպանությանն ուղղված գործունեության բնույթով: Դա նշանակում է՝ հատուկ մարմինները, որոնց միջոցով կատարվում են այդ գործառնությունները, կարգավորվում-կատարելագործվում են ոչ թե ինքնըստինքյան, այլ շնորհիվ այն օբյեկտիվ պահանջ-պահանջմունքների, որոնք արտացոլվում են պետական ապարատի համակարգի մեջ՝ կազմելով նրա էությունը: Պետական ապարատի կազմակերպման և նրա գործունեության սկզբունքների բնույթը չի կարելի որոշել առանձին, այսինքն՝ պետական իշխանության բովանդակության և կառուցվածքի, սոցիալ-տնտեսական պայմանների, հասարակության ամբողջ

քաղաքական համակարգի կառուցման ու գործառնական սկզբունքներից անջատ:

Պետական ապարատը մշտապես գտնվում է զարգացման և կատարելագործման մեջ: «Հասարակության կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունների արդյունքում, - գրում է Վ. Ն. Խրոպանյուկը, - ծագում են նոր և վերացվում հնացած պետական մարմինների կառուցվածքները, սակայն բոլոր պատմական էտապներում պետական ապարատը հանդես է գալիս որպես հասարակության քաղաքական համակարգի հիմնական կազմակերպիչ-հիմք»¹¹:

Հասարակության և պետական ապարատի ձևավորման ու գործունեության մեջ իրավունքն ունի միևնույն դերակատարությունը: Պետական ապարատի գործունեության ընթացքում ձևավորվող հասարակական հարաբերությունների վրա իրավունքի ներգործությունը, սակայն, ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք պայմանավորված են պետական ապարատի կառուցվածքի յուրահատկությամբ, նրա մեջ մտնող (և հիմնական մաս կազմող) սոցիալական մարմինների առջև կանգնած նպատակների ու խնդիրների ինքնատիպությամբ¹²:

Առաջին՝ պետական ծառայության գծով պարտականությունների կատարման ընթացքում իրավական նորմերը պաշտոնատար անձանց առաջադրում են բարձր պահանջներ: Նման իրավիճակը բացատրվում է պետական ապարատի բազմաթիվ և, առաջին հերթին, իրավապահ մարմինների գործունեության բնույթով, վերջիններիս կողմից հանցավորության դեմ և հասարակական կարգի պահպանման ուղղությամբ պայքարի բարդությամբ ու դիմամիկայով, որն իր հերթին նրանց անձնակազմերից պահանջում է առավելագույն կազմակերպվածություն և կարգապահություն:

Երկրորդ՝ իրավունքի նորմերն ավելի մանրամասն կերպով են կանոնակարգում պետական ծառայությունների և, գլխավորապես, զինված ուժերի ծառայողների կենսագործունեության զանազան կողմերը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Վ. Ն. Խրոպանյուկը, «հասարակական կյանքի ոչ մի այլ ոլորտում իրավական նորմերը չեն կարգավորում մարդկանց միջև փոխհարաբերություններն այնքան հանգամանորեն, որքան ռազմական կազմակերպությունում»¹³:

Երրորդ՝ իրավունքը պետական ծառայությունների նկատմամբ պատասխանատվություն է սահմանում՝ ծառայության կարգը խախտելու համար: Առավել մեծ պատասխանատվություն է նախատեսվում զինծառայողների նկատմամբ՝ զինվորական ծառայության կատարման ժամանակ խախտումները բացառելու նպատակով: Այսպես, բավական է նշել, որ զինված ուժերում իրավաբա-

նական պատասխանատվության են ենթարկվում այնպիսի խախտումների համար, որոնք քաղաքացիական կյանքում հակաիրավական չեն համարվում: Խոսքը, առաջին հերթին, զինվորական քաղաքավարության կանոնների խախտման մասին է: Բացի դրանից, զինծառայողների նկատմամբ կիրառվում են իրավաբանական պատասխանատվության ավելի խիստ միջոցներ, քան քաղաքացիական անձանց նկատմամբ՝ համանման օրինախախտումների համար (օրինակ՝ պաշտոնական անձին վիրավորելը, անհնազանդությունը, հրամանը չկատարելը և այլն): Վերջապես, զինծառայողներն իրավաբանական պատասխանատվություն են կրում այնպիսի արարքների համար, որոնք կարող են լինել միայն զինվորական ծառայության ընթացքում (զորամասն ինքնական թողնելը, դասալքությունը, վախկոտություն հետևանքով գերի հանձնվելը և այլն)¹⁴:

Ինչպես արդեն նշեցինք, պետական ապարատի և հասարակության գործունեության վրա իրավունքը ներգործում է նույն սկզբունքների կիրառումով, չնայած, իհարկե, առկա են նաև որոշակի առանձնահատկություններ: Որո՞նք են դրանք:

Առաջին՝ իրավունքը ներգործում է պետական ապարատի գործունեության մեջ ձևավորված հասարակական հարաբերությունների վրա՝ իրավական նորմերում դրանք ամրագրելու ճանապարհով: Այսպես, սահմանադրական նորմերի կիրառումով առավել բարձր հիմքերի վրա է դրվում դատական մարմինների գործունեությունը, հստակեցվում են պետական շինարարության բնագավառում պետական բարձրագույն մարմինների կազմակերպական հարցերը, դրանց խմբավորման կարգը, իրավական վիճակը, նյութատեխնիկական մատակարարման հետ կապված խնդիրները և այլն¹⁵:

Երկրորդ՝ իրավունքը պետական ապարատի համակարգում ապահովում է հասարակական պատշաճ հարաբերությունների ձևավորումն ու հստակ կենսագործունեությունը: Իրավական նորմերի հիման վրա է կառուցվում իրավապահ մարմիններում ընդգրկված կադրերի առօրյա կյանքը, բարձրացվում նրանց մասնագիտական կազմակերպական պատրաստվածության մակարդակը: Իրավական կարգադրերին համապատասխան՝ հարաբերություններ են ձևավորվում ղեկավարի ու ենթակայի միջև, տրվում և կատարվում են հրամաններ: Այդ ամենը, բնականաբար, հնարավորություն է տալիս ապահովել ծառայության հստակ կատարումը, իսկ իրավապահ համակարգի ստորաբաժանումների օպերատիվ պատրաստվածության վիճակը մշտապես պահել պահանջվող մակարդակի վրա:

Երրորդ՝ պետական ապարատի կազմակերպման ու նրա գործունեության ընթացքում իրա-

վունքը նպաստում է հասարակական նոր հարաբերությունների ձևավորմանը: Այդ նոր հարաբերությունները, համահունչ լինելով պետական ապարատի զարգացման պահանջներին, անհրաժեշտ տարրեր են մտցնում պետական շինարարության մեջ: Այսպես, զինված ուժերի համակարգում զորակոչային տարիքի անձանցից պահանջվող համակրթական և տեխնիկական պատրաստականությունը թույլ է տալիս օրինաստեղծության ճանապարհով հետզհետե կրճատել զինվորական ծառայության ժամկետները¹⁶:

Չորրորդ՝ իրավունքն ապահովում է իրավապահ մարմինների օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը, անձնակազմերի ու աշխատակիցների ծառայության կատարման կարգի, նրանց ընտանիքների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Իրավապահ մարմիններում իրավունքի պաշտպանության ուղղությամբ ձեռնարկվող գործուն ջանքերը միտված են իրավախախտումների և դրանց առաջացման պատճառների վերացմանը: Միաժամանակ, առաջնային է համարվում իրավապահ մարմիններում կարգի և կարգապահության պահանջվող մակարդակի ապահովումը¹⁷: Իրավապահ մարմիններում պահպանական գործառույթը հիմնականում իրականացվում է քրեական և կարգապահական օրենսդրության մեջ պարունակվող նորմերի միջոցով:

Հինգերորդ՝ իրավունքը պետական ապարատի ծառայողների վրա դաստիարակչական մեծ ներգործություն է ունենում: Մասնավորապես, այն նպաստում է աշխատողների գիտակցական կարգապահության, կազմակերպվածության, պատրաստականության բարձրացմանը, ինչպես նաև անհրաժեշտ բարոյական հատկանիշների դաստիարակմանը: Կարգավորելով պետական ծառայողների կյանքի և գործունեության զանազան կողմերը, իրավունքը նրանց դաստիարակում է օրենքը խստագույն ձևով պահպանելու ոգով, հարգանք է պատվաստում իրավակարգի, օրինականության և ծառայության նկատմամբ:

Ինչպես տեսանք, իրավունքը կարևոր ու անհրաժեշտ միջոց է կարգապահության, օրինականության և կուլտուրայի ամրապնդման, պետական ապարատի աշխատողների մասնագիտական վարպետության բարձրացման, ծառայողների և նրանց ընտանիքների օրինական իրավունքների պաշտպանության համար: Այն ապահովում է պետական ապարատի տարբեր ստորաբաժանումների և մասերի նորմալ կենսագործունեությունը, ծագած հարցերի հաջող լուծումը, նպաստում ապարատի կառուցվածքի և իրավասությունների, գործունեության ձևերի և մեթոդների կատարելագործմանը: Ի վերջո, այդ ամենը դրականորեն են անդրադառնում հասարակության

պետական կառավարման, աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման, տարբեր ձևերի ու տնտեսական գործունեության հասարակական ու պետական շահերը պաշտպանելու գործի վրա:

- ¹ **Марченко М. Н.**, «Основные принципы организации и деятельности государственного аппарата». В кн.: «Общая теория государства и права». Академический курс в 2-х томах. Том 1. «Теория государства». Отв. ред. профессор М. Н. Марченко. М., «Зерцало», 1998, с. 170.
- ² **Байтин М. И.** «Принципы организации и деятельности механизма государства». «Теория государства и права». Курс лекций. Под ред. профессор Н. И. Матузова и А. В. Малько. М., «Юрист», 1997, с. 100.
- ³ **Дмитрук В. Н.**, Теория государства и права. Учебное пособие. Минск, «Амалфея», 1998, с. 36.
- ⁴ **Марченко М. Н.**, «Основные принципы организации и деятельности государственного аппарата». В кн.: «Общая теория государства и права». Академический курс в 2-х томах. Том 1. «Теория государства». Отв. ред. профессор М. Н. Марченко. М., «Зерцало», 1998, с. 170.
- ⁵ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Спирidonov А. И.** Теория государства и права. Учебник. М., «Проспект», 1998, с. 66-82; **Сырых В. М.**, Теория государства и права. Учебник. Отв. ред. профессор С. А. Чибирев. М., «Былина», 1998, с. 37-44; **Хропанюк В. Н.**, Теория государства и права (2-ое изд., допол., исправ.). Отв. ред. профессор Стрекозов В. Г., М., «Интерстиль», 2000, с. 137-137; **Апиан Н. А.**, Понятие и сущность современного государства; **Ասիյան Ն. Ա., Սաֆարյան Գ. Զ., Հակոբյան Զ. Զ.**, Պետության և իրավունքի տեսության հիմնահարցեր, Ոստումնական ձեռնարկ, Երևանի համալսարանի հրատ., 2001, էջ 5-42:
- ⁶ **Дмитрук В. Н.** Теория государства и права. Учебное пособие. М., «Новое Знание», 2002, с. 41.
- ⁷ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Мераченко М. Н.**, «Государство и право переходного периода». В кн.: «Проблемы теории государства и права». Учебное пособие. М., «Проспект», 1999, с. 106-128.
- ⁸ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Локк Д.** Избранные философские произведения. Том 2. М., 1960, с. 16-17, 29-35, 47-53 և այլն:
- ⁹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Керимов Д. А.** «Методология прав (предмет, функции, проблемы философии права). М., «Аванта +», 2000, с. 201-213.
- ¹⁰ Մանրամասն տե՛ս **Елисеев Б. П.** Система органов государственной власти и Российской Федерации. Автореферат дис. док. юрид. наук. М., 1998.
- ¹¹ **Хропанюк В. Н.** Теория государства и права (2-ое изд., допол., исправ.). Под ред. профессор Стрекозова В. Г. М., «Интерстиль», 2000, с. 137.
- ¹² Տե՛ս **Байтин М. И.** Структура механизма государства. «Теория государства и права». Академический курс в 2-х томах. Том 1. «Теория государства». Отв. ред. профессор Н. И. Матузова и А. В. Малько, с. 104-106, 109-111; **Марченко М. Н.** «Структура государственного аппарата». В кн.: «Общая теория государства и права». Академический курс в 2-х томах. Том 1. «Теория государства». Отв. ред. профессор М. Н. Марченко, с. 162-165, 166-169; **Жильбод М. И.** Основы политологии. М., «Влады», 2001, с. 68-70, 75-78, 80-88.
- ¹³ **Хропанюк В. Н.** Теория государства и права (2-ое изд., допол., исправ.). Под ред. профессор Стрекозова В. Г., М., «ДТД», 1995, с. 221.
- ¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:
- ¹⁵ Մանրամասն տե՛ս **Դիլբանյան Ա.**, Հայաստանի Հանրապետության դատարանակազմությունը և իրավապահական մարմինները: Ոստումնական ձեռնարկ բուհերի իրավաբանական ֆակուլտետների համար, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2000, էջ 110-136, 160-165, 224-239:
- ¹⁶ Տե՛ս **Хропанюк В. Н.** Теория государства и права (2-ое издание, дополненное, исправленное). Под редакцией профессора Стрекозова В. Г., М., «Интерстиль», 2000, с. 221.
- ¹⁷ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Апиан Н. А. Товмасын М. А.** Законность и правопорядок в правовом государстве. Ереван, «Аштарак», 2000, с. 147-162.

BASIC PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF STATE MACHINE

HAYK DERDZYAN

Doctor of Juridical Sciences, Professor

Chairman of management Council/Manager of the chair "Rights and other social subjects"
Armenian-Russian International University "Mkhitar Gosh"

GOR DERDZYAN

Candidate of Juridical Sciences

Prorector of Armenian-Russian International University "Mkhitar Gosh"

Summary

In the article it is discussed that during the activity of state machine the impact of law has several peculiarities on developing social relations, which are conditioned with the peculiarity the state machine structure. The organization of state machine and for provision of its productive activity there are basic principles, introduction of which is presented in the content of this research.

ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ԻՐԱՑՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ*

Գոռ ԴԵՐԶՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի պրոռեկտոր
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

«**Գ**ործա-
ռույթ»
(ֆունկ-
ցիա) տերմինը հայրե-
նական և արտասահ-
մանյան գիտական
գրականության մեջ
ունի տարբեր բնորո-
շումներ, որը դիտարկ-
վում է մի քանի ձևով:
Առաջին՝ այն դիտվում

է որպես հարաբերությունների, համակարգի մեջ
մտնող որևէ օբյեկտի յուրահատկությունների
ներքին արտահայտություն, **երկրորդ**՝ առանձին
անձանց կամ կազմակերպությունների գործողու-
թյունների համակցություն՝ պայմանավորված
դրանց բնույթով և գոյատևման անհրաժեշտու-
թյամբ, **երրորդ**՝ իբրև առանձին անձի կամ ան-
ձանց խմբերի մոտ յուրատեսակ պարտավորու-
թյունների առկայություն, որոնց կատարումը
նրանց է վերապահվում անմիջապես կատարելու
կամ ծառայողական գործունեություն իրակա-
նացնելու ընթացքում (բժշկի, մանկավարժի, դա-
սախոսի, ոստիկանի գործառնությունները և այլն)¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ հա-
ճախ ենք հանդիպում «գործառնություն» տերմինի
ամենատարբեր ու բազմապիսի մեկնաբանու-
թյունների²: Այսպես, Ա. Բ. Վենգերովի կարծիքով,
գործառնությամբ պետության և իրավունքի տեսու-
թյան մեջ նշանակում է ուղղություն, այս կամ այն
քաղաքական-իրավական ինստիտուտի գործու-
նեության առարկա և բովանդակություն, գործու-
նեության ապահովում³: «Հենց այդ իմաստով էլ,-
գրում է նա,- խոսվում է պետության, կառավարու-
թյան, նախարարությունների, այլ պետական
մարմինների գործառնությունների մասին»⁴:

Գործառնության գլխավոր առանձնահատկու-
թյունն այն է, որ բոլոր դեպքերում այն ընկալվում
է թե՛ որպես ծառայողական, մասնագիտական,
ցանկացած այլ կարգի պահանջմունք, թե՛ որպես

իրավունքներին ու բարոյական սահմանումնե-
րին համապատասխան գործելու պարտականու-
թյուն:

Չնայած նրան, որ պետության տեսությունը
պետության գործուն հատկանիշների բացատ-
րության և պարզաբանման համար օգտագոր-
ծում է «պետության գործառնություն» հասկացությու-
նը (բնութագրելով, թե ինչն ինչպես է «կատա-
րում» պետությունը), Ա. Բ. Վենգերովը գտնում է,
որ «գործառնությամբ», ինչպես և բազմաթիվ այլ հա-
սարակագիտական հասկացություններ, չի հան-
դիսանում առանձին իրավաբանական և քաղա-
քական հասկացություն: Նա մասնավորապես
գրում է, որ «դրանք փոխառնված են այլ գիտու-
թյուններից: Այսպես, մաթեմատիկայում, ֆիզի-
կայում «ֆունկցիա» հասկացությունն արտահայ-
տում է կախվածություն, երբ մի մեծության փո-
փոխումից մյուս մեծությունը նույնպես որոշակի
ձևափոխման է ենթարկվում»⁵: Պետական ապա-
րատի հետ ունեցած հարաբերակցության մեջ
«գործառնություն» տերմինը ձեռք է բերում մի քիչ այլ
իմաստ ու նշանակություն: Պետական ապարա-
տի գործառնություններն ավանդաբար սահմանվում
են պետական ապարատի գործունեության հիմ-
նական ուղղությունների հիման վրա՝ պայմանա-
վորված նրա էությանը ու բովանդակությամբ,
ինչպես նաև զարգացման այս կամ այն փուլում
նրա առջև կանգնած խնդիրներով, նպատակնե-
րով, սոցիալական նշանակությամբ: Երբեմն
գրականության մեջ տրվում են պետական ապա-
րատի գործառնության, այսպես ասած, ավելի նեղ
սահմանումներ: Այսպես, քաղաքագիտության
մեջ արմատավորվել է այն կարծիքը, ըստ որի
պետական ապարատի գործառնությունները հենց
նրա գործունեության հիմնական ուղղություն-
ներն են, որոնց միջոցով լուծում է հասարա-
կության առջև կանգնած խնդիրները⁶:

Հասարակական կյանքում պետական ապա-
րատի առաջատար դերը արտահայտվում է նրա
գործառնությունների մեջ, որոնք կարող են դիտարկ-

* Ներկայացվել է 17.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

վել տարբեր հարթություններում: Քանի որ պետական ապարատն անբաժանելիորեն կապված է պետության հետ, ուստի նրա գործառույթները, մեծ մասամբ, համընկնում են պետական իշխանության գործառույթներին: Այսպես, կարելի է առանձնացնել պետական ապարատի տնտեսական, իրավական, սոցիալական, էկոլոգիական և այլ գործառույթներ, որոնք համապատասխանում են իրավական պետության գործառույթներին⁷:

Պետական ապարատի գործունեության բոլոր հիմնական ուղղություններն իրականացվում են իրավական ձևերով, օրենսդրական հիմքով, որոնցով և պայմանավորվում են այդ գործունեության բնույթն ու բովանդակությունը:

Պետական ապարատի գործառույթների ամենաբնութագրական գծերն ու հատկանիշները հետևյալն են՝

1. Պետական ապարատի գործառույթներն ունենում են համադրական բնույթ: Որպես պետական ապարատի գործունեության հիմնական ուղղություններ, դրանք, ընդհանուր առմամբ, օտարվում են բուն գործունեությունից կամ պետության գործունեության առանձին ոլորտներից: Յուրաքանչյուր գործառույթի բովանդակությունը ձևավորվում է պետական ապարատի գործունեության միատեսակ և միակարգ բազմաթիվ տարրերից: Գործառույթների հետևում միշտ կանգնած է պետական տարբեր մարմինների, ամբողջ պետական ապարատի գիտակցված, նպատակասլաց գործունեությունը: Միակուսակցական համակարգի վրա կառուցված քաղաքական և պետական համակարգերում կոորդինացնող և ուղղություն տվող գործունեությունը սովորաբար կատարում են իշխանության մոտ կանգնած քաղաքական կուսակցությունները⁸:

2. Իրենց բնույթով, բովանդակությամբ և նշանակությամբ պետական ապարատի գործառույթները միշտ արտահայտում են կոնկրետ պետության սոցիալական էությունն ու բովանդակությունը:

Կապիտալիզմի զարգացման նախնական և հետագա ժամանակաշրջաններում տնտեսության ու հասարակության աճն ապահովելու գործում կարևորագույն դեր է կատարել բուրժուական պետական ապարատը: Այդ դերը, չնայած երբեմն արտահայտվող այլ կարծիքների, արևմտյան երկրներում՝ շուկայական հարաբերությունների կայացմանն ու կատարելագործմանը զուգընթաց, ոչ միայն չի թուլացել, այլև ընդհակառակը, ամխափան ձևով բարձրացել է⁹: Այս դրույթը, ըստ էության, ապացույցների կարիք չունի, քանի որ բազմաթիվ պետություններում կուտակված փորձն այդ ամենի համոզիչ վկայու-

թյունն է: Տնտեսության և հասարակության զարգացման յուրաքանչյուր ժամանակահատված նշանավորվում է նոր խնդիրների առկայությամբ, հետևապես և՛ դրանք լավագույն ձևով լուծելու միջոցների հայտնությամբ:

Եվ պատահական չէ ամենևին, որ պետական ապարատի դերն իր արժանի արտացոլումն է գտել կապիտալիզմի զարգացման վաղ շրջանի «գիշերային պահակի պետություն» տեսության մեջ, ուր հստակորեն երևում է տնտեսական ու հասարակական աշխատանքներում պետության ապարատի միջամտության աստիճանը՝ ինչ չափով, ինչպես¹⁰: Իսկ կապիտալիզմի ավելի ուշ էտապներում, «համընդհանուր բարօրության պետության» տեսության մեջ, խորհրդանշվում է տնտեսական և հասարակական հարցերի լուծման գործում պետական ապարատի բավականին ակտիվ, ուղղակի բազմակիորեն մեծացած դերը¹¹:

Նկատի առնելով անցումային ժամանակաշրջանի առանձնահատկությունները՝ կարելի է ամենային համոզվածությամբ ասել, որ, այո, այսօր տնտեսության ու հասարակության զարգացման գործում արդեն առկա են Հայաստանի Հանրապետության պետական ապարատի դերի ու նշանակության ընդլայնման ընդհանուր միտումներ:

3. Պետական ապարատի գործառույթներում նկատելի է ուղղակի կապը՝ ոչ միայն նրա սոցիալական էության և բովանդակության, այլև զարգացման այս կամ այն փուլում ծառացած հիմնական խնդիրների ու նպատակների հետ: Գործառույթների բնույթը որոշվում է ոչ միայն պետական ապարատի տեսակով, նրա սոցիալական էությամբ ու նշանակությամբ, այլև՝ առաջադրված նպատակների առանձնահատկություններով: Առաջինների իրագործման առաջնակարգությունն ու ծավալը զգալի չափով պայմանավորվում է վերջիններիս կարևորությամբ և ընդգրկումներով: Գործառույթները՝ որպես նպատակին հասնելու միջոցներ ու պետական կարևոր խնդիրների հանգուցալուծումներ, առավելապես կախված են այդ նպատակների և խնդիրների բնույթից:

Այսպես, պատերազմի կամ վրա հասնող պատերազմական ճգնաժամի պայմաններում, երբ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և նրա հանրության առջև կանգնած էին երկիրը դրսի (տվյալ դեպքում՝ Ադրբեյջանի) հարձակումներից պաշտպանելու խնդիրները, առաջին պլան մղվեց պետական ապարատի պաշտպանական գործառույթը¹²: Այդ ժամանակահատվածում դրա առաջնակարգությունը կասկած չէր հարուցում: Իսկ տնտեսության անկման ժամանակ, երբ քննարկվում են տնտեսական աճի կայունացման և

վերելքի խնդիրները, հանգամանքների բերումով առաջնակարգ տեղ է տրվում պետական ապարատի տնտեսական գործառնությունների իրականացմանը¹³:

Տնտեսական գործառնությունը Հայաստանի Հանրապետությունում առավել վառ կերպով է դրսևորված այսօր՝ զարգացման ժամանակակից փուլում, քանի որ նրա կատարումից է զգալիորեն կախված հասարակության և պետական ապարատի առջև կանգնած նպատակների ձեռքբերումը, մյուս բոլոր պետական գործառնությունների կատարումը:

Եթե պետության գործառնությունները ներառում են նրա ամբողջ գործունեությունը, պետական ապարատի կամ մեխանիզմի ակտիվությունը, ապա որոշակի մարմինների գործառնությունները տարածվում են միայն մի մասի վրա, ըստ այդմ էլ՝ սահմանափակ են նրա ընդգրկումները:

5. Պետական ապարատի գործառնությունները տարբերվում են իրենց իրականացման մեթոդներով ու ձևերով, դրանից բացի, կիրառման ոլորտներով նրանք չեն միասնականացվում:

Հասարակական զարգացման այս կամ այն փուլում ի հայտ եկած խնդիրներին ու նպատակներին համապատասխան, իր գործառնություններն իրականացնելու ընթացքում, պետական ապարատը կարող է օգտագործել (և օգտագործում է) խրախուսման, համոզման, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հարկադրանքի մեթոդներ: Իսկ պետական ապարատի իրավական հիմքը, միևնույն ժամանակ, կազմում է նրա օրենսդիր (ներկայացուցչական), գործադիր-կարգադիր և իրավապահական գործունեությունը:

Ինչ վերաբերում է պետական ապարատի գործառնությունների կիրառման ոլորտներին, ապա դրանք ոչ միշտ են համընկնում: Պետական ապարատի գործունեության նույն ոլորտում կարող են իրականացվել մի քանի գործառնություններ և, ընդհակառակը, միևնույն գործառնություն կարող է արտահայտվել հասարակական կյանքի մի քանի բնագավառներում:

Իրավաբանական գրականության մեջ, մասամբ՝ պրակտիկայում, գոյություն ունեն պետական ապարատի գործառնությունների դասակարգման որոշակի չափորոշիչներ¹⁴: Հաճախ են փորձում գործառնությունները դասակարգել ըստ նրանց գոյության և գործունեության տևողության (մշտական, ժամանակավոր), սոցիալական նշանակության (իշխող շերտերի և խմբերի, կամ՝ ամբողջ հասարակության շահերը ներկայացնող), կիրառման և իրականացման ոլորտների (քաղաքական, գաղափարական, սոցիալական, տնտեսական), իրագործման ձևերի՝ իրավաստեղծ-իրավապահական, իրավակիրառ և այլն:

Պետական ապարատի գործառնությունների դասակարգումը կատարվում է նաև համաձայն նրանց տարածքային ծավալի, որի սահմաններում էլ իրագործվում են:

Վերջին տարիներին փորձեր են ձեռնարկվում պետական ապարատի գործառնությունները դասակարգել ըստ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի: Տվյալ մոտեցումներին ու չափորոշիչներին համապատասխան՝ պետական ապարատի գործառնություններն ստորաբաժանվում են հետևյալ կերպ՝ օրենսդիր (իրավաստեղծ), գործադիր (կառավարչական), դատական: Նման դասակարգման առանձնահատկությունը, որոշ գիտնականների կարծիքով, այն է, որ «արտացոլում է պետական իշխանության իրագործման մեխանիզմը»: Եվ ոչ միայն: Նշված գործառնություններից յուրաքանչյուրը, որպես կանոն, իրականացվում է ոչ թե մեկ, այլ իշխանության որոշակի ճյուղերին (օրենսդիր, գործադիր և դատական) պատկանող պետական մարմինների համագործակցությամբ¹⁵:

Պետական ապարատի գործառնությունների դասակարգման գործընթացի համեմատաբար նոր մեկնաբանություն է հանդիսանում դրանց տարանջատումը ոչ միայն ըստ պետության տիպի, այլև ըստ հասարակության բնույթի: Տվյալ չափորոշիչին համապատասխան, օրինակ, շահագործական տիպի պետության պետական ապարատի գործառնությունները խիստ տարբերվում են ժողովրդավարական տիպի պետության պետական ապարատի գործառնություններից: Դա, անկասկած, պայմանավորված է հասարակության բնույթով: Եվ միանգամայն հասկանալի է նման դրվածքը, քանի որ շահագործողական և ժողովրդավարական պետությունները բացարձակապես տարբեր հիմքերի վրա են կառուցում իրենց գործունեությունը, առավել ևս՝ նրանցից յուրաքանչյուրը բոլորովին այլ տեսանկյուններով է մոտենում հասարակության պահանջներին ու խնդիրներին:

Շահագործողական տիպի պետական ապարատի, գործառնությունների բնութագրական գծեր են համարվում բնակչության շահագործող փոքրամասնության կողմից շահագործող մեծամասնության ուղղակի ճնշման առաջնակարգությունը, արտադրության գործիքների և միջոցների պաշտպանությունը, շահագործման արտաքին պայմանների ապահովությունը և պետության սահմանափակված միջամտությունը տնտեսության գործերում¹⁶:

Ինչ վերաբերում է ժողովրդավարական տիպի պետության պետական ապարատի առավել կարևոր գործառնություններին, ապա դրանք կարելի է բանաձևել այսպես՝ բնակչության մեծամասնության կողմից իշխանությունից զրկված և շահա-

գործվող փոքրամասնության նկատմամբ իրականացվող ուղղակի ճնշման երկրորդական նշանակություն¹⁷, հասարակության մեջ գոյություն ունեցող սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանություն (ներառյալ՝ մասնավորի և պետականի), նախկինում գոյություն ունեցող շահագործողական պետությունների անհայտ «կազմակերպչական գործառույթների» առաջատար դեր և գործառույթների նպատակաուղղվածությունը, որը ծառայում է ժողովրդավարական բնույթի խնդիրների լուծմանը:

Կան, իհարկե, նաև այնպիսի ընդհանրական գործառույթներ, որոնք բնորոշ են ցանկացած հասարակության համար: Դրանցից են հանդիսանում պետական ապարատի գործունեության բոլոր այն հիմնական ուղղությունները, որոնք հետապնդում են հասարակական կյանքի բնական պայմաններ ապահովելու նպատակներ: Դրանք պետական ապարատի համասոցիալական գործառույթներն են, որոնց բովանդակության հիմքում դրված են պետական ապարատի գործունեության կատարելագործմանն ուղղված բնական պաշարների կշռադատված, ռացիոնալ օգտագործումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, արտադրության մեջ նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը, արդյունաբերական նոր հզորությունների ստեղծումը և այլն:

Ինչպիսին է պետության էությունը, ինչ հիմքերի վրա է կառուցված այն: Ահա այս հարցերն են, որ զգալի դեր են խաղում պետական ապարատի գործառույթների դասակարգման խնդրում: Մինչև 20-րդ դարի 90-ական թվականները հրատարակված հայրենական գիտական հետազոտություններում և դասագրքերում, պետության և պետական ապարատի գործառույթների նկատմամբ նման մոտեցումներին առաջնակարգ նշանակություն էր տրվում¹⁸: Գործառույթների քննարկման համար հիմք էր ծառայում հիմնականում այն հանգամանքը, թե որ հասարակարգին են պատկանում դրանք՝ ստրկատիրական, ֆեոդալական, կապիտալիստական, սոցիալիստական: Ըստ այդմ էլ որոշվում էր գործառույթների բնույթը:

Աշխատավոր զանգվածների կամքի և շահերի առումով, առաջին երեք տիպերի պետություններն ու նրանց գործառույթները համարվում էին շահագործողական և ոչ ժողովրդավարական: Իսկ չորրորդ տիպը՝ սոցիալիստականը, այդ նույն դիրքերից դիտվում էր որպես ոչ շահագործողական և ժողովրդավարական: Հանուն արդարության պետք է նշել, որ ճնշման գործառույթները հատկանշական են համարվել նաև պետական ապարատի այդ տիպին: Սակայն, նախ, այն ներկայացվել է որպես ժամանակավոր գործառույթ,

որը հատկանշական է զարգացման սկզբնական շրջանում գտնվող սոցիալիստական պետական ապարատին: Երկրորդ՝ այն դիտվել է իբրև հարկադրաբար կատարվող գործառույթ՝ պայմանավորված թեև տապալված, բայց դիրքերը հասարակության մեջ դեռ պահպանող և պետության անիվը հետ «շրջելու» ընդունակ ներքին «թշնամուց» պաշտպանելու անհրաժեշտությամբ: Այն ներկայացվում էր որպես տապալված կարգերի կողմից սոցիալարարության նկատմամբ ցուցաբերվող դիմադրության ճնշման, հին սպայակազմի, կուլակների, «աշխատավորական մասսաների», ժողովրդավարության և հեղափոխական կարգերի թշնամիների հակախոհորդային գործունեությամբ «հրահրված» գործառույթ¹⁹:

Ակնհայտ է, որ հասարակության զարգացման և դասակարգային պայքարի թուլացման չափով, համաձայն մեր և մյուս պետություններում այն ժամանակ գոյություն ունեցող և իրենց սոցիալիստական անվանող տեսությունների, նվազում է տապալված դասակարգերի դիմադրությունը ճնշելու գործառույթի անհրաժեշտությունը: Ավելին, այն հետզհետե «նեղվում է» և փոխարինվում տնտեսական-կազմակերպչական, մշակութային-դաստիարակչական, աշխատանքի և պահանջարկի չափերի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու և նման կարգի այլ գործառույթներով²⁰:

Այսպիսին է եղել տեսությունը, սակայն կյանքը հաճախ ցույց է տվել հակառակը: Այստեղ նկատի է առնվում ոչ միայն (և ոչ այնքան) «տապալված դասակարգերի դիմադրության» ուղղակի ֆիզիկական ճնշման պարագան, որքան հասարակության բարդ և բազմաբովանդակ կյանքը պաշտոնական քաղաքակրթության և գաղափարախոսության սահմաններում «տեղավորելու» անհրաժեշտությունը:

Ներկայումս ազատ շուկայական-տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ճանապարհին կանգնած Հայաստանում կատարվում է արժեքների վերագնահատում: Այդ գործընթացն է տեղի ունենում նաև Հայաստանի Հանրապետության պետական ապարատի գործառույթների կիրառման ոլորտում: Նոր մոտեցումներ են մշակվում պետական ապարատի ներկայի և ապագայի համար: Տվյալ խնդրի շուրջ ծավալվող վիճաբանությունների ու գործնական խնդիրների հիմքում դրված է մի գաղափար, ըստ որի պետական ապարատի գործառույթների սոցիալական գնահատման օբյեկտիվ բնույթը կայանում է նրանում, որ դրանք միաժամանակ կրում են և՛ զուտ դասակարգային, և՛ համասոցիալական բնույթ: Խնդիրը դիտարկելով գործառույթներում առկա ժողովրդավարական ներուժի տեսանկյունից՝ կարող ենք

ասել, որ հասարակության կամքի և շահերի արտահայտմանը վերաբերող մասով պետական ապարատի գործառնությունները, անկասկած, ժողովրդավարական են²¹: Իսկ այնտեղ, որտեղ պետական ապարատի գործառնությունները մարմնավորում են միայն իշխանություն ունեցող մասի կամքը՝ ի վնաս հասարակության մյուս դասակարգերի և շերտերի շահերի, անշուշտ, դրանք հակաժողովրդավարական բնույթ են կրում²²:

Հարկ է նշել, որ վերը նշված չափորոշիչներից բացի գոյություն ունեն պետական ապարատի գործառնությունների դասակարգման այլ հիմքեր ևս: Դրանց մեջ, սակայն, առավել տարածված և լայն ճանաչում ստացածները հանդիսանում են այն չափորոշիչները, որոնցով երկրի պետական ապարատի գործառնությունները բաժանվում են մի քանի տեսակների՝ ներքին և արտաքին (կախված պետական ռեալ նպատակների և խնդիրների ուղղվածությունից), ինչպես նաև՝ հիմնական և ոչ հիմնական (կախված պետական ապարատի գործունեության կարևորությունից և սոցիալական նշանակությունից կամ այլ ուղղություններից):

Պետական ապարատի ներքին գործառնությունները նաև ներքին գործունեության հիմնական ուղղություններն են: Գործառնություններ, որոնց կարևորությունը պայմանավորված է առաջադրված խնդիրները լուծելու անհրաժեշտությամբ: Այդ խնդիրները որքան շատ, նույնքան էլ բազմազան են: Դրանք գործնականում առնչվում են պետական և հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներին՝ տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր, ֆինանսական և այլն: Բացի դրանից, պետական ապարատը հաճախ լուծում է մեկ ոլորտի սահմաններից դուրս գտնվող խնդիրներ՝ իր մեջ ներառելով երկու կամ ավելի ոլորտներ: Այդ իսկ պատճառով պետական ապարատի ներքին գործառնությունների ցանկը սահմանելիս, գիտական ուսումնական գրականության մեջ դրանք երբեմն ոչ միայն կապակցվում են հասարակության կյանքի զանազան ոլորտների հետ՝ առաջնորդվելով ոչ ճիշտ մոտեցումներով, այլև՝ լրիվությամբ դրանցից օտարում են: Այդպիսին է եղել, օրինակ, խորհրդային որոշ իրավագետների մոտեցումը: Նրանք պետական ապարատի գործառնությունները դիտարկել են՝ ստորաբաժանելով դրանք հետևյալ կարգով՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և գաղափարական²³:

Ճիշտ է, այդ ամենով հանդերձ, խոսվում է նաև պետական ապարատի գործառնությունների առավել մասնատված, հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներին ամենևին չհամապատասխանող դասակարգման հնարավորության մասին: Շրջանառության մեջ էր նաև այն միտքը, թե

պետական ապարատի գործառնությունների բաժանումը երկու խմբի՝ ներքին և արտաքին, սխալ է ու անթույլատրելի: «Ըստ էության, - նշված է ժամանակի իրավաբանական գրականության մեջ, - արտաքին գործառնությունները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ ներքին գործառնությունների զարգացում և շարունակություն (նման այն բանին, որ պետության արտաքին քաղաքականությունը պետության ներքին քաղաքականության շարունակությունն է), և այդ առումով տնտեսական, քաղաքական, գաղափարական գործառնությունները հանդես են գալիս միաժամանակ՝ որպես պետական ապարատի և՛ ներքին, և՛ արտաքին գործառնություն»²⁴:

Ներկա ժամանակներում, օրինակ, հաճախ է թույլ տրվում պետական ապարատի գործառնությունների օտարում՝ հասարակական կյանքի ոլորտներից: Սակայն դա, որպես կանոն, ոչ թե համատարած, այլ մասնավոր բնույթ է կրում: Հարցն այն է, որ պետական ապարատի ներքին գործառնությունները դասակարգելու և պետական ապարատի գործունեության հիմնական ուղղությունների համակարգից առանձնացնելու ընթացքում (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, գործառնությունների հետ մեկտեղ), քննակվում են նաև այդ ամենի հետ բոլորովին չհամընկնող գործառնություններ: Նրանց թվում, ասենք, նշվում են՝ հասարակության մեջ կարգ ու կանոնի հաստատումը և պահպանումը, իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը:

Գործնականում տարբերակվում են մեր երկրի պետական ապարատի գործառնությունների իրականացման հետևյալ ձևերը՝ իրավաստեղծ, իրավակիրառական, իրավապահական:

Իրավական ձևերում դրսևորվում է պետական ապարատի և իրավունքի կապը, ինչպես նաև պետական ապարատի պարտավորությունը՝ գործառնություններ իրականացնել իրավունքին համապատասխան, օրենքի շրջանակներում:

Իրավաստեղծ ձևը դրսևորվում է տվյալ գործընթացում պետական մարմինների ակտիվ մասնակցությամբ: Պետական ապարատի իրավաստեղծ գործունեության արդյունքում ընդունվում և իրապարակվում են որոշակի հասարակական հարաբերություններ կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտեր:

Իրավակիրառական ձևը դրսևորվում է պետական մարմինների կողմից իրավական նորմերի կատարման ու կիրառման, իսկ իրավապահական ձևը՝ իրավակարգի, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությանը նպատակաուղղված իրավակիրառական գործունեության մեջ²⁵:

Արտասահմանյան մի շարք իրավագետներ իրենց հետազոտություններում առանձնացնում

են, իրավականներ» հետ մեկտեղ նաև պետական ապարատի գործառնությունների իրականացման ոչ իրավական կամ կազմակերպչական ձևեր: Այսպես, Ա. Վ. Մալկոն իրավական ձևերից է համարում իրավաստեղծը, իրավակիրառականը, իրավապահականը: Նա կազմակերպչական ձևերը ներկայացնում է այս կարգով. ա) կանոնակարգիչ-կազմակերպական, ըստ որի՝ առանձին կառույցներ նպատակապես աշխատանք են տանում, որպեսզի ապահովեն պետական մարմինների գործունեությունը, համապատասխան փաստաթղթերի ու նախագծերի պատրաստումը, ընտրությունների կազմակերպված անցկացումը և այլն, բ) կազմակերպական-տնտեսական, որը ենթադրում է հաշվապահական հաշվառման, վիճակագրության, մատակարարման և այլ խնդիրների հետ կապված գործնական-տեխնիկական և տնտեսական աշխատանքների իրագործում, գ) կազմակերպական-գաղափարական, որի հիմքը կազմում են տարբեր գործառնությունների կատարմանն ուղղված գաղափարական, դաստիարակչական անենօրյա այն աշխատանքները, որոնք ուղղակիորեն կապված են հրապարակված նորմատիվ ակտերի պարզաբանման և հասարակական կարծիքի ձևավորման հետ²⁶: Իսկ որոշ իրավագետներ տարբերակում են նաև պետական ապարատի գործառնությունների իրականացման իրավական և ոչ իրավական ձևեր²⁷:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ պետական ապարատի գործառնությունների իրականացման ոչ իրավական (կազմակերպչական) ձևերն ունեն իրավակիրառական հատկանիշներ: Ցանկացած հասարակական գործունեություն, ներառյալ՝ կազմակերպչականը, տնտեսականը և գաղափարախոսականը, հիմնվում է համապատասխան իրավական նորմերի վրա, իրականացվում է այդ նորմերի շրջանակներում և հանդիսանում է իրավական:

Պետական ապարատը, որևէ գործառնություն իրականացնելու ընթացքում, կիրառում է համապատասխան մեթոդներ: Օրինակ՝ կարգուկանոնի պաշտպանության գործառնություն իրականացնելու ժամանակ պետական ապարատը կիրառում է համոզման և հարկադրման, տնտեսական գործառնությունների իրագործման ընթացքում՝ տնտեսական, մշակութային գործառնության իրականացման դեպքում՝ դաստիարակչական մեթոդներ և այլն:

ku). «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1993, N2; Webster's New Universal Unabridged Dictionary N.Y., 1993, L. 741.

² Հարկ է նշել, որ «գործառնություն» տերմինը իրավաբանական գրականության մեջ հաճախ օգտագործվում է կամ իրավունքի, կամ էլ պետության հետ համակցությամբ: Այսպես, Վ. Ն. Խրոպանյուկի կարծիքով՝ «պետական գործառնություն» տերմինը գործածվում է «պետության գործունեության առավել կարևոր ուղղությունները որոշելու համար, որոնցում դրսևորվում է դրա սոցիալական նշանակությունը» (Хропанюк В. Н. Теория государства и права (2-е изд., дополненное, исправленное). Под ред. профессора Стрекозова В. Г., Москва. "Интерстиль", 2000, с. 154).

³ Венгеров А. Б., Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. Москва, "Новый юрист", 1998, с. 167.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 166:

⁶ Жилобод М. И., Основы политологии. Москва, "Владос", 2001, с. 73-74.

⁷ Хропанюк В. Н. Теория государства и права (2-ое изд., испр.). Под редакцией профессора Стрекозова В. Г. Москва, "Интерстиль", 2000, с. 80-81.

⁸ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Политология. Учебное пособие. Под редакцией профессора М. А. Василуна. 2-е изд. Санкт-Петербург: Издательский дом "Бизнес-Пресса", 1999, с. 205-213.

⁹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Макашвер Р. Современное государство. Оксфорд, 1964; Дарендорф Р. Фрагменты нового либерализма. Штутгарт, 1987.

¹⁰ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Денисов А. И. Теория государства и права. Москва, Юридическая издательство Министерства юстиции СССР, 1948, с. 125-133.

¹¹ Кельзень Г. Общая теория государства и права. Кембридж, 1946, с. 29-30, 45-47.

¹² Տե՛ս «Ադրբեջանը մերժում է Ղարաբաղը բանակցությունների կողմ ճանաչելու գաղափարը», «Ազատ Արցախ», 2000թ., 3 հոկտեմբերի:

¹³ Տե՛ս «ԼՂՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական հաղորդագրություն»՝ ԼՂՀ մարդասիրական օգնության գծով ստացված ֆինանսական միջոցների մուտքագրման և ծախսման մասին»: Նման կարգի հաղորդագրություններ պետական լրատվական միջոցներում լույս են տեսնում պարբերաբար (Տե՛ս, օրինակ, «Ազատ Արցախ», 2000թ., 7 դեկտեմբերի):

¹⁴ Հարկ է նշել, որ տեսության մեջ շատ դժվար է տարբերակել պետական ապարատի և պետության գործառնությունները: Դրանց նույնացումը բավականին բացատրելի է, քանզի պետական ապարատն այն կարևոր գործիքակազմն է, որի օգնությամբ պետությունը լուծում է իր առջև դրված խնդիրները: Փաստորեն՝ ինչպիսի գործառնությունով օժտված է պետությունը, նույնպիսի գործառնությունով էլ օժտված է պետական ապարատը: (Տե՛ս "Теория государства и права". Учебник. Под редакцией профессора В. В. Лазарева. Москва, "Право и закон", 2001, с. 367-369, 399-404; Димитрук В. Н. Теория государства и права. Учебное пособие. Москва, ООО "Новое знание", 2002, с. 28-30, 40).

¹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Бакунин М. А., Философия. Социология. Политика. Москва, 1969; Арон Р. Этапы развития социалистической мысли. Москва, 1993; Атаян Э. Р. Знак и знаковость (опыт мыслительно-экспериментальной характеристики

- ¹⁵ Տե՛ս Теория государства и права. Отв. редакторы Н.А. Камаев, В.В. Лазарев. Уфа, 1994, с. 166.
- ¹⁶ Տե՛ս **Комаров С.А.**, Общая теория государства и права. Москва, "Проспект", 1995, с. 75-76.
- ¹⁷ Իհարկե, ժողովրդավարական պետության պետական ապարատի ճնշման գործառնությունների հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ այդ գործառնությունը հետզհետե կորցնում է իր նշանակությունը, արդյունքում ձեռք բերելով կազմակերպչական գործառնություն բնորոշ գծեր:
- ¹⁸ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս История государства и права Советской Армении. Книга первая. Ереван, Издат. АН Армянской ССР, 1974, с. 39-111.
- ¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում՝ էջ 86-88:
- ²⁰ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս История государства и права Советской Армении. Книга вторая. Ереван, Издательство АН Армянской ССР, 1978, с. 11-21.
- ²¹ Մանրամասն տե՛ս **Конвалов В.А.**, Совершенствование государственного аппарата в Российской Федерации: конституционно-правовые аспекты. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 2001.
- ²² Տե՛ս **Кабшиев В. Т.** Конституционная система власти в современной России. Саратовская государственная академия права. Вестник. Научно-популярный журнал. 1998, N3.
- ²³ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Денисов А. И.**, Сущность и формы государства. Москва, 1960, с. 9-15; **Каск Л. И.** Функции и структура государства. Ленинград, 1969, с. 7-12.
- ²⁴ Տե՛ս Механизм диктатуры монополии. Ответственный редакторы И.Д. Левин, В.А. Туманов. Москва, 1974, с. 33.
- ²⁵ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Апиан Н. А. Товмасын М. А.** "Законность и правопорядок в правовом государстве". Ереван, "Аштарак", 2000, с. 147-162.
- ²⁶ Տե՛ս **Малько А. В.** Экзамен по теории государства и права. Москва, 1996, с. 36.
- ²⁷ **Вишневский А. Ф., Горбаток Н. А., Кучинский В. А.** Общая теория государства и права. Минск, 1999, с.112-113.

THE ACTIVITIES OF STATE MACHINE AND ITS REALIZATION MECHANISM

GOR DERDZYAN

Candidate of Juridical Sciences

Prorector of Armenian-Russian International University "Mkhitar Gosh"

Summary

In the article it is discussed that the leading role of the state machine in social life is expressed in its activities, as well in the implementing mechanism. It is distinguished the economic, legal, social and environmental activities of state machine, which coincide with the activities of legal state. The article is the reflexion of that functions and the realization of those issues.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПРОБЛЕМАХ СОВРЕМЕННОГО РОССИЙСКОГО ФЕДЕРАЛИЗМА*

Александра Михайловна ДРОЗДОВА

*Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и международного права
юридического института Северо-Кавказского федерального университета (г. Ставрополь)*

Ключевые слова: Российская федерация, модели федерализма, конституция, президент, принципы федерализма, суверенитет.

Владимир Путин, оглашая очередное ежегодное Послание

Президента Российской Федерации Федеральному Собранию 12 декабря 2012 года объявил, что «Россия должна быть суверенной и влиятельной страной. Мы должны не просто уверенно развиваться, но и сохранить свою национальную и духовную идентичность, не потерять себя как нация. Быть и оставаться Россией»¹.

Российская Федерация уже прошла определенный путь демократических реформ. Путь этот оказался сложным, насыщенным социальными и политическими коллизиями, острыми конфликтами, экономическими и даже людскими потерями.

Наиболее сложной на наш взгляд проблемой демократического процесса в России выступает проблема федеративного устройства российского государства. Демократия осветила или даже обнажила ряд проблем и противоречий: между процессами интеграции общества и растущим стремлением каждого народа (этноса) к национальной консолидации; между объективно существующей потребностью сохранения и упрочения общероссийской государственности и растущим стремлением к самостоятельности субъектов Федерации; между проявившимися в ходе проведения демократических реформ специфическими интересами и требованиями народов и необходи-

мостью их согласования, договоренностей и поиска компромиссов при реализации этих интересов; между наличием существенных различий в уровнях социально-экономического развития субъектов РФ и регионов и потребностью согласованного проведения экономических, политических, правовых и иных реформ на всей территории российского федеративного государства.

При этом не следует забывать, что «Проблема сохранения территориальной целостности и управляемости Российского государства на современном этапе – одна из самых острых и актуальных. Продолжение развития негативных центробежных тенденций может привести к роковым последствиям любую страну и Россию в том числе, и вся тяжесть может лечь на плечи населения, при этом будет наблюдаться усиление бедности, миграция, беженцы, горе и кровь; по большому счету – ущемление гражданских, социальных и политических прав и свобод человека и гражданина. Федерализм, как известно, всегда возникает в качестве симбиоза внешних и внутренних факторов»². Совершенно естественно, что для разрешения названных проблем и противоречий понадобится достаточно длительный временной период и социально-экономические основы или условия, которые также требуется подготовить.

Один из способов решения вековой проблемы состоит в таком построении механизма государственной власти, который сам по себе препятствовал бы ее узурпации и использованию во вред человека. Для того чтобы эта власть служила людям, она должна быть им подконтрольна.

Напомним, что «Конституция пяти властей»³ в свое время была подготовлена политиком и общественным деятелем Китая –

* Երկրայացիք է 17.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Сунь Ятсеном (1866-1925). Ни в одной стране мира подобная идея никогда *не выдвигалась*. Речь шла о разделении государственной власти по конституции государства на *законодательную, исполнительную, судебную, контрольную и экзаменационную*.

За период после принятия Конституции РФ 1993 года было подписано ряд договоров о разграничении полномочий, практически завершены выборы во всех субъектах Российской Федерации, сложилось региональное законодательство в субъектах РФ – все это можно признать определенным этапом строительства российского федерализма. Если Президент страны в Послании Федеральному Собранию в 1997 г. подчеркивал: что «незавершенность формирования федеративных отношений наиболее ярко проявляется в нечетком разграничении предметов ведения Российской Федерации, субъектов Федерации и предметов их совместного ведения, в неопределенности финансового и ресурсного обеспечения соответствующих полномочий»⁴, то в Послании Федеральному Собранию уже в 1998 году Президент страны убеждает нас в том, что «стабильная конституция, подлинный федерализм, развитое местное самоуправление, демократические выборы, законность и безопасность граждан, действенная независимая судебная система – вот те базовые принципы, без которых невозможно развитие нашего общества»⁵. Далее следуют несколько слов о Конституции РФ 1993, которая, по мнению Президента Российской Федерации, создала полностью легитимную базу для формирования российской государственности, построена на демократических принципах, заложила основу новых отношений между центром и регионами, что, по мнению автора, довольно важно для настоящего момента государственного строительства в России. Послание Президента следует воспринимать как совершенно конкретную программу для руководства и действия всем гражданам, чиновникам, государственным органам власти, органам местного самоуправления, а также следует задуматься над тем, что «достижение целей, поставленных в нем, во многом зависит от деятельности федеральных органов исполнительной власти, их региональных ведомств»⁶ как справедливо считал Шебзухов А. Х., являясь на тот момент и.о. полномочного представителя Президента РФ в Республике Адыгея, Республике Дагестан, Кабардино-Балкар-

ской Республике, Карачаево-Черкесской Республике и Ставропольском крае.

Наиболее актуальной задачей современного отечественного обществоведения является создание теоретических, методологических и практических подходов к сегодняшним проблемам управления процессами федеративными и национальными в нашей стране. Особый интерес в изучении названной проблемы представляет северокавказский регион, где необходимы конкретные исследования и анализ механизмов управленческого влияния на реализацию основных принципов федерализма. Проведя эти исследования, можно будет определиться с последующей задачей в решении проблем федеративных отношений в России.

Как отмечает М. Н. Марченко «В поле зрения исследователей федерализма традиционно находился и находится весьма широкий круг вопросов, касающихся сущности, содержания и назначения федерализма, его функций, места и роли в жизни общества и государства»⁷.

Требуется напомнить, что в самой Конституции заложено неравенство субъектов в их взаимоотношениях с центром – республики как субъекты обладают большими правами, чем края и области как субъекты. Такое положение характерно для «несимметричной федерации».

По имеющимся сегодня сведениям на территории России проживает сейчас около 176 различных этносов различной численности. «Унитарная политическая структура дополнялась, а зачастую органично соединялась с разнообразными формами национально-культурной самобытности, особым управлением и самоуправлением различными регионами, наличием в национальных окраинах своих законодательных актов и даже конституций»⁸.

Определяя вопросы федеративного устройства России, сегодня нельзя не учитывать и более чем семидесятилетний опыт советского федерализма. Однако следует заметить, что формирование современного российского федерализма не могло не учитывать нараставшей в 1991-1992 гг. угрозы распада самой России. На развитие этих усиливающихся дезинтеграционных процессов влияли такие субъективные факторы как амбиции руководителей краев и областей, некоторых политиков, рост национального самосознания народов, особенно если это стимулировать, ярко выразилось на общем фоне усиление националистических настроений. События по-

следних десяти лет доказали, что большинство предлагаемых подходов к разрешению кризиса государственности, которые достаточно убедительно выглядели на бумаге, распадались на реальных процессах, не смогли объяснить многие события и факты конкретных жизненных ситуаций в стране. Возникла неотвратимая необходимость поиска российской модели федерализма, основанного на правовом равноправии всех субъектов и этнических групп страны. Однако следует признать, что первым ответственным и серьезным шагом на пути сохранения единства российской государственности стал Федеративный договор, подписанный 31 марта 1992 г. в Кремле большинством субъектов Российской Федерации. Отношение к названному Федеральному договору не однозначное и здесь уместно вспомнить о наличии конституционного и договорного принципов в формировании российского федерализма.

Основанием, руководствуясь которым, следует отнести какую-либо конкретную федерацию к конституционной или договорной, служит ответ на вопрос: какой нормативный акт, обладающий наивысшей юридической силой, закрепляет функционирование самой федерации? Из этого следует, что если компетенция федерации и субъектов определяется федеральной конституцией, то вполне естественно такая федерация признается *конституционной*. С точки зрения теории договорная федерация представляет собой государство, в котором закрепление основ статуса его осуществлено в федеративном договоре. Логично, если наряду с перечисленными формами федерации мы назовем *конституционно-договорную* или *договорно-конституционную* модели федерации. Взаимоотношения конституции и федеративного договора могут быть построены по трем вариантам. Такая классификация моделей федерализма России была предложена Золотаревой М. В. Она предлагает - *исторический вариант*. «Федеративное государство было сначала образовано путем слияния нескольких государств (ставших субъектами федерации); факт объединения был оформлен специальным (федеративным) договором этих государств; однако, далее была принята федеральная конституция, почти полностью «поглотившая» нормы договора (возможно, формально не отмененного)»⁹. Вторым предложен - *вариант равноправного сосуществования конституции*

и федеративного договора. Золотарева М. В. утверждает, что «вариант равноправного сосуществования конституции и федеративного договора представляется слишком умозрительным. При ближайшем рассмотрении выясняется, что либо конституция, либо федеративный договор имеют высшую юридическую силу»¹⁰. Третьей возможной моделью назван - *вариант, при котором действуют и конституция и федеративный договор; однако, федеративный договор имеет более низкую юридическую силу по сравнению с конституцией*. По мнению Золотаревой М. В. «данная модель федерации представляет из себя в чистом виде конституционную федерацию, каковой и является Российская Федерация»¹¹. Не все субъекты Федерации придерживаются такого мнения. Да и среди политологов, философов и юристов отношение к Федеративному договору 1992 г. не одинаковое. В общем-то, это вполне объяснимо. Однако ученым-юристам следует все же разобраться в этом и дать определенное толкование сложившейся практике.

Ранее частично были освещены проблемы становления и особенности развития конституционных основ федерализма в регионе Северного Кавказа и конкретных субъектов Федерации этого региона, а также проведено комплексное исследование системы органов государственной власти субъектов Российской Федерации в регионе, и анализ взаимоотношений органов государственной власти субъектов Федерации в регионе; был исследован правовой статус органов государственной власти, являющихся уникальными для современной практики государственного строительства в ряде субъектов Российской Федерации на Северном Кавказе¹².

Очень интересным и своеобразным является мнение профессора Московского государственного института международных отношений, доктора философских наук Тадевосяна Э. В. по проблемам российского федерализма¹³. Его волнует ответ на вопрос, какой федерализм нам нужен? Он считает, что «обнарожденная концепция государственной национальной политики требует гармонизации с практикой более частных проблем в конкретных ситуациях, исправления таких грубых ошибок в национальной политике, как война в Чечне»¹⁴. Возможно, профессор согласится с тем, что право народов на самоопределение не следует отрицать, но одновременно не

следует и возводить в абсолют потому, что не следует забывать о единстве и содружестве федеративного устройства. А возможно право на самоопределение и есть по большому счету право определить свое место в федерации, как содружестве равных. Единственный выход – это совместить или точнее сочетать два противоположных принципа построения федеративной государственности.

Сложнорешаемой проблемой в настоящее время является проблема соотношения суверенитетов в федеративном государстве, предметов ведения и полномочий федерального центра и субъектов федерации. Эту проблему можно назвать центральной, основной, наиболее важной. По мнению автора, суверенитет един и неделим.

На наш взгляд проблема суверенитетов это проблема достаточно теоретическая, а практике некогда ждать пока она будет решена и будет ли найден компромисс? Вернее всего и правильнее будет решить вопрос, а это возможно, о четком разграничении предметов ведения между субъектами и центром, а также об объеме полномочий различных органов власти. Нельзя не назвать широко обсуждаемую в настоящий период времени проблему равноправия субъектов Российской Федерации. Ведь совершенно очевидно, что формы субъектов федерации в России совершенно различные – республики, края, области, два города федерального значения, автономные округа и автономная область. Российская Федерация – Россия есть демократическое федеративное правовое государство с республиканской формой правления, – гласит ст.1 Конституции Российской Федерации¹⁵. Республиканская форма правления в России распространяется на формы правления республик – субъектов Российской Федерации?

Одним из проявлений современного национально-государственного нигилизма некоторые считают культурно-национальную автономию и ее противопоставление национально-государственным формам. Ради справедливости следует признать, что такой институт как национально-культурная автономия – это продвижение вперед в решении национального вопроса. Несомненно, что этот институт заслуживает не только внимания, но разработки и внедрения в жизнь.

Обнадеживают слова В. В. Путина, сказанные в декабре 2012 года, что «Для насто-

ящего и для будущего России за первые 12 лет нового века сделано немало. Огромный по важности этап восстановления и укрепления страны пройден. Сейчас наша задача – создать богатую и благополучную Россию»¹⁶.

¹ См.: текст ежегодного Послания Президента Российской Федерации.

Москва, http://ria.ru/trend/Putin_message_12122012, <http://next.ru/archive/ejegodnoe-poslanie-prezidenta-2012.html>

² См.: **Дроздова А. М.**, Некоторые рассуждения о регионализме в России. В сборнике научных статей *Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века. Материалы международной научной конференции /Под общей редакцией к.ю.н., доц. М. А. Миндзаева. Владикавказ: Владикавказский институт управления, 2007, с. 82.*

³ См.: **Дроздова А. М., Комаров С. А.**, Легитимация и ответственность государственной власти во взаимоотношениях государства и личности (социально-философские и правовые аспекты): монография / А. М. Дроздова, С. А. Комаров. 2-е изд. СПб.: Изд-во Юридического института (Санкт-Петербург), 2011, с.148.

⁴ **Ельцин Б. Н.**, Порядок во власти – порядок в стране. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию //Российская газета. 1997, 7 марта, с. 11.

⁵ **Ельцин Б. Н.**, Россия на рубеже эпох. Из Послания Президента Российской Федерации Федеральному собранию //Север-Кавказский регион. Информационно-аналитический вестник Представительства Президента РФ на Северном Кавказе. 1998, N 2(6), с. 9.

⁶ **Ельцин, Б. Н.** Россия на рубеже эпох. Из Послания Президента Российской Федерации Федеральному собранию //Север-Кавказский регион. Информационно-аналитический вестник Представительства Президента РФ на Северном Кавказе. 1998, N2(6), с. 21.

⁷ См. **Марченко М. Н.**, Федерализм как явление и понятие: общее и особенное (На примере Российской Федерации). В сборнике научных статей *Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века. Материалы международной научной конференции /Под общей редакцией к.ю.н., доц. М.А. Миндзаева. Владикавказ: Владикавказский институт управления, 2007, с. 89, с. 8-9.*

⁸ См.: Российская газета. 1996. 29 января.

⁹ **Золотарева М. В.**, Федерация в России: проблемы и перспективы. Москва, "Пробел", 1999, с. 12.

¹⁰ Там же, с. 14.

¹¹ Там же, с. 16.

¹² См. **Дроздова А. М.**, Органы государственной власти субъектов Российской Федерации Северо-Кавказского региона /Под. общ. ред. С. А. Комарова. СПб.: Издательство Юридического института

- (Санкт-Петербург). 2001.
- ¹³ **Тадевосян Э. В.**, Российский федерализм и современный национально-государственный нигилизм //Государство и право. 1996, N10. с. 9-10.
- ¹⁴ Там же, с. 9.
- ¹⁵ Конституция Российской Федерации. Принята 12.12.1993, М., 1993.
- ¹⁶ Послание Президента Федеральному Собранию 12 декабря 2012 года, 13:30 Москва, Кремль. На церемонии, состоявшейся в Георгиевском зале Большого Кремлевского дворца, присутствовали члены Совета Федерации, депутаты Государственной Думы, члены Правительства, руководители Конституционного, Верховного и Высшего Арбитражного судов, губернаторский корпус, председатели законодательных собраний регионов, главы традиционных конфессий, общественные деятели, руководители крупнейших средств массовой информации. <http://next.ru/archive/ejegodnoe-poslanie-prezidenta-2012.html>.

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՈՌԻՍԱԿԱՆ ՖԵԴԵՐԱԿԱՆԻՅԱԿԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱ ՄԻԽԱՅԼՈՎՆԱ ԴՐՈԶԴՈՎԱ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Չյուսիս կովկասյան դաշնային համալսարանի սահմանադրական և միջազգային իրավունքի ինստիտուտի պրոֆեսոր (ք. Ստավրոպոլ)

Ամփոփում

Հոդվածում ուսումնասիրվում են Ռուսաստանի Դաշնության պետական կարգի խնդիրներն ու առանձնահատկությունները, սահմանադրական ֆեդերալիզմի հիմունքների ձևավորման խնդիրները և զարգացման հատկանիշները Չյուսիսային Կովկասում:

Ուսումնասիրվում է նաև ֆեդերալիզմի մոդելը Ռուսաստանում:

Հեղինակը անդրադառնում է դաշնային պետության ինքնիշխանության խնդիրներին և սուբյեկտների հավասարությանը Ռուսաստանի Դաշնությունում:

REFLECTIONS ON THE PROBLEMS OF CONTEMPORARY RUSSIAN FEDERALISM

DROZDOVA ALEXANDRA MIKHAILOVNA

Doctor of law, Professor of constitutional and international law Institute of the North Caucasus Federal University (Stavropol)

Summary

This article discusses the problems and peculiarities of the Russian Federation; problems of formation and characteristics of constitutional framework of federalism in the North Caucasus. Special studies the models of federalism in Russia. The author also discusses the problems of sovereignty in a federal State and the equality of subjects of the Russian Federation.

Tags: Russian Federation, models of federalism, the Constitution, the President, the principles of federalism, sovereignty.

О ПРОБЛЕМЕ СТАБИЛЬНОСТИ ИЛИ УСТОЙЧИВОСТИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА РФ*

Самвел Гайкович АМБАРЦУМЯН

Докторант кафедры уголовного права и криминологии Московского Государственного университета им. М.В. Ломоносова, кандидат технических наук, доцент, юрист

В первой части приводится обоснование выбора темы исследования, а именно необходимость исследования устойчивости уголовного закона РФ.

Во второй части работы автор останавливается на критериях оценки устойчивости уголовного закона.

В завершении дается определение устойчивости как юридического термина.

Ключевые слова: уголовный закон, устойчивость, адаптивное управление.

Постановка задачи.

Исследование проблемы стабильности уголовного законодательства актуально сегодня из-за сильной динамики изменения уголовного законодательства.

Как указывает автор [4, с. 10] технически под стабильностью мы обычно понимаем частоту внесения изменений в уголовный закон. В работе подчеркивается, что действующий УК РФ за незначительный период его существования коренным образом изменился и от первоначальной редакции очень отличается. Более того, сравнивая “динамизм” уголовного законодательства в разные периоды истории, делается вывод, что современный этап развития уголовного закона опережает все прежние по своей динамике.

Касаясь вопроса источников российского уголовного права исследователь [5, с. 50] останавливается на переменном характере формирования системы современного российского права. Отмечается, что буквально пару десятков лет назад считалось бесспорным утверждение, что единственным источником российского уголовного права является уголовный закон. Однако, сегодня источники уголовного права объединяются в переменные системы. Указываются три основные причины

этого явления: бланкетность уголовного закона, необходимость восполнения пробелов в уголовном законе и, наконец, необходимость разрешения неопределенности уголовного закона (устранение противоречий между отдельными его предписаниями, потребность в его нормативной конкретизации).

Естественно, что с развитием уголовного права возрастает сложность уголовно-правового регулирования а уровень законодательной техники снижается, количество дефектов уголовных законов увеличивается (пробелы, неопределенности, противоречия).

Устойчивость систем управления.

Рассмотрим методы решения проблемы устойчивости по теории управления [1, с. 70].

Требование устойчивости является первым и важнейшим условием нормальной работы систем регулирования. Оно должно удовлетворяться с некоторым запасом, позволяющим реагировать на возможные изменения параметров системы во время ее работы.

Однако исследование устойчивости систем связанное лишь с изменением собственных параметров, т.е. в отсутствии воздействий, является статической задачей а потому сравнительно более простой чем динамическая задача, когда на систему действуют внешние воздействия. Поэтому для полной характеристики свойств систем в реальных условиях работы рассматривают поведение систем при наличии внешних воздействий. Предугадать эти воздействия обычно невозможно, они имеют случайную природу. Из-за этого выбирают типичные воздействия т.е. воздействия моделирующие наиболее неблагоприятные условия.

Выбрав такое типичное воздействие, подают его на вход исследуемой системы как испытание. Тем самым изучается поведение сис-

* Երկրայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

темы в самых неблагоприятных условиях работы. Затем по реакции системы в виде переходного процесса на это воздействие уже составляют себе представление об устойчивости данной системы. В качестве примеров типичных воздействий можно привести следующие воздействия: единичный скачок, дельта функция и импульс произвольной формы, импульсная нагрузка.

Переходный процесс, который возникает в системе принято называть кликом системы на непредвиденные условия. После затухания этого процесса система может прийти либо в установившееся состояние, либо в неустойчивое состояние. В первом случае говорят, что система устойчива, а во втором соответственно, что система неустойчива.

Различают две стадии реакции системы регулирования на типовое воздействие. Для каждой стадии разработаны свои требования или условия качества на поведение системы.

Первая – статическая точность системы регулирования. Это отклонение регулируемой величины от требуемого закона изменения или иначе говоря-величина ошибки через достаточно большой промежуток времени после приложения воздействия.

Поведение системы в переходном процессе характеризуют показателями качества:

$$\text{SIGMA} = [X_{\max} - X_{\text{inf}}] / X_{\text{inf}},$$

где X_{inf} – статическое отклонение,

$X_{\max}$ – максимальное отклонение регулируемой величины $X(t)$,

SIGMA – величина перерегулирования.

Под показателями качества понимают:

1. статическое отклонение X_{inf} ,
2. максимальное отклонение $X_{\max}$,
3. время переходного процесса, после которого ошибка становится меньше требуемой величины,
4. число колебаний регулируемой величины во время переходного процесса.

Считается, что система обладает требуемым качеством, если она удовлетворяет заданным условиям качества.

В случае следящих систем условиям качества обычно должна удовлетворять ошибка.

Обычно условия качества допускают не более одного – двух колебаний в течение переходного процесса.

Однако в реальных условиях работы систем встречаются более сложные моменты, чем типовые воздействия, это помехи, шумы.

Их нельзя заменить типовыми воздействиями и в то же время ими нельзя пренебречь.

При этом такие показатели качества, как время переходного процесса, статическое отклонение, число колебаний, а также перерегулирование теряют смысл и сохраняют значение лишь максимальное отклонение, характеризующее динамическую точность системы в неустановившемся состоянии.

Устойчивость уголовного закона как юридический термин.

Имеются два подхода к понятию устойчивости уголовного закона:

Первый подход это видение проблемы с точки зрения разработчика, создателя самого уголовного закона. Под этим подразумевается, что уголовный закон может иметь: дополнения, исправления, объяснения, с течением времени может устареть или утратить силу, может измениться область применения закона, может появиться необходимость более детального рассмотрения некоторых частных случаев.

Все выше перечисленное является нормальным ходом развития любого уголовного закона. Однако, следует учесть, что существует и второй подход к понятию устойчивости с точки зрения теории адаптации [2, с. 5].

Давайте представим себе, что система адаптации уголовного закона уже разработана. Тогда, как и любой другой процесс регулирования, он должен удовлетворять конкретным показателям качества и критериям устойчивости [3, с. 51].

К помехам такой системы можно отнести: психологический портрет преступника и отбытие наказания.

Природа устойчивости уголовного закона с точки зрения теории адаптации на сегодня полностью не изучена и является предметом дальнейшего изучения и исследования.

Специфика уголовного закона РФ как объекта управления.

Анализ развития и становления российских уголовных законов выявил, что их развитие шло сложным путем, полным неожиданных изменений, возврата к старому, принятия нового. Были этапы в развитии, когда российские законы подменялись новыми, Ясой Чингиз Хана.

Был и этап в развитии, когда за основу брались римские правовые нормы. Но все равно в процессе становления они под воздействием внешних условий (условно называя возмущений)

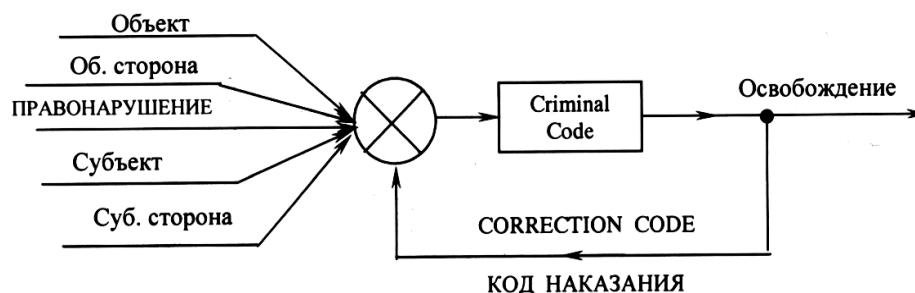

Рис. 2. Упрощенная Блок-схема системы адаптивного управления уголовного закона.

Таблица 2. Меры наказания по главе 16 УК РФ Преступления против жизни и здоровья

№	Код наказания (Меры наказания):
1	Штраф
2	Лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью
3	Лишение специального воинского или почетного звания, класса, чина и государственных наград
4	Обязательные работы
5	Исправительные работы
6	Ограничения по воинской службе (конфискация имущества)
7	Ограничения свободы
8	Арест
9	Содержание в дисциплинарной воинской части
10	Лишение свободы на определенный срок
11	Пожизненное лишение свободы
12	Смертная казнь

адаптировались и пришли к некоторому оптимальному виду.

Специфика этапа развития наложила свой отпечаток на сегодняшние законы. Эти постоянная проверка временем, смена государственного строя отчеканили законы и привели к принятию отправной точки состава преступления.

К специфике российских уголовных законов в первую очередь относится их гибкость, т.е.

они легко поддаются изменениям. Но в то же время им присуща некоторая незаконченность, двоякость толкования.

Иначе говоря, они предрасположены к адаптации в любых изменяющихся внешних условиях среды. Российские уголовные законы полностью поглотили в себя все передовые идеи и изменения в теории и практике уголовного права.

ЛИТЕРАТУРА

1. Техническая кибернетика. Под ред. В.В. Солодовникова, т. 1, М., "Машиностроение", 1967.
2. **Амбарцумян С. Г.** Теория адаптации уголовного закона РФ//Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: Материалы Шестого Российского Конгресса уголовного права, М., 2011.
3. **Амбарцумян С. Г.** Адаптивные законы и проблема устойчивости уголовного закона// Актуальные проблемы уголовного права, процесса и криминалистики: Сб. материалов3-й Международной научно-практической конференции: Одесса: Международный гуманитарный университет, 2011.
4. **Наумов А. В.** Причины нестабильности уголовного законодательства//Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. Материалы IX Международной научно-практической конференции. М., 2012.
5. **Ображиев К. В.** Источники российского уголовного права как переменная система//Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. Материалы IX Международной научно-практической конференции. М., 2012.

ՈՂ ԶՐԵԱՎԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՍԱՄՎԵԼ ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

Մոսկվայի Մ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի քրեական իրավունքի և քրեագիտության ամբիոնի ղեկավար, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, իրավաբան

Ամփոփում

Առաջին մասում հեղինակը բերում է հետազոտության թեմայի ընտրության պատճառաբանությունը, այսինքն՝ քրեական հաստատունության քննարկման անհրաժեշտությունը:

Հետագայում հոդվածում հեղինակը կանգ է առնում քրեական օրենքի կայունության կամ հաստատունության գնահատման չափորոշիչների վրա:

Վերջապես տրվում է քրեական օրենքի հաստատունության ձևակերպումը իբրև իրավաբանական հասկացություն:

STABILITY PROBLEM OF THE RUSSIAN CRIMINAL LAW

SAMVEL GAIKOVICH HAMBARDZUMYAN

Summary

The reasoning in the theme choice is given in the article i.e. The Stability of the Russian Federation's Criminal Law. At the second part the author introduces the criteria of the criminal law's stability.

Finally the definition of the criminal law's stability is given at the article.

Keywords: *adaptation, criminal law, stability.*

УГОЛОВНЫЙ ЗАКОН КАК ОБЪЕКТ АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ. АЛГОРИТМ РАБОТЫ БЛОКА – СУБЪЕКТ СИСТЕМЫ АДАПТАЦИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА РФ*

Самвел Гайкович АМБАРЦУМЯН

Докторант кафедры уголовного права и криминологии Московского Государственного университета им. М.В. Ломоносова, кандидат технических наук, доцент, юрист

В статье приводится обоснование выбора темы исследования, а именно разработка системы адаптации уголовного закона РФ.

Данное исследование необходимо ввиду необходимости применения достижений адаптивных систем управления в юриспруденции.

Во второй части работы автор останавливается на алгоритме работы одного из блоков системы – Субъекта.

Ключевые слова: уголовный закон, математическая модель, адаптивное управление.

Создание системы адаптивного управления актуально в первую очередь благодаря возможности применения ее в работе широкого круга лиц: следователей, адвокатов, юристов, студентов юридических специальностей, а также аспирантов и научных работников.

Автором разработана Теория адаптации уголовного закона [1, с. 5] и [2, с.16], позволяющая рассмотреть уголовный закон РФ как объект адаптивного управления, выработана математическая модель адаптивного управления уголовного закона (см. Рис.1).

В виде упрощенной блок-схемы эта математическая модель приведена на Рис. 2. На вход системы подается сигнал в виде правонарушения, состоящего из объективной стороны, объекта, субъективной стороны и субъекта. После сравнивающего устройства и соответствующего преобразования закодированная информация поступает на подсистему, именуемую Criminal Code или Уголовный Кодекс. Опуская подробности скажем, что на выходе подсистемы вырабатывается Код На-

казания, который вновь подается на сравнивающее устройство с целью определения разницы между входным и выходным сигналами. Процесс работы системы продолжается до момента установления согласования этих двух сигналов.

В табл. 1 приведены меры наказания по главе 16 УК РФ – Преступления против жизни и здоровья в виде Кода наказания:

Штраф.

Лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью.

Лишение специального воинского или почетного звания, класса, чина и государственных наград.

Обязательные работы.

Исправительные работы.

Ограничения по воинской службе (конфискация имущества).

Ограничения свободы.

Арест.

Содержание в дисциплинарной воинской части.

Лишение свободы на определенный срок.

Пожизненное лишение свободы.

Смертная казнь.

Вопрос формирования Кода наказания в данной работе не рассматривается. Этот вопрос будет освещен в отдельной работе.

Система предусматривает 2 режима работы: Пассивный, когда Субъект правонарушения неизвестен или не установлен и Активный, когда Субъект правонарушения известен.

В настоящей работе остановимся только на рассмотрении систем вида Single Input –

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Single Output.

Будем различать математическую модель уголовного закона как систему законов объединенных в виде Кодекса и математическую модель отдельно взятого уголовного закона как подсистему внутри общей системы. Иначе говоря, в первом приближении объектом регулирования системы является Субъект, правонарушитель, а во втором – объектом является сам уголовный закон.

Рассмотрим алгоритм работы готовой программы в случае, когда объектом является Субъект по блок-схеме Рис. 2.

Ограничимся только описанием работы блока 3 – Субъекта по Рис.1 (некоторые данные используем также в блоках 4 и 5).

Система работает в диалоговом режиме, т.е. по системе вопрос – ответ собирает всю информацию для запуска работы системы. В дальнейшем планируется перейти на словесный ввод информации.

Итак, система начинает работу с запроса: введите фамилию, имя и отчество правонарушителя; день, месяц, год рождения (село, деревня, поселок, город, область, район, страна); специальность, должность, место работы.

Затем собираем дополнительную информацию: вменяемость, дееспособность, отягчающие обстоятельства, судимость, кратность судимости, номера статей ранних судимостей; день, месяц, год начала отбытия наказания и конца; рецидив, тяжкие последствия, группа лиц, предварительный сговор, преступная организация, особо активная роль, привлечение лиц, страдающих психическими расстройствами, либо в состоянии опьянения, лиц не достигших возраста уголовной ответственности, по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды, из мести за правомерные действия других лиц, с целью скрыть другое преступление или облегчить его совершение, в связи с осуществлением служебной деятельности или выполнением общественного долга, женщина в состоянии беременности; малолетнего, беззащитного или беспомощного, в зависимости от виновного.

На следующем шаге вводится: особая жестокость, садизм, издевательства, мучения потерпевшего, с использованием оружия, боевых припасов, в/в, взрывных или имитирующих устройств, специально изготовленных технических средств, ядовитых и радиоактивных

веществ, лекарств и иных химикофармакологических препаратов, с применением физического и психического принуждения, в условиях чрезвычайного положения, стихийного или иного общественного бедствия, при массовых беспорядках, с использованием доверия в силу служебного положения или договора, с использованием формы одежды или документов представителя власти.

Далее вводятся обстоятельства, смягчающие наказание (список неполный): впервые, вследствие случайного стечения обстоятельств, несовершеннолетие, беременность, наличие малолетних детей, стечение тяжелых жизненных обстоятельств, в результате физического или психического принуждения, либо в силу материальной, служебной зависимости, при нарушении необходимой обороны, задержание лица, крайняя необходимость, обоснованный риск, исполнение приказа или распоряжения, противоправность или аморальность поведения, явившегося поводом для преступления, явка с повинной; активное способствование раскрытию преступления и розыску имущества, добытого в результате преступления; оказание медицинской или иной помощи потерпевшему непосредственно после совершения преступления, добровольное возмещение ущерба и морального вреда, причиненных в результате преступления; иные действия, направленные на заглаживание вреда, причиненного потерпевшему, иное обстоятельство.

Конечно, по ходу развития, усовершенствования УК РФ эти списки будут меняться, расширяться, что предусмотрено в математической модели (см. блок 2.) Рис.1.

Те же данные выводятся для хранения и использования в дальнейшей работе системы.

Заметим, что в Пассивном режиме работы система пропускает при своей работе блок Субъекта и тогда за формирование Кода Преступления отвечает только блок 1. В Активном режиме работы блок Субъекта 3 формирует Код Субъекта и дополняет Код Преступления.

Таким образом, последняя часть программы блока Субъекта формирует Код Субъекта. А именно, программа вводит следующие данные вменяемость, дееспособность, возраст, кратность судимости (под нулем понимается отсутствие), специальный субъект и, наконец, формируется Код Субъекта и выводится на печать.

Выводы.

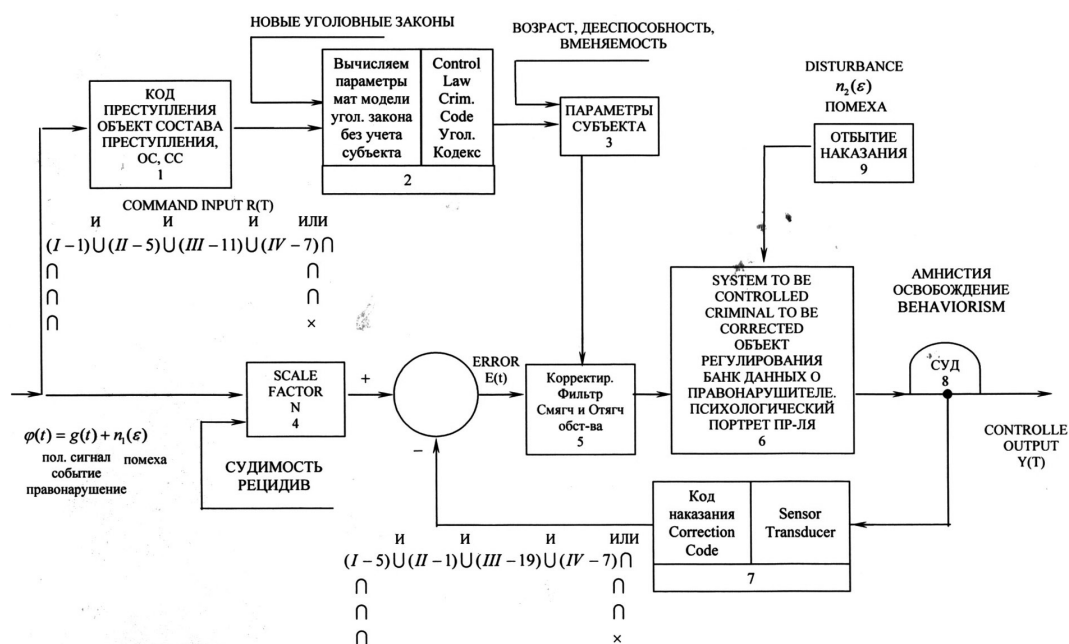

Рис. 1. Математическая модель адаптивного управления уголовного закона.

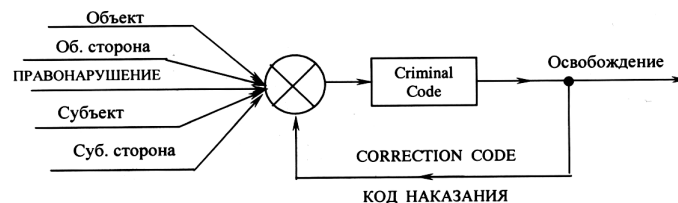

Рис. 2. Упрощенная Блок-схема системы адаптивного управления уголовного закона.

Таблица 2. Меры наказания по главе 16 УК РФ Преступления против жизни и здоровья

№	Код наказания (Меры наказания):
1	Штраф
2	Лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью
3	Лишение специального воинского или почетного звания, класса, чина и государственных наград
4	Обязательные работы
5	Исправительные работы
6	Ограничения по воинской службе (конфискация имущества)
7	Ограничения свободы
8	Арест
9	Содержание в дисциплинарной воинской части
10	Лишение свободы на определенный срок
11	Пожизненное лишение свободы
12	Смертная казнь

Да, принципиально возможно рассматривать уголовный закон (Правонарушитель) как объект управления (регулирования) в Системе Адаптации Уголовного Закона РФ. Разработанная автором математическая модель уголовного закона Рис.1. позволяет моделировать, а затем и адаптировать уголовный закон. Работаны программы ввода информации для начала работы Системы. Система работает в 2-х режимах: Активном и Пассивном. Сбор информации осуществляется в диалоговом режиме вопрос-ответ. В результате сбора исходной информации формируется Код Преступления, с которым в дальнейшем оперирует Система в ходе своей работы.

Предполагается, что на выходе Система

сформирует Код Наказания, на чем мы остановимся в последующих работах.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Амбарцумян С. Г.** Теория адаптации уголовного закона РФ//Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: Материалы Шестого Российского Конгресса уголовного права, 28-27 мая, 2011. М., 2011.
2. **Амбарцумян С. Г.** Адаптивные законы и проблема устойчивости уголовного закона//Актуальные проблемы уголовного права, процесса и криминалистики: Сб. материалов 3-й Международной Научно-практической конференции: Одесса: Международный гуманитарный университет, 2011.

ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԱՂԱՊՏԻՎ ԴԵԿԱԿԱՐՄԱՆ ՕՐՅԵԿՏ: ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ՀԱԱԿԱՐԳԻ ՍՈՒՐՅԵԿՏ

Սամվել ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

Մոսկվայի Մ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի քրեական իրավունքի և քրեագիտության ամբիոնի դոկտորանտ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, իրավաբան

Ամփոփում

Հոդվածում տրվում է հետազոտության թեմայի ընտրության պատճառաբանությունը, այսինքն՝ Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենքի ադապտացման համակարգի զարգացման անհրաժեշտությունը:

Տվյալ հետազոտությունն անհրաժեշտ է ադապտիվ ղեկավարման իրավաբանության մեջ կիրառության անհրաժեշտությունից:

Երկրորդ մասում հեղինակը կանգ է առնում համակարգի մեկ բլոկի՝ սուբյեկտի աշխատանքի ալգորիթմի վրա:

CRIMINAL LAW AS AN OBJECT OF AN ADAPTIVE CONTROL. THE ALGORITHM OF THE SUBJECT BLOCK PROGRAM FOR THE CRIMINAL LAW'S SYSTEM OF ADAPTATION

SAMVEL GAIKOVICH HAMBARDZUMYAN

Summary

The reasoning in the theme choice is given in the article i.e. The Development of the Russian Federation Criminal Law's System of Adaptation.

The necessity of the application of the modern adaptive control system's achievements in the jurisprudence is the reason for this investigation.

At the second part the author introduces the Subject block program's algorithm.

Keywords: adaptation, criminal law's Theory of adaptation, Russian Federation's criminal law.

ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՄ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Արեն ԿՈՐԱԼՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետության իրավապահ համակարգի սուբյեկտների հակահրավակական գործունեությունից (անգործությունից)

Գիտական ղեկավար՝ Հայկ ԴԵՐՉՅԱՆ՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Պետական իշխանության իրազորման մեջ հատուկ դեր ունեն պետական ապարատը և նրա պաշտոնատար անձինք, ովքեր իրավապահական գործունեություն են իրականացնում: Պետական ապարատի վրա են

դրված իշխանական և կառավարման գործառույթները՝ օրինականության և իրավակարգի ապահովման, քաղաքացիների իրավունքների ու շահերի պաշտպանության ուղղությամբ: Վարչահրամայական համակարգի գերիշխանության երկար տարիների ընթացքում պետական ապարատը ծանր հիվանդություններով վարակվածի վիճակում է հայտնվել, որոնք կործանարար ազդեցություն են գործել ողջ հասարակության կենսունակության վրա՝ խարխուլելով հասարակական կառույցի հիմքերը և սպառնալով ազգային անվտանգությանը:

Իշխանության չարաշահման, պետական գույքի հափշտակման երևույթները հին են, ինչպես պատերազմները, համաճարակներն ու պոռնկությունը: Եթե սոցիալական բարիքներին հասու լինելու հնարավորություն կա, միշտ գայթակղություն է առաջանում դրանք օգտագործել անձնական շահերի համար, ինչը նշել է դեռևս Շ. Լ. Մոնտեսքյոն, որն իր հայտնի՝ «Օրենքների ոգու մասին» տրակտատում գրել է. «Ամեն մարդ, որ իշխանության է տիրապետում, հակված է այն չարաշահելու»: Ժամանակակից պաշտոնյայի ցան-

կությունը՝ օգտվել իր ծառայողական դիրքից, ամենևին պակաս չէ հին հռոմեական բյուրոկրատի ցանկությունից: Եվ, որքան էլ տխուր է ընդունել դա, ոչ մի հասարակության դեռ չի հաջողվել ազատվել իր զարգացման կողմնակի թերություններից: Սակայն սա ամենևին չի նշանակում, որ հասարակությունն անգործ է պայքարել իր արատների դեմ:

Այսօր իրավապահական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների և նրանց պաշտոնատար անձանց աշխատանքի որակից, նրանց իրազեկությունից, բարեխղճությունից, պաշտոնատար անձանց ազնվությունից են կախված միլիոնավոր մարդկանց ճակատագրեր: Մեր կարծիքով՝ պաշտոնատար անձանց անձնական շահերի և պետության ու քաղաքացիական հասարակության կողմից առաջադրված պարտականության պահանջների միջև հակասությունը կարող է հաղթահարել պետական կառավարման մեջ անձնական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրումը:

Մարդու իրավունքներն ու ազատություններն ապահովվում են պետության և նրա լիազոր ներկայացուցիչների կողմից՝ պետության քաղաքացիների հանդեպ օրենքով սահմանված պարտավորությունների ապահովման միջոցով: Դրանում է պետական կառավարման մեջ օրինականության իմաստն ու բովանդակությունը: Պետական կառավարման, իրավապահական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների և նրանց պաշտոնատար անձանց գործունեության մեջ օրինականության սկզբունքը համընդհանուր է և որևէ սահմանափակում չի պարունակում:

Հասկանալի է, որ որքան մանրակրկիտ կեր-

* Ներկայացվել է 01.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

պով կանոնակարգվի յուրաքանչյուր պետական մարմնի, այդ թվում՝ իրավապահ մարմինների գործունեությունը, այդքան հուսալիորեն պաշտպանված կլինի անձը պետության կողմից իր գործերին անօրինական միջամտելուց, մարդու տարական իրավունքների խախտումներից: Իրավապահ մարմինների իրավական կանոնակարգման հարցերն այնքան ավելի հրատապ են դառնում, որքան ավելի արագ են զարգանում հասարակության ժողովրդավարացման գործընթացները:

Մեղավոր անձը, ով չարաշահում է իրավունքները կամ չի կատարում պարտականությունները, պետք է պատասխան տա պետության հանդեպ հակաիրավական գործողությունների համար, ընդ որում՝ չի կարելի սահմանափակել իրավաբանական պատասխանատվության միջոցները և պաշտպանության միջոցները՝ մեղքի առկայության դեպքերում, ինչպես արվում էր նախկինում շատ գիտնականների կողմից: Դա բացատրվում է նրանով, որ ժամանակակից օրենսդրությունը միտում ունի ամենել պատասխանատվության իմաստիտուտի ընդլայնմանը²: Այլ կերպ ասած՝ և իրավաբանական պատասխանատվությունը, և պաշտպանության միջոցները կարող են կիրառվել իրավախախտման կազմի տարրերից մեկի բացակայության՝ մեղքի բացակայության պայմանում. բավական է միայն հակաիրավական վարքագծի փաստի հաստատումը:

Իրավավերականգնիչ գործառույթը հատուկ է գլխավորապես քաղաքացիական իրավական հարաբերությունների ոլորտում ներգործման միջոցներին: Այսպիսով՝ իրավաբանական պատասխանատվությունը կոչված է ոչ միայն ներգործելու իրավախախտման վրա, այլ նաև վերականգնելու ոտնահարված շահը: Իրավական պատասխանատվության իրավավերականգնիչ գործառույթը միայն այն դեպքում է նրան հատուկ, երբ այն, նախ, իրականացվում է պետական պարտադրիչ միջոցների օգնությամբ և, երկրորդ, երբ կիրառվում է տուգանային սանկցիաների հետ միաժամանակ:

Ընդհանրապես, պատասխանատվությունը կարելի է բնորոշել որպես մեղավոր անձի անթույլատրելի, բարոյականությամբ կամ իրավունքով դատապարտելի վարքագծի հանդեպ հետևանքներ: Վերջին ժամանակներս նկատվում է պատասխանատվությունը լայն հասկանալու ձգտում՝ որպես սուբյեկտի կողմից իր վարքագծի, նրա հետևանքների, սոցիալական նշանակության գիտակցում: Խոսքը սուբյեկտների ակտիվ, նախաձեռնող, գիտակցաբար օրինաչափ գործունեության հետ կապված պատասխանատվության մասին է:

Դրական պատասխանատվությունը միաօրինակ է անձի պատասխանատվության, սեփա-

կան վարքագծի ուղղվածությունը ընտրելու հնարավորության, սեփական արարքների ուղղվածությունը ինքնուրույն որոշելու հետ: Պատասխանատվությունը հանդիսանում է իսկական ազատության պայման: Իրոք ազատ մարդն իր ազատությանը հասնելու նպատակով պետք է մշտապես հարմարեցնի իր վարքագիծը հասարակական պահանջների հետ, այսինքն՝ գործի պատասխանատու կերպով: Ազատությունը, այսպիսով, դառնում է գիտակցված և պատասխանատու գործունեություն՝ հիմնված անհրաժեշտության ճանաչման և ազատ ընտրության վրա: Նպատակի և նրան հասնելու միջոցների ազատ ընտրությունը, գործելու ազատ ընտրված որոշումը ենթադրում են համապատասխան սուբյեկտների պատասխանատվություն: Չսահմանափակված ազատությունը, ազատությունը առանց պատասխանատվության վերածվում է իր հակառակ երևույթին՝ անենաթողության:

Ըստ էության՝ դրական պատասխանատվությունը արտացոլում է մարդկանց սոցիալական կապերի և հարաբերությունների այնպիսի կողմը, որոնք բնորոշում են վերապահված իրավունքների իրականացման գործընթացը, դրված պարտականությունների կատարումը՝ հիմնված վարքագծի ընտրության և նրա գնահատման վրա՝ հաշվի առնելով հասարակության շահերը, քաղաքացու, պաշտոնատար անձի կողմից իր վրա դրված պարտականությունների գիտակցումը, ճիշտ ըմբռնումը: Պարտականությունները, որոնք պայմանավորվում են հասարակության, այլ անձանց հանդեպ հարկ եղած վերաբերմունք, սուբյեկտիվ կողմն են, իսկ ինքը՝ ներքին շարժառիթներից առաջացած վարքագիծը, դրական պատասխանատվության օբյեկտիվ կողմն է:

Այն հայացքները, որոնք պատասխանատվությունը մեկնաբանում են որպես անձի կողմից հասարակության և այլ մարդկանց առջև սեփական պարտքի գիտակցում, բավականին տարածված են իրավաբանական գրականության մեջ: Անկասկած, այդ տեսակետը զորեղ գործոն է հանդիսանում, որն ապահովում է քաղաքացիների և պաշտոնատար անձանց կողմից սեփական պարտականությունների հարկ եղած կատարումը: Սակայն դրական պատասխանատվությանը տրված նշանակությունը՝ որպես օրինականության և իրավակարգի ապահովման կարևորագույն միջոցի, իր բոլոր ակնհայտ արժեքներով հանդերձ, մեր կարծիքով՝ խիստ չափազանցված է: Մարդն անկատար է: Գիտակցության ճկունությունը թույլ է տալիս մեծամասնությանը՝ հրաժարվել նույնիսկ ամենախիստ բարոյական սկզբունքներից և որոշակի հանգամանքներում գործել օրենքին հակառակ: Դրա համար էլ պետական կառավարման մեջ օրինականության ռեժիմի պահպանման

համար պահանջվում են իրավունքի նորմերը խախտողների վրա ներգործելու առավել էական մեխանիզմներ: Եվ որպես այդպիսի միջոց հանդես է գալիս անհատական իրավաբանական պատասխանատվությունը³:

Իրավախախտումը գործողությունն է, արարք, որը խախտում է հաստատված իրավակարգը: Դա անձի վարքագծի արտահայտությունն է, որը հակասում է իրավական նորմի պահանջներին և վնաս է հասցնում: Դա ունեցողություն է ոչ թե օրենքի դեմ, այլ այն հարաբերությունների դեմ, որոնք ծնել են այդ օրենքը:

Այդ կապակցությամբ հարկ է տարբերակել «հակաիրավականություն» և «իրավախախտում» հասկացությունները:

Հակաիրավական է ծառայողի այնպիսի վարքագիծը (գործողությունը կամ անգործությունը), երբ նա չի կատարում կամ ճիշտ չի կատարում իր պաշտոնական պարտականությունները, որոնք հաստատված են նորմատիվ իրավական ակտերով, աշխատանքային ներքին կարգապահության կանոններով, հրահանգներով և այլ պարտադիր կանոններով, ինչպես նաև վարչական ղեկավարության հրամաններով և կարգադրություններով: Ծառայողի անգործությունը կարող է հակաիրավական ճանաչվել այն դեպքում, երբ նրա վրա դրված է որոշակի գործողություններ կատարելու պարտավորություն: Եթե պաշտոնական պարտականությունները չեն որոշակիացված ու հստակեցված համապատասխան ակտերում, ապա հակաիրավական պետք է համարել ծառայողի՝ պետության շահերին ակնհայտորեն հակասող վարքագիծը: Իրավախախտումը հակաիրավականության հետ մեկտեղ ներառում է նաև մեղքի տարր:

Մեղքը՝ որպես անձի հոգեկան վերաբերմունք իր հակաիրավական վարքագծին ու դրա հետևանքներին, ենթադրում է անձի կողմից իր վարքագծի անթույլատրելիության և դրա հետ կապված արդյունքների գիտակցում:

Զնայած խախտված պարտականությունները կատարել տալու պետական հարկադրանքը հանդիսանում է պարտականություն կրող անձի վարքագծի դատապարտում ոչ միայն նրա մեղքի առկայության դեպքում, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում կարող է ուղղված լինել այնպիսի մեղքի վարքագծի դեմ, որն ինքնին հակաիրավական չէ, բայց խախտում է այլ անձի սուբյեկտիվ իրավունքները, այնուամենայնիվ, մեղքի համար պատասխանատվության սկզբունքը՝ պատասխանատվության արմատական սկզբունք է:

Կարող ենք առանձնացնել իրավաբանական պատասխանատվության հետևյալ հատկանիշները.

- առաջին՝ իրավաբանական պատասխա-

նատվությունը պետական հարկադրանքի ձև է և մեղքի առկայության դեպքում՝ իրավունքի նորմը խախտողի պետական դատապարտման ձև,

- երկրորդ՝ կիրառվում է միայն այն անձանց նկատմամբ, ովքեր իրավախախտում են թույլ տվել,

- երրորդ՝ կարող է կիրառվել միայն պետական լիազոր և այլ մարմինների կողմից,

- չորրորդ՝ արտահայտվում է օրենքով նախատեսված ներգործության միջոցների կիրառմամբ,

- հինգերորդ՝ այն իրավախախտում կատարողի գործողությունների (անգործության) հասարակական դատապարտում է:

Հայաստանում իրավական գիտության մեջ ավանդաբար առանձնացնում են իրավաբանական պատասխանատվության կարգապահական, վարչական, քրեական և գույքային (քաղաքացիական-իրավական) տեսակները:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ եթե կարգապահական, վարչական, քրեական պատասխանատվությունները կրում են պատժիչ բնույթ, ապա գույքային պատասխանատվությունը կրում է իրավավերականգնիչ բնույթ:

Բացի այդ՝ գույքային պատասխանատվության միջոցների կիրառումը պաշտոնատար անձանց նկատմամբ ունի էական առանձնահատկություն, որը բխում է նրանց ծառայողական կարգավիճակից:

Անկասկած, կատարելով իրավախախտում՝ պաշտոնատար անձը հակաիրավական և իրավական վարքագծի միջնորդության հիմնարկություն ունի: Ֆ.Էնգելսը նշում էր. «Մարդը միայն այն դեպքում է կրում ամբողջական պատասխանատվություն իր արարքների համար, եթե դրանք կատարել է՝ ունենալով կամքի լիարժեք ազատություն»⁴: Գտնվելով պետության հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ, կրելով ծառայություն, որն ուղեկցվում է հայտնի սահմանափակումներով, պաշտոնատար անձը, փաստորեն, զոհաբերում է իր ազատությունը:

Այսպիսով՝ կան իրավաբանական հիմքեր, որոնք թույլ են տալիս առանձնացնել գույքային պատասխանատվության հատուկ տարատեսակ, որն աշխատանքային իրավունքում կրում է «նյութական» անվանումը: Եթե իրավական ներգործության բնույթով նյութական պատասխանատվությունը մոտ է գույքայինին, ապա նրա առանձնահատկությունը հանդիսանում է պատասխանատվության սուբյեկտի վիճակը գործատուկազմակերպության հետ ունեցած հարաբերություններում, որը հանգեցնում է նյութական ներգործության միջոցների կիրառման սահմանափակման: Նյութական պատասխանատվության առանձնացումը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ, թույլ է տալիս այն

կիրառել պաշտոնատար անձանց նկատմամբ, ովքեր վնաս են հասցնում պետությանը, անկախ այն բանից՝ նրանք տվյալ զանցանքի համար այլ տեսակի պատասխանատվության ենթարկվում են, թե ոչ:

Իրավապահ մարմինների անհատական սուբյեկտների հանդեպ իրավաբանական պատասխանատվության միջոցների կիրառման առանձնահատկությունները կապված են հարկադրանքի (պատիժ) միջոցների ընտրման, նշանակման և իրականացման հետ: «Պատիժը, - նշում է Կ. Մարքսը, - այլ բան չէ, քան հասարակության ինքնապաշտպանության միջոց՝ այդ հասարակության գոյատևման պայմանների խախտման դեմ, ինչպիսին էլ որ լինեն այդ պայմանները»⁵: Որքանով որ խոսքը իրավական կատեգորիայի մասին է, այդքանով ակնհայտ է, որ պատիժը հետևում է հասարակության այնպիսի պայմանների խախտման դեպքում, որոնք ամրագրված են իրավական կարգադրագրերով և պաշտպանվում են դրանցով:

Եթե «պատիժ», «խիստ պատիժ» տերմինները կիրառվում են միայն քրեական օրենսդրության մեջ, ապա դա ամենևին չի նշանակում, թե դրանց արտահայտած հասկացությունները խորթ են այլ բնագավառներին: Հասարակության կյանքի պայմանները, մասնավոր, հասարակական և պետական շահերը պահպանվում են իրավունքի ողջ համակարգով, բոլոր բնագավառների, այլ ոչ թե միայն քրեական ոլորտի օրենսդրությամբ: Ամեն մի իրավաբանական պատասխանատվություն պատիժ է՝ որպես հակազդեցություն շահերի խախտմանը, շահեր, որոնք պահպանվում են ցանկացած բնագավառի իրավունքով:

Իրավաբանական գրականության մեջ կան տարբեր տեսակետներ իրավաբանական պատասխանատվության այնպիսի տեսակի վերաբերյալ, ինչպիսին քաղաքական պատասխանատվությունն է:

Ավելի կոնկրետ ներկայացնենք խախտումների տեսակները, որոնք թույլ են տրվում և կատարվում են իրավապահ մարմինների ծառայողների (պաշտոնատար անձանց) կողմից:

Խոսելով իրավապահ մարմինների ծառայողների (պաշտոնատար անձանց) կողմից քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների խախ-

տումների մասին՝ պայմանականորեն դրանք կարելի է բաժանել 5 խմբի.

- առաջին՝ անձնական իրավունքների և ազատությունների խախտում,
- երկրորդ՝ քաղաքական իրավունքների և ազատությունների խախտում,
- երրորդ՝ դատավարական իրավունքների և ազատությունների խախտում,
- չորրորդ՝ տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների և ազատությունների խախտում:

Վերը նշված խմբերից առանձին կարելի է սահմանել իրավախախտումների հինգերորդ խումբը՝ իրավապահ մարմինների ծառայողների (պաշտոնատար անձանց) խախտումները ծառայության շահերի դեմ: Դրանք, հարցն ուղղակիորեն քննելիս, չեն հանդիսանում քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների խախտումներ, սակայն այդ խախտումների հետևանքները հանգեցնում են վերը նշված երաշխավորված իրավունքների և ազատությունների խախտումների:

Իրավաբանական գրականության մեջ՝ իրավապահ մարմինների ծառայողների (պաշտոնատար անձանց) կողմից թույլ տրվող և կատարվող խախտումների բաժանումը խմբերի ուղղակիորեն չի կատարվում, քանի որ իրավունքների և ազատությունների առանձին խախտումներ կարող են դասվել տարբեր խմբերի շարքում: Օրինակ՝ խոսքի իրավունքի խախտումը հավասար չափով կարող է դասվել ինչպես անձնական, այնպես էլ քաղաքական իրավունքի խախտման շարքում, այդ իսկ պատճառով դրանք որակավորումը կրում է պայմանական բնույթ:

¹ Монтескье Ш., Избранные произведения. М., 1955, с. 289.

² Ведехин В. М., Шудина Т. Б., Защита-права как правовая категория // Правоведение. 1998, N1, с. 70.

³ Прусаков Ю. М., Калмыков Ю. Н. Завгородняя Л. В., Конституционно-правовые основы юридической ответственности государственных должностных лиц и государственных служащих. Ростов-на-Дону, 2003, с.106.

⁴ Маркс К., Энгельс Ф., Соч. Т. 21, с. 21.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф., Соч. Т. 8, с. 531.

THE SELF-RESPONSIBILITY OF STATE EMPLOYEES COMPASSED IN LAW-ENFORCEMENT BODIES

AREN KOBALYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summery

The issues of self-responsibility of state employees compassed in law-enforcement bodies are discussed in the article.

ԻՐԱՎԱՊԱՀՊԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՈՆԱՏԱՐ ԱՆՁԱՆՑ ԿՈՂՄԻՑ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ*

Արեն ԿՈՐԱԼՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետության իրավապահ համակարգի սուբյեկտների հակաիրավական գործունեությունից (անգործությունից)

Գիտական ղեկավար՝ Հայկ ԴԵՐՉՅԱՆ՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ Սահմանադրությամբ հռչակված՝ քաղաքացիների ազատությունների ապահովումը մեր հասարակության հիմնական խնդիրն է: Թե որքանով է այդ խնդիրն իր լուծումը գտնում, դրանից էլ կախված է մեր պետության և հասարակության ճակատագիրը: Դրա համար էլ զգալիորեն աճում է իրավապահական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց դերը: Առավել ևս, որ այդ գործունեությունն իրականացվում է իրավական այնպիսի դաշտում, որտեղ իրավակիրառումը կախված է ոչ այնքան ընդունված օրենքների որակից, որքան հենց իրավապահ մարմինների պաշտոնատար անձանցից, նրանց օրինապահ վարքագծից:

Ո՞րն է պատճառը, որ իրավապահ մարմիններում ընդունվելով աշխատանքի՝ նախապես լավ ստուգված անձինք՝ գերազանց բնութագրերով, երկու-երեք տարի անց դառնում են կոպիտ, դաժան, քմահաճ, իրենց թույլ են տալիս ուժ կիրառել և նույնիսկ դավաճանում են ծառայության շահերին: Ե՞րբ և ինչպե՞ս է տեղի ունենում իրավական այն ձևախեղումը, երբ քաղաքացին իրավունքների և ազատությունների պաշտպանից վերածվում է դրանք խախտողի:

Իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից իրավակիրառման գործունեության ընթացքում կատարված հակաիրավական արարքների մեծ քանակը ոչ միայն խաթարում է այդ մարմինների հեղինակությունը, այլև քաղաքա-

ցիների գիտակցության մեջ ձևավորում է բացասական վերաբերմունք իրավապահ մարմինների հանդեպ: Թեև ամենից հաճախ տուժում են ապահովված մարդիկ, սակայն յուրաքանչյուր երրորդը տուժում է «իրավապահ» գործունեության այնպիսի տեսակից, որի մասշտաբը, մասնագետների գնահատմամբ, մոտենում է համազգային աղետի մակարդակին: Սոցիոլոգիական հարցումները ցույց են տվել, որ մարդիկ ամենևին էլ պատրաստ չեն կրելու, այսպես կոչված՝ ուժայինների նկրտումները: Նրանք գիտակցում են իրենց իրավունքները և պատրաստ են դրանք պաշտպանելու՝ դիմելով նաև հակաիրավական գործողությունների:

Ուշադրության են արժանի Ա. Կ. Ուլեդովի հայացքները, որն իրավապահ մարմինների ծառայողների կողմից հակաիրավական արարքների կատարման գլխավոր պատճառը տեսնում է նրանց իրավագիտակցության աստիճանական անկման, երկատվածության մեջ, որոնք կատարվում են նրանց բարոյական արժեքների՝ հասարակական հարաբերությունների ձևախեղման ազդեցությամբ¹:

Վերջին ժամանակներս իրավաբանական գրականության մեջ ավելի ու ավելի հաճախ է կիրառվում «իրավական գիտակցության ձևախեղում» հասկացությունը:

Այդ հարցի առնչությամբ Ա. Վ. Գրոշևը իրավագիտակցության աղավաղումը դիտարկում է լայն և նեղ առումներով²:

* Ներկայացվել է 01.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Լայն առումով՝ դա նշանակում է զանգվածային իրավագիտակցության մեջ վիճակագրորեն նշանակալի ցանկացած շեղում գիտական-տեսական իրավագիտակցության զաղափարներից, որոնք շարադրված են պետաիրավական ուսմունքում, օրենսդրության և իրավական գիտակցության մեջ:

Նեղ իմաստով՝ իրավագիտակցության աղավաղումները հասարակական, խմբակային և անհատական իրավագիտակցության կառուցվածքում գործառնության խախտումներն են, որոնք արտահայտվում են կառուցվածքի չձևավորվածությամբ, նրա աղավաղմամբ և հիմնական տարրերի անկայունությամբ, ինչը քրեածին ազդեցություն է ունենում անձի վարքագծի վրա:

Ելնելով իրավագիտակցության և հակաիրավական վարքագծի կապից կախվածությունից՝ մեր կարծիքով, իրավունքի գործողության մեխանիզմում անհրաժեշտ է տարբերակել իրավագիտակցության ձևախեղման չորս տեսակ՝ ինֆատիլիզմ, իրավական նիհիլիզմ, իրավական իդեալիզմ և իրավական անպատասխանատվություն³:

Իրավագիտակցության ձևախեղման բնորոշումները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել նշված հասկացությունների գիտական սահմանումները.

- Ինֆատիլիզմն արտահայտվում է բարոյաիրավական գիտակցության չձևավորվածությամբ և պակասավորությամբ:

- Իրավական նիհիլիզմը դրսևորվում է «ընդհանուր բացասական և անհարգալից վերաբերմունքով, որը ձևավորվում է իրավունքի, օրենքի հանդեպ իրավաբանական անգիտության, հետամնացության, իրավական անդաստիարակության հետևանքով»⁴:

- Իրավական իդեալիզմը իրավական նիհիլիզմի հակոսնյան է. դրսևորվում է իրավունքի հնարավորությունների գերազնահատմամբ՝ նրա հետ չափազանցված հույսեր կապելով՝ այն վստահ համոզմամբ, թե իրավունքն առանձին վերցրած՝ ամենագոր է: Իրավական իդեալիզմի վերոնշյալ ձևերը հանդիպում են ոչ միայն զանգվածային գիտակցության մեջ, այլ նաև իրենց տեղն են գտնում օրենսդիրների մտածողության մեջ, որոնցից շատերը համոզված են, որ օրենքների օգնությամբ մեկ շարժումով հնարավոր է բարեփոխել երկիրը: Բայց հրաշք տեղի չի ունենում. օրենքներն ընդունվում են, մինչդեռ ամեն բան մնում է իր տեղում կամ, նույնիսկ, ավելի վատանում:

- Իրավական անպատասխանատվությունը բնութագրվում է իրավական հրահանգների պահանջները կատարելու հանդեպ հատուկ տիպով՝

իրավունքի գործունեության ոլորտից անձի «ինքնահեռացման», իրավախախտում կամ զանցանք կատարելու համար պատասխանատվությունից ներքին ազատագրվածության ձևով: Նկատի է առնվում ոչ թե նիհիլիզմի հատուկ՝ իրավական նորմերը պահելու անհրաժեշտության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը, այլ սեփական կոնկրետ հանցավոր գործողությունները զնախատելը որպես սովորական ընդունված և այլ անձանց կողմից լայնորեն կիրառվող, ինչպես նաև դրանք արդարացնելը՝ ավելի կարևոր իրավական արժեքների համեմատ:

Պետական իշխանությունը ժողովրդից է ծագում, բայց միշտ և ամենուր, թեկուզև տարբեր չափերով, նրա հետ տարօրինակ ձևափոխություն է կատարվում. այն անխուսափելիորեն առանձնանում է իր ակունքից, վեր կանգնում նրանից՝ հաճախ բացահայտ բռնատիրության ձևով: Կարճ ժամանակում ժողովրդի ընտրյալներն ու սիրեցյալները վերափոխվում են իրենց համար աշխատող մակաբույծների, սեփական ժողովրդին կեղեքողների: Բյուրոկրատիզացիայի, այսինքն՝ միջոցները՝ նպատակների, ծառաները՝ տերերի վերածվելու գործընթացը համակել է մարդկության ողջ պատմությունը⁵:

Բյուրոկրատիզմը երեք արտահայտություն ունի՝ «ընդհանրապես» բյուրոկրատիզմ, կառավարման գործառնություններ կատարելու ապարատի «սեփականություն» և մասնագիտական «հիվանդություն»⁶:

«Ընդհանրապես» բյուրոկրատիզմը նշանակում է՝ թղթակերություն, քաշքշուկ, բազմաթիվ համաձայնություններ և հանձնաժողովներ, խուսանավող գրություններ, նիստերի անհիմաստ քանակ: Այդպիսի մոտեցման գործնական նշանակությունն այն է, որ թույլ է տալիս երևույթին քանակային զնախատական տալ: Ոչ տեսանելի գործունեություն լինելուց այն վերածվում է տեսանելի և, գլխավորը, չափելի երևույթի:

Բյուրոկրատիզմը որպես կառավարման գործառնություններ կատարող ապարատի «սեփականություն» արտահայտվում է նրանով, որ իշխանությունը կարծես թե պատկանում է ժողովրդին, բայց գործնականում բյուրոկրատիան է այն «իր ձեռքը վերցրել»: Ոչ թե ապարատն է սկսել ծառայել ժողովրդին, այլ ժողովուրդը՝ ապարատին: Ակնհայտ է պետական-բյուրոկրատական ապարատի փաստացի իշխանությունն ու տիրապետությունը:

Բյուրոկրատիզմը՝ որպես կառավարման ապարատի աշխատակիցների մասնագիտական «հիվանդություն», ընդհանրապես, բյուրոկրատացում է, որը տեղի է ունենում արտաքին և անձնական գործոնների ազդեցության տակ: Այն

արտացոլվում է ղեկավարների, ապարատի գործունեության ոճերում, ձևերում և մեթոդներում:

Բյուրոկրատիզմը դարեր շարունակ դրսևորվում է ավանդական ձևերով՝ ձևականության, քաշքշուկի, պահպանողականության, սոցիալական սանդուղքով ցածր գտնվողների հանդեպ քամահրանքի, իսկ բարձր գտնվողների հանդեպ՝ մեծարման:

Ներկայումս գլխավոր դերակատարություն է ստանում իրավակիրառողների սուբյեկտիվ գործոնը, ավելի ստույգ՝ նրանց իրավական գիտակցությունը: Դեռ Ի. Կանտն էր նշում, որ «իրավունքը կարող է ծառայել ինչպես իբրև կամայականությունները սահմանափակելու, այնպես էլ մարդու ազատությունը ոտնահարելու միջոց»⁷:

Իրավաբանական գրականության մեջ նշվում է, որ իրավագիտակցությունը կարելի է բնորոշել որպես «հայացքների, գաղափարների ամբողջություն, որոնք արտահայտում են մարդկանց, սոցիալական խմբերի վերաբերմունքը իրավունքի, օրինականության, արդարադատության նկատմամբ, նրանց պատկերացումն այն մասին, թե ինչն է հանդիսանում օրինաչափ և ոչ օրինաչափ»⁸:

Իրավական ձևախեղումը հասարակության մեջ մեծ թափ է հավաքել և իրական վտանգ է ներկայացնում հասարակության համար, առավել ևս, որ այն լիովին չի գիտակցվում: Բարքերի կոպտությունն ու այլասերումը հանցագործության և անկարգության գլխավոր սկզբնաղբյուրներն են:

Իրավապահ մարմինների ծառայողներն ինչ բարձր պաշտոններ էլ զբաղեցնեն, նրանք նույնպես մարդիկ են, հետևաբար կրում են սոցիալական միջավայրի ազդեցությունը: Ապրելով հասարակության մեջ՝ նրանք չեն կարող բացարձակապես զերծ լինել այդ միջավայրի խեղող ազդեցությունից, ինչի հետևանքով էլ հակաիրավական վարքագծի այլանդակ ձևերը դրսևորվում են նաև նրանց ծառայողական գործունեության մեջ:

Դրա հետ մեկտեղ չի կարելի չնշել, որ դիտարկվող պատճառն ինքնըստինքյան զգալի չափով կախված է հենց իրավապահ մարմինների աշխատակիցների իրավական գիտակցությունից, նաև այն բանից, թե որքանով է նրանց գործունեությունը համապատասխանում բարոյականության և իրավունքի պահանջներին: Հայաստանում մարդկանց իրավագիտակցության մակարդակի անկման հիմնական պատճառներից մեկը պետք է համարել իշխանության և կառավարման վերին օղակների ներկայացուցիչների հակաիրավական արարքները: Հայաստանի բնակիչները վկա են պաշտոնատար անձանց

կամ, այսպես կոչված՝ իշխող էլիտայի բազմաթիվ հակաիրավական արարքների:

Ականատես լինելով իշխանության և կառավարման վերին օղակների պաշտոնատար անձանց կողմից իրավունքի հանդեպ հարգանքի բացակայությանը՝ իրավապահ մարմինների աշխատակիցները սկսում են զալ այն «համոզման», որ անօրինությունը ճանապարհ է բացում հարստացման համար, ազնվությունը մոլորություն է, իսկ բարոյականությունը փիլիսոփայական կանխադրույթներ է սոսկ, որն ընդհանուր ոչինչ չունի իրական կյանքի հետ:

Արդարության զգացումի ոտնահարումը: Իրավապահ մարմինների ծառայողների իրավական գիտակցության մակարդակի անկման կարևոր պատճառ պետք է համարել սոցիալական անարդարությունը և բնակչության արդարության զգացումի «օրինականացված» ոտնահարումը: «Մարդը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեք են» կարգախոսի ներքո անցկացված «բարեփոխումները» հարստացրին երկրի բնակչության միայն 3-5 տոկոսին, մինչդեռ բնակչության ճնշող մասը հայտնվեց աղքատության շեմից ներքև:

Հայաստանի բնակչությանը բաժին հասած սոցիալական ցնցումները: Դրանց թվին առաջին հերթին պետք է դասել խորհրդային պետության փլուզումը, խիստ վտանգավոր հանցագործությունների կտրուկ աճը՝ պատվիրված սպանությունները, ավազակային հարձակումները, շորթումները և այլն: Սրանց թվին կարելի է դասել նաև գործազրկությունը, աշխատավարձերի ցածր լինելը, վաղվա օրվա հանդեպ բնակչության վստահության կորուստը:

Արձանագրելով, որ երկրում սոցիալական լարվածությունը հասել է բարձր մակարդակի, մենք կարծում ենք, որ այդպիսի իրավիճակը հասունանում է այնտեղ, որտեղ ոտնահարվում են օրենքները, ծաղկում են բյուրոկրատիզմն ու քամահրական վերաբերմունքը աշխատավոր մարդու, նրա իրավունքների հանդեպ:

Վակումը պետական գաղափարախոսության մեջ: Պետական գաղափարախոսությունը համախմբում է ամբողջ հասարակությանը, հանդես է գալիս որպես այդ հասարակության ձևավորման և բարեփոխման գաղափարական հիմք, հանդիսանում է հասարակական բոլոր հաստատությունների լավագույն արտադրողականության նախադրյալ: Պայմանավորելով ամբողջ հասարակական համակարգը՝ պետական գաղափարախոսությունը հանդես է գալիս որպես հասարակության «բանականություն»: Այն կարելի է համարել տնտեսական, քաղաքական իշխանություն, որոշակի չափով՝ նաև մարդկային հա-

սարակության հոգևոր իշխանություն: Այն արտահայտում է ձևավորում է հետաքրքրություններն ու շահերը, որոնք կարևորագույն ներգործություն են ունենում հասարակության մեջ բարոյա-իրավական հարաբերությունների, պատմամշակութային մոդելի կատարելագործման վրա: Պետական գաղափարախոսության հիմքը կազմում են սոցիալական ուսմունքներն ու հայեցակարգերը՝ փիլիսոփայական, բարոյական, գեղագիտական, իրավական, քաղաքական, տնտեսական և այլն:

Այդպիսի երևույթի պատճառ, նախևառաջ, հանդիսանում է այն, որ մեր երկրի պետական գաղափարախոսության մեջ վակուում է գոյացել. չկա պետության և քաղաքացու փոխհարաբերությունների հայեցակարգ ետամբողջատիրական պետության մեջ:

Եթե ելնենք ՀՀ Սահմանադրության բովանդակությունից, ապա ստացվում է, որ Հայաստանը՝ որպես պետություն զրկված է հասարակության մեջ հայացքների և գաղափարների միասնությունից: Հասկանալի է, որ պետությունը չպիտի պարտադրի իր այս կամ այն գաղափարախոսությունը, առավել ևս՝ չպետք է ճնշի իր բնակիչների միտքը, սակայն պետությունը պարտավոր է համընդհանուր դիտարկման ներկայացնել այն հայացքներն ու գաղափարները, որոնք համարում է առաջնային՝ ամբողջ հասարակության կենսագործունեության պրոցեսում: Դա թույլ է տալիս մարդկանց ունենալ հստակ կողմնորոշիչներ, որոնք բնակիչները կարող են որպես հիմք ընդունել կամ մերժել: Իսկ վերջիններիս բացակայությունը սահմանափակվում է ընտրության ազատությունը:

Իրավաստեղծման և օրենքների որակի ցածր մակարդակը: Սրանց թվին կարելի է դասել օրենքների ընդունման ժամանակավրեպ լինելը, հասարակական կոլիզիաները, ոչ լիզիմիտությունը, օրենքներում դրանց իրականացման իրական մեխանիզմների բացակայությունը, իրենց էությանը բռնատիրական, քաղաքականապես, գաղափարապես սահմանափակ բնույթ ունեցող օրենքների ընդունումը:

Տնտեսական ճնգնաժամը երկրում: Գնաժամն առաջ բերեց սոցիալական բևեռացում, որն իր նախադեպը չունեւր ամբողջ նորագույն պատմության ընթացքում, չտեսնված մարտահրավեր նետեց սոցիալական արդարության զգացմանը:

Բացի ավանդական աղքատությունից՝ ժամանակակից Հայաստանում հայտնվեցին այսպես կոչված «նոր աղքատներ»: Այդ խմբի մեջ մտան բնակչության այն շերտերը, որոնք իրենց կրթությամբ, որակավորմամբ, սոցիալական

կարգավիճակով և ժողովրդագրական դրությամբ երբեք նախկինում չեն պատկանել հասարակության ստորին խավերին: Նրանց ցածր եկամուտներն այսօր պայմանավորված են գործազրկությամբ կամ մասնակի զբաղվածությամբ, պետական ձեռնարկություններում տրվող ցածր աշխատավարձով:

Աղքատությունը, գործազրկությունը, տնտեսական և սոցիալական անկայունությունը հանգեցնում են «սոցիալական հատակի» ձևավորմանն ու ամրապնդմանը, որն իր մեջ ընդգրկում է չքավորներին, անտուններին, անապաստան, խնամքից դուրս մնացած երեխաներին, հարբեցողներին, թմրամոլներին և պոռնիկներին:

Ականատես լինելով այս ամենին, հասկանալով, որ պետությունը չի ապահովում տարրական պահանջները՝ նորմալ կենսագործունեության համար, ստանալով իրավապահ գործունեության ծանրությանն ու վտանգին ակնհայտորեն չհամապատասխանող աշխատավարձ, ինչը աշխատակիցների ընտանիքը մատնում է չքավոր գոյության, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների մեծ մասը պարզապես չկարողացավ խուսափել իրավական գիտակցության ձևախեղումից: Նրանցից ոմանք կոռումպացվեցին, մյուսներն «անցան» սովբեային տնտեսության մեջ, երրորդներն սկսեցին չարաշահել իրենց ծառայողական լիազորությունները:

Իրավապահ մարմինների ծառայողների սոցիալ-իրավական ցածր պաշտպանվածություն: Նախևառաջ, հարկ է ասել ծառայողների կյանքի և առողջության պաշտպանության մասին:

Օրենսդրության անկատարությունը, որն ամրագրում է իրավապահ մարմինների ծառայողների իրավաբանական պաշտպանության երաշխիքները, իր կիրառման ծայրաստիճան անարդյունավետ պրակտիկայի հետ մեկտեղ, խիստ սրում է ծառայողների իրավական պաշտպանության խնդիրը:

Չկա իրավական պաշտպանվածություն՝ ծառայողական լիազորություններն անարգել անցկացնելու, ծառայողների պատիվն ու արժանապատվությունը պաշտպանելու և ծառայողական գործունեության հանդեպ ոտնձգության համար քաղաքացիներին պատասխանատվության ենթարկելու, ծառայողների օրինական պահանջներին ու կոչերին չենթարկվելու և այլ խախտումների դեպքում: Հաճախ ծառայողների մոտ նկատվում է լիակատար կախվածություն քաղաքական գործիչներից ու ղեկավարներից՝ ինչպես իշխանության վերին օղակներում, այնպես էլ տեղական մակարդակներում: Ծառայողների անպաշտպան լինելը, որը նրանց ստիպում է ոմանց պատասխանատվության ենթարկել, իսկ

ոմանց՝ ոչ, անուղղելի վնաս է հասցնում ծառայողների իրավական գիտակցությանը:

Շարքային ծառայողների պաշտպանվածությունը թուլանում է նաև իրավապահ մարմինների առանձին ղեկավարների հակաիրավական արարքներից:

Իրավակիրառման գործընթացում իրավապահ մարմինների ծառայողների կողմից հակաիրավական արարքների կատարման քննված պատճառները և պայմանները, մեր կարծիքով, թաքնված են տվյալ մարմինների ծառայողների իրավական գիտակցության ձևախեղման մեջ. առանց դրանք հաշվի առնելու ամենօրյա իրավապահ գործունեության մեջ՝ իրավական գիտակցության բարձր մակարդակի ձևավորման ամեն մի փորձ դատապարտված է ձախողման:

Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ծառայողների իրավական գիտակցության ձևախեղման հաղթահարումը, որը, ցավոք, սահմանակից է այլասերմանը, մեր հասարակության և պետության առաջնային խնդիրն է հանդիսանում:

Նշված խնդրի լուծումը բացառիկ բարդություն է ներկայացնում, քանի որ երկրում կուտակված են բավականաչափ մեծ քանակի կազմաքանդիչ գործոններ, որ խեղաթյուրում են իրավական գիտակցությունը: Այդ աշխատանքը չի կարող լուծվել խմբակային ձևով, ինչպես արդեն հաճախ եղել է մեր պետության պատմության մեջ: Այն պետք է բացառի ամեն մի սոցիալական փորձարկում բնակչության նկատմամբ,

լինելով խորությամբ գիտական՝ հենվի հիմնավոր աշխատանքների վրա՝ իրավագիտության, սոցիոլոգիայի, քաղաքագիտության, հոգեբանության և այլ բնագավառներում: Այդպիսի աշխատանքը կարող է տարվել միայն հստակ, որոշակի պետական գաղափարախոսությամբ:

- ¹ **Уледов А. К.**, Духовное обновление общества. М., "Мысль", 1990, с. 293.
- ² **Грошев А. В.**, Функции право сознания в механизме правового регулирования. Автореф. дис. ... докт. юр. наук. Екатеринбург, 1997. 48 с.
- ³ **Мапузов Н. И.**, Правовой нигилизм // Общая теория государства и права: Академический курс. В 2 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко. М., "Зерцало", Т. 2, с. 400.
- ⁴ **Туманов В. А.**, Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе // Государство и право. 1993, №8, с. 20.
- ⁵ **Комаров Е. В.**, Проблемы преодоления бюрократии в современных условиях // Бюрократизм и самоуправление. Межведомственный сборник научн. трудов / Отв. ред. В. И. Ильин. Сыктывкар: СГУ, 1990, с. 3.
- ⁶ **Комаров Е. В.**, Проблемы преодоления бюрократии в современных условиях // Бюрократизм и самоуправление. Межведомственный сборник научн. трудов / Отв. ред. В.И. Ильин. Сыктывкар: СГУ, 1990, с. 5.
- ⁷ **Кант И.**, Сочинения. В 6 т. / Под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др., М., "Мысль", 1965. Т. 4. Ч. 2, с. 140.
- ⁸ **Федоров В. П.**, Человек и правоохранительная деятельность (философско-правовой аспект): Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. СПб., 1996, с. 37.

THE REASONS AND CONDITIONS OF BREAKING HUMAN RIGHTS AND LIBERTIES BY LAW-ENFORCEMENT BODIES

AREN KOBALYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summery

The issues of the reasons and conditions of breaking human rights and liberties by law enforcement bodies are discussed in the article.

ACTION OF WINING GOVERNMENT TO FORCE LOSING PARTY FOR ENFORCEMENT OF AWARD*

Mostafa YOUSOFVAND

Department of European and International Law, Faculty of Law, Yerevan State University

1. Implementation of arbitration by resort to self-help

Applying the self-help show a type of anomaly action and charter of United Nation blame the self-help methods based on utilization of less force in war. But some of

these methods are not opposed by world community and also charter of United Nation [1].

When the loser government avoid of respecting the arbitration awards or judicial awards, what can do the winner party ? Here, the self-help method enter less than a war. Since, the self-help process specially the process which apply the less force in war are mostly at risk. and since, theses measures may convert to armed conflict, attention to international organization has been attracted as executive agencies. Blame, sentencing, cutting the diplomatic relation, resignation of organizations, retaliation, precautionary retaliation, economic boycott, penalties, boycott, blockage of foreign occupation, are a type of self-help method that we intend to examine:

1.1. Blame is one of the most ineffective of self-help method is blaming a government because of politics and operations. This matter is proceeding through world daily. All of these attempt is in order to attraction and guiding public thoughts and also attention of targeted government to obtain the favorable change. The declaration methods of sentencing (blame) are known by statements, declaration of national leaders and legislative bodies, general approved statement of United Nation or Security council and sending diplomatic notes to criticized government.

1.2. Politic and diplomatic protest, boycott and economic pressure to implement the arbitration

awards No doubt, the Losing government resort to a method which have less consequences and more peaceful results relative to other methods. because the Losing government wants to implement the voting and, doesn't intend to worsening the situation with other party. So try to apply the diplomatic method, and after discussion weren't successful directly or indirectly, resort to diplomatic protest leading to cut the diplomatic relations. breaking the diplomatic relations with another government should be noted here, because this act is prior relative to any other technology in settlement of dispute or establishing the justice. So, this is a warning from one government to another government, in which the issues have reached to a point that the usual relations is not possible and beyond it, the more difficult methods will apply, likely. Sometimes it is possible that, domain of protest of government refer to security council. For example, in Kurfo Channel issue, during the settlement of international court of justice according to it's competence, the dispute was raised in security council and recommend to settle the dispute in court. Albania government accepted recommendation of security council and sent a letter in 2 Juillet 1947 to court, announced that is ready to settle the dispute with English by trial, of course sometimes, the governments act independently to implement voting in order to politic and diplomatic pressures against Losing government. Of course, sometimes these politic and diplomatic measures, proceed with economic pressures. To make force it to implement the implementation of financial and economic politics. in Lena Gold Fields issue that the arbitration court, Losing the Soviet government for confiscation of property to a finite amount. The Soviet government prevented to pay the damage, so based on many discussions of English government with mentioned state, the Soviet government concluded an agreement about development of commerce with English

* Ներկայացվել է 17.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

in arrangement to pay amount of damage in company's interest [2]. Economic penalties usually are focused on trade sanction, financial limitations (loan and transfer), prohibition of transportation (terrestrial, aerial, marine) and transfer facility limitation. Sometimes the economic pressures are in mode of boycott, when the economic boycott show a special form of retaliation. The primary form, after abolition of special compensation, was confiscation of ships to fly the flag of unlike state in port to make force the mentioned government to compensate the done infringement. the 20 century show a new forms of economic pressure, either as a measure of a single state or collective action of governments to restraining the government who avoid of implementation [3]. It is needed to say that boycott is a form of retaliation which seems involves the suspension of trading and commercial relations of damaged government with infringer state that boycott is out of domain of inclusion in international law.

1.3.although,retaliation is a legal act, proceeded in protest to infringement action of another government [4] but, with attention that retaliation doesn't require any legal act, parties are forced to maintain the mentioned actions, international law and also doesn't violate the contractual commitment . By examination of retaliation cases in contemporary, we result that the practical measures constituting retaliation, are different case by case. In possession of America embassy in Iran in November 1979, Iran didn't accepted the international voting court of justice. The president Carter, promptly ordered to obstruct all public fund in amount of 6/5 milliard . Also America cut all relations with Iran and made exorcise diplomatic staff and other consulate. In other hand, any exportation except drugs was prohibited to be imported to Iran. All issued visas were rejected and in April 1980 any importation was prohibited from Iran. Financial transactions was also forbidden except the people related to journalism. Citizens of America was prohibited to travel to Iran without permission of America States. These cases are including retaliation, economic boycott and blocking properties that is considered as a non friendly action. It seems that the international law are mostly violated. In examinations done in recent years about retaliation, it is identified that this action is frequently proceeded by America government. Again we emphasis that, although the retaliation is illegal but the mentioned measure, international law and contractual commitment should not be violated.

1.4.-Implementation of arbitration voting is

belonged to Losing country by seizing properties: However in domestic law, the common form of implementation is doing by seizing assets of the debtor but this method is unknown in international law . In any way a number of authors have tried to present the judicial sentences in supplying the coercive enforcement. Dumas suggest such method for implementation of international judicial sentences between governments [5]. Rosenne, also know possible the implementation of international judicial sentences by attention to Kurfo channel [6]. Schachter cited that, the cause of not attention to implementation of international judicial sentences is related to immunity of governments against implementation of international sentences and also added that when based on international law, the Winning party is free to act against the country that doesn't implement the arbitration awards, what for is not free to seize and arrest the properties of the mentioned country. Even though the arbitration award involves the payment by cash. It may that the assets of a country be blocked in order to supplying the claim's demands, for example after that the Suez channel was declared by Egypt, the assets of Egypt was blocked in English (about 420 Million USD) and in United States (about 50 Million USD). in this field we intend to examine the voting of international court of justice based on the Albania government was Losing to pay compensation to English government for compensation of damaged on English ship due to mining in Kurfo channel. English government in case of being Losing to sentence of international court of justice demanded the reserve of gold confiscation by Nazi Germany in Rome that the Albania government was claiming apart of it. Although the English, French and United States of America, have presented their view wit a common declaration to implement the sentence of international court of justice by seizing all or apart of mentioned gold reserves in interest of Winning state but international court of justice, because of protest of Italy based on non-competency avoided of settle the ownership subject of Albania relative to mentioned gold and declared the non-competency 9 Italy government relative to related gold had a owner ship claim) Schachter cited that however the English didn't reached to seize the mentioned gold, but this issue is considered as a record to seize the properties of country around the third countries [7]. Fitzmaurice [8] the legal consultant in English believe that, despite the valid voting of ICJ party, secondly with attention to interests and public benefits and third, because the countries are required

to proceed for implementation of international courts, so the three countries include English, French, United States (parties of agreement 24 January in 1924 in paris), it is needed to transfer the share of Albania government from reserved gold confiscated to English. Oliver [9] in criticizing of Fitzmaurice cited that without existence of voting by international court of justice or order by security council, it seems that it's not possible the share of Albania government of reserved gold confiscated be transferred to English by the three mentioned governments. Their action is considered as trust and in other word, their duty based on trust is dominant in order to implement the arbitration award for Winning country and assistance. Schachter [10] expressing interest to view of Fitzmaurice, the three principle is suggested as following: 1- the governments are right to assist in arbitration and implementation of decision in international courts according to request of Winning party. 2-such assistance can include the transfer assets of Losing country .in other word the third country without obtaining satisfaction of Losing country or is required that security council order and should transfer the assets of Losing country located in territory in order to implementation of voting in international court.

If there is other claims except the claims of Winning country relative to assets of Losing country, the third government should proceed the needed arrangements to control of jurisdiction and qualifying the related facts. Schachter added, although these suggestions are new subjects, but the action of three mentioned government confirm this issue in international law and we result that the right of third country in seizing the assets of Losing country is prior relative to immunity of government which resort to it.

Implementation of arbitration by applying the military force

There is a question in which we intend to know if the Winning state can play role without argument and reason due to the Losing Winning haven't implement the arbitration award? Based on classic international law, a government is right to apply an appropriate military force for obtaining it's right. Kelsen cited that in this status, the only means in disposition of damaged government is that, to enforce the infringer state in order to compensate damages, intend to do reciprocity transaction or resistance and war. There is a famous sample in this field related to Cerruti issue between Klombi and Italy. In the year 1885, the authorities of Klombi in pursuit of movement leading to appearance of

revolutions in southwestern of that country, notified that one of the Italy nation of the mentioned country called Cerruti have interfered in these turbulences indirectly. And according to law 1869, all private properties were confiscated in Cerruti company based on Klombi rules constituted and nationality of that country. Cerruti issue have strained the relationship between Italy and Klombi, and the Klombi government under pressure of Italian marine units and Spanish mediation, deposited the dispute to arbitration of Madrid. After examination of this issue by Spanish, the Klombi was required to refund all properties of Cerruti, and made this government to pay the damages as compensation to Italy, determined by commission of Italy and Klombi. The mentioned award didn't supply the Klombi view, also because of disputes existed in common commission of two countries, two government agreed to deposit all Cerruti claims to America presidential jurisdiction. The issued award in 2 March 1897 forced Klombi to pay 60000 Lira for damage the properties and Cerruti assets. It is important know that a part of determined rate, allocated to assets and Cerruti share in corporation company that by attention to company nationality is not accepted by Klombi government, because the state believed that the arbitrator has exceeded of his options and also had settled a dispute out of interference of international law. Klombi believed that Cerruti company was under function of that country and research in claims and partners was under competency of Klombi tribunal but threat of Italy government in order to deploy warships to Klombi waters, then the government accepted the implementation of arbitration award and paid all damages related to Cerruti in Juillet 1899. Professor Russau in his critical view for Cerruti award, has criticized this award as following: The award of president in Cerruti issue, wasn't reasonable and isn't based on legal principles. (lack of reason in award) Klombi government in arbitration contract had prohibited the arbitrator about his view in Cerruti claims in Cerruti company.(exceed of limited options) In Cerruti issue, generally, the factors have interfered such as threat to marine operation and political pressure from Italy and we can't believe that the mentioned award is issued based on justice. Generally, it is noted that resort to enforcement against principles of United Nations charter [11] also the paragraph 4 of article 2 in charter of United Nation stipulate that: All members in international relations prohibit of threat to enforcement against territorial integrity or political independence of any country or other methods in

direction of purpose of United Nations. -paragraph 3 in mentioned article involves the commitment of member states based on settlement of disputes by peaceful methods, as if the peace and international security is at risk. Paragraph 3 of article 2 in charter of nations stipulate in this field all members settle their international disputes by peaceful means. It means that the countries are prohibited of resorting to enforcement except in two cases: a- defence of country (article 51 charter of nations) b- the measure performed by an just organ. Schachter cited that 480 results is obtained by mentioned interpretation based on the Winning country can't resort to military force in order to make Losing country to implement the arbitration award. Of course it should be noted, the mentioned interpretation is not universal and there is different oppositions. The opposed view is not based on resorting to enforcement to obtain legal right including in paragraphs 2,4 of article 2 in charter of United Nations. In this field it is cited, when a Winning country after resorting to peaceful methods and arbitration and judicial settlement and passing the stages inserted in article 94 of Charter is not reached to implement the arbitration award, so can apply the forced measurements. in paragraph 4 of article 2 in Charter, all members are prohibited in their international relations of threat to enforcement against territorial integrity or political independence of any country or other methods in direction with purpose of United Nations. In other word, the goal of mentioned rule is avoiding of any armed action otherwise be prescript by Charter. Schachter believe that the above way, peace is prior relative to justice, in other word, if we believe that, international justice requires to implement the arbitration voting by military force, then this measure is against rules of Charter and inconsistent with designers and signers. International court of justice prohibit any type of armed action. In *Kurfochannel*, the trial noted that, military interference of English marine force is a position of strength policy, causing many abuses in last year's. Such measure is one of the current defect of international organization and hasn't any importance in international law. The court added, if this method is allowed, leads to deviate the justice [12]. Here, there is a question that, if the Losing government apply the military force against implementation of arbitration voting, the countermeasure of Winning state such as armed action is justified or not? For example, if the provisions of arbitration about identification of territory law or identification of an important right such as allowing to passage, and

the Losing government apply the armed action to prevent the implementation of mentioned voting, how much the military action of Winning state is justifiable? Someone believe that, if the measure of Winning state is in framework and under self-defense, so it's actions are justified and if this defense doesn't lead to implement the arbitration voting, doesn't exist any problem. Someone have limited it and have cited, in defense the measure should be in direction of voiding and neutralizing of military action of another party.

Conclusion:

Applying the self-help show a type of anomaly action and charter of United Nation blame the self-help methods based on utilization of less force in war. The fact is that these methods are applying now boycott is out of domain of inclusion in international law. Of course, it seems if a government targeted by boycott, the mentioned measure is considered as non-friendly operation. in should be added that private boycott that are not supported or approved by government, doesn't proceed any international responsibility. Hundreds of boycott s are registered that some of them have many scopes and impact and the rest have been less ineffective It seems that this way is open for the Winning country to implement the arbitration voting and seize the assets of government. The peaceful treaty in 1947 allowed to axis to seize the assets of enemy in their territory in order to supplying their requests of winner states in war and nationalities. Resorting to armed measure in order to implement the arbitration award after referring to other legitimated methods even if not being against political independence of Losing government, just in order to force it to implement the arbitration voting, is against the rules of Charter.

REFERENCE

- 1 Glan, Grhardfn, public International law, Translator Mohammad HosseinHafezian, vol 2 Third edition Mizan Legal Foundation Tehran 2010, p. 631.
- 2 For a history of the concession, the arbitration and the attempt to exert diplomatic pressure, see the statement by british prime minister Baldwin in the house of Commons on March 13, 1933. The times (London), march 14, 1933, p. 8, Co1.3.
- 3 Glan, Grhardfn, public International law, Translator Mohammad HosseinHafezian vol 2 Third edition Mizan Legal Foundation Tehran 2010. p. 647.
- 4 Ibid, at p. 635.
- 5 Dumas, sanction of International Arbitration, 1911, 5 American Journal of International law, p. 934.

- 6 Rosenne, The International court of Justice, ch.IV., 1957.
 7 Schachter, the enforcement of International judicial and Arbitral decision 54 American Journal of international law, 1960, pp. 8-12.
 8 ICJ pleadings, 1954, pp. 126, 131
 9 C. Oliver, The Monetary Gold Decision in perspective, 49 A.J.I.L. 1955, p. 216.
 10 ICJ Reports 1949, p. 35.
 11 Schachter, op. cit, pp. 16, 17.
 12 see: D.W. Bowett, Self-Defence in International law, New York, 1958
 13 G.G. Fitzmaurice, the juridical Clauses of the peace treaties. 73 Hague Academy Recueil des cours. 1948. 324 ff.; c.c. Hyde, international law, 2nd ed., 1945, 732, 736 ff. 453. New York times, march 2, 1954, pp. 1, 13.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԸ ՇԱՀԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ՝
 ՊԱՐՏՎԱԾ ԿՈՂՄԻՆ ԴԱՏԱՎՃՈՒ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ ՊԱՐՏԱԴՐԵԼՈՒ ՀԱՍՄԱՐ

ՄՈՍՏԱՖԱ ՅՈՒՆԵՑՎԱՆԴ

ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետի ասպիրանտ

Ամփոփում

Դատապարտված պետության կողմից միջազգային դատավճռի դրույթները չկատարելու դեպքում պահանջատեր պետությունն ի՞նչ միջոցներ կարող է ձեռնարկել: Մի շարք պետություններ կիրառում են ինքնաաջակցման (self-help) մեթոդը կամ այլ, կերպ ասած, «պատերազմից ավելի փոքր ուժ»:

Ինքնաաջակցման մեթոդները, հատկապես, պատերազմից ավելի փոքր ուժի կիրառման ձևերը հղի են որոշակի վտանգներով, դրանք հեշտությամբ կարող են վերածվել զինված ընդհարումների, այդ իսկ պատճառով վերջին տարիներին ավելի մեծ ուշադրություն են դարձնում միջազգային կառույցների՝ որպես գործադիր մարմինների դերին ու նշանակությանը:

Արբիտրացիայի վճռի իրագործման նպատակով բռնի ուժի կիրառումը, նույնիսկ եթե դրանով չի խախտվում դատապարտված պետության քաղաքական ինքնիշխանությունը, հակասում է ՄԱԿ-ի հռչակագրի դրույթներին:

PAST, PRESENT AND FUTURE PERSPECTIVES OF IRAN-UNITED STATES CLAIMS TRIBUNAL (IUSCT)*

Mostafa YOUSOFVAND

Department of European and International Law, Faculty of Law, Yerevan State University

Arbitrary arbitration refers to a type of arbitration in which the parties to a dispute agree to solve their dispute through "compromise". The subject of the dispute and the number of arbitrators and their capacity and also the applicable law in the arbitration are expressed in the compromise. Iran-United States Claims Tribunal is of this kind. The establishment of such a tribunal was a way out that the governments of Iran and The United States and The government of Algeria as the medium thought about and agreed upon. Iran –United States Claims Tribunal which is an international model arbitration is important from legal consideration because it was formed through the application of some parts of UNICITRAL LAWS in the principles of procedure regarding different cases through the past three decades, the enough familiarity with the structure of commercial and rules governing it and a beneficial experience for the lawyers and the international arbitrators.

The Definition Iran-United States Claims Tribunal

Iran-United states Claims Tribunal is an arbitration which hears the disputes between the two governments of Iran and that of the United states of America. Its seat is in Hague and the two governments can bring action against each other to the court. Its basis is The Algeria declarations that two governments signed.

The Origin of Iran-United states Claims Tribunal

After the seizure of the US Embassy in Tehran on 4 November 1979 and the taking of 52 American citizens as hostages, and after President Carter in retaliation froze Iranian assets in the United States banks, at home and overseas [1]. After a while the governments of Iran and The United States of America accepted the compromise of the dispute

with Algeria as the medium. They also accepted commitments and arrangements in the form of Algeria Treaty, one of which was the settlement of the dispute under the agreed arbitration. Therefore, the institute of Iran-United States Claims Tribunal was the compromise declaration known as Algeria Declaration dated January 1981 which was signed after the story of diplomatic and consulate employees of American Embassy was signed became binding from the very date [2]. Algeria Declaration includes three documents. The first document titled the general Declaration includes general commitments such as the release of hostages and Iranian properties and the removal of commercial sanction off Iran. The second document is known as the settlement of disputes. The third document which is known as the commitments of the governments of Iran and the United States has determined the ways regarding the practical ways to execute financial commitments [3].

In Algeria Declaration which includes one introduction, four articles, and seventeen paragraph has predicted issues including the establishment of a tribunal. Along with the general declaration, the declaration of the compromise was also issued, and it was agreed that an arbitration board of nine persons in the form of Claim Tribunal be established in Hague (Holland) to hear the claim of the parties of the dispute regarding the claim of the citizen of one side against the other, the commercial disputes of the two parties against each other, and the disputes and challenges of the two parties originating from the interpretation and execution of Algeria Declaration and also the disputes of the two parties [4].

The Applicable laws in the Iran-United States Claim Tribunal

By applicable laws we mean, the law that arbi-

* Ներկայացվել է 17.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

trators are going to issue awards. These laws are usually predicted in the documents of institute (the agreement of Arbitral Clause, agreement of the reference to arbitration). Following these principles is compulsory for the institute of arbitration. The applicable laws in the Iran-United States Claim Tribunal are as follows: all the legal laws including commercial laws (international commerce), commercial common laws, and the contractual laws and finally all the changes predicted in the article 5 of the Algeria declaration [5].

Article 5 of the declaration presupposes that the board of arbitration will take the decision on all the issues based on the legal matters and will apply all the principles of international commercial law and will consider all the applications common law regarding commerce and the changes in the situations as well.

In the interpretation of the article 5 after reference to the fact that arbitration should be based on the legal law, three sources have been mentioned, the principles of law selection, the principles of commercial law, and the principles of international law. In the second part, the tribunal has been obliged to consider three other sources such as: the common laws of commerce, the articles of the contract, and the changes in the situation [6]

The capacity of the Tribunal

The capacity of the arbitrators should be established based on the capacity principles. These principles exist in the arbitration institute documents; and changes in the principles of capacity is also under the capacity of arbitration institute. The capacity limits of the Iran- United States Claim Tribunal have been expressed in the article 2, and paragraph 4 and 6 in the settlement of disputes and paragraph 16 and 17 of the general declaration [7].

The tribunal has the capacity to hear the claims of the American citizens against Iran and Iranian citizens and also the official claims of the governments against each other originating from buy and selling contracts of goods and services [8]

The nature of the Iran–United States Claim tribunal

The Declaration of Algeria which is the origin of Iran- United States claim tribunal is an international treaty, and it has effects and laws governing international treaties and contracts under the article 1 of Vien Treaty 1969 regarding commerce. This tribunal has different aspects and dimensions including organizations which have international nature and the non permanent characteristic of the tribunal cannot harm its organization capacities. Also the tribunal has a double planned nature.

From one aspect through the settlement of the legal disputes between two governments, we can consider the tribunal a inter governmental tribunal (general nature) and from the other hand, through hearing the claims of the citizens of the countries against each other (private nature) [9].

It seems that the problem of determination of the nature of the Iran- United states tribunal originated from its special characteristics. Considering the fact that the governors of the two governments are sovereign, the organization and the structure of the tribunal is like that of inter governmental tribunals. The tribunal procedure originated from the arbitration principles which was formerly applied in the commercial arbitrations That is to say UNCITRAL rules. Moreover, it is allowed that arbitration principles get corrected based on the necessities and needs of the Declaration [11] .The principles of Iran –United States arbitration principles were prepared based on UNCITRAL rules. This tribunal is considered a semi permanent tribunal because of the long term activity [12]. Its important awards get passed in the governments of Iran- United states and have general validity [13].

The nature of the claims in the tribunal

The claims to be heard in the tribunal can be divided into three categories. The first group are the claims which are originating from contracts made between the two governments, citizens or governmental institutes. Contacts of commerce and service are of this kind.

The second type of claims are concerned with the removal of property and the effective actions regarding property rights. Such claims originated from the action of The Islamic Republic of Iran regarding nationalizing banks, insurance, industries, and oil contracts and also from confiscation of foreign property or double citizenship.

The third type of claims are related to the banks of Iran and those of the United States which following the blockage of Iranian properties after the diplomatic and consulate issue have remained unresolved. Also, disputes originating from loans that Iranian institute syndicates had taken from American banks or through membership in American banks.

The performance of the tribunal

The proceeding has begun since 1981 and still continues. With the end of the one year opportunity for the presentation of the petitions, That is to say that from 1981 to 1982, the two parties have presented more than four thousand petitions of which about 900 have reached decision or procedural order in the tribunal [14].

The Algeria Declaration and the tribunal and its performance have faced different views. Some of the criticism in that regard are as follows:

Lack of prediction for the for a way out for the presentation of petition by the double citizen Iranians.

The how of determination of the third party arbitrators

Lack of opportunity for the challenge against the awards being issued against Iran [15]. Considering the fact that in most claims and procedures, Iran has been respondent and this has been unprecedented in international arbitration. Some other lawyers have stressed on other criticisms regarding the performance of the tribunal, including:

The long time process of the procedure

Issuing different awards in single matters

Another criticism which has been under consideration has been that these agreement have been signed only in English language and the Persian version of it has not been signed by the American representatives of the parliament, while in all agreements it is customary that all the agreements should be signed in both languages. Those who have evaluated the agreements as positive have stressed on the following reasons:

The release of the American hostages

The release of the Iranian properties and investments in America and the international aspect of American commitment in that regard

The possibility of the action in any international tribunal in case of any American rejection of action in regard with the agreements

The removal of multitude American claims in American courts and their reference to international arbitration [17].

The effects of the tribunal and its awards in the principle of international law

While there are some criticism regarding the awards and performance of the Iran- United states tribunal, it is one good example of dispute settlement and it has positive effects in international law [18].

In the procedure of the tribunal some important awards in confiscation and harm- applicable law, such matters like double citizenship and the responsibility of the government which is referred by many international references including Human Rights commission [19].

The organization of the Tribunal

The seat for the tribunal is located in Hague, in Holland. The tribunal has an office which receives claims and also a board of 9 arbitrators of whom 3 are American, 3 are Iranian and 3 are agreed thirds

party arbitrators. This board has a boss who is selected by the third party arbitrators. When the volume of work is high this board of 9 can be divided into three branches, and each branch can work with three arbitrators. It means that in each branch, one Iranian, one American, and one third party arbitrators are present who presides the sessions. The general board manager will preside the three branches as well. The general board of arbitrators is also called arbitration tribunal. The claims heard in each branch are subject to the decision of the tribunal but regarding important issues like the interpretation of declarations, the capacity of the tribunal ,the board of 9 will take the decision [20].

Conclusion

This tribunal is the widest international reference in the history of international disputes because it has been unprecedented that thousands of legal claims have been herd. Considering that the principles of arbitration have been arranged according to UNCITRAL rules based on the needs and necessities and declaration, it caused experience for the lawyers and arbitrators of the two parties to become familiar with the structure of commercial arbitration and its principles; and be able to develop international arbitration especially organizational arbitration.

It seems that it was the result of such experience that led to the encoding international commercial arbitration or annexing to New York Convention regarding the execution of the foreign arbitration on the part of Iran. Despite the fact that the idea of establishment of tribunal and its performance have been positive, there are some ambiguities regarding some awards. Some believe that most claims have been presented by American claimants and the awards have been issued to their benefits. In the remaining 17 cases of the claims, most of which are Iranian claims against America, and will be dealt in future, are related to huge sums and Iranian legal team can use legal and political methods relating to these procedures and regarding the existence of vast number of reasons in this regard, prepare the ground to get the tribunal to issue the awards needed by Iran in these claims by the tribunal.

REFERENCE

1. Lagergren G .The Formative Years of the Iran–United States Claims Tribunal, Nordic Journal of International Law , Volume 66, Number 1, 1997, pp. 23-32.
2. Bigdelli, Mohamad Reza, General International law, Tehran ganje Danesh. 2005. Pp. 516.
3. Eftekhare jahromi, Godarz, Iran-America Claims

- Tribunal, Tehran, Law Journal ,No 16-17, 1992-93.Pp. 19-20-27.
4. **Mohebi, Mohsen**, Algeria Declaration and Iran- America claims Tribunal. Tehran, 2008.Pp. 271.
 5. **Bigdelli, Mohamad Reza**, General International law, Tehran Ganje Danesh. 2005. Pp. 516
 6. **Safaei, Seid hasan**, International law and the international tribunal, Tehran, Mizan. 2008.Pp. 138.
 7. **Bigdelli, Mohamad Reza**, General International law, Tehran Ganje Danesh. 2005. Pp. 516
 8. **Bigdelli, Mohamad Reza**, General International law, Tehran Ganje Danesh. 2005. Pp. 516
 9. **Borbar, Mohsen**, Capacity in the international tribunals, Tehran ,Qoqnoos, 2005.
 10. **Eftekhare jahromi, Godarz**, Iran-America Claims Tribunal, Tehran, Law Journal ,No 16-17, 1992-93.Pp. 7.
 11. **Mohebi, Mohsen**, Algeria Declaration and Iran-America claims Tribunal. Tehran, 2008.Pp. 349.
 12. **Brown**, I.E., international law.... , Les accords dnlgar du 19 janvier 1981.
 13. **Mohebi, Mohsen**, Algeria Declaration and Iran- America claims Tribunal. Tehran, 2008.Pp. 92-133.
 14. **AhmadiVastani, Abdolghani**, A summary of Algeria Declaration, Tehran, Law journal, Vol1, 1984.
 15. **Boland Nazar, Gholamreza**, Iran-United states Tribunal, Foreign policy journal , vol4, 1990.
 16. **Maroosi, Ali**, International Settlement of Disputes and the position of Iran, Law journal ,Pars international law, Tehran, 2006.
 17. **Eftekhare jahromi, Godarz**, Iran-America Claims Tribunal, Tehran, Law Journal ,No 16-17, 1992-93. Pp. 385.
 18. **Dupuy, P.M.**, Droit international public, Paris, 1992, p. 385.
 19. **Maroosi, Ali**, International Settlement of Disputes and the position of Iran, Law journal ,Pars international law, Tehran, 2006.
 20. **AhmadiVastani, Abdolghani**, A summary of Algeria Declaration, Tehran, Law journal, Vol1, 1984. Pp. 9.

ԻՐԱՆ-ԱՄՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱՏՅԱՆԻ (IUSCT) ԱՆՑԱԾ ՈՒՂԻՆ ԵՎ ՅԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ՄՈՍՏԱՖԱ ՅՈՒՍԵՖՎԱՆԴ

ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետի ասպիրանտ

Ամփոփում

1979 թվականին Թեհրանում ԱՄՆ դեսպանատան գրավումից և նրա 52 աշխատակիցներին ու դիվանագետներին պատանդ վերցնելուց հետո, Միացյալ Նահանգների նախագահը արգելափակեց Իրանի պետության և պետական տարբեր կառույցների ունեցվածքներն ու հաշիվները ԱՄՆ-ում և ամերիկյան բանկերում: Սրված իրադրության մեջ Ալժիրի կառավարությունը հանդես եկավ որպես միջնորդ, ստեղծված կնճռոտ խնդիրների լուծման նպատակով կյանքի կոչվեց միջազգային դատական տրիբունալ (ատյան): Այս ատյանը մեծ նշանակություն ունի միջազգային իրավունքի և «Յունիսիտրալ» օրենքների մի շարք դրույթների գործադրման տեսակետից: Վերջին երեք տասնամյակների ընթացքում ատյանը բավականին մեծ փորձ է կուտակել ամենատարբեր հարցերի լուծման ուղղությամբ՝ որոշակի փոփոխություններ մտցնելով միջազգային իրավունքում: Ատյանի գործունեությունը և՛ դրական, և՛ բացասական գնահատականների է արժանացել:

ՀՏԴ 37.01:340

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ ԻՐԱՎԱՊԱՀՊԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Վաչիկ ԲՐՈՒՏՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի ռեկտոր
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Քաղաքակրթության զարգացման կարևորագույն միտումներից մեկը օրենքի վրա հիմնված հասարակությունների ստեղծումն է: Քաղաքացիական հասարակության կյանքում քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները, նրանց հնարավորությունների բացահայտման և կարիքների բավարարման համար անհրաժեշտ պայմաններն ապահովող իրավական պետությունը՝ քաղաքական կառուցվածքի ժամանակակից իդեալն է: Մարդու շահերը հանրային շահերի կենտրոնում դնող բոլոր հումանիստական գաղափարները, ժողովրդավարության, իրավունքների և ազատությունների, պահանջմունքների լիարժեք բավարարման, ազատ զարգացման և այլ գաղափարները, եթե լիակատար հաղթանակ չեն տոնել օրենքն ու իրականությունը, մշտապես կմնա անիրագործելի:

Իրավական պետության ստեղծումն ու կերտումը պետք է իրականանա քաղաքացիական հասարակության հենքի վրա, հասարակության մեջ ապահովի իրավունքի գերակայությունն իրավաօրինականության և իրավակարգի հաստատումը, մարդու իրավունքների ու ազատությունների առավելագույն պաշտպանությունը, որի պայմաններում միայն մարդիկ կկարողանան ստեղծագործաբար աշխատել ու արժանավայել ապրել:

Դա իրավափիլիսոփայական, իրավաքաղաքական վիթխարի խնդիր է, որի մասին մարդկությունը երազել է մի քանի հազարամյակ շարունակ [2]:

Այսօր, Հայաստանի պայմաններում, իրավական ոլորտի կայացման խնդիրը ձեռք է բերել գերակա նշանակություն: Օրենքի վրա հիմնված արդարացի հասարակության ստեղծումը հանդես է գալիս որպես այդ հասարակության բոլոր առողջ ուժերի ընդհանրական խնդիր և, որի լուծումը

հնարավոր է միայն առկա բոլոր հնարավորությունների լիարժեք օգտագործման պարագայում: Դրանցից մեկը, ոչ պակաս կարևորը, կապված է գիտության հարուստ հնարավորությունների լիակատար օգտագործման հետ:

Մարդկությունը փորձարկել է դժվարությունների հաղթահարման և աշխատանքի բարելավման բազմաթիվ միջոցներ: Առաջինը՝ փորձարկումների և սխալների մեթոդն է: Դրանք առանց գիտելիքների և հասկացողության, աչքաչափով, բախտի քմահաճույքին ապավինած գործողություններ են: Փորձը ցույց է տվել այդ մեթոդի բախտախնդրությունը, առաջընթացի հասնելու փոխարեն՝ տեղում դռփը, հաճախ ծանր հետևանքներ ունեցող սխալների առատությունը: Երկրորդը՝ ուրիշների դրական փորձի օգտագործումն է: Այսպիսի մեթոդը կիրառելի էր լճացման ժամանակաշրջանում: Սակայն այն բոլորովին պիտանի չէ հասարակությունում կտրուկ փոփոխությունների ժամանակ, երբ հին փորձը անբավարար է, նորը՝ քիչ, իսկ արտասահմանյանը՝ ոչ միշտ կարելի է տեղայնացնել: Առավել արդյունավետ և ժամանակակից է երրորդը՝ գիտական մոտեցումը:

Գիտությունը արտադրողական գործառույթ ունեցող հասարակական գիտակցության տեսակներից մեկն է. այն ձևավորում է պրակտիկայի համար անհրաժեշտ նոր գիտելիքներ և ստեղծում նոր պրակտիկա: Գիտության շնորհիվ ձեռք բերված գիտելիքները՝ մարդկային մտքի նվաճումների, աշխարհընկալման, աշխարհում կատարվող փոփոխությունների, խոր ուսումնասիրված, սեփական գիտելիքներով ընդհանրացված և հարստացված մարդկային փորձի խտացումն է: Գիտությունը առաջին երկու միջոցներից տարբերվում է բարձր բարոյականությամբ, զուրկ է որևիցե շահախնդրությունից, քանզի նրան հետաքրքրում է միայն կյանքի ճշմարտությունը, իսկության, համակողմանի կշռադատված հանձնարարականների, որոշումների և գործողությունների որոնումը: Գիտության տվյալների օգտագործումը չափազանց կարևոր է մարդկանց կյանքի և աշխատանքի

* Ներկայացվել է 12.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

քի պայմանների արագ փոփոխությունների, ինչպես նաև նորացման ժամանակ, ավանդական մեթոդների միջոցով լուծման չենթարկվող պրոբլեմների հետ բախման և մանավանդ մարդկանց հետ աշխատելու ընթացքում:

Պետական մարմիններին ոչինչ չի խոչընդոտում աշխատանքի մեջ ներգրավելու գիտական կազմակերպություններին և գիտնականներին, լիարժեք օգտագործել նրանց կարողությունները դժվար լուծվող խնդիրների պատասխանները գտնելու համար, աջակցել նրանց ակտիվությանը, ապահովել իր աշխատակիցների կրթվածության և գիտական կոմպետենտության անհրաժեշտ մակարդակը, գնահատել վերջիններիս գործողությունները ըստ դրանց գիտական հիմնավորվածության աստիճանի: ՀՀ իրավապահ մարմինները և նրանց անձնակազմը լուծում են չափազանց բարդ խնդիրներ, որոնց հաջողության մեջ շահագրգռված է ամբողջ երկիրը, այդ իսկ պատճառով նրանք պարտավոր են օրինակելի լինել իրենց գործունեության գիտական կոռեկտության մեջ:

Ժամանակը պահանջում է իրավապահ մարմիններից արմատական կատարելագործում և համարձակ, լավ հաշվարկված նորարարություններ: Սակայն նվաճված արդյունքները չի կարելի բարելավել՝ չսիրելով Հայաստանը, չզգալով պատասխանատվություն հայրենիքի, հայ ժողովրդի և սեփական զավակների հանդեպ, չցուցաբերելով նվիրվածություն ծառայողական պարտքի և գործի նկատմամբ, չբարձրացնելով աշխատանքի որակը և պրոֆեսիոնալիզմի մակարդակը:

Արդյունքի հասնելու կարևորագույն ուղիներից է կադրերի հետ տարվող աշխատանքի գիտական մակարդակի բարձրացումը: Այդ ուղին այլ գիտություններից ավելի սերտորեն է կապված մանկավարժության հետ և հիմնվում է նրա կոմպետենտության վրա: Նրա կարևորագույն ուղղվածություններից է գիտական մոտեցումը անձնակազմի դաստիարակության հարցում: Այդ գործընթացի իրականացման մեջ վճռորոշ դերը պատկանում է մանկավարժությանը:

Մանկավարժությունն այն գիտությունն է, որն աջակցում է մարդկանց դաստիարակվածության, կրթվածության, ուսուցման և զարգացվածության քաղաքակրթորեն զարգացած մանկավարժական հատկություններ ձեռքբերելու հարցում: Իրավաբանական մանկավարժությունը մանկավարժության այն ոլորտն է, որը լուծում է այդ խնդիրը՝ հարմարեցնելով իրավական ոլորտի և իրավապահ մարմինների գործունեությանը: Նրա հիմնական գործը՝ այդ խնդրի լուծումն ապահովող նոր և հավաստի գիտելիքների ստեղծումն է: Իսկ ահա այդպիսի գիտելիքների կիրառման ուղիների և միջոցների մշակումը, պրակտիկայի կարիքներին անհրաժեշտ ձևերի, մեթոդների և աշխատանքի

տեխնոլոգիաների համապատասխան մակարդակին դրանց հասցնելը հանդիսանում են կիրառական իրավաբանական մանկավարժության գործառույթներ: Դրա կարևորագույն բաժիններից է անձնակազմի դաստիարակության մանկավարժությունը:

Մարդկային քաղաքակրթության զարգացումն այժմ հասել է մի մակարդակի, երբ նորագույն տեխնոլոգիաների զանգվածային օգտագործումը գործնականում որոշում է պետության հզորությունը, նրա զարգացման աստիճանը, աշխատանքի քանակական և որակական արդյունքները: Դեպի լավագույն ապագան հաջողությամբ ընթանալու, քաղաքակիրթ ձևով ապրելու, ավելի արդյունավետ աշխատելու համար յուրաքանչյուր ոլորտում, այդ թվում իրավապաշտպան գործունեության պետական և հանրային մակարդակներում, յուրաքանչյուր իրավապահ մարմնի և յուրաքանչյուր այդ ոլորտի աշխատակցի աշխատանքում անհրաժեշտ է օգտագործել ժամանակակից արդյունավետ տեխնոլոգիաներ: Դա վերաբերում է նաև իրավաբանական մանկավարժության կողմից մշակվող մանկավարժական տեխնոլոգիաների օգտագործմանը:

Հասարակությունը միշտ այնպիսին է, ինչպիսին իր քաղաքացիներն են: Այն կարող է լինել ավելի լավն ու կատարելալը միայն այն ժամանակ, երբ ավելի լավ և կատարվալ կերպով կծափվորվի անձնավորության լավագույն տիպը: Մանկավարժությունը անձնավորության և մարդկային հանրության նպատակաուղղված ձևավորման մասին գիտություն է, ինչը և որոշում է նրա հասարակական կարևորությունը [4; 504]: Ի սկզբանե մանկավարժությունը զբաղվում էր միայն երեխաների հետ աշխատանքով հատուկ կրթական և դաստիարակչական համակարգերում (մանկապարտեզներ, դպրոցներ, ընտանիք): Այսօր այն դարձել է գիտություն, որն աշխատում է քաղաքացիների տարբեր կատեգորիաների և խմբերի հետ, մանկավարժական հիմնախնդիրների լուծման հետ կապված ցանկացած համակարգում և պայմաններում:

Մանկավարժության կողմից ուսումնասիրվող, անձնավորության և մարդկային հանրության ձևավորման գործընթացում ներգրավված հիմնական համակարգային մանկավարժական երևույթներ են հանդիսանում դաստիարակությունը, կրթությունը, ուսուցումը և զարգացումը:

Մանկավարժության հիմնական կատեգորիաների և դրանց համապատասխանող մանկավարժական իրականության քաղաքացիների իմացությունը և հասկացողությունը հանգեցնում է կարևոր հետևության. այնտեղ, որտեղ գոյություն ունեն և հայտնաբերվում են մարդկանց դաստիարակության, կրթության, ուսուցման և զարգացման երևույթները, արդյունքները և արդյունքների

ազդեցությունը նրանց կյանքի և գործունեության վրա, առկա են մանկավարժության առարկան, նրա ձեռքբերումների հնարավորությունները և կիրառման անհրաժեշտությունը [7]: Դա վերաբերում է իրավական համակարգին, իրավապահ մարմինների գործունեությանը, աշխատակիցներին և իրավաբաններին:

Օրինականության և իրավակարգի ամրապնդումը, հանցագործությունների դեմ պայքարն ամբողջ հասարակության խնդիրն է, քանզի այն լուծելու ճանապարհին առաջացած խոչընդոտները պայմանավորված են գործնականում բոլոր ոլորտների՝ տնտեսական, մշակութային, բարոյական, պետական կառավարման և այլնի թուլությամբ: Կային ժամանակներ, երբ օրինականության և իրավակարգի ամրապնդումը համարվել է իրավունքի արտոնություն, զուտ իրավագետների խնդիր: Որքան ավելի ենք մոտենում նոր ժամանակներին, որքան մեծ է իրավական խնդիրների լուծման փորձը, այնքան ավելի է ամրապնդվում այն մտայնությունը, որ իրավունքի վրա հիմնված իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության ստեղծումը համալիր գիտական և գործնական հիմնախնդիր է: Օրինականության և իրավակարգի ամրապնդման խնդրի լուծման գործընթացին միացել են նաև այլ մասնագետներ: Ստեղծվել են գիտության սահմանային ոլորտներ՝ իրավունքի փիլիսոփայություն, իրավունքի սոցիոլոգիա, իրավապահ ոլորտի կառավարման տեսություն, իրավաբանական հոգեբանություն, դատական հոգեբուժություն և այլն [3]: Սակայն այնպիսի բազմաոլորտ և գործնականորեն ուղղորդված գիտություն, ինչպիսին մանկավարժությունն է, որն ունի իր հետաքրքրություններն ու մեծ հնարավորություններն իրավական ոլորտում, դեռևս քիչ է օգտագործվել և օգտագործվում ժամանակից աշխարհի մարտահրավերներին դիմակայելու համար:

Հայտնի է, որ իրավունքը հասարակական կյանքի միակ կարգավորիչը չէ: Իրենց վարքագծում և հարաբերություններում քաղաքացիները ղեկավարվում են նաև այլ սոցիալական նորմերով՝ գաղափարախոսական, մշակութային, բարոյական, կրոնական, կորպորատիվ, սոցիալ-հոգեբանական (ավանդույթներ, սովորույթներ, նորաձևություն, սնապաշտություն և այլն): Նրանք հայտնաբերում են իրենց ազդեցությունը ինչպես իրավունքով կառավարվող ոլորտում, այնպես էլ այլ ոլորտներում:

Այս կամ այն նորմերի հոգեբանական ընկալումը, սեփական վարքագծի համապատասխանեցումը տվյալ նորմերին որոշվում է ժողովրդի, նրա սոցիալական խմբերի և առանձին քաղաքացիների դաստիարակվածության, կրթվածության, կուլտուրայի, սոցիալական հասունության, բարոյականության մակարդակով: Ահա թե ինչու օրին-

ականությունը և իրավակարգն անքակտելիորեն կապված են հասարակության մանկավարժական համակարգի, նրանում իրավապաշտ վարքի նշանակությունը հասկացող կամ ժխտող և համապատասխան ձևով նրա նորմերին վերաբերվող քաղաքացիների զանգվածային և անհատական վարքի վրա ներազդող դաստիարակության, կրթության, ուսուցման և զարգացման ինստիտուտների գործելու հաջողության և արդյունավետության հետ:

Հասարակական կյանքի ժողովրդավարացման ընթացքում իրավունքի նորմերը հարգելու համար ավելի կարևոր նշանակություն պետք է ունենա ոչ թե քաղաքացիների նկատմամբ կիրառվող ուժային հարկադրանքը, այլ նրանց դաստիարակվածությամբ, կրթվածությամբ, ուսուցմամբ և զարգացվածությամբ պայմանավորված օրինաչափ վարքը: Դա նշանակում է, որ հասարակության մանկավարժական համակարգի, նրանում մանկավարժական աշխատանքի մակարդակի և հաջողության դերը պատմականորեն աճում է [8]:

Անկախության հռչակումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած փոփոխությունները թույլ են տալիս դիմել հայ ժողովրդի մշակութային հարուստ ժառանգությանը, որի մեջ կարևոր տեղ է գրավում իրավունքն իր դաստիարակչական գործառնությամբ, ընդ որում, վերջինիս դերը հայ հասարակությունում մշտապես աճում է:

Հայկական իրավական պետության գաղափարները կյանքի կոչելու և ամենից առաջ հանցագործության դեմ հաջող պայքարի և օրինականության ու իրավակարգի ապահովման համար մեր հասարակության յուրաքանչյուր անդամ պետք է անցնի իրավական դաստիարակության դպրոց՝ որպես իրավական պետության ձևավորման անհրաժեշտ տարր [1]:

Իրավապահ գործառնությունների ուղիղ կատարումից բացի՝ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների, պաշտոնատար անձանց, մասնագետների գործունեությունն ունի նաև մանկավարժական ասպեկտ, որը հաճախ չի գիտակցվում, անտեսվում է: Այն արտահայտվում է նրանում, որ այդ գործունեությունն ուժեղ անմիջական ազդեցություն է գործում քաղաքացիների իրավական դաստիարակվածության վրա՝ այն բանի վրա թե ինչպիսի և ինչ իրավագիտակցություն է ձևավորվում նրանց մոտ, բարձրանում է արդյոք իրավական նորմերի կարևորության գիտակցումը, հավատը դրանց պահպանման անհրաժեշտության հանդեպ, իրավաբանների նկատմամբ հարգանքը, իրավաբաններին և իրավապահ մարմիններին իրավակարգի ամրապնդման հարցում օգնություն ցուցաբերելու պատրաստականությունը, հավատը օրենքի ուժի և իրենց իրա-

վական պաշտպանվածության նկատմամբ [9]:

Իրավապահ մարմինները շահագրգռված են նաև, որ զանգվածային լրատվամիջոցներում իրենց գործունեության լուսաբանումը և իրավաբանական պրոպագանդան տարվեն մանկավարժորեն արդյունավետ ձևով, որպեսզի ստեղծվի, կատարելագործվի և պատշաճ մակարդակով գործի բնակչության տարբեր խմբերի, առաջին հերթին՝ դեռահասների և երիտասարդության իրավական պարտադիր ուսուցման և իրավական դաստիարակության համակարգը: Նրանք կոչված են նախաձեռնություններ ցուցաբերելու և անշուշտ ակտիվ ու մանկավարժորեն մտածված ձևով մասնակցելու այդ աշխատանքին:

Բազմաթիվ իրավապաշտպանական խնդիրների՝ կանխարգելման, հանցագործությունների բացահայտման և քննության, հասարակական կարգի պահպանման և ճանապարհային երթևեկության անվտանգության, անչափահասների հետ աշխատանքի և պատժի կատարման և այլնի հաջող լուծումը շատ քիչ կապված են իրավապահ մարմինների պատասխանատվության, ուշադրության, իրավունքների և իրենց գործունեության շրջանակներում հայտնված քաղաքացիներին ինչ-որ բան պարզաբանելու, ուսուցանելու, դաստիարակելու, լուսաբանելու, վերահամոզելու անհրաժեշտության հետ: Դա նշանակում է, որ իրավապահ մարմիններն իրենց իրավաբանական, օպերատիվ-ծառայողական գործունեության արդյունքներին հասնելու համար պետք է միաժամանակ լուծեն էական մանկավարժական խնդիրներ, այդ գործունեության մեջ հմտորեն ներմուծեն մանկավարժական կառուցվածքի տարրեր, օգտվեն մանկավարժական մեթոդներից և միջոցներից, ունենան համապատասխան պրոֆեսիոնալ-մանկավարժական պատրաստվածություն [5]:

Հայտնի է, որ ցանկացած գործունեության ժամանակ վերջնական և վճռորոշ կարծիքը պատկանում է այն իրականացնող մարդկանց և համարժեք է նրանց անձի առանձնահատկություններին և պատրաստվածությանը: Այդ կարծիքի վրա, թերևս, առավել ուժեղ են անդրադառնում մանկավարժական գործունեները: Պրոֆեսիոնալիզմը ուղիղ կերպով կախված է պրոֆեսիոնալ կրթվածությունից, ուսումից, դաստիարակվածությունից և զարգացվածությունից, այսինքն՝ աշխատակիցների մանկավարժական առանձնահատկություններից:

Քանի որ, վերը նշվածի համաձայն, տարբեր ծառայությունների և իրավապահ մարմինների ստորաբաժանումների աշխատակիցների կողմից բազմաթիվ իրավապաշտպանական խնդիրների լուծումը կախված է մանկավարժական հիմնախնդիրներից, ապա դրանք լուծելու հաջողությունը կախված է այն հանգամանքից, թե որքանով են աշխատակիցներն ընկալում խնդիրները, ունեն՞ն արդյոք դրանք հաշվի առնելու ցանկություն, կա-

րո՞ղ են լուծում տալ դրանց, պատրաստ են ընդունել համապատասխան որոշումներ, տիրապետո՞ւմ են անհրաժեշտ մանկավարժական արդյունքներին հասնելու հմտություններին և կարողություններին: Այլ կերպ ասած՝ նրա արհեստավարժության մեջ առկա՞ է արդյոք այնպիսի տարր, ինչպիսին է պրոֆեսիոնալ-մանկավարժական պատրաստվածությունը:

Հանրահայտ փաստ է, որ ցանկացած կառավարչական գործունեություն ունի մանկավարժական ասպեկտ, այդ թվում՝ նաև իրավական համակարգի պետերի, հրամանատարների, բոլոր աստիճանների ղեկավարների: Նրանք ոչ միայն պարտավոր են ենթակա աշխատակիցների հետ անցկացնել պարապմունքներ և բարձրացնել վերջիններիս պրոֆեսիոնալ որակավորումը, այլև դաստիարակել, զարգացնել, հաշվի առնել սեփական օրինակի, աշխատառժի, հաղորդակցման, արարքների, որոշումների, զնահատակման մանկավարժական էֆեկտը: Նրանց կառավարչական արհեստավարժությունը և ենթակաների հետ աշխատանքի կառավարման հաջողությունն անբաժանելիորեն կապված է կառավարչական-մանկավարժական պատրաստվածության հետ, որն իր հերթին հանդիսանում է պրոֆեսիոնալ-մանկավարժականի տարբերակ [6]:

Իրավապահ մարմիններում գոյություն ունեն կրթության, ուսուցման, դաստիարակության, պրոֆեսիոնալ պատրաստման համակարգեր, որոնք պատասխանատու են իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կրթվածության մակարդակի և որակի, նրանց մասնագիտական վարպետության, զարգացման և դաստիարակության համար: Այդ համակարգերով իրենց բնույթով մանկավարժական են, իսկ կրթական հաստատությունները՝ մանկավարժական «արտադրություններ» են: Պրոֆեսիոնալ կրթության և պրոֆեսիոնալ պատրաստման համակարգերի և նրանց ստեղծագործական մեխանիզմի առանցք են հանդիսանում հոգեբանա-մանկավարժական տեխնոլոգիաները, որոնց կիրառման ժամանակ ուսուցանվող աշխատակիցների մոտ ի հայտ են գալիս և կատարելագործվում են պրոֆեսիոնալ գիտելիքները, հմտությունները և կարողությունները, սովորությունները, որակները, ընդունակությունները և դրանց զուգակցությունները: Այդ տեխնոլոգիաների կատարելագործման և իրականացման եղանակները, խնդիրները, սկզբունքները, ձևերը և մեթոդները ևս մանկավարժական են:

Մանկավարժությունը մեկն է այն գիտություններից, որը հատուկ և արդյունավետ զբաղվում է մարդկանց կրթության, դաստիարակության, ուսուցման և զարգացման համակարգերի և գործընթացների ուսումնասիրությամբ: Այն ունի գիտականորեն հիմնավորված մեծածավալ հանձնարարականներ՝ նախատեսված դրանց օպտի-

մալացման և կատարելագործման համար: Դրա նշանակությունը դժվար է գերազնահատել պրոֆեսիոնալ իրավաբանական կրթության համակարգի աշխատակիցների համար, որոնք պարտավոր են տիրապետել մանկավարժական կուլտուրային, իրենց աշխատանքում պատշաճ գիտամանկավարժական հիմքի վրա կառուցեն մանկավարժական համակարգը և իրականացնեն մանկավարժական գործընթացը, որպեսզի պատրաստեն իրավամբ պրոֆեսիոնալ իրավաբան-կադրեր:

Մանկավարժության հետ սերտորեն կապված է իրավապահ մարմինների կադրային ապարատի և աշխատակիցների գործունեությունը: Մեծ մասամբ այն կայանում է իրավապահ մարմինների աշխատակազմի դաստիարակության, կրթության, ուսուցման և զարգացման իրականացմամբ: Համարել նրանց պրոֆեսիոնալներ, որոնք արժանավայել կերպով են զբաղեցնում իրենց պաշտոնները, կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ նրանք իսկապես ունեն մանկավարժական արժանիքներ, ունակ են լիիրավ ձևով կազմակերպելու մանկավարժական համակարգեր, ապահովելու դրանց գործունեությունը և անձամբ իրականացնելու մանկավարժական աշխատանքն իրենց պատասխանատվության և խնդիրների առանձնահատկությունների սահմաններում:

Շարադրվածը բարձր է, օրինականության, իրավակարգի և իրավական գործունեության մանկավարժության հետ փոխկապակցվածության ամենկին էլ ամբողջական ցանկը չէ: Այն հասարակությունում, որին մենք ձգտում ենք, կտրուկ բարձրացել և շարունակում է աճել օրինականության և իրավակարգի ամրապնդման մանկավարժական պրոբլեմների լուծման նշանակությունը՝ իրավաբանական մանկավարժության իբրև կիրառական գիտության, հնարավորությունների օգտագործմամբ: Իրավական պետության էության, նրա հումանիտար և ժողովրդավարական նշանակության համաձայն իրավապահ մարմինների և աշխատակիցների գործունեությունը պետք է լրջորեն կատարելագործվի: Դա, մասնավորապես, ենթադրում է աշխատանքի մանկավարժականացում, այսինքն՝ աշխատանքի հարստացում մանկավարժական եղանակներով և միջոցներով, իրավաբանական մանկավարժության տվյալների և հանձնարարականների լիարժեք

օգտագործմամբ այն պահին և այնտեղ, որտեղ դա անհրաժեշտ է և կտա լավագույն գործնական արդյունքներ: Հասարակական կյանքի հումանիզացման և ժողովրդավարացման ճիշտ ընկալվող միտումներն անթույլատրելի են դարձնում ուժային միջոցների օգտագործումը իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից: Դրանք նաև պարտավորեցնում են գործել ավելի պրոֆեսիոնալ կերպով, ավելի ակտիվ օգտագործել արդյունավետ և քաղաքակիրթ միջոցներ, որոնց շարքին են դասվում նաև մանկավարժական մեթոդները, ներառել մանկավարժական մոտեցումներն աշխատանքի մեջ և իրավաբանական ուսումնասիրման առարկա դարձած կյանքի իրադարձությունների բնարկումների ժամանակ: Դա բարձրացնում է իրավաբանների պրոֆեսիոնալիզմի նկատմամբ պահանջները՝ ներառելով իրավաբանական մանկավարժության իմացությունը:

Ժամանակը թելադրում է իրավական ոլորտում մանկավարժության հնարավորությունների օգտագործման բարելավման անհրաժեշտությունը: Անհրաժեշտ է առանձին ուսումնասիրությունների ամբողջացման գիտակցումը, իրականության օրինաչափությունների ուսումնասիրմանը հատուկ առանձնահատկությունների հայտնաբերումը, համարժեք պարադիգմայի, մեթոդաբանության, տեսության մշակումը, ինչը կարող է բարձրացնել նաև մանկավարժական մշակումների մակարդակը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սախյան Ն. Ա. և ուրիշներ, Իրավունքի տեսության հիմնահարցեր, Եր., 2003:
2. Խաչատրյան Ս., Քաղաքացիական հասարակություն և իրավական պետություն, Եր., 2011:
3. Алексеев С. С., Философия права. М., 1999.
4. Бахтерев В. М., Вопросы общественного воспитания // Атология педагогической мысли России второй половины XIX начала XX в. М., 1990.
5. Воспитательная работа с личным составом в системе Министерства внутренних дел Российской Федерации: Учеб. Под. ред. В. Я. Кикотя. М., 2009.
6. Педагогика в деятельности руководителя органа внутренних дел /Под. ред. И.В.Горлинского. М., 2002.
7. Родин В. Ф., Педагогика: урс лекцій. М., 1998.
8. Столяренко А. М., Юридическая педагогика: Курс лекцій. М., 2000.
9. Столяренко А. М., Юридическая педагогика в МБД: вопросы методологии и теории. М., 1999.

LEGAL PEDAGOGY IN RA LAW ENFORCEMENT SYSTEM

VACHIK BRUTYAN

Rector of Armenian-Russian International University "Mkhitar Gosh"
Candidate of Pedagogical Sciences, Docent

Summary

In the article it is presented the activities of applied juridical pedagogy. Especially it is important the necessity of usage improvement of pedagogical possibilities in the legal field.

ԻՐԱՎԱՔԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ *

Վաչիկ ԲՐՈՒՏՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի ռեկտոր
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Հասարակական կյանքի բուռն ընթացքի ժամանակ անընդհատ զարգանալը, ժամանակի մարտահրավերներին հաջողությամբ պատասխանելը, ոչ թե երեկվա և նույնիսկ այսօրվա, այլ վաղվա օրվա մասնագետներ պատրաստելը, ամբողջ ուժով հասարակական գործընթացների վրա ազդելը՝ այն ուղղելով քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական, բարոյական, իրավական հունի մեջ. սրանք են կրթական համակարգի արդի ռազմավարական խնդիրները:

Գիտակցումը, որ մասնագետների պատրաստման ընթացքում ձեռքբերումների և իրական պահանջների միջև գոյություն ունի մշտական ճեղքվածք, որն սկսում է սպառնալիորեն և արագորեն լայնանալ կրթական գործընթացի կատարելագործմանն ուղղված ուժերի լարման ցանկացած թուլացման ժամանակ, ընթանալով արագ զարգացող կյանքի պահանջներին համապատասխան տեմպով, հանդիսանում է իրենց պատասխանատվությունը սեփական ժողովրդի և նրա ապագայի առջև սուր զգացող կրթական ոլորտի աշխատակիցների մշտական անհանգստության, անբավարարվածության և ստեղծագործական որոնումների աղբյուրը:

Իրավակարգի և օրինականության ամրապնդման խնդիրների յուրահատկությունը և բարդությունը, համապատասխան որակավորում ունեցող կադրերի պահանջը պայմանավորում են երկրում իրավաբանական կրթության համակարգի գոյության և զարգացման անհրաժեշտությունը: Նրա կառուցման հիմքը՝ «Կրթության մասին» և «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» ՀՀ օրենքների դրույթներն են:

Իրավաբանական կրթությունը Հայաստանում շատ լայն տարածում ունեցող ճյուղավորված համակարգ է, պետական և ոչ պետական մի շարք կրթական հաստատություններով, որտեղ միաժամանակ սովորում և կատարելագործվում են հա-

զարավոր իրավաբաններ:

Յուրաքանչյուր կրթական համակարգ, ինչպես սոցիալական համակարգերի մեծ մասը, տարակազմ (հետերոգեն) և յուրահատուկ է, այսինքն՝ բազմատարր է բնույթով և իր կազմի մեջ մտնող տարրերի, բաղադրիչներով, ենթահամակարգերի հատկություններով:

Մանկավարժական համակարգը կրթական համակարգում զբաղեցնում է գերիշխող դիրք և ունի կարևոր նշանակություն, որը բնորոշում է նրա էությունը, սկզբունքային որակական տարբերությունն այլ համակարգերի համեմատ, այսինքն՝ գլխավոր հատկանիշներով և հատկություններով կրթությունն ունի մանկավարժական բնույթ:

Յուրաքանչյուր մանկավարժական համակարգ մանկավարժական գործընթացի առանձնահատկությունները, զարգացման ընթացքը և արդյունքները ձևավորող, փոխկապակցված, ներդաշնակ գործող մանկավարժական գործոնների ամբողջությունն է:

Մանկավարժական համակարգի կառուցվածքային յուրահատկությունն արտացոլվում է յուրահատուկ կարևորագույն ենթահամակարգերում՝ կրթական, դաստիարակչական, ուսուցման, զարգացման: Կրթական համակարգերը մանկավարժական են, քանի որ նրանց մեջ ներկայացված են և արդյունավետ գործում են այդ ենթահամակարգերը:

Բարձր որակավորում ունեցող իրավաբաններ պատրաստելու ընթացքում նկատվում են այդ համակարգերի որոշակի առանձնահատկություններ:

Մանկավարժական համակարգին և նրա ենթահամակարգերին բնորոշ են յուրահատուկ մանկավարժական տարրեր, որոնց թվին են պատկանում՝

- նպատակը, խնդիրները, սկզբունքները
- սուբյեկտը (դասավանդող), օբյեկտ-սուբյեկտը (ուսուցանվողներ)

* Ներկայացվել է 12.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

- պայմանները, փոխգործողությունը (փոխ-ներգործություն)
- բովանդակությունը
- կազմակերպումը (կազմակերպչական ձևեր), ապահովումը
- միջոցները, եղանակները, մեթոդները
- վերահսկողությունը, արդյունքները, գնահատականը:

Կարգ ու կանոնը, ներդաշնակությունը, հավասարակշռվածությունը, համակարգի տարրերի համաձայնեցված գործունեությունը նրա արդյունավետության և կենսունակության կարևոր պայմանն են:

Ավելի քան 300 տարի առաջ այդ միտքն արտահայտել է Յ. Ա. Կոմենսկին՝ կրթությունը պետք է լինի կանոնակարգված, այսինքն՝ «*Մախորդող և հաջորդող, ստորին և վերին, մեծ և փոքր, նման և տարբեր իրերի դասավորվածությունը յուրաքանչյուր իրին համապատասխանող և հատկացվող տեղի, ժամանակի, թվի, չափի և քաշի համապատասխան ... կարգ ու կանոնը իրերի հոգին է: Չէ որ այն, ինչ կարգի է բերված, պահպանում է իր դիրքը և ամբողջությունը, քանի դեռ գործում է կարգը: Եթե կարգը խախտվում է, ամեն ինչ թուլանում է, տատանվում, խախտվում, ընկնում*»¹:

Իրավաբանական կրթության կարգը մանկավարժական համակարգում ունի իր առանձնահատկությունները:

Մանկավարժական համակարգերն ի հայտ են գալիս կառուցվածքների և գործընթացի տեսքով: Մանկավարժական համակարգը որպես կառուցվածք՝ նրա «անատոմիան» է, որը մարմնավորում է բոլոր մանկավարժական ենթահամակարգերը և տարրերն իրենց որոշակի փոխկապակցվածության մեջ՝ ուղղված մանկավարժական կարգի և առավելագույն արդյունավետության հասնելու ապահովմանը: Մանկավարժական համակարգն իբրև կառուցվածք ենթադրում է նպատակաուղղված, գիտակցված և մանկավարժորեն իրավասու հաշվարկ և կրթական համակարգերի մանկավարժական կառուցվածքի ստեղծում կրթական հաստատությունում, ֆակուլտետում, ամբիոնում:

Հիմնվելով ընդհանուր մանկավարժության տվյալների վրա՝ իրավաբանական մանկավարժությունը և նրա ենթաբաժինը՝ իրավաբանական կրթության մանկավարժությունը, մշակում են իրավաբանական կրթության և իրավաբանների որակավորման բարձրագույն մանկավարժական համակարգերի ստեղծման ու կատարելագործման ուղիներ: Այդ հիմնախնդիրների լուծման հարցում զգալի ներդրում են ունեցել Ա. Ս. Բատիշևը, Ն. Բ. Բիտյանովը, Ի. Վ. Բիոչինսկին, Ա. Վ. Բուդանովը, Ի. Վ. Գորլինսկին, Վ. Պ. Դավիդովը,

Գ. Պ. Դավիդովը, Վ. Գ. Կոլյուխովը, Ն. Ս. Կրավչյունը, Ա. Դ. Լազուկինը, Ի. Ա. Լատկովը, Վ. Ս. Օբուխովը, Ա. Վ. Պիշչեկոն, Վ. Ի. Պոստոլնը, Ս. Պ. Ստոլրովան, Վ. Պ. Տրուբոչկինը, Ն. Ա. Տյուգանան, Ի. Ե. Ֆարբերը, Ա. Ա. Ֆեդոտովը և ուրիշներ:

Կրթական հաստատության գործունեությունը հագեցված է տարբեր մանկավարժական գործունեությամբ: Այդ բազմազանության մեջ պետք է կողմնորոշվել, հասկանալ դրանց կանոնավորվածության իմաստը, տեսնել գլխավորը, աշխատանքում կառուցել հստակ համակարգ, որպեսզի, պահպանելով հստակ մանկավարժական կողմնորոշումները, որոշվեն իրավաբաններ պատրաստելու ճիշտ ուղիները՝ պահանջվող արդյունքների հասնելու համար²:

Կրթական հաստատություններում գործող մանկավարժական գործունեության հիմնական խմբերի համակարգային ամբողջությունը և փոխկապակցվածությունը կարելի է ներկայացնել պրոֆեսիոնալ կրթական գործընթացի բլոկ-սխեմայի տեսքով:

ԱՌԱՋԻՆ ԲԼՈԿ: *Մանկավարժական համակարգերի ցանկացած կառավարման, նպատակաուղղված ստեղծման և գործունեության ապահովման հիմքում դրված է նպատակը:*

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԼՈԿ: *Դեկավարության, վարչական և գիտամանկավարժական կոլեկտիվների և յուրաքանչյուր դասավանդողի կառավարման ու դասավանդման գործունեություն:*

ԵՐՐՈՐԴ ԲԼՈԿ: *Ուսուցանվողների ուսանողների, կուրսանտների (զինվորական ուսումնական հաստատությունների ուսանող), ունկնդիրների գործունեություն, որն անվանվում է ուսուցում:* Մասնագիտական կրթական գործընթացի նպատակը ոչ միայն պրոֆեսորադասախոսական և վարչական կազմի նպատակներն են, այլև առավել չափով նրանց, ովքեր մախ ընտրել են իրավաբանի մասնագիտությունը և ընդունվել իրավաբանական կրթական հաստատություն: Այդ իսկ պատճառով ուսանողների, կուրսանտների, ունկնդիրների ուսման արդյունավետության վրա ազդող բոլոր մանկավարժական գործոնները պետք է հանդիսանան լուրջ ուսումնասիրման, գնահատման և կատարելագործման առարկա:

ՉՈՐՈՐԴ ԲԼՈԿ: *Մանկավարժական փոխազդեցություն:* Ներառում է կառավարումը, դասավանդումը և ուսուցումը իրականացնող բոլոր անձանց կազմակերպված կամ տարբերային, միավորող կամ բախող փոխազդեցությունների զուգակցություն:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԲԼՈԿ: *Մակրո և միկրոպայմաններ*, որոնցում իրականացվում է դասավանդումը և ուսուցումը, տեղի է ունենում նպատակի վերա-

փոխումը արդյունքների. սա այն միջավայրն է, որտեղ գործում է կրթական հաստատությունը, յուրաքանչյուր դասախոս և ուսանող:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԲԼՈՎ: *Ամբողջ մասնագիտական կրթական գործընթացի արդյունքում առաջացած վերջնական արդյունքը շրջանավարտների պատրաստման որակն է:* Վերջինը ոչ միայն դիպլոմի թվանշաններն են, այլև շրջանավարտ-իրավաբանների մարդկային և մասնագիտական, մասնավորապես՝ մասնագիտամանկավարժական որակները՝ նրանց իրական կրթվածությունը, ուսուցումը, դաստիարակվածությունը, զարգացվածությունը և դրանց այն բաղադրիչները, որոնք վերաբերում են իրավաբանի մոդելին: Վերջնական արդյունքը պետք է համապատասխանի ի սկզբանե դրված նպատակին:

Մանկավարժական համակարգը կարող է հաջողությամբ գործել, եթե կառուցված է նպատակային կառավարման և նրա իրականացման պայմանների հենքի վրա:

Կրթական համակարգի արդյունավետության հիմնական հոգեբանամանկավարժական պայմանները

1) Կրթական հաստատության գործունեությունը և ամբողջ կրթական գործընթացը պետք է ենթարկվեն 21-րդ դարի հասարակության զարգացման պահանջներին լիարժեք համապատասխանող նպատակներին՝ ժողովրդավարական, իրավական պետության ստեղծման և իրավաբանական կրթության համաշխարհային համակարգում ինտեգրման սկզբունքով:

2) Պետք է իրականացվի գիտականորեն հիմնավորված ընդհանուր նպատակի՝ շրջանավարտին ներկայացվող կոնկրետ որակավորման պահանջներին (պրոֆեսիոնալ որակ, գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ, սովորույթներ, ընդունակություններ) համապատասխան դեկոմպոզիցիա, իսկ դրանցից յուրաքանչյուրը պետք է դառնա մասնավոր մանկավարժական խնդիր, որի լուծմանը ենթարկվում են մանկավարժական համակարգի մնացած բոլոր բաղադրիչների, մանկավարժական տեխնոլոգիաների իրագործումը և կառուցումը:

3) Կրթական գործընթացի կողմնորոշումը ուսանողների՝ ապագա իրավաբանների նկատմամբ: Յուրաքանչյուր կրթական հաստատություն գործում է նրանց համար, ովքեր այնտեղ սովորում են: Կրթական հաստատություններ ստեղծող հասարակությունը կատարում է մեծ նյութական ծախսեր, որովհետև նրան պետք են մասնագետներ, անհրաժեշտ է երիտասարդ պրոֆեսիոնալ կադրերի պատրաստման մշտական համակարգ: Իրավաբանական կրթական հաստատության գլ-

խավոր նպատակն է բարձրակարգ մասնագետ-իրավաբանների պատրաստումը, գլխավոր արդյունքը՝ մասնագետ-իրավաբանը, հաջողության գլխավոր չափանիշը՝ շրջանավարտի անհատականության ընդհանուր և պրոֆեսիոնալ ձևավորվածության մակարդակը: Մանկավարժական համակարգի յուրաքանչյուր տարրի ճշգրտության, օպտիմալության, օգտակարության գլխավոր չափանիշն այն է, ինչ նա տալիս է իրավաբան ուսանողների պատրաստման բարելավման համար՝ նպատակի, կոնկրետ որակավորման պահանջների և մասնավոր խնդիրների համապատասխան:

4) Պրոֆեսիոնալ-կրթական համակարգում մասնագետ-անձնավորության (անհատականության) ձևավորումը հանդիսանում է և՛ նպատակ, և՛ այդ գործընթացի անհրաժեշտ պայման: Իրավաբանը մասնագետ չէ, եթե տիրապետում է միայն պրոֆեսիոնալ գիտելիքների և հմտությունների, բայց կիրք, դաստիարակված, զարգացած չէ: Յ. Ա. Կոմենսկին դիպուկ արտահայտել է այդ ընդհանուր մանկավարժական անհրաժեշտությունը. «կրթությունն առանց առաքինության, նույնն է, ինչ ոսկե օղակը՝ խոզի քթին»³: Առանց դաստիարակվածության, ընդհանուր կրթվածության, կուլտուրայի՝ «մասնագետը նույնիսկ վտանգավոր է որպես պոտենցիալ անբան, ֆորմալիստ, օրինախախտ մարդ: Առանց ուսանողի անձնավորության ձևավորման, նրա դաստիարակման կարելի է պատրաստել իրավաբանորեն գրագետ իրավախախտողի: Իրավաբանի սոցիալական կոչումը, նրա գործունեության սոցիալական բնույթի էությունը պահանջում են, որ նա լինի պրոֆեսիոնալ անձնավորություն՝ իր մեջ ներառելով իրավաբանական պատրաստվածությունը, քաղաքացու և քաղաքակիրթ մասնագետի արժանիքները, որի վերջնանպատակն է ստեղծել մարդասիրական, ժողովրդավարական, իրավական պետություն և հասարակություն: Իրավաբանի պրոֆեսիոնալիզմը ավելի լայն հասկացություն է, քան միայն օրենքների իմացությունը և դրանք կիրառելու ունակությունը, որքան էլ դա կարևոր է: Ա. Ֆ. Կոմիս համարում է»⁴:

5) Ուսանողի ուսուցման առավելագույն արդյունավետացում: Ոչինչ չի կարող դառնալ մարդու մտքի և հատկությունների սեփականությունը՝ առանց նրա ակտիվ գործունեության: Պրոֆեսիոնալիզմի բոլոր բաղադրիչները միշտ ուսանողի, պրոֆեսիոնալի սեփական, ընդ որում՝ համառ և երկարատև ջանքերի արդյունք է: Ինչպես ճիշտ նկատել է անվանի ռուս մանկավարժ Կ. Դ. Ուշինսկին, «դա աշխատանք է և դժվարին աշխատանք: Կրթական գործընթացում պասիվ ուսանողը ձեռք է բերում մերժելի սովորություն՝ ժամերով

ոչինչ չանելու և ոչ մի բանի մասին չմտածելու կամ, ինչ-որ բան անելով, ոչ մի օգուտի չհասնելու⁵:

6) Կրթական գործընթացի կառուցում ժամանակակից ինտենսիվ հոգեբանամանկավարժական տեխնոլոգիաների հիմքի վրա:

7) Կրթական գործընթացի ղեկավարման իրականացումը դասավանդողների միջոցով, բարձր մանկավարժական մշակույթին տիրապետող մարդկանց, որոնք գիտակցում են, որ աշխատում են հատուկ նպատակներ, արժեքներ, նորմեր, արդյունավետության չափանիշներ, աշխատանքի ոճ և մեթոդներ ունեցող մանկավարժական հաստատությունում: Դասավանդողը կրթական գործընթացի հիմնական նախագծողն է, գլխավոր ինժեները, տեխնոլոգը, կազմակերպիչը ու սևագործ բանվորը: Ամեն ինչ կմնա թղթի վրա՝ որպես բարի ցանկություն, մինչև դասավանդողը՝ կրթական գործընթացի գլխավոր գործող անձն այն կյանքի

չկոչի՝ ներդնելով իր գիտելիքները, հմտությունները, հոգին: Վերջին հաշվով՝ բոլոր մնացած պայմաններն ուղղակիորեն ձևով կախված են վերջինից:

«Ո՞վ է ուսուցանում» հարցը մանկավարժական համակարգի կարևորագույն խնդիրներից մեկն է: Դասավանդողից, մանկավարժական կոլեկտիվից է գործնականում կախված կրթական հաստատությունում իրավաբանական կրթությանը նպաստող բոլոր դիտարկված պայմանների ստեղծումը:

¹ Коменский Я. А., Упом. соч., том первый, с. 312-313.

² Опусов А. П., Введение в юридическую деонтологию. Ростов н/Д., 1997, с. 143.

³ Коменский Я. А., Упом. соч., том первый, с. 298.

⁴ Кони А. Ф., Собр. соч., том 3, с. 7.

⁵ Ушинский К. Д., Собр. соч., в 10 т-ах, т. 2, М., 1948, с. 162.

PEDAGOGICAL SYSTEM OF JURIDICAL EDUCATION

VACHIK BRUTYAN

Rector of Armenian-Russian International University "Mkhitar Gosh"
Candidate of Pedagogical Sciences, Docent

Summary

In the article it is presented the juridical education, the invention of pedagogical systems of increasing lawyers' qualifications and the ways of improvement.

ՕՏԱՐԱԼԵԶՈՒ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ԴԱՍԱԳՐՔԱՍՏԵՂԾՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ*

Իգոր Կարապետի ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Անահիտ Ֆյոդորի ԱՐԱՅԱՄՅԱՆ

Օտար լեզուների ուսուցման պատմությունը ցույց է տալիս, որ օտարալեզու բառապաշարի ընտրության սկզբունքները ձևավորվել են տարբեր մեթոդաբանական, մեթոդական մոտեցումների շրջանակներում:

Նախնական շրջանում խորհրդային մեթոդիստները հետևում են արտասահմանյան հեղինակներին օտար լեզուների ուսուցման տարբեր սկզբունքների կիրառման առումով: Ի. Ա. Գրուզինսկայան, ուսումնասիրելով Չարոլդ Պալմերի և Մաքլ Ուեստի տեսությունները, պնդում է, որ բառապաշարի ընտրության միավորը ոչ թե գրային կամ գրաֆիկական բառն է կամ միավորը, այլ բառ-մշանակությունը: Նրա մոտեցումը չի անցնում ժամանակի քննությունը, քանի որ բացի լեզվաբանական գործոններից, բառերը մաթեմատիկական-վիճակագրական մշակման ենթարկելիս կամ նրանց կարգն ու հաճախականությունը հաշվի առնելիս, նա առաջարկում է հաշվի առնել ոչ միայն մանկավարժական, այլև քաղաքական բնույթի գործոնները (Грызунская И. А., 1935, 43):

Մեթոդիստները փորձում են մշակել բառապաշարի ընտրության նոր սկզբունքներ և կիրառել դրանք նոր դպրոցական դասագրքեր ստեղծելիս:

«1938 թվի փետրվարից սկսվում է նվազագույն բառապաշար կազմելու աշխատանքը ժողկոմատի կենտրոնական մեթոդական կաբինետին կից, որն ի սկզբանե հանգեցրեց ըստ դասագրքերի յուրացման ենթակա բառերի ցուցակներ կազմելուն: Մ. Ա. Բախարևը այսպես է ներկայացնում այդ աշխատանքը.

- ավելի անհրաժեշտ հասկացությունների ընտրությունը, որոնք հանդիպում էին բոլոր երեք լեզուներում,
- հասկացությունների ընտրություն, որոնք

հանդիպում են միայն տվյալ դասագրքում,

- բառացանկի կազմում,
- բառերի հաճախականության սահմանում,

բառերի բացառում, որոնք դժվար է ամրապնդել դասագրքանյութի հիման վրա և այն բառերի ներառում, որոնք անհրաժեշտ են ծրագրի թեմատիկայի վրա աշխատելու համար» (Бахарева М. А., 1939, 35):

Յետաքրքիրն այն է, որ հետագայում «Օտար լեզուները դպրոցում» ամսագրում հայտնվեցին հոդվածներ, որոնք պարունակում էին կոնկրետ բառացանկեր: 1940 թ. նվազագույն բառապաշար կազմող երկու բրիգադ էր աշխատում. մեկը՝ Ի. Վ. Ռախմանովի, մյուսը՝ Ա. Վ. Մոնտիգետտիի ղեկավարությամբ:

Քաղաքական թեմատիկայով տեքստեր կիրառելու միտումը տարածվում է նաև բառապաշարի սկզբունքների ընտրության վրա: Դասագրքերում տեղ գտած բաժինների մեծ մասը վերաբերում է խորհրդային իրականությանը (Бытмыева Е. Ф., 1934, 57): Թվում է, թե կիրառվում է կապը կյանքի հետ սկզբունքը: Սակայն, տեղի է ունենում հակառակ գործընթացը: Ընտրված տեքստերը և բառապաշարը չեն արտացոլում երկրագիտական և հայրենագիտական իրողությունները: Աշակերտները հնարավորություն չունենին տարրական պատկերացումներ կազմել Անգլիայի կամ ԽՍՀՄ-ի մասին:

Դասագրքաստեղծման գործընթացում մեծ առաջընթաց է համարվում այն, որ խորհրդային մեթոդաբանները սկսեցին մշակել բառապաշարը՝ որպես առանձին ուսումնասիրության առարկա: Սակայն տեքստերի ուղղվածությունը և բովանդակությունը թույլ չէր տալիս նրանց առաջադրել հաղորդակցական ուղղվածություն ունեցող բառապաշար: Ոճական առումով շատ բառեր լինե-

* Ներկայացվել է 17.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

լով նորաբանություն, շատ հեռու են իրական հաղորդակցական խոսքանմուշ դառնալուց:

Աստիճանաբար նոր մոտեցումներ են ձևավորվում բառապաշարի ընտրության սկզբունքները մշակելիս: 1946 թ. Ի. Վ. Ռախմանովը և Դ. Լ. Շչերբան առանձնացնում են հետևյալ սկզբունքները.

- թեմատիկ,
- հասկացական,
- իմաստային,
- բառակազմական,
- հաճախականության,
- բազմանշանակության,
- բառերի սպասարկու բնույթի:

Դրա հետ մեկտեղ, վերոնշյալ հեղինակները ընդգծում են այն միտքը, որ «բառերն ընտրելիս անհրաժեշտ է նախապատվությունը տալ այն բառերին, որոնք ունեն սպասարկու բնույթ» (Основные направления..., 1972, 49):

1960 թվականներին դպրոցը ստացավ նոր ծրագրեր: Նրանք ունեին գերազանցապես բանավոր խոսքային ուղղվածություն: Նոր ծրագիրը լույս է տեսնում «Иностранные языки в школе, 1960, N3» համարում: Ըստ այդ ծրագրի՝ փոխվում է պահանջն ընթերցանության նկատմամբ: Փոփոխությունը տարածվեց նաև քերականական նվազագույնի հետ տարվող աշխատանքի վրա: Վերլուծության և ընդհանրացման էր ենթարկվում միայն այն քերականական նյութը, որը տարածվում է մեծ բառախմբերի վրա նվազագույն բառապաշարի սահմաններում: Այդ ծրագրով առաջին պլան են մղվում խոսքային կարողությունները և հմտությունները: Նվազագույն բառապաշարը ներառում է 800 բառ, հինգերորդ դասարանում՝ 750 բառ, վեցում՝ 200, յոթում՝ 175, ութում՝ 175, այսինքն՝ բարձր դասարաններում բառաքանակն ավելի քիչ էր, քան ցածր դասարաններում: Ամենապարզ տրամաբանությամբ դժվար չէ ապացուցել նմանատեսակ մոտեցման սխալ լինելը: Բառապաշարի և դասաժամերի աստիճանական նվազումը չի կարող նպաստել ոչ՝ պասիվ, ոչ՝ ակտիվ բառապաշարի յուրացմանը: Ավելին, ինչպես ցույց են տալիս ամենավերջին հոգելեզվաբանական, հանրալեզվաբանական, գործաբանական, ընդհանուր մեթոդական հետազոտությունները, արդյունավետ խոսքասերման, խոսքագոյացման հիմնական պայման է ոչ միայն ինտենսիվ խոսքանմունքների կիրառմամբ, իրադրական հաղորդակցությունը, այլև մեծ քանակությամբ նոր բառերի ներմուծումն ու տարբեր ենթատեքստերում նոր իմաստների բացահայտմամբ նրանց գործածումը:

Ակնհայտ է, որ այդպիսի թեմաները ծանծաղի են և անհետաքրքիր: Նրանցում գործածվող բա-

ռերն ու կլիշեները չէին արտահայտում անգլերենի, մասնավորապես խոսակցական լեզվի առանձնահատկությունները: Մեթոդական հիմնավորումները խրթին էին և հեռու օտար լեզվի մեթոդիկայի համաշխարհային զարգացումներից: Արդիական չէ այն պահանջը, ըստ որի՝ «բանավոր խոսքի ձևավորումը պիտի տեղի ունենա ութամյա դպրոցում ուսումնասիրած լեզվական նյութի հիման վրա» (Программы среднего школы..., 1964, 4):

Կարելի է պնդել, որ ոչ բառապաշարի հարստացումը, ոչ խոսքանմունքների լրացուցիչ ուսումնասիրությունը չեն կարող նպաստել խոսքային գործունեությանը: Նշված ծրագրում հաշվի չէր առնվում անգլերենի և ռուսերենի, իսկ ՅՍՍՀ-ում անգլերենի և հայերենի տիպաբանությունը: Անգլերենի խոսքանմունքները գրքային էին, հնաժող. չէին արտացոլում անգլերենի գրական և խոսակցական լեզուների վերջին զարգացումները:

Դրա հետ մեկտեղ, հետին պլան մղվեցին բառապաշարի ուսուցման կաղապարի առանձնացման և ընդլայնման սկզբունքները: Կաղապարի փոխարեն, մեթոդիստները Ն. Չոմսկու տեսության ազդեցությամբ առաջարկեցին փոխակերպ «տրանսֆորմ» գիտաբանը, որը շատ ուսուցիչների համար մնաց անհասկանալի: Այդ ծրագրում բառապաշարի քանակն ավելանում է 1400-ից 1650, պահանջվում է քերականական երևույթները յուրացնել գիտակցաբար, տիպային դարձվածների տեսքով (А. А. Мурсолюдов, 2002, 319):

Սակայն այդ ծրագրի նախագիծը չընդունվեց և 1970-ականներին, ինչպես նշում է նույն հեղինակը, օտար լեզուների նոր ծրագիրը չընդունվեց: Տվյալ ժամանակաշրջանի ծրագրերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն գյուղական, այլև քաղաքային դպրոցների համար նախատեսված ծրագրերում խախտվում է «հարաբերակցությունը ուսուցման պայմանների՝ դասաժամերի և լեզվանյութի ծավալի, ինչպես նաև բառապաշարի և քերականության միջև» (А. А. Мурсолюдов, 2002, 322):

Ա. Պ. Ստարկովն առաջարկում է սովորեցնել ընթերցել և հասկանալ տեքստերը բառարանով՝ ի լրումն անմիջական ըմբռնումով ընթերցանությանը: Ակնհայտ է, որ բառարանից օգտվելը պարտադիր պայման է զարգացնող, բառապաշարը հարստացնող ընթերցանության համար: Սակայն այն չի կարող դառնալ ուսուցման նպատակ: Նույն հեղինակն ուղղակիորեն ցուցում է տալիս. «համապատասխան վարժությունների միջոցով ձևավորվում են անգլերեն-ռուսերեն բառարանից օգտվելու կարողություններ» (Смарков А. П., 1973, 56):

Մի կողմից, նշված հեղինակները պնդում են,

որ բանավոր խոսքը զարգանում է ընթերցանությամբ: Մյուս կողմից, նրանք մեծ տեղ չեն հատկացնում բառապաշարի նպատակային յուրացմանը: Ա. Պ. Ստարկովը նշում է այդ կապակցությամբ. «Ուսումնական տեքստերի անծանոթ բառապաշարը, որը նախատեսված է ընթերցանության ուսուցման համար, չեն ակտիվացնում: Ընթերցանության ընթացքում բառերի մի մասը կարող է յուրացվել սովորողների կողմից, բայց չի համարվում պարտադիր» (Смарков А. П., 1973, 54):

Ինչպես կարելի է խոսել բանավոր խոսքի զարգացման, հմտությունների և կարողությունների մասին, եթե նույն դասագրքին կից ուսուցչի ձեռնարկում Ա. Պ. Ստարկովը ուղղակիորեն ցուցում է տալիս. «Ուսուցիչը չպիտի հաշվի առնի սովորողների բառարանի պասիվ բառապաշարը և այն չեն ակտիվացնում հատուկ վարժությունների միջոցով» (Смарков А. П., Дукасон П. Р., 1973, 9):

Բանավոր խոսքի զարգացման տեսանկյունից, տրամաբանորեն ճիշտ չէ հիմնավորված 10-րդ դասարանում անգլերենի ուսուցման այն խնդիրը, ըստ որի՝ «Ավարտական փուլի կարևորագույն խնդիրն է սովորեցնել աշակերտներին ինքնուրույն անգլերեն տեքստերի հետ աշխատանքը՝ բառարանի և քերականական տեղեկատուի օգտագործմամբ» (Смарков А. П., 1974, 26):

Արտադրողական (պրոդուկտիվ) կարողությունների զարգացման համար պահանջվող դասաժամերի սղության պայմաններում, թվում է, թե հեղինակը ճիշտ է վարվում, երբ շեշտը դնում է ինքնուրույն աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացման վրա: Սակայն բառարանով կամ քերականական տեղեկատուով աշխատանքն ավելի շատ ունի ընկալողական (ռեցեպտիվ) ուղղվածություն: Արտադրողական մակարդակ ապահովելու անհրաժեշտ պայման են համապատասխան հաղորդակցական վարժությունները և, իհարկե, նրանց կատարումն անհրաժեշտ ժամանակահատվածում:

Այս մոտեցման մեջ խզվում է ակտիվ և պասիվ բառապաշարների հարաբերակցությունը: Պասիվ բառապաշարը դեռևս չձևավորած՝ աշակերտները չեն կարող այն ակտիվացնել: Թերագնահատելով ընթերցանության ուսուցման դերը հեղինակը չի հաղթահարում «ուղիղ մեթոդի» այն սկզբունքները, որոնք վերաբերում են բառապաշարի արտադրողական ուսուցմանը:

Ակնհայտ է, որ 1980-ական թվականների դասագրքերը հիմնականում գրված են գիտակցական-գործնական մեթոդի ազդեցությամբ, չնայած թե՛ բառապաշարի, թե՛ քերականության ուսուցման հարցերը տարբեր դասագրքերում տարբեր են: Մի կողմից, բոլոր դասագրքերի հեղինակներն

առանցքային են համարում ուսուցման բանավոր հիմքը: Բանավոր հիմքի սկզբունքով ուսուցումն ավելի շատ խոչընդոտում է բանավոր խոսքի ձևավորմանը: Պատահական չէ, որ մեթոդիստներն ավելի շատ խոսում են ոչ թե խոսքանյութի, այլ լեզվանյութի յուրացման մասին:

Ա. Պ. Ստարկովը և Վ. Ա. Սլոբոդչիկովը «բանավոր հիմք» ասելով հասկանում են հետևյալը. «Այդ սկզբունքով որոշվում է լեզվանյութի հետևողական ներառումն ուսուցման գործընթացի մեջ՝ ունկրում, խոսելը, ընթերցելը և գրելը» (Смарков А. П., 1984, 4):

Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ի հանրակրթական դպրոցի անգլերենի շրջանառվող դասագրքերին, ապա կասկած չկա, որ նրանցում բավականին լավ են մշակված բառապաշարին նվիրված վարժությունները: Սակայն ինչպես ցույց է տալիս համապատասխան վերլուծությունը, հատկապես ավագ դպրոցի անցման պայմաններում նրանք անհրաժեշտություն ունեն լուրջ բովանդակային փոփոխությունների:

Հաղորդակցական մոտեցման շրջանակներում սկզբունքային են բառապաշարի ուսուցման հետևյալ սկզբունքները.

- բառերը պետք է կապված լինեն տվյալ իրադարձության կամ տեղի հետ,
- պետք է պատկանեն նույն քերականական կարգերին կամ գործածման նույն ոլորտին,
- պետք է գործածվեն որոշակի նպատակի հասնելու համար (J. Scrivener, 2005, 24):

Համապատասխան վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վերջին տասնամյակում ՀՀ-ում ստեղծված անգլերենի դասագրքերը հիմնականում գրված են համաձայն հաղորդակցական մոտեցման սկզբունքների: Դրա վառ ապացույցն է հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի անգլերենի դասագիրքը (1999), որի համարյա բոլոր տեքստերին նախորդում կամ հաջորդում են համապատասխան բառապաշարը զարգացնող վարժություններ: Բառերի բացատրությունը հիմնականում տրվում է նկարագրական ձևով՝ անգլերենով: Դա ենթադրում է աշակերտների անգլերենի իմացություն արտադրողական կամ վերարտադրողական մակարդակում:

Փաստորեն, հեղինակները, մի կողմից, հաշվի են առել հաղորդակցական մոտեցման համապատասխան սկզբունքները, մյուս կողմից, նրանք չեն կարողացել հաշվի առնել տարբերակված ուսուցման սկզբունքներն առ այն, որ ցածր և միջին մակարդակում աշակերտները հիմնականում չեն էլ կարողում մշակված բառերի բացատրություններն անգլերեն: Օրինակ՝ մշակված դասագրքի 37-րդ էջում տրված է bare, towish, todrop, tocut, good-natured բառերի բացատրությունն անգլերեն:

Դրական է այն, որ նույն բառերի բացատրությունը կարելի է գտնել դասագրքի վերջում գետեղված բառարանում: Բառապաշարի զարգացման համար հեղինակները կիրառել են հետևյալ վարժությունները՝ լրացման, օրինակ՝ «complete the statements correctly», հարց ու պատասխանի՝ «Answer the questions», տեղադրման «Fill in the missing words», մտապահման «Try to remember their names», «What do you remember about King Kong?», անավարտ նախադասության մտքի շարունակման՝ «What happened when...?», բազմակի ընտրության «Choose the word or phrase to complete the sentences», մտազոռիի՝ «Thinking it over», խոսքաստեղծման՝ «Look at the pictures. What has happened?», փոխատեղման՝ «Make sentences», խոսույթաստեղծ՝ «Read the dialogues and answer the questions», «Make up your own dialogues», «Talk in gitover» և այլն:

Կարելի է պնդել, որ հեղինակները փորձել են բառապաշարի զարգացման հիմնական վարժությունները՝ հիմնականում հետտեքստային կիրառել սույն դասագրքում: Դասագրքի բացասական կողմերից մեկն այն է, որ արտադրողական և վերարտադրողական բնույթի վարժությունները մեծ դժվարություն են ներկայացնում մի քանի պատճառով:

1. Տվյալ դասարանում բավարար չեն անգլերենին հատկացվող ժամաքանակը:

2. Բավարար չափով զարգացած չեն աշակերտների ֆոնային գիտելիքները:

3. Տեքստերի ընտրությունը կատարելիս, հաշվի չի առնված աշակերտների հետաքրքրությունները, ուսումնառության դրդապատճառները:

4. Առաջարկվող բառապաշարը հիմնականում չի պարունակում ժամանակակից անգլերենի հաղորդակցական, մասնավորապես խոսակցական կաղապարներ:

5. Խոսքային կաղապարները հիմնականում գրքային են, որը բնորոշ է աղապատացված ուսումնական տեքստերին: Օրինակ՝ 9-րդ էջում տրված «The Sailor's Friend» տեքստում իրադարձությունները տեղի են ունենում 1871-1912 թթ.:

Անգլերեն 8-րդ դասարանի դասագիրքը հիմնականում նոր վարժություններ չի առաջարկում¹: Ինչ վերաբերում է անգլերեն լեզվի հանրակրթական դպրոցի 9-րդ դասարանի դասագրքին, ապա նրանում կարելի է հանդիպել անգլերենից հայերեն, հայերենից անգլերեն թարգմանական բնույթի վարժությունների: Ընդ որում, համարյա բոլոր տեքստերին հաջորդում են թարգմանական վարժություններ: Սույն դասագրքի մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ որոշ բառային վարժություններ ունեն քերականական ուղղվածություն: Օրինակ՝ 18-րդ էջում պահանջվում է՝ «Fill in the

gaps using the word son the left with proper suffixes»: «Discussion Point» վերտառությամբ վարժությունները արտադրողական և վերարտադրողական բնույթի են և հիմնականում կառուցված են բնագրային տեքստերի հիմքի վրա: Սակայն հետտեքստային բառապաշարը հիմնականում շատ աղքատ է, հատկապես խոսակցական կաղապարների ներմուծման տեսանկյունից: Այս դասագրքում նույնպես շատ են բառերի, բառերի և բառակապակցությունների, նախադասության երկու տարբեր մասերի համապատասխանեցման վարժությունները (Ս. Բաղդասարյան, Ս. Գյուրջայան, Ս. Արարատյան, 2004):

Եզրակացություն: Համապատասխան վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախորդ դարի առաջին կեսին օտարալեզու բառապաշարի ընտրությունն իրանակացվել է ըստ քերականական-թարգմանական և ուղիղ մեթոդների: Ընդ որում՝ ուղիղ մեթոդը կիրառվել է խորհրդային մեթոդիստների կողմից՝ հաշվի առնելով խորհրդային դպրոցի առանձնահատկությունները:

Հետագայում սկսում է գերակայել քաղաքական թեմատիկայով տեքստեր կիրառելու միտումը, որը տարածվում է նաև բառապաշարի սկզբունքների ընտրության վրա: Այդ միտումի հետևանքներից մեկն այն է, որ ընտրված տեքստերը և բառապաշարը չեն արտացոլում երկրագիտական և հայրենագիտական իրողությունները:

Օտարալեզու բառապաշարի ընտրության իմաստաբանական, ոճաբանական ամսախմբափակության, բազմաշանակության, բառակազմական արժեքության, կառուցողական ունակության, հաճախականության, հոմանիշների բացառման սկզբունքները չէին կարող լինել արդյունավետ դասագրքաստեղծման գործընթացում, քանի որ դասաժամերը սուղ էին, օտար լեզուների ուսուցիչները լեզվակիր չէին, համարյա չէին շփվում լեզվակիրների հետ, և դասագրքերում գերակշռում էին ընկալողական բնույթի վարժությունները:

21-րդ դարում հայ դասագրքաստեղծ հեղինակները ստեղծեցին հանրակրթական դպրոցի համար նախատեսված դասագրքեր, որոնցում գերակայում են հաղորդակցական մոտեցման սկզբունքները, սակայն այդքան կարճ ժամանակահատվածում, նրանք չէին կարող հաշվի առնել հայերենի և անգլերենի տիպաբանական առանձնահատկությունները, հատկապես անգլերենի խոսակցական լեզվակաղապարների յուրացման տեսանկյունից: Դրական միտում է այն, որ օտարալեզու բառապաշարի ուսուցումն իրականացվում է հաղորդակցական մոտեցման սկզբունքներով:

¹ Հովհաննիսյան Ն. և ուրիշ., Անգլերեն 8: Հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի դասագիրք, Եր., «Փյունիկ Մակմիլան», 2004, 152 էջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Անգլերեն լեզու: Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 9-րդ դաս. համար / Ս. Բաղդասարյան, Ս. Գյուրջայանց, Մ. Արարատյան, Եր., «Մակմիլան-Արմենիա», 2004, 176 էջ:
2. Գասպարյան Գ. և ուրիշ., Անգլերեն 6: Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք. Եր., «Փյունիկ Մակմիլան», 1999, 152 էջ:
3. Հովհաննիսյան Ն. և ուրիշ., Անգլերեն 8: Հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի դասագիրք, Եր., «Փյունիկ Մակմիլան», 2004, 152 էջ:
4. Бахарева М. А., О работе над списками слов V класса// ИЯШ., 1939, N4, с. 34-41.
5. Бахарева М. А., О работе над списками слов V класса// ИЯШ., 1939, N4, с. 34-41.
6. Буштыева Е. Ф. English: Учебник английского языка для средней школы. Ч. II. Изд. 2-е. М.;Л., 1934, с. 56-62.
7. Грузинская И. А., К вопросу о рационализации словаря учащихся: Сб. ИЯШ. Вып. 2. М., 1935, с. 43-50.
8. Миролюбов А. А., История отечественной методики обучения иностранным языкам. М., СТУПЕНИ, ИНФРА-М, 2002, 448 с.
9. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX-XX вв. Под ред. И. В. Рахманова М., 1972, с. 46-55.
10. Программы средней школы на 1964/65 учебный 413. Иностранные языки. IX-XI классы. М., 1964, с. 4-11.
11. Старков А. П., Учебник английского языка //Иностранные языки в школе. 1973, N3, с. 54-60.
12. Старков А. П., Учебник английского языка для X класса // Иностранные языки в школе. 1974, N4, с. 26-32.
13. Старков А. П., Учебник английского языка//Иностранные языки в школе. 1971, N3, с. 56-61.
14. Старков А. П., Диксон П. Р. Книга для учителя к учебнику английского языка для IX класса средней школы. М., 1973, с. 9-14.
15. Старков А. П., Книга для учителя к учебнику английского языка для 4 класса средней школы. М., 1984, 4.
16. Scrivener Jim Learning Teaching: A guidebook for English language teachers, Macmillan Publishers Limited, 2005. 431 p.

THE MAIN APPROACHES TO SELECTING VOCABULARY IN THE TARGET LANGUAGE IN THE PROCESS OF CREATING TEXTBOOKS

KARAPETYAN IGOR KARAPET

Doctor of of Pedagogical Sciences, Professor

ABRAMYAN ANAHIT FEDOR

Summary

The article deals with vocabulary in the target language in the process of creating textbooks. It shows that at the beginning of the 20th century the main principles of grammar-translation and direct methods prevailed. It reveals the tendencies of selecting vocabulary taking into account the peculiarities of the texts of political themes. As a result the selected texts and vocabulary did not reflect the realities of country studies.

In the 21st century Armenian authors of English textbooks began to implement the main principles of communicative approach to select vocabulary. It brings about emphasizing the typological peculiarities of Armenian and English languages. In this context textbook authors have a lot to do in the sense of selecting vocabulary from the point of view of main principles of communicative approach to emphasize the importance of teaching informal speech.

THE USE OF PODCASTING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING*

Anahit LALABEKYAN

*Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan
Faculty of Foreign Languages, Chair of English Language Teaching, PHD*

Tatevik ZARGARYAN

*Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan
Faculty of Foreign Languages, Chair of English Language Teaching, Lecturer*

We live in the 21st century where both educators and students are sophisticated and digitally literate than ever before. Yet, we need teaching and learning tools that may compensate for this intellectual advancement. Podcasting is viewed to be one of e-learning tools that may have a great contribution towards this need. Therefore, the current article aims at exploring the possibilities and potential pedagogical and technological benefits and shortcomings of podcasting, and its usage in English language teaching.

The word podcasting is a blending of "iPod" and "broadcasting" a method of publishing files to the Internet, allowing users to subscribe to a feed and receive new files automatically by subscription" [6, p. 251]. According to Meng, "a podcasting is the process of capturing an audio event, song, speech, or mix of sounds and then posting that digital sound object to a Web site or "blog" in a data structure called an RSS 2.0 feed. Users can subscribe to a Web page containing RSS 2.0 tagged audio files on designated web pages and automatically download these files directly into an audio management program or on personal computers like iTunes, Windows Media Player or MusicMatch" [5, p. 1]. Panday defines podcasting as "a simple process of capturing human voice, uploading it online, and sharing it with the whole world" [6, p. 252]. Thus, podcasting is a way of creating audio/video files on a website. These audio/video contents are accompanied by a file called an "RSS fee". It contains all information related to the podcasts on the Web. Every time a new podcast is added this file is updated. According to Meng, a

podcasting process involves the following "creating or capturing and editing the content, publishing content to a web site or blog, subscribing to the content through an "RSS News Reader", downloading the content into content management software (CMS), playing content on download device or synchronize CMS with portable media player and playing" [5, p. 2].

Four types of podcasts have been suggested by linguists for practicing language skills: ESL podcasts, general educational podcasts, narrative podcasts and conversational podcasts [4]. The aim of the ESL podcasts is to teach English as a second language by providing online materials with specific vocabulary and/or grammar. General education podcasts are produced for university lectures and for self-study students. An example of a general educational podcast can be Grammar Girl which gives students an opportunity to learn a particular grammatical point. Narrative podcasts are different from educational ones. The latter engages the audience in a group discussion using storytelling or structured narrative discussion. Conversational podcasts are free form of discussions that include frequent use of slangs, jokes, and so forth [8].

There has been a considerable amount of research carried out to highlight the pedagogical and technological benefits of podcasting in language classes. According to Cebeci and Tekdal, the most important pedagogical characteristic of podcasting is to assist auditory learners. It is well known that listening does motivate students who prefer to take information aurally rather than by reading or taking notes. Podcasting also makes the content attractive to students by giving them an

* Ներկայացվել է 13.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

opportunity to integrate speech backgrounds or short fragments of popular songs. This may help educators create a more interesting and collaborative learning environment for the students. Another pedagogical benefit of podcasting suggests that podcasting enables educators to use the language in real settings, which can assist to develop students' pronunciation and speaking skills [2]. Panday claims that "the process of creating podcasting can develop a myriad of skills such as speaking, listening, interviewing, scripting and communication. By using podcasting as a way to disseminate information, one can also harness the technological knowledge and skills that already exists in today's young learners" [6, p. 253]. The results of a case study carried out by Deal show that "student created podcasts can be valuable for a number of reasons, including the development of technical competence, listening (audio) and presentation (verbal) skills, and understanding of how new media affect social and professional dialogue" [3, p. 11]. It is also suggested that podcasting may provide additional resources for students who may like to attend classes but cannot due to limited time. Moreover, it is claimed that podcasting helps also those students who get distracted and miss some important parts during the class [7].

Along with pedagogical some technological aspects of podcasting have been identified that may support language learning and teaching processes. Firstly, podcasting is easier to manage than some other technologies. It is simple and can be learned quickly by non-experts. Secondly, by subscribing to RSS feed, students may automatically receive something new available. The next technological advantage of podcasting in language learning offered by Scutter, Stupans, Sawyer, and King is the portability and convenience of listening to its resources anytime and anywhere. This may give students an opportunity to learn a language outside the classroom at their own pace and on their own time. Students may download podcasts into MP3 players and listen to them in a variety of settings such as while travelling, doing everyday activities, at a library, at home [7]. Thus, podcasting is the very tool that may help language instructors develop their students' ability to view the acquired language skills as an active, vibrant form of communication rather than a medium to gather information. Podcasting is a relatively new phenomenon, so there are still few formal evolutions of its potential impact on learning outcomes at this point. Many educators do not want to use this new tech-

nology as they are speculative about its educational value [1]. The most commonly noted shortcoming of podcasting is that it fails to create an interactive environment. Many authors also claim that podcasting may result in passive learning. According to them, a deep learning occurs only if learners are entirely engaged in learning tasks. Among the objections to podcasting is that it may cause non-attendance at lectures. Many educators fear that if learners have lectures as podcasts they will no longer attend classes [7]. Deal claims that absenteeism firstly reduces the learning quality and, secondly, diminishes the opportunities to learn practical lessons such as responsibility, discipline [3]. However, the findings of the study carried out by Meng [5] report that podcasted materials do not cause absenteeism. Moreover, Panday brings a number of reasons for students to attend the classes even though they have their lectures as podcasts: "the attendance policy, class discussions, interaction between students and the educators, revisions before examinations, access to recorded lectures, etc." [6, p. 259]. The above mentioned lets us draw the conclusion that podcasting is a great tool to be integrated into language learning curriculum to practice language skills. Besides entertainment, it may be used for teaching and learning purposes, and it may have a great impact on the quality of learning experiences and learning outcomes.

The results of the present paper provide some food for thought for using podcasting in Armenian educational settings. This is the very tool with the help of which our Armenian teachers may enhance the learning environment making it more interactive and interesting. Adding videos and photos to podcasting educators can address students with different learning styles much easier. Podcasting may be used to strengthen independent learning making learners self-directed and autonomous. Podcasting is asynchronous, so it gives learners an opportunity to listen to other students' podcasts, give feedback, and watch speeches at their own time and their own place. Most importantly, podcasts can serve as a great tool for educators to interact with their students outside the classroom.

We think some educators get discouraged as they view podcasting as a replacement rather than a supplementary resource of the curriculum. But our educators should remember that podcasting is a valuable learning tool. It may help them to think of interesting ways to experience their education. Moreover, the effectiveness of the tool much depends on the educational context and the way it

is implemented. The results of questionnaire filled in by EEC (Experimental English Classes) students Department of English Programs (DEP) at the American University of Armenia (AUA) suggest that students like and enjoy developing their language skills through e-learning tools. Students mention that such e-learning tools give freedom of opinion by providing them with a learning environment that helps them develop their creativity, self expression. Moreover, such programs give the learners lots of opportunities to practice their speech until they make fluent speech free of pronunciation, grammar, word choice mistakes. Based on the results it may be suggested that the application of e-learning tools, specifically Podcasting, may offer new teaching and learning opportunities, and it may have the potential to facilitate the development of foreign language skills.

Thus, it may be concluded that podcasting is a great tool to be integrated into language learning curriculum, as it may provide students with an authentic environment that can contribute to practice language skills. Moreover, it should not be viewed as central in English language classrooms and it should be integrated into the curriculum as an invisible tool that can be used to integrate listening exercises in the classroom, like a projector, CD player. As compared to other invisible tools, podcasts have the privilege of mobility.

BIBLIOGRAPHY

1. Allen, B. (2006). Podcasting in Education
2. Cebeci, Z. and Tekdal, M. (2006). Using Podcasts as Audio Learning Objects, *Interdisciplinary Journal of Knowledge and Learning Objects*, 2, 7-57
3. Deal, A. (2007). A Teaching with Technology White Paper: Podcasting. Community Contributions
4. Foster, J. S. & Havemann, S. A. (2008). The Basics of Educational Podcasting: Enhancing the Student Learning Experience¹
5. Meng, P. (2005). University of Missouri IAT Services White Paper
6. Panday, P. P. (2009). Simplifying Podcasting. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(2), 251-261
7. Scutter, Sh., Stupans I., & King, Sh. (2010). How do students use podcasts to support learning?. *Australasian Journal of Educational Technology*, 26(2), 180-191
8. Shiraishi, W. L. (2008). Short story podcasting: Experiences in A language classrooms. Paper presented at The Second International wireless ready symposium, Japan.
9. Tavales, S. & Skevoulis, S. (2007). Podcasts: Changing the face of e-Learning
10. Thong, K., Ling, P. & Chou, R. (2007). English Language Pedagogy¹ (Podcasting + Pedagogy). Paper presented at the Redesigning pedagogy, Singapore
11. William, S. & McMinn, J. (2008). Podcasting possibilities: Increasing Time and Motivation in the language learning classroom. Poster session presented at iLearning Forum, France.

ՓՈՂՔԱՍՏԻՆԳԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ՌԻՍՈՒՑԱՆ ՄԵՋ

ԱՆԱՅԻՏ ԼԱԼԱԲԵԿՅԱՆ

ՀՊՄՀ, Անգլերեն լեզվի ուսուցման ամբիոնի վարիչ
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՋԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՊՄՀ, Անգլերեն լեզվի ուսուցման ամբիոնի դասախոս

Ամփոփում

Մենք ապրում ենք մի դարաշրջանում, որտեղ կրթության բնագավառում նորագույն միտումների քննարկումն անհնար է թվում առանց տեխնոլոգիաների առկայության և օգտագործման: Վերջինիս օրինակ կարելի է համարել փողքաստինգը, որը հնարավորություն է տալիս ծայնագրել, հրապարակել և տարածել աուդիո/վիդեո ֆայլեր համացանցում: Ըստ փողքաստինգի հետևողների, վերջինիս օգտագործումը օգնում է ուսումնական նյութն ավելի գրավիչ և հասկանալի ներկայացնել՝ նպաստելով լեզվական հմտությունների զարգացմանը և կրթության որակի բարձրացմանը: Վերջինս փոխում է ուսուցչի դերը, ուսուցիչը դառնում է սովորողի կրթական գործընթացը կազմակերպող, նրան աջակցող և զնախառող գործընկեր:

ԿՈՒՐՍՂԵԿԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ, ԳԻՏԱՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՔԵՐԸ ԲՈՒՀՈՒՄ*

Թամարա ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Բարձրագույն կրթության ողջ պատմության մեջ չափազանց կարևորվել է կուրսղեկի դերը, որի գործունեության ընթացքում միշտ էլ փոխվել են պարտականությունները, գործունեության բովանդակությունը, փոխա-

րաբերությունները ուսանողների հետ, ինչպես նաև աշխատանքի ձևերն ու մեթոդները:

Կուրսղեկ բառը հին ծագում ունի, այն առաջացել է լատիներեն «curator» բառից, որը նշանակում է «հովանավոր», այստեղից էլ նախնական շրջանում նրա գործունեությունն ավելի շատ կրել է հսկողի, հովանավորի դեր, հետագայում է, որ փոխվել են նրա դերը և պարտականությունները՝ կապված բարձրագույն կրթության հետագա զարգացման հետ:

Գիտական գրականության մեջ նշվում է, որ կուրսղեկին նշանակում է ֆակուլտետի ղեկանը, որպեսզի նա լուծի ուսանողների կենսագործունեության խնդիրները՝ դաստիարակության, հանգստի կազմակերպման, աշխատանքի, սոցիալ-կենցաղային հարցերը: Երևանի Պետական համալսարանի կուրսղեկի աշխատանքը երկար տարիների պատմություն և հարուստ փորձ ունի:

1970-ական թվականներին բոլոր (I-VI) կուրսերին նշանակվում էին կուրսղեկներ, 1980-ական թվականներին բարձրագույն կրթության հետագա զարգացման շնորհիվ նոր մոտեցում ցուցաբերվեց կուրսղեկի աշխատանքի նկատմամբ, որոշ բուհեր հրաժարվեցին կուրսղեկի ինստիտուտից, որոշ բուհերում էլ կուրսղեկություն էր անում այդ կուրսում դասավանդող դասախոսը:

Այս փորձն էլ իր բարձր արդյունքը չտվեց, և ոչ բոլոր դասախոսներն էին աշխատում իրենց կուրսերի հետ:

Ուզում ենք ներկայացնել մեր փորձը, որ ֆա-

կուլտետում որ դասավանդել ենք, կազմակերպել ենք կոլեկտիվ դիտումներ՝ «Մեծ լռություն», (դրամատիկական թատրոն - ֆիզիկայի ֆակ.), «Ես մի ծառ եմ ծիրանի», (Սունդուկյանի անվան թատրոն - բանասիր. ֆակ.), «Կիլիկիո արքա» (Ստանիսլավսկու անվան թատրոն - բանասիր., ռոմանոգերմ., մաթ. ֆակուլտետներ), էքսկուրսիաներ մատենադարան, գեղագիտական դաստիարակության կենտրոն, պատկերասրահ և այլն: Վերջին տարիներին կուրսղեկների աշխատանքը ղեկավարում են ամբիոնները (օր.՝ Երևանի Պետական համալսարանի մանկավարժության ամբիոնը), որտեղ ամբիոնի նիստերում տարեսկզբին հաստատվում է կուրսերի կուրսղեկների աշխատանքային պլանը, իսկ տարվա վերջում տրվում է հաշվետվություն կատարած աշխատանքի մասին:

Մեր կարծիքով՝ կուրսղեկի աշխատանքը բաժանվում է մի շարք փուլերի: Առաջին փուլում նա ծանոթանում է ուսանողների փաստաթղթերին, որոնք կարգավորում են նրա գործունեությունը բուհում՝ ղեկավարի, ֆակուլտետի խորհրդի, ղեկտորատի, համալսարանի ընդունած որոշումներով: Դրանք որպես տեղեկատվական աղբյուրներ կարող են օգնել ուսանողներին ծանոթանալու բուհի կյանքին, գործունեությանը, կնպաստեն նրանց կապերին իրենց ուսումնական հաստատությունների հետ:

Երկրորդ փուլում կուրսղեկը զրույցների միջոցով ծանոթանում է անծանօր ուսանողների հետ, տեղեկանում նրանց ընտանեկան, տնտեսական վիճակին, նրանց հետաքրքրություններին, ձգտումներին:

Աշխատանքային պլանը կազմելիս նա հաշվի է առնում նաև ուսանողների ցանկությունները, առաջարկությունները, նախաձեռնությունները:

Կուրսղեկի աշխատանքի երկրորդ փուլն ընդգրկում է ուսանողի ուսումնական առաջադիմության, դասերի հաճախման խնդիրները, որոնք չափազանց կարևոր նշանակություն ունեն կուրսի համախմբման, կոլեկտիվի ձևավորման և արդյու-

* Ներկայացվել է 10.10.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

նավետ գործունեության համար:

Առաջին հերթին կուրսդեկը հատուկ ուշադրություն է դարձնում հենց կուրսի ուսանողների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման (ադապտացիայի) խնդիրներին՝ կապված սոցիալական նոր դիրքի, տեղի, բուհի, քաղաքի, եթե նրանք տարբեր շրջաններից և քաղաքներից են (2, 307): Այդ հարցերը լուծվում են բարոյական, գեղագիտական և այլ բնույթի զրույցներով, այնուհետև էքսկուրսիաներով՝ համալսարանի մասնաշենքեր՝ գրադարան, թանգարան, նրանց տրվում են ուղեցույցներ, սկավառակներ համալսարանի պատմության, անցած ուղու, նշանավոր դասախոսների, ռեկտորների և սաների մասին:

Անշուշտ, կուրսդեկների աշխատանքի կարևոր բաղադրիչն է կազմում ուսանողների ընթացիկ առաջադիմության և դասերի հաճախելիության հաշվառումը, վերահսկողությունը և վերլուծությունը, անհրաժեշտության դեպքում այն դառնում է հատուկ քննարկման առարկա: Մեր փորձից ելնելով՝ կարող ենք ասել, որ ամեն շաբաթ պետք է կազմակերպվում է կուրսդեկի ժամ՝ հանդիպում բոլոր ուսանողների հետ, պլանավորվում է այս կամ այն միջոցառումը, նախապատրաստական աշխատանք տարվում էքսկուրսիաների, կոլեկտիվ դիտումների և քննարկումների համար: Անհրաժեշտության դեպքում նաև զանգահարում ենք ծնողներին (հատկապես I և II կուրսերում) և հարցնում նրանց իրենց երեխաների պահվածքի, վարքագծի, ուսումնական առաջադիմության, կարգապահության, դասերին հաճախելու և այլ հարցերի մասին:

Կարելի է նաև կազմակերպել հանդիպումներ, ծնողական ժողովներ անհրաժեշտության դեպքում (I և II կուրսեր) ծնողներին բացատրել բուհի պահանջները և իրենց երեխաների իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև իրենց դերը բուհի հետ համագործակցության գործում:

Կարելի է նաև նրանց հաղորդել մանկավարժական, հոգեբանական բնույթի գիտելիքներ՝ իրենց երեխաների այս կամ այն խնդիրը բարեհաջող լուծելու համար:

Կուրսդեկի դերը կուրսի կյանքում կարևորվում է նաև նրանով, որ նա մեծ տեղ է տալիս իր գործունեության մեջ ուսանողական կոլեկտիվի ձևավորման խնդրին: Սկսած I կուրսից՝ կուրսդեկը փաստորեն դառնում է կոլեկտիվի կազմակերպիչը և ղեկավարը: Նա, ուսումնասիրելով յուրաքանչյուր ուսանողի անհատական առանձնահատկությունները, նրա հոգեբանական համատեղելիության խնդիրը, ստեղծում է կուրսի ակտիվը, որի վրա հենվելով կազմակերպում է ողջ աշխատանքը (3, 241): Նա զարգացնում է նաև ուսանողների ինքնուրույնությունը, որը չափազանց կարևոր և բարդ խնդիր է այսօրվա պայմաններում,

երբ ոչ բոլոր ուսանողներն են ցանկանում ակտիվություն ցուցաբերել այս կամ այն գործում կամ որևէ խնդրի լուծման համար: Երբ արդեն ձևավորվում է համերաշխ կոլեկտիվ իսկ դա III և IV կուրսերում կարող է լինել (2, 242), ապա յուրաքանչյուր ուսանող կարող է ակտիվ մասնակցություն ունենա ուսանողական կոլեկտիվի կյանքի, կենսագործունեության և կառավարման գործում:

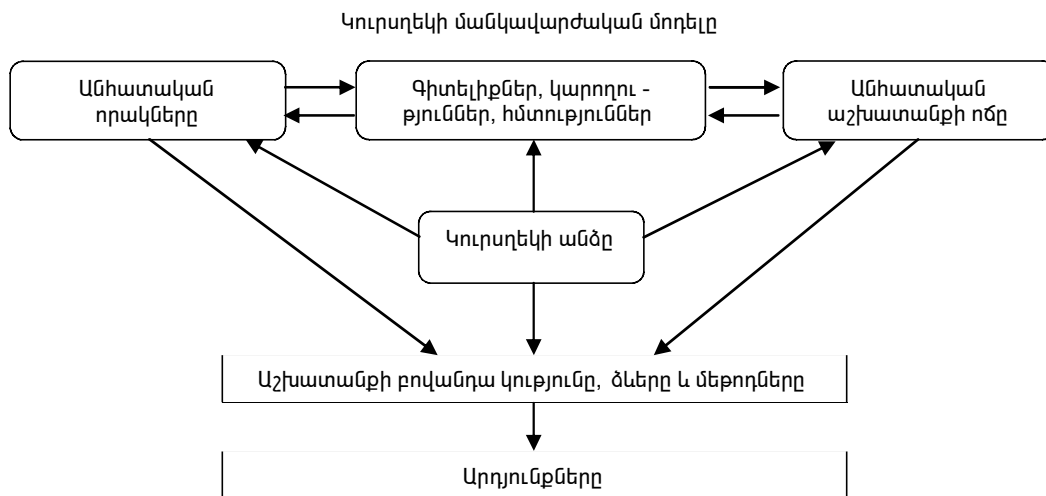
Կուրսդեկը պետք է ձգտի, որ կուրսում բարոյահոգեբանական առողջ մթնոլորտ տիրի և գործնական հարաբերություններ լինեն, ինչպես նաև փոխադարձ օգնություն, բարիդրացիական հարաբերություններ, ջերմ վերաբերմունք միմյանց նկատմամբ, ուշադրություն, հարգանք և սեր:

Կուրսդեկի աշխատանքի մեթոդները բազմազան են. առաջին հերթին համագործակցությունը պետք է ընկած լինի նրա գործունեության հիմքում: Ինչպես նշում է, Ռ. Ս. Պրոնովկան. «Ղեկավարման մեթոդների ընտրությունը որոշվում է համալիր պայմաններով, կոլեկտիվի զարգացման մակարդակով, գործունեության խնդիրներով, կոնկրետ իրավիճակներով, կուրսդեկի անձնավորությամբ» (3, 251):

Իր գործունեության ողջ ընթացքում կուրսդեկը ուշադրության կենտրոնում է պահում ուսանողների դաստիարակչական հարցերը. դրանք շատ լայն ընդգրկում ունեն և պահանջում են համալիր մոտեցում: Փորձառու կուրսդեկը դա անում է աննկատ՝ ամեն րոպե, իր աշխատանքային գործունեության ողջ ընթացքում, ուսանողների հետ հաղորդակցման գործընթացում, անհատական շփումների և զրույցների, ինչպես նաև արտասույնական աշխատանքների, միջոցառումների, էքսկուրսիաների ժամանակ:

Ընդհանրապես ուսանողական տարիները առաջին հերթին ուսանողի ինքնադաստիարակության, ինքնազարգացման, ինքնակրթության, ինքնակատարելագործման և ինքնակառավարման տարիներ են, երբ դրսևորվում են նրանց ամուր կամքը, ձգտումներն ու հետաքրքրությունները: Կարևոր են նաև նրանց արարքները, վարքագիծը և գործունեությունը:

Կուրսդեկի աշխատանքի մի բաղադրիչն էլ այն է, որ նա ուսանողներին հենց առաջին կուրսից ներգրավում է ուսանողական գիտական ընկերության ՈՒԳԸ աշխատանքներում: Նրանք I և II կուրսերում մասնակցում են այդ աշխատանքներին, իսկ III և IV կուրսերում կարող են հանդես գալ զեկուցումներով, ռեֆերատներով (5, 31): Պետք է հենց առաջին կուրսից ընդգրկվել այդ աշխատանքներում, սովորեցնել զեկուցումներ, ռեֆերատներ գրել և ներկայացնել, պատասխանել առաջացած հարցերին, մասնակցել քննարկումներին, ցուցաբերել ակտիվություն, համարձակություն, ներկայացնել իր սեփական կարծիքը այս կամ այն հարցի շուրջ: Նախկինում ԵՊՀ-ի աշ-

խարհագրության ֆակուլտետի I կուրսում կարդում էինք «Ուսանողի ինքնուրույն աշխատանքի հիմունքներ» առարկան, այնուհետև այն դասավանդվում էր նաև «Կրթության կազմակերպում» մագիստրատուրայի I-ին կուրսում, որը շատ էր օգնում ուսանողներին արագ հարմարվելու բուհին, հաղթահարելու բոլոր դժվարությունները, որոնք ծառանում են ուսանողի առջև հենց I կուրսից: Առաջարկում ենք վերականգնել այդ առարկան և կարդալ բոլոր առաջին կուրսերում և «Կրթության կազմակերպում» մագիստրատուրայի բուհական բաժնում:

Մենք կազմել ենք նաև կուրսղեկի մանկավարժական մոդելը՝ կարևորելով նրա անհատական որակները, գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները, անհատական աշխատանքի ոճը, բովանդակությունը, ձևերը և մեթոդները (տես գծապատկերը):

Լավագույն կուրսղեկների փորձը երիտասարդ կուրսղեկները չեն կարող ընդօրինակել, այլ, ինչպես նշում է Ուշինսկին, կարող են օգտագործել միտքը, գաղափարը, որոնք բխում են նրանց այդ փորձից՝ ստեղծագործաբար այն կատարելագործելով:

Կարող ենք նաև որոշ հանձնարարականներ տալ սկսնակ կուրսղեկներին, որպեսզի նրանք խուսափեն սխալներից ու բարձրացնեն իրենց

աշխատանքի և գործունեության արդյունավետությունը:

1. Ուսումնասիրել կուրսի բոլոր ուսանողներին, որպեսզի կարողանալ համակողմանի ներգործել նրանց վրա:

2. Ստեղծել ուսանողական առողջ կոլեկտիվ, ակտիվ՝ պլանավորելով աշխատանքները, հաշվի առնելով իրական հնարավորությունները և պայմանները:

3. Կուրսի բոլոր ուսանողներին ներգրավել աշխատանքներում, տալ հանձնարարություններ և լինել հետևողական բոլոր հարցերում:

4. Համագործակցել կուրսում դասավանդող դասախոսների, ծնողների հետ՝ համատեղ լուծելու կուրսի առջև ծառացած խնդիրները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Андреев А. А.**, Педагогика вышней школы, Новый курс, М., 2002.
2. Педагогика и психология вышней школы, П/Д, 2006.
3. **Пушова П. С.** Педагогика вышней школы, Минск, 2005.
4. Психология вышней школы, Минск 2006.
5. **Հարությունյան Թ. Ս.** Ուսանողների ուսումնագիտական և գիտահետազոտական աշխատանքի դերը պրոֆեսիոնալ մասնագետների պատրաստման գործում, «Մխիթար Գոշ» ամսագիր, 2011, թիվ 7-9, էջ 29-31:
6. Основы воспитательной, научно-теоретической и организационной работы куратора в вузе.

THE BASES OF EDUCATION SCIENTIFIC-THEORETICAL AND ORGANIZING ACTIVITY OF THE GROUP MANAGER AT THE INSTITUTE.

TAMARA HARUTYUNYAN

Candidate of Pedagogical Sciences, docent

Summary

Nowadays the role of the group manager and his/her participation in education system of the students is very emphasized.

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ- ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Գայանե Վազգենի ԱՂՈՒԶՈՒՄՅԱՆ

Սամկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ժամանակակից բարձրագույն կրթության համակարգում իրականացվող բարեփոխումների շրջանակներում կարծես քննարկվում են միայն ուսուցման գործընթացի կատարելագործման, ուսուցման որակի բարձրացման խնդիրներ: Ըստ էության, ուսանողների դաստիարակության խնդիրները կարծես անտեսվում են կամ մոլորվում են երկրորդ պլան: Ժամանակակից հասարակությունը բարձրագույն կրթության համակարգին ներկայացնում է մոր պահանջներ, որոնք ենթադրում են, որ բացի մասնագիտական գիտելիքներից, ժամանակակից բուհերի շրջանավարտները պետք է ունենան կայուն ազգային արժեհամակարգ, համոզմունքներ, դիրքորոշումներ, անձնային-մասնագիտական զարգացման պահանջմունքներ, ակտիվ մասնակցություն ունենան հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում, դառնան ազգային պետականության, ՀՀ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-մշակութային զարգացման հիմնական ներուժը: Ժամանակակից բուհի շրջանավարտի գործիմացությունների համալիրը պետք է համապատասխանի միջազգային չափանիշներին: Բուհի շրջանավարտը պետք է լինի բազմակողմանիորեն զարգացած, տեղեկացված, հասարակական կյանքում ակտիվ կենսագործող, նախաձեռնող, ինքնաօգնական, ինքնափորձավոր, աշխատաշուկայում մրցունակ, հաղորդակցական, ստեղծագործական զարգացած կարողություններ ունեցող, հանդուրժող, իր և պետության, հասարակության առջև պատասխանատվություն կրող, կենսական տարբեր բարդ իրավիճակներում հոգեկան կայունություն

թյուն դրսևորող, հայրենասեր քաղաքացի:

Վերը թվարկված հատկանիշների համալիրի ձևավորումն ու զարգացումը ամբողջացնում է բուհի շրջանավարտ մասնագետի ազգային կերպարի, նրա՝ որպես ազգային գաղափարների, ազգային շահերի կրող անհատի, էթնոկրի ձևավորմամբ: Նման որակների ձևավորումը մասնագետ-շրջանավարտի մոտ հնարավոր է միայն նպատակաուղղված, պլանավորված դաստիարակչական ներգործության արդյունքում: Այստեղ պետք է նշենք, որ այդ նպատակաուղղված գործունեության ազդեցությունից բացի ուսանողի անձի զարգացման վրա ազդում են նաև տվյալ հասարակության մեջ ընդունված բարոյական նորմերը, ձևավորված արժեհամակարգը, պետության սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական համակարգը: Նշված գործոնները գործնականում անձի մոտ դրսևորվում են նյութական ապահովվածության, կենցաղի հարմարավետության, բարու և չարի, գեղեցիկի և տգեղի, արդարանքության, բարոյականի և անբարոյականի, ազգային պատկանելության ընկալումներում, եսասիրական և այլասիրական, իրավահնազանդ և իրավախախտ վարքի, հայրենասիրության դրսևորումներում:

Խորհրդային կարգերի փլուզումից անմիջապես հետո հայ հասարակության մեջ ազգային ինքնագիտակցության, ազգային ինքնության պահպանման ուղղված վտանգներ իրականում չկային: Դա բացատրվում էր նրանով, որ այդ ժամանակաշրջանը համընկնում էր ազգային-ազատագրական պայքարի զարթոնքի, արցախյան ազատամարտի տարիների հետ: Ինչպես տարբեր կրթական հաստատություններում, այդ թվում նաև բուհերում, այնպես էլ ՋԼՄ-ներում և հասարակական հարաբերությունների բոլոր մյուս ոլորտներում գլխավոր թեման արցախյան ազատամարտն էր, անկախ ազգային պետականության ստեղծումն ու զարգացումը, իսկ օտար, ոչ ազգա-

* Ներկայացվել է 25.10.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

յին արժեքների, գաղափարների ազդեցությունը երիտասարդ սենդի վրա քիչ էր:

Սակայն այլ է իրողությունը արդի ժամանակաշրջանում: Պատանիների, երիտասարդների, հատկապես բուհի ուսանողների ազգային-քաղաքացիական դաստիարակության հիմնախնդիրը դարձել է արդիական և հրատապ: Ժամանակակից բարձրագույն կրթության համակարգը խնդիր ունի զարգացնելու, ակտիվացնելու կրթության դաստիարակող և զարգացնող գործառնությունները: Բուհի ուսանողների դաստիարակության արդի խնդիրներ են քաղաքացիականության, բարոյականության, ազգայնականության, մարդասիրության, իրավահնազանդության, հայրենասիրության որակների ձևավորումը, որոնք իրատեսական և հնարավոր են դառնում միայն բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսուցման և դաստիարակության գործընթացների նպատակաուղղված և օրգանական զուգակցման արդյունքում: «Ուսուցման և դաստիարակության գործընթացների առանձնացման փորձը ձախողում է բարձրագույն մասնագիտական կրթության վերջնական նպատակի ձեռքբերման գործընթացը, այսինքն՝ մասնագիտական տեսակետից զիջելու և ներդաշնակ զարգացած մասնագետների պատրաստումը» [4, էջ 62-72]: Զպետք է մոռանալ, որ վերջին տասնամյակում բովանդակային լուրջ փոփոխություններ են կրել նաև սոցիալականացման մյուս ինստիտուտները՝ առաջին հերթին ընտանիքը, ինչպես նաև նախադպրոցական հիմնարկները, հանրակրթական դպրոցները: Հատկապես ազգային արժեքների դաստիարակության տեսանկյունից նշված ինստիտուտներն ունեն լուրջ խնդիրներ:

Դաստիարակության գործընթացում հաջողության հասնելու համար բուհում պետք է կազմել դաստիարակչական աշխատանքների պլան ուսումնառության բոլոր տարիների համար, հստակեցնել պատասխանատուներին, մշակել դաստիարակչական ներգործությունների զնախատման մեթոդիկաներ: Ուսանողների դաստիարակության գործընթացում մեծ դեր ունեն դասախոսները: Վերջիններս, բացի ուսումնական նյութի հաղորդումից, պետք է հնարավորություն տան ուսանողներին ինքնուրույն հետազոտական, ուսումնական աշխատանքների համար, ընդգրկեն նրանց բուհի մշակութային, գիտական, մարզական կյանքում, մասնակից դարձնեն ազգային տոների տոնակատարություններին ինչպես բուհում, այնպես էլ բուհի շրջանակներից դուրս: Յուրաքանչյուր դասախոս պետք է դառնա ուսանողների համար հեղինակություն, նմանակման օբյեկտ, քանի որ մեծապես նպաստում են վերջիններիս մոտ ազգային ստերեոտիպերի ձևավորմանը: Ու-

սանողների «էթնիկական սոցիալականացումը և սեփական էթնոսի հետ կապված հոգեբանական նույնացման հիմքերի ստեղծումը հիմնականում ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց գործն է» [1, էջ 212]:

Մեր երկրի աշխարհագրական դիրքը, պետության ռազմաքաղաքական իրավիճակը պարտադրում են մեծ ուշադրություն դարձնել ուսանողների ազգային, հայրենասիրական դաստիարակության խնդիրներին: «Այստեղ հիմնականը ոչ այնքան օբյեկտիվորեն տնտեսական, ռազմական և մշակութային ուժ ունենալն է, որքան էթնիկական ինքնագիտակցության զարգացման բարձր աստիճանը և սեփական անցյալի ու մշակույթի նսեմացումը, իսկ այդ հոգեբանական գործոնների հիման վրա՝ նաև համախմբվածության բարձր աստիճանը» [1, էջ 68]: Դաստիարակության նշված բաղադրամասերի հիմնական խնդիրներն են.

- ձևավորել հայրենիքի, պետության պետականության հանդեպ սիրո, պատասխանատվության զգացմունքներ,
 - ձևավորել ազգային ինքնագիտակցություն,
 - ձևավորել էթնիկական նույնականության զգացումներ,
 - ձևավորել ազգային մշակույթի, հոգևոր արժեքների նկատմամբ հետաքրքրություն, դրանք յուրացնելու պահանջմունքներ,
 - ձևավորել ազգային պատկանելիության, հպարտության զգացումներ,
 - նպաստել ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորմանը,
 - ձևավորել ընդհանուր քաղաքացիական մշակույթ,
 - բարձրացնել երիտասարդության սոցիալական հասունության և պատասխանատվության մակարդակը:
- Այս խնդիրների լուծումը հնարավոր է ինչպես ուսումնական պլաններում ներառված առանձին ուսումնական առարկաների՝ հայոց պատմություն, հայոց լեզու և գրականություն, մշակութաբանություն, այնպես էլ տարբեր լսարանային և արտալսարանային միջոցառումների միջոցով: Այստեղ կարևորվում է մեր ազգի պատմության հերոսական էջերի, անվանի ներկայացուցիչների, մշակույթի ճյուղերի, ավանդույթների, տոների մասին տեղեկատվությունը, մեր հայրենիքի տարբեր հատվածներ, մշակույթի կոթողներ այցելությունները, ազգային հերոսների, տարբեր դաշտաշրջաններում տարբեր հերոսամարտերի մասնակցած զորականների կյանքին, հայրենամարտի գործին ծանոթացումը: Նման միջոցառումների արդյունքում ուսանողների մոտ ձևավորվում են մի շարք հատկանիշներ, սեփական ազգի պատմության իմացություն և դրա վեհացում, սեփական

ազգային սիմվոլների, ավանդույթների նշանակության գիտակցում և նրանց նկատմամբ դրական հուզական վերաբերմունք, էթնոցենտրիզմի բարձր մակարդակ, զարգացած էթնիկական մենք-կոնցեպցիա, ազգային հպարտության զգացում:

Ազգային հայրենասիրական դաստիարակության խնդիրները սերտորեն կապված են ուսանողների քաղաքացիական դաստիարակության խնդիրների հետ: «Քաղաքացիական դաստիարակությունը անձի վրա ընտանիքի, պետական, կրթական և քաղաքացիական հասարակության այլ կառույցների տարերային և նպատակաուղղված ազդեցությունն է նրա մոտ քաղաքացիականության՝ որպես քաղաքացու անձնային և մասնագիտական առումով կարևոր արժեքների և հարաբերությունների ձևավորման նպատակով [5, էջ 351]: Այլ կերպ ասած, քաղաքացիական դաստիարակության նպատակը մեր երկրի, պետության համար գրագետ, իրավահնազանդ, իր քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները գիտակցող, տնտեսական, քաղաքական, հոգեբանական պատրաստվածություն ունեցող

անհատի, հայրենիքի պաշտպանի ձևավորումն է: Արդյունքում մենք կունենանք քաղաքացիական մշակույթի կրող, բարձր իրավագիտակցություն ունեցող ազգայնական անհատներ:

Այսինքն, ժամանակակից բարձրագույն կրթության համակարգի կարևորագույն խնդիրն է պատրաստել, կրթել այնպիսի մասնագետներ, այնպիսի սերունդ, ովքեր ի վիճակի կլինեն լուծելու ազգապահպանման, ազգային պետության ռազմաքաղաքական, մշակութային, սոցիալ-տնտեսական և այլ ոլորտների զարգացման հիմնախնդիրները գլոբալիզացվող աշխարհում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նալչաջյան Ա. Ա., էթնիկական հոգեբանություն, Եր., 2001.
2. Березнова А. Н., Набок И. А., Щеглов В. И., Этнопедагогика. М., 2008.
3. Гачев Г., Национальные образы мира. М., 2003.
4. Сиземская И. Н., Россия в XXI веке: проблемы образования и воспитания. //Философские науки. 2002, N5.
5. Стратегия воспитания в образовательной системе России. Изд. 2-е, М., 2004.

THE PROBLEMS OF LEARNER'S NATIONAL-CIVIL EDUCATION IN THE SYSTEM OF MODERN HIGHER EDUCATION

GAYANE V. AGHUZUMTSYAN

Candidate of Pedagogical Sciences

Summary

The role of high educational institutions in the formulating the society, protecting national identity, nation's culture, transmission of traditions is very great. In the framework of this article we introduced the main tasks of realization of national-political upbringing. Some ways of their solution in modern high educational institutions. For national identification, stable world view, ethnic consciousness, formulation of active functioning of the citizen, specialized education is significant, simultaneously solving the problems of national-political upbringing.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОТКЛОНЕНИЯМИ В РАЗВИТИИ*

А. Л. ПОГОСЯН

Доцент кафедры теории и истории педагогики АГПУ им. Х. Абовяна, кандидат педагогических наук

Интегрированное обучение и воспитание детей с различными отклонениями в развитии сегодня рассматривается в числе актуальных проблем современного образования. Анализ теоретических и нормативно-правовых

источников и документов, изучение научно-методической литературы (особенно последних десятилетий) и обобщение отечественного и зарубежного опыта работы с различными категориями этих детей показывают, что специалисты, ученые и практики все более активно изучают возможности совместного обучения этих детей в общеобразовательной школе.

В последние годы в публикациях и на практике, наряду с многими установившимися терминами в социальной педагогике, специальной педагогике и психологии все чаще стали использоваться термины “интегративное”, “инклюзивное” (включенное) образование. Поэтому глубокое изучение, разработка и проведение политики, направленной на обеспечение этих видов образования, требует приложения значительных усилий, создания специальных условий.

Органы образования и другие компоненты образовательной системы должны опираться в своих действиях на целый ряд разработанных международных правовых актов и инструкций. Ниже приводим наиболее важные из них:

- Всеобщая декларация прав человека гарантирует право на начальное и бесплатное образование для всех детей (1948г., статья 26).
- конвенция ЮНЕСКО о борьбе с дискриминацией в области образования (1960 г.)
- Декларация прав ребенка гарантирует также право всех детей на получение начального образования без какой бы то ни было дис-

криминации (1989 г.)

- Всемирная декларация об образовании для всех (Джомтьен) усиливает концепцию начального образования для всех, удовлетворяя основные потребности в области образования (1990 г.)

- В Стандартных правилах ООН по обеспечению равных возможностей для инвалидов провозглашается не только равенство прав на образование для всех инвалидов-детей, молодых людей и взрослых, но также декларируется, что образование должно предоставляться “на комплексной основе” и “в рамках обычных образовательных структур” (1993 г.)

- В Саламанкской декларации и рамках действий по образованию лиц с особыми потребностями предусматривается, что “школа должна принимать всех детей, независимо от их физических, умственных, эмоциональных или иных возможностей. В ней должны обучаться как дети-инвалиды, так и сверходаренные дети, беспризорные и работающие дети, дети, принадлежащие к обособленным группам населения или народам, ведущим кочевой образ жизни, языковым, этническим или культурным меньшинствам, а также дети принадлежащие к другим уязвимым или маргинальным группам населения” (1994 г.).

- В рамках действий Всемирного форума по образованию (Дакар) и в целях развития тысячелетия предусматривается обеспечить к 2015 году доступ к всеобщему начальному образованию (2000 г.).

- ЮНЕСКО приступает к осуществлению Центральной программы Образование Для Всех, посвященной осуществлению права инвалидов на образование: в направлении интеграции в жизнь общества (2001 г.).

- 13 декабря, Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций приняла Конвенцию о правах инвалидов (статья 24, которая специально посвящена образованию); отсутствие дискриминации; равенство возможностей; введение школьного обучения на всех уровнях; инклюзивное начальное образование;

* Ներկայացվել է 15.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

предоставление возможностей для непрерывного образования, направленных на всестороннее развитие человеческого потенциала, обеспечение достоинства и самоуважения, соблюдение прав человека, основных свобод и человеческого разнообразия; развития личности инвалидов; их действительного участия в жизни свободного общества, а в перспективе - полной интеграции и т.д. (2006 г.).

Нам представляется, что концепция "инклюзивного образования" сегодня является весьма актуальной и новой, все же требуется определенное время для того, чтобы международное сообщество получило в свое распоряжение важные правовые акты, подчеркивающие важность права Всех детей на получение образования, без какой бы то ни было дискриминации.

Согласно выступлению генерального директора ЮНЕСКО, Коичиро Мацуура, по мониторингу образования для всех, становится очевидным, что осуществление права на образование является основой для создания подлинного инклюзивного общества, где люди учатся вместе и участвуют в равной степени в его жизни. Но на сегодняшний день более 77 миллионов детей не посещают школу и более 781 миллиона взрослых являются неграмотными. Такое исключение особенно остро проявляется у лиц с различными отклонениями в развитии. Около 97% взрослых с разными формами отклонениями в развитии не имеют базовых уровней грамотности. По оценкам, число таких детей, посещающих школы в развивающихся странах колеблется в пределах от менее 1 до 5 процентов. Дети-инвалиды составляют свыше одной трети от общего числа детей, не посещающих школу. Ясно, что мы не сможем достигнуть целей образования для всех, не учитывая особые потребности примерно 650 миллионов человек - 10% населения мира - лиц с инвалидностью [2; 5; 6].

В дополнение к тем, кто лишен доступа к образованию, существует бесчисленное количество других людей, занимающих маргинальное положение в рамках школьной системы обучения. тому же, стремление получить образование по-прежнему зачастую сдерживается традиционными моделями обучения, которые не удовлетворяют потребности нашего быстро изменяющегося мира.

Обеспечение качественного образования для всех продолжает оставаться одним из важнейших проблем нашего времени. Однако, на основе действенного законодательства и эффективной политики, можно построить инклюзивный мир. Повышение информированности будет способствовать продвижению

вперед в этом направлении. В связи с чем должны быть приложены усилия как по повышению степени информированности, так и по разработке эффективной политики для создания мира социальной инклюзии, что является общей обязанностью - превратить эти мечты, концепции и приверженность идеям в осязаемую реальность.

В соответствии со своим мандатом, задача ЮНЕСКО заключается в том, чтобы поддерживать усилия государств-членов по обеспечению образования для всех граждан, но особенно для тех из них, кто не участвует в жизни общества или исключен из системы, с целью положить конец их дискриминации и в отношении доступа, активного участия и успешного завершения обучения на всех уровнях образования.

Согласно определению известного индийского экономиста, лауреата Нобелевской премии Амартия Сена "Процесс инклюзии характеризуется наличием широко используемого всеми слоями населения социального опыта и активным участием в жизни общества, всеобщим равенством возможностей и шансов добиться успеха в жизни, которые предоставляются каждому человеку, а также достижением всеми гражданами базового уровня благосостояния" [4].

Далее он отмечает, что "Образование необходимо рассматривать в качестве элемента, который содействует развитию человеческой личности и функциональных способностей каждого, независимо от всякого рода препятствий-физических или иных" [4].

Таким образом, любое ограничение возможностей (физических, социальных и эмоциональных) не может быть дисквалифицирующим элементом. Инклюзия предполагает принятие широкой концепции Образования для всех, охватывающей весь диапазон потребностей учащихся. В то же время в руководящих принципах ЮНЕСКО в отношении инклюзивного образования, подчеркивается, что, если важные человеческие, экономические, социальные и политические причины оправдывают принятие политики и проведение мероприятий в области инклюзивного образования, то такое образование также является средством обеспечения развития каждого человека и установления отношений между людьми, группами и странами.

Действительно, вполне правомерно считать, что дети, которые обучаются вместе, также учатся жить вместе. Более того, с учетом своих междисциплинарных и "социальных аспектов", инклюзия также может быть только "делом всех и каждого". Инклю-

зивное общество может быть только результатом проведения государством политики во всех соответствующих областях, и вопрос инклюзии, несомненно, затрагивает в приоритетном порядке социальную политику, политику в области здравоохранения, экономики и занятости, миграции и даже политику в области градостроительства и благоустройства территории.

Инклюзивное образование (от английского слова *inclusive* - "включающий в себя") предполагает включение в образовательный процесс всех людей, которые нуждаются в получении знаний в той или иной форме. Чаще всего в этой ситуации говорят о детях-инвалидах, которые оказываются в вынужденной изоляции из-за своих физических особенностей. Но также ограничиваются в образовании, например, дети мигрантов, которые при переезде в другую страну не могут полноценно учиться из-за плохого знания языка или дискриминации.

Мы считаем, что в любом определении термина "инклюзия" необходимо подчеркнуть следующее:

Инклюзия - это позитивное отношение к разнообразию; учет потребностей всех учащихся, а не только исключенных из процесса обучения; проявление интереса к посещающим школу детям, которые могут чувствовать себя исключенными; обеспечение равного доступа к образованию или принятие определенных мер в отношении отдельных категорий детей без их исключения из общего процесса обучения.

Инклюзия - это не только реагирование на разнообразие, но также улучшение качества образования для всех учащихся; возможно, дополнительная поддержка учеников в рамках обычной системы школьного обучения; удовлетворение потребностей одного ребенка за счет другого.

Учитывая, что построение той или иной

модели невозможно без научного изучения и анализа этапов становления и практики развития рассматриваемой проблемы (Азарян Р. Н. 1999, Малофеев Н. Н.) [1; 3], наши исследования будут направлены на научно-методическое обоснование основ организации интегративного и инклюзивного обучения. Эти исследования будут иметь следующие основные задачи:

- Дать анализ существующей практики интеграции, выявление положительных и негативных ее сторон;
- Дать оценку понимания идей интегративного и инклюзивного обучения этих детей;
- Прослеживание динамики распространения этих форм обучения в регионах республики;
- Дать оценку уровня научно-учебно-методического обеспечения учебного процесса, качества коррекционных услуг, социальной направленности образовательного процесса.

Решению этих и других подобных вопросов и направлены наши дальнейшие исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Азарян Р. Н.**, Состояние и перспективы развития интеграции лиц с нарушением зрения в общество, // Материалы международной научной конференции. Нижний Новгород, 1999, с. 8-12.
2. Всемирный доклад 2005 года по мониторингу Образования Для Всех., L'e'ducation pour tous en 2015. Un objectif accessible, Резюме, Париж, ЮНЕСКО, 2004, с.10.
3. **Малофеев Н. Н.**, Становление и развитие интегративного образования в России //Обучение и воспитание детей с отклонениями в развитии. М., 2000, с. 34-39.
4. **Amartya Sen**, Development as Freedom, Oxford University Press, 2001.
5. Principes directeurs pour l'inclusion: Assurer l'accès à l'Education pour Tous, Paris, 2006, с. 2-14
6. **Field S., Kuczera M., Pont B.**, En finir avec l'échec scolaire. Dix mesures pour une éducation équitable-Synthese et recommandations a'ux pouvoirs publics, Париж, ОЭСР, 2007, с. 2.

ՀԱՐԱՑՄԱՆ ԽԱՆՈՒՄՆԵՐՈՎ ԵՐԵՎԱՆԵՐԻ ՆԵՐԱՈՒԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՏԵՍԱԼԿՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ս. Լ. Պողոսյան

Խ.Արթուրյանի անվան ՀԳՄՀ-ի մանկավարժության տեսության և պատմության ամբիոնի դոցենտ, մ.գ.թ.

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված է ներառական ուսուցման հասկացությունը և բերված են միջազգային օրենքներ ու ակտերը:

SOME FACETS OF THE INCLUSIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISORDERS

A. L. POGHOSYAN

Docent at the Chair of Theory and History of Pedagogy, ASPU after Kh.Abovyan, Candidate of Pedagogical Sciences

Summary

The article gives the concept of Inclusive Education, here are also presented the international laws and acts.

ԴՊՐՈՑԻ ԵՎ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Սաթիկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՎՊՄԻ-ի մանկավարժության ամբիոնի ասիստենտ, մ.գ.թ. դոցենտ

Մարինե ԹԱԹՈՅԱՆ (նկարում)

ՎՊՄԻ-ի մագիստրանտ

Երեխաների ճիշտ դաստիարակությունից է կախված ամբողջ ժողովրդի բարեկեցությունը:

Ջ. ԼՈՎ

Փոխվել է ներկայիս հասարակությունը. նրա կառավարման ձևերն ու մեթոդները անցում են կատարել վարչահրամայականից դեպի ժողովրդավարականը: Քաղաքակիրթ հասարակության հենքը կրթությունն է: Ուստի հասարակության կրթության որակի կառավարումն էլ հեռու է վարչահրամայական պարտադրող ոճից: Դպրոցի կառավարման արդյունավետությանը, մեր կարծիքով, կարելի է հասնել ծնողական համայնքի հետ անմիջական համագործակցությամբ:

Դեռևս խորհրդային տարիներին է անընդհատ շրջանառվել դպրոցի ու ծնողների համագործակցության գաղափարը: Բայց մինչ օրս էլ հստակ ձևակերպված չէ այդ համագործակցությանն ուղղված այն միջոցների շարքը, որոնք պետք է հանդես գային որպես այդ համագործակցության կառավարման ստանդարտներ: Ներկայիս հասարակությունը հակումներ ունի բացասական երևույթների անմիջապես ընդունման: Օրինակ, դպրոցականների մեջ լայն տարածում ունի ծխախոտի օգտագործումը, դասերը ետին պլան մղելը, սոցիալական պայմանների տարբերության պայմաններում անառողջ մրցակցությունը (հեռախոսների արժեք, հագուստ և այլն), հասարակության շերտավորումների շեշտադրումը՝ հարուստ, աղքատ, օլիգարխ, հասարակ քաղաքացի և այլն: Այս խնդիրներն ակնհայտ է, որ ընտանիքը կամ դպրոցը մեծ ջանքերի դեպքում անգամ չեն կարող միայնակ, առանց անխախտ համագործակցության

լուծել: Կրթական բարեփոխումները հստակ չափորոշիչներ ու ստանդարտներ են սահմանում դպրոցի երեք օղակների (տարրական, միջին, ավագ) համար: Ներկայիս կրթական համակարգը դպրոցից պահանջում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին տիրապետող շրջանավարտ: Մինչդեռ քիչ չեն այն ընտանիքները, որոնք չունեն ժամանակակից տեխնոլոգիաներ ձեռք բերելու հնարավորություն: Իսկ դպրոցը առանց համագործակցելու չի կարող ճանաչել տվյալ ընտանիքին: Այս ամենը վկայում են մեր գիտական նյութի հիմնախնդրի արդիականության մասին:

Գիտական աշխատության մեջ կարևորել ենք.

1. Դպրոցի և ընտանիքի համագործակցությունը
2. Ծնողական կրթության անհրաժեշտությունը
3. Ուսուցիչ-ծնող ժամանակակից փոխհարաբերությունը:

Դպրոցի և ընտանքի համագործակցության մեջ առաջնային դերը, մեր կարծիքով, դպրոցինն է, որովհետև հասարակության կրթական մակարդակի բարձրացումը դպրոցի գործառնություն է: «Երեխաների դաստիարակությունը միայն ծնողների գործը չէ: Երեխաները նրանց սեփականությունը չեն: Նրանք պատկանում են հասարակությանը»¹: Դպրոցն ու ընտանիքը համագործակցության կայացման գործում պետք է խուսափեն մեր հասարակության մեջ կարծրացած, միմյանց «վերևից նայելու» սովորությունից: Փոխհարաբերությունը, մեր կարծիքով, պետք է լինի ոչ թե երկու կողմերի համակրանքի կամ հակակրանքի վրա հիմնված, այլ միմիայն ուսումնադաստիարակչական աշխատանքի արդյունավետ կայացմանը միտված հստակ ծրագրերի տեսքով: Օրինակ, եթե աշակերտի ծնողը տվյալ առարկայի մասնագետն է և գտնում է, որ կարող է օգտակար

* Ներկայացվել է 19.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

լինել դպրոցին իր կազմակերպած սեմինարներով, բանավեճերով, ապա պետք է առաջարկի իր օգնությունը: Համագործակցության ընթացքում այս երկու սոցիալական ինստիտուտները ոչ թե պետք է իշխեն, պարտադրեն միմյանց, այլ, ընդհանուր նպատակներ ունենալով, լրացնեն մեկմեկու: Այս հարցի հետ կապված Ս. Մովսիսյանը գտնում է. «Դպրոցը չի կարող ընտանիքի նկատմամբ հանդես գալ որպես կառավարող: Դպրոցը և ընտանիքը կազմում են սոցիալական միկրոմիջավայրի կառուցվածքի առանձին մասեր, որոնք գտնվում են փոխկապակցության մեջ: Երեխաների դաստիարակության բնագավառում սոցիալական այս համակարգերի հարաբերության հիմնական հատկանիշը նրանց համագործակցությունն է, որը արտահայտվում է փոխադարձ ինֆորմացիայով, համատեղ աշխատանքով և փոխօգնությամբ: Համագործակցության այդ միջոցները ոչ միայն նպաստում են ընտանեկան, այլև դպրոցական դաստիարակության զարգացմանը»²:

Ժամանակակից կրթական համակարգը կարևորում է հանրային մասնակցությունը դպրոցի կառավարմանը: Հանրակրթության մասին ՀՀ օրենքում նշված է. «Ուսումնական հաստատության կրթական գործունեության արդյունավետ կազմակերպման նպատակով ձևավորվում են խորհրդակցական մարմիններ՝ մանկավարժական, ծնողական, աշակերտական խորհուրդներ, առարկայական մեթոդիկականներ, որոնց ձևավորման կարգը և իրավասությունները սահմանվում են ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ»³:

Փաստորեն, դպրոցի և ընտանիքի համագործակցության հարցում պատասխանատուն ծնողական խորհուրդն է: «Ծնողական խորհուրդը ստեղծվում է հաստատության գործունեությանն աջակցելու, ծնողների և հաստատության միջև համագործակցությունն ապահովելու նպատակով»⁴:

Ուսումնասիրություններ ենք կատարել վաճառորդի երկու՝ հիմնական և ավագ դպրոցներում և մեկ վարժարանում: Ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործել ենք զրույցի, հարցման, հարցապատասխանի, հարցաթերթիկի մեթոդները: Համաձայն դրա կազմել ենք աղյուսակ, որում նշված են դպրոցի և ընտանիքի համագործակցության ձևերը (տես աղյ.):

Ծնողական կրթությունը, մեր կարծիքով, ամենաարդյունավետ տարբերակն է առողջ, գործնական համագործակցության համար: Այն միաժամանակ համարվում է չափահասների շարունակական կրթության բաղադրիչ մաս: Քիչ չեն այն ծնողները, որոնց համար դպրոցը էական դեր ու կարևորություն չունի: Այսինքն՝ ժամանակ կամ ցանկություն չունեն մասնակցելու դպրոցի ուսումնադաստիարակչական աշխատանքներին՝

Աղյուսակ

Դպրոցի և ընտանիքի համագործակցության ձևերը

• Ծնողական ժողովներ
• Տնայցեր
• Անհատական հանդիպումներ
• Հեռախոսազրույցներ
• Համացանց
• Կազմակերպչական աշխատանքներ
• Միջոցառումներ
• Էքսկուրսիաներ
• Աշակերտների անձնական գործերի և նրանց առողջական վիճակի ուսումնասիրություն
• Երեխաների սոցիալական պայմանների ուսումնասիրություն
• Աշակերտների դաստիարակվածության մակարդակի ուսումնասիրություն
• Դասարանի բնութագրի հիման վրա աշակերտների հետ աշխատանքների կազմակերպման ձևերի ու մեթոդների ընտրություն
• Ծնողների համար մանկավարժ-հոգեբանական խորհրդատվության կազմակերպում

չմտածելով, որ դրանից տուժողն իրենց երեխան է, և, հետևաբար, հասարակությունը: Ծնողական կրթության կազմակերպման մոդելը, մեր կարծիքով, պետք է կազմել նրբորեն՝ այնպես, որ դրան մասնակցելու ցանկություն ունենան բոլորը: Մինչդեռ մեզանում չի գործում այդ ինստիտուտը, որի բացակայությունն էլ առաջ է բերում.

1. Ծնողի անտարբերություն երեխայի ուսման նկատմամբ

2. Դպրոցի աշխատանքներին չմասնակցելու ցանկություն

3. Ուսումնադաստիարակչական աշխատանքներն ամբողջովին մանկավարժին թողնելը

4. Երեխայի հնարավորությունները չճանաչելը

5. Ընտանեկան դաստիարակության ընթացքում երեխայի տարիքային, հոգեբանական, սեռական առանձնահատկությունները հաշվի չառնելը

6. մանկավարժական գիտելիքներին և հմտություններին չտիրապետելը:

Որոշակի դիտարկումներից, ուսումնասիրություններից հետո եկանք այն եզրակացության, որ ծնողական կրթությունը կարելի է կազմակերպել հետևյալ ձևերով.

• Ծնողների կրթությանը նվիրված ամսագրերի հրատարակում և դպրոցում ծնողների բաժանորդագրում,

• հեռուստատեսությամբ ցերեկային ժամերին այս բնույթի հաղորդումների ցուցադրում

• սեմինարների, դասախոսությունների անցկացում մասնագետների անմիջական մասնակցությամբ:

Ուսուցիչ-ծնող փոխհարաբերություններում այսօր առաջնային է համարվում անկաշկանդ, առողջ, օբյեկտիվ մթնոլորտի ստեղծումը: Օրինակ, կարելի է հանդիպել ծնողների կամ ուսուցիչների, ովքեր տարածայնություններ ունեն այս կամ այն ծնողի կամ ուսուցչի հետ: Այստեղ կարևորը նրանց փոխհարաբերությունների կառավարումն է: Ծնող-ուսուցիչ փոխհարաբերություններում, մեր կարծիքով, կարևոր է նաև ուսուցչի հեղինակությունը: Ուսուցիչը պետք է իր վարքով և աշխատանքով ծնողին վստահություն ներշնչի:

Արդի շատ դպրոցներում ծնողների հետ ակտիվ փոխհարաբերությունների մեջ է տվյալ դասարանի դասղեկը, հոգեբանը և սոցիալական մանկավարժը, որոնք իրենց մասնագիտական տարաբնույթ գործունեությամբ պետք է նպաստեն դպրոցի և ծնողական համայնքի արդյունավետ համագործակցությանը:

Այս օղակները լիովին չեն ամրապնդում ծնողական համայնքի ու դպրոցի կայունության հիմքերը: Մեր կարծիքով, այսօվա դպրոցին անհրաժեշտ է նաև հասարակայնության հետ կապերի պատասխանատու մասնագետ: Վերջինս կարող է դպրոցի և ծնողական համայնքի համագործակցությունը ամրապնդել, լսել ծնողների, հասարակության բողոքները այս կամ այն երևույթի վերաբերյալ, զբաղվել ծնողական կրթության հարցերով և այլն:

Այսպիսով՝ ներկայիս պայմաններում խիստ անհրաժեշտություն կա դպրոցի և ընտանիքի համագործակցության, քանզի դրանք այն սոցիալական ինստիտուտներն են, առանց որոնց հնարավոր չէ իրականացնել երեխայի լիարժեք դաստիարակությունը և սոցիալականացումը: Համագործակցության ձևական լինելը հանգեցնում է ուսման նկատմամբ երեխայի անտարբերությանը, բարոյական արժեքների անտեսմանը, մարդկային փոխհարաբերությունների խաթարմանը: Մեր

կարծիքով, արդի դպրոցին անհրաժեշտ է հասարակայնության հետ կապերի պատասխանատուի՝ PR մասնագետ: Այս մասնագիտությամբ աշխատող անձը ամբողջությամբ կենտրոնացած կլինի դպրոց-ծնողական համայնք համագործակցությանը վերաբերող խնդիրների լուծման վրա: Արդյունքում՝ կշահի ուսումնադաստիարակչական աշխատանքը, դպրոց-ընտանիք-հասարակություն ինստիտուտների փոխշահավետ համագործակցությունը:

1 К. Е. Игошев, Г. М. Миньковская, Семья, дети, школа, Москва, 1989, с. 22.

2 Ս. Ա. Մովսիսյան, Դպրոցի կառավարման հիմունքները, Եր. 1980, էջ 170:

3 Աշակերտների և ծնողների մասնակցությունը հանրակրթական ուսումնական հաստատության կառավարմանը, «Գործընկերություն և ուսուցում» 34, 2011, էջ 39:

4 Կրթության ազգային ինստիտուտ. Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի ուղեցույց, Կրթակարգ 1-ին, 2004, էջ 139:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Զատինյան, Ընտանեկան դաստիարակության հիմունքները, Երևան, 2009:
2. Ա. Մակարենկո, Գիրք ծնողների համար, Երևան, 1958:
3. Վ. Գրեբեննիկով, Ընտանեկան կյանքի բարոյագիտություն և հոգեբանություն, Երևան, 1985:
4. Աշակերտների և ծնողների մասնակցությունը հանրակրթական ուսումնական հաստատության կառավարմանը, «Գործընկերություն և ուսուցում» 34, 2011:
5. Կրթության ազգային ինստիտուտ. Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի ուղեցույց, Կրթակարգ 1-ին, 2004:
6. Ս. Ա. Մովսիսյան, Դպրոցի կառավարման հիմունքները, Եր, 1980:
7. Լևոն Կանցյան, Մեծերի համար՝ փոքրերի մասին, Երևան, 1976:
8. К. Е. Игошев, Г. М. Миньковская, Семья, дети, школа, Москва, 1989.
9. «Ընտանիք և դպրոց», Գիտամեթոդական ամսագիր, 1.2008:
10. «Ընտանիք և դպրոց», Գիտամեթոդական ամսագիր, 1.2009:
11. «Մանկավարժական միտք», Գիտամեթոդական ամսագիր, 1-2.20:

THE COOPERATION NATURE OF SCHOOL AND PARENTAL COMMUNITY

S. KHACHATRYAN
M. TATOYAN

Summary

Nowadays school-parent cooperation is on formal basis, which has become the reason for the neglect of educational process.

The precondition of normal and efficient relations is the formation of school-family cooperation, parental education and teacher-parent healthy interrelation.

ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՏԵՔՍՏԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀԵՌԱՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ*

Արմենուհի ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ-ի Վանաձորի մասնաճյուղի հումանիտար առարկաների և մարմնակրթության ամբիոնի դասախոս
և. Արմենուհի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Միջնակության հեռահաղորդակցական կարողությունների ձևավորումը
անգլերենի մասնագիտական կողմնորոշման դասընթացում

Գիտական ղեկավար՝ Իգոր ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում ընթերցանությանը, քանի որ ընթերցանական կարողություններն ավելի արագ են ձևավորվում, քան խոսելու, գրելու և ունկնդրելու: Մեթոդիկայից հայտնի է, որ ընթերցելիս հիմնականում կիրառում են երեք ռազմավարություն՝ ընթերցածը հասկանալ ամբողջությամբ, հասկանալ հիմնական բովանդակությունը և հասկանալ տեքստի որոշ հատվածներ ըստ ընտրության:

Ինչպես հայտնի է, բնագրային տեքստը մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացում ուսուցման հիմնական միջոց է: Մայրենի լեզվի խոսքակաղապարները երեխան սկսում է յուրացնել իր ծննդյան օրվանից կամ ավելի վաղ: Տեխնիկական բուհում ուսանողները հիմնականում ուսումնասիրում են ուսումնական մասնագիտական կողմնորոշման տեքստեր, որոնցում բառապաշարի կարևորագույն մաս են կազմում մասնագիտական տերմինները:

Ինչ վերաբերում է օտարալեզու մասնագիտական կողմնորոշման բնագրային տեքստերին, ապա դրանց ընթերցումը արդյունավետ և նպատակահարմար է ուսուցման միջին և ավարտական փուլերում, քանի որ անգամ ավարտական փուլում, այսինքն՝ երկրորդ կուրսի երկրորդ կիսամյակում, ուսանողները չեն յուրացնում ոչ միայն անգլերեն, այլև հայերեն լեզվով մասնագիտական տերմինաբանությունը և հասկացությունները:

Անգլերենի մասնագիտական կողմնորոշման

դասընթացում օտարալեզու բնագրային տեքստերի ընթերցումը պահանջում է համապատասխան պատրաստվածություն, դրդապատճառների և նպատակադիրքորոշման ուսումնամեթոդական գրականության, տեխնիկական, հեռահաղորդակցական միջոցների առկայություն:

Մի բան է բնագրային տեքստերը կիրառել ուսումնական նպատակներով տեխնիկական բուհում, մեկ այլ բան, երբ դա արվում է հումանիտար բուհում կամ հանրակրթական դպրոցում: Ակնհայտ է, որ տեխնիկական բուհում բնագրային տեքստերը լինում են հիմնականում տեխնիկական բնույթի և ընդհանուր առմամբ չեն պարունակում գեղարվեստական ոճի բառապաշար: Ինչպես նշում է Ն. Լ. Կուչերենկոն. «բնագիրը օրիգինալ տեքստ է, որը մեթոդական մշակման չի ենթարկվում: Այլ հեղինակներ ենթադրում են, որ տեքստը կարող է որոշակիորեն ենթարկվել դիդակտիկական մշակման (դիդակտիկացում), այն դեպքում, եթե չի խախտվում նրա հավաստիությունը, ճշմարտացիությունը, և չի կորսվում տեքստի հանրամշակութային ֆոնը: Եթե լրագրի տեքստը համարենք բնագրային, ապա մենք գտնում ենք, որ այն կարելի է որոշ չափով մշակել՝ ծավալի կրճատմամբ, տարեթվերը, ժամանակահատվածների ազդանունները, առանձին հատվածներ բաց թողնելով, եթե այդ դեպքում չի իրականացվում բառապաշարի փոխարկում, չեն պարզեցվում քերականական կառույցները» (Н. Л. Кучеренко, 2009, 18-23):

Տեխնիկական բնագրերն ավելի հավաստի

* Ներկայացվել է 02.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

են, դրանք դժվարությամբ են մշակվում՝ ծավալի կրճատմամբ և դրանք ընթերցելու համար անհրաժեշտ են ոչ միայն ընդհանուր ֆոնային գիտելիքներ, այլև կոնկրետ մասնագիտական գիտելիքներ:

Այստեղ առաջ է գալիս ընդհանուր ֆոնային, գործաբանական, հանրամշակութային և կոնկրետ մասնագիտական գիտելիքների հարաբերակցության հարցը:

Խնդիր է դրվում նաև տեխնիկական բնույթի տեքստերի ուսուցողական նպատակներով հարմարեցումը: Այդ առումով Ն. Վ. Բարիշնիկովն առանձնացնում է բնագրային տեքստի հետևյալ տեսակները՝ դիդակտիկական կամ դիդակտիկանացված, կիսաբնագրային, կվազիբնագրային, բնագրային: Ըստ նրա՝ դիդակտիկանացված տեքստերը ստեղծված են մեթոդական հատուկ նպատակներով լեզվակիրների կողմից: Կիսաբնագրային տեքստերը որպես կանոն ադապտացված, կրճատման կամ կոմպիլացիայի միջոցով ուսուցողական խնդիրների լուծում հետապնդող տեքստերն են: Կվազիբնագրային տեքստերի դեպքում թույլատրվում է կիսաբնագրային հաշվին գոյական անունների որոշակի կրճատում, եթե դրանք շատ են: Ընդհանուր առմամբ, տեքստի այն դժվարություններն առաջացնող բաղադրամասերն են բաց թողնում, որոնք մատչելի չեն աշակերտներին: Բնագրային են այն տեքստերը, որոնք գրված են լեզվակիրների կողմից լեզվակիրների համար (Н. В. Барышников, 2003, 63):

Տեխնիկական տեքստերի պարագայում խոսքը լեզվակիր գիտնականների կողմից գրված բնագրերի մասին է: Ընդ որում՝ գաղտնիք չէ, որ անգլերեն խոսողների համարյա 80%-ը լեզվակիրներ չեն, և անգլերենը նրանց համար *lingua franca*¹ է, այսինքն՝ մայրենի լեզու չէ:

Միջմշակութային հեռահաղորդակցության տեսանկյունից Կ. Ե. Վորոնկովան մեծ նշանակություն է տալիս բնագրային տեքստերի ընթերցանությանը, քանի որ դրանք պարունակում են իրական հաղորդակցական իրադրությունների բացակայության պարագայում միջմշակութային բնույթի տեղեկատվություն: Ըստ այդմ՝ «Դաս-դասարանային համակարգի պայմաններում միջմշակութային բաղադրամաս պարունակող բնագրային տեքստերը խթանում են պրոբլեմային իրավիճակներ ստեղծելուն անգլերենի ուսուցման բոլոր փուլերում: Այդպիսի տեքստերն արդյունավետ են նաև այլ՝ բարոյական արժեքների համակարգ ունեցող մշակույթի նկատմամբ հարգալից և հանդուրժողական վերաբերմունք դաստիարակելու առումով: Բնագրային տեքստերը նպաստում են բազմազան խնդիրների քննարկման ժամանակ ոչ

միայն ուսումնասիրվող լեզվի և մշակույթի, այլև սեփական մշակույթի ինքնատիպությունը հասկանալուն և բացահայտելուն (К. Е. Воронкова, 2004, 37-41):

Տեխնիկական բնագրերի ընթերցումը կազմակերպելիս անհրաժեշտ է հիշել, որ տեքստերը դասակարգելիս հաշվի են առնում նախ և առաջ այն, որ տեքստերը լինում են գեղարվեստական (*fiction*) և ոչ գեղարվեստական (*non fiction*): Տեքստի սահմանումը և բնորոշումը կատարվում է նաև ըստ նրա ժանրային հատկանիշների կամ պատկանելության: Ինչպես նշում է Ե. Ս. Տրոյանսկայան. «Ժանրերը բաժանվում են միջուկային (ոճի յուրահատկությունը որոշող), մակերեսամերձ (պերեֆիրիկ /ոճի հիմքը կազմող), սահմանային, որն էլ իր հերթին բաժանվում է միջուկային-սահմանային և մակերեսամերձ-սահմանային» (Е. С. Троянская, 1985, 189-201):

Բնագրային տեքստերի ընտրության կարևորագույն պայման է տեքստի կառուցվածքային-իմաստային բաժանումը: Ինչպես հայտնի է, տեքստի հիմնական հատկանիշներին է վերաբերում մտահղացման ամբողջականությունը՝ կապը և բաղադրամասերի կապակցելիությունը:

Կարևոր է տեխնիկական բնագրերի հետ համապատասխան ընթացակարգերի մշակման հիմնախնդիրը: Ինչպես հայտնի է, օտարալեզու խոսքային գործունեությունը կարող է իրականացվել տեքստի հիման վրա լայն իմաստով և կապված է նրա հասկանալու և սիրելու օրինաչափությունների հետ:

Ինչպես հայտնի է, ընթերցանության համար նախատեսված տեխնիկական տեքստն ընտրելուց հետո դասախոսն առաջարկում է ուսանողներին վերլուծել այն: Տեխնիկական տեքստի վերլուծությունը հետապնդում է հիմնականում բառային, մասնավորապես տերմինաբանական դժվարությունները հաղթահարելու նպատակներ: Դա է պատճառներից մեկը, որը դասագրքաստեղծ հեղինակները տեխնիկական բնագրերը պարզեցնում են և հարմարեցնում:

Իմաստաբանական մոտեցմամբ տեքստի ընթերցումն արդյունավետ է հատկապես բնագրային տեքստերի հետ աշխատելու ժամանակ: Ըստ Վ. Վ. Կուպարևայի՝ «Տեքստի ներքին ձևի հասկանալը հնարավորություն է ընձեռում.

- ներթափանցել ուսումնասիրվող առարկայական ոլորտը,

- կիրառել տեքստի բովանդակության հիմնաշանակային կառուցվածքը և մտահղացումը որպես գործողությունների կողմնորոշիչ հիմք խոսքային գործունեության բոլոր տեսակները ուսուցելիս,

• բաշխել տեքստի նյութը ոչ թե ըստ այս կամ քերականական և բառային նյութի, այլ ըստ տեղեկատվության կրկնելու կամ բարդանալու,

• իրացնել ուսուցման ընթացքում գիտակցականության սկզբունքը, որը դիդակտիկայի հիմնարար սկզբունքն է,

• ակտիվացնել աշակերտի մտավոր գործունեությունը, որի էությունն այն է, որ «հիշողության դպրոցը» զիջում է «մտածողության դպրոցին» (B. B. Kynapeva, A. Ю. Смарукова, 2007, 19-26):

Այսպիսով, տեքստի հիմնանշանակային վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում դուրս գալ զուտ լեզվական համակարգի շրջանակներից և դիմել ընթերցանության խոսքային գործունեության գրավոր ֆիքսված առարկային՝ մտքին (A. A. Heúman, 1991):

Բնագրային տեքստերի ընտրությունը կատարելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ չափանիշները.

• բնագրային տեքստը պիտի համապատասխանի սովորողների հաղորդակցական իրազեկությանը, նրանց հետաքրքրություններին և պահանջմունքներին,

• բովանդակային առումով բնագիրը պիտի ունենա համապատասխան կրթական, դաստիարակչական և զարգացնող ներուժ,

• այն պետք է արտացոլի անգլախոս երկրների հանրամշակութային և հանրալեզվաբանական բնույթի իրողությունները:

Կ. Ե. Վորոնկովան մեծ նշանակություն է տալիս բնագրային տեքստերի ընթերցանությանը, քանի որ դրանք պարունակում են, իրական հաղորդակցական իրադրությունների բացակայության պարագայում, միջմշակութային բնույթի տեղեկատվություն: Ըստ նրա՝ «Դաս-դասարանային համակարգի պայմաններում միջմշակութային բաղադրամաս պարունակող բնագրային տեքստերը խթանում են պրոբլեմային իրավիճակներ ստեղծելուն անգլերենի ուսուցման բոլոր փուլերում: Այդպիսի տեքստերն արդյունավետ են նաև այլ՝ բարոյական արժեքների համակարգով մշակույթի նկատմամբ հարգալից և հանդուրժողական վերաբերմունք դաստիարակելու առումով: Բնագրային տեքստերը նպաստում են բազմազան խնդիրների քննարկման ժամանակ ոչ միայն ուսումնասիրվող լեզվի և մշակույթի, այլև սեփական մշակույթի ինքնատիպությունը հասկանալուն և բացահատելուն» (K. E. Воронкова, 2004, 37-41):

Ուսումնական նպատակներով տեխնիկական բնագրեր ընտրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ դիդակտիկական, կիսաբնագրային, կվազիբնագրային տեքստերի հիմ-

քում ընկած են բնագրային տեքստերը, որոնց ընտրությունն իրականացվում է՝ հաշվի առնելով այն, թե ինչքանով են դրանք համապատասխանում ուսանողների մասնագիտական և իմացական պահանջմունքներին:

Հեռահաղորդակցական բնագրեր ընտրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել սովորողների մասնագիտական կողմնորոշման բառապաշարի, հեռահաղորդակցական տերմինաբանության և անգլերենի առօրյա-խոսակցական բառապաշարի առանձնահատկությունները:

Վիրտուալ խոսույթների առանձնահատկությունն այն է, որ միավորում է տարբեր լեզվաոճական ժանրեր, տարբեր ենթալեզուներում շրջանառվող բառապաշար: Նրանց միջոցով կարելի է ստեղծել հեռահաղորդակցական կարողությունները զարգացնող և տեխնիկական-տեղեկատվական անգլերեն ենթալեզուն զարգացնող բնականին մոտ «լեզվամշակութային միջավայր»:

Տեխնիկական-տեղեկատվական տերմինների, բառային միավորների իմաստավորումն ավելի արագ և արդյունավետ է տեղի ունենում, երբ սովորողներն ունեն ընթերցման, համապատասխան տեղեկատվություն քաղելու, ընթերցածը հասկանալու և վերարտադրելու դրդապատճառ: Հնարավոր չէ հաղթահարել, վերացնել ոչ մի բառային կամ քերականական բնույթի դժվարություն, եթե չեն ձևավորվել համապատասխան մասնագիտական-իմացական դրդապատճառներ օտարալեզու տեքստերի ընթերցանության գործընթացում:

Օտարալեզու տեխնիկական-տեղեկատվական բնագրերն ընտրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել մայրենի լեզվով ձևավորված համապատասխան տեքստերի հետ աշխատանքի դրական փորձը:

¹ lingua francas or linguae francae 1) a language used for communication among people of different mother tongues.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Кучеренко Н. А.**, Особенности обучения чтению публицистических текстов в старших классах общеобразовательной школы//Иностранные языки в школе. 2009, N2, с. 18-23.
2. **Барышников Н. В.**, Методика обучения второму иностранному языку в школе. М., "Просвещение", 2003, 63 с.
3. **Воронкова К. Е.**, Работа с аутентичными текстами, содержащими интеркультурный компонент // Иностранные языки в школе. 2004, N7, с. 37-41.
4. **Троянская Е. С.**, Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах

- обучения научных работников иностранному языку // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты / Отв. ред. М. Я. Цвиллинг. М., "Наука", 1985, с. 189-201.
5. **Купарева В. В., Старикова А. Ю.**, Использование метода двнотативного анализа инозычного текста при обучении чтению в школе //Иностранные языки в школе. 2007, N4, с. 19-26.
6. **Нейман А. А.**, О возможном подходе к определению ориентиров в процессе чтения английскоих медицинских текстов// //Иностранные языки в высшей школе. Вып. 24. М., 1991.

THE PROBLEMS OF A CHOICE OF INITIAL TEXTS IN A COURSE OF TELECOMMUNICATION VOCATIONAL GUIDANCE OF ENGLISH

ARMENUHI GHAZARYAN

Summary

The article deals with the choice of originals of telecommunication features of lexicon of vocational guidance, telecommunication terminology, and also lexicon of daily English are considered.

ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐԻ ՏԵՂՆ ՈՒ ԴԵՐԸ ԴՊՐՈՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԴԱՍՏԻԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ*

Հասմիկ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Վանաձորի Գ. Չաուշի անվան N24 միջն. դպրոցի տնօրեն
«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Հանրակրթական դպրոցում ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կառավարման կատարելագործման մանկավարժական պայմանները
Գիտական ղեկավար՝ Մնացական ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

«Դպրոցի ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կառավարման մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում դասարանի ղեկավարի գործունեությունը»¹:

Նրա գործունեության բովանդակությունը իրականացվում է իրեն վերապահված գործառույթներով: «Մանկավարժի գործառույթը նրա կողմից իրականացվող անմիջական մասնագիտական-պաշտոնական գործողություններն են, որոնց արդյունքում ապահովվում է պաշտոնի նշանակությունը: Գործառույթները բխում են նշանակության գիտակցումից»²:

Դասղեկի գործառույթը դպրոցում երեխայի կյանքի կազմակերպումն է, այն ժամանակահատվածի կազմակերպումը, որը վերաբերում է երեխայի կենսաապահովմանը. շնչառությանը, գործողություններին, սննդին, ջերմությանը, հարմարավետությանը, այն ամենին, ինչը երեխայի հոգեֆիզիկական ապարատի գործունեության պայման է, խմբի մեջ երեխաների բազմակողմանի զարգացմանն աջակցելուն (ճանաչողական, աշխատանքային, սպորտային, գեղարվեստական), կյանքն իմաստավորելու ուղղությամբ հոգևոր գործունեության կազմակերպմանը (արժեքային կողմնորոշում), խմբի և նրանում յուրաքանչյուր երեխայի զարգացման սոցիալ-արժեքային բնութագիր և գնահատական կազմելուն: Վանաձորի

Գևորգ Չաուշի անվան N24 միջնակարգ դպրոցում գիտափորձի անցկացման պրոցեսում մանկավարժների հետ միասին մեր կողմից որոշվել են դասղեկի գործունեության ելակետային ուղղությունները, որոնք բխում են նրա հիմնական գործառույթից, այն է՝ օգնել և աջակցել երեխային՝ նրա զարգացման և անհատական խնդիրներ լուծման մեջ:

Դասղեկների գործունեության պատմա-մանկավարժական վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ինչպես գիտնականների կողմից, այնպես էլ կրթության վերաբերյալ նորմատիվ իրավական փաստաթղթերում («Հանրակրթական դպրոցի կանոնադրություն», «Հանրակրթության մասին ՀՀ օրենք») շարահղված մարդասիրական գաղափարները դպրոցների պրակտիկայում հաճախ մնում են չիրագործված՝ իրենց պարտականությունների հանդեպ մանկավարժների ցուցաբերած ձևական վերաբերմունքի հետևանքով: Դասղեկի կողմնորոշումը հիմնականում եղել է շփում ըստ պատշաճի, առավել հաճախ այն եղել է ինքնիշխան:

Դաստիարակությունը կրթության անբաժանելի բաղադրիչն է, որն իրականացվում է ինչպես սոցիալիզացիայի արտաքին գործոնների, այնպես էլ անձի ինքնազարգացման (անհատականացման) ներքին պրոցեսների ազդեցության տակ:

Դաստիարակությունը սերունդների համագործակցությունն է, սոցիալական գործունեության արժեքների, նորմերի, խնդիրների համատեղ մշակումը, այսինքն՝ ավագների և կրտսերների հոգեկան ստեղծագործությունը, որի արդյունքում էլ ձևավորվում է երեխայի դիրքորոշումը

* Ներկայացվել է 12.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

կյանքի հանդեպ: «Եթե մանկավարժությունը ուզում է մարդուն դաստիարակել բոլոր տեսակետներից, ապա նախ նա պետք է ճանաչի նրան բոլոր տեսակետներից»³:

Այս մոտեցման դեպքում դաստիարակության սկզբունքներն են.

- Բնության համապատասխանության սկզբունք. դաստիարակությունը՝ բնության մեջ մարդու զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններին և տարիքային զարգացման օրինաչափություններին համապատասխան՝ հաշվի առնելով երեխայի զարգացման տարիքային առանձնահատկությունները:

- Մշակութային համապատասխանության սկզբունք. դաստիարակություն համամարդկային արժեքների հիման վրա՝ հաշվի առնելով նաև նրան չհակասող կոնկրետ ազգային և էթնիկ մշակույթների արժեքները և նորմերը:

- Դաստիարակության համակարգայնացման սկզբունք. անձին օժանդակություն ցուցաբերելու, նրա ինքնորոշման, ինքնադրսևորման, ինքնակազմակերպման և ինքնավերականգնողունակության համար պայմանների ստեղծում:

- Մանկավարժական աջակցության և պահպանման սկզբունք. մի տեսանկյունից՝ երեխայի կողմից ինքնուրույնաբար չլուծվող իրավիճակներում օգնություն ցուցաբերելու, մյուս տեսանկյունից՝ դժվար իրավիճակներն ինքնուրույն հաղթահարելու համար պայմանների ստեղծում:

Այս սկզբունքների վրա է հիմնվում ժամանակակից դպրոցը, որտեղ կրթական գործընթացում յուրաքանչյուրի բազմաձևակաբանության գաղափարները, հոգսերը, աջակցությունը և պաշտպանությունը առաջնահերթ են:

Ինչպես նշվում է ՀՀ հանրակրթության օրենքում, «Հանրակրթությունը նպատակաուղղված է սովորողի մտավոր, հոգևոր, ֆիզիկական և սոցիալական զարգացմանը, նրա անձի՝ որպես ապագա քաղաքացու ձևավորմանը, ինքնուրույն կյանքի, մասնագիտական կողմնորոշմանը և մասնագիտական կրթության նախապատրաստմանը»⁴:

Անցկացված ուսումնասիրության վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ծնողների և ուսուցիչների տեսանկյունից անձի ձևավորման սոցիալական պատվերն այն է, որ աճող մարդուն ամենից առաջ անհրաժեշտ է ֆիզիկական **առողջություն, բարոյականություն և ընդունակություններ**՝ մտավոր, աշխատանքային, գեղարվեստական, հաղորդակցական, որոնք իրենց հերթին համարվում են ինքնորոշման, ինքնադրսևորման ընդունակությունների ձևավորման բազա:

Այս երեք խոշոր բլոկներով էլ կարելի է նշանակել դպրոցի, նրա մանկավարժների խնդիրները,

որոնք իրականացվում են գործունեության տարբեր տիպերի կազմակերպման միջոցով՝ ուսումնական, ազատ ժամանցի կազմակերպման, մեծերի և հասակակիցների, ինչպես նաև ինքն իր հետ հաղորդակցման միջոցով և այլն:

Որպես երեխայի կենսագործունեության հիմնական բնագավառներ՝ մենք պայմանականորեն առանձնացնում ենք.

«Ուսուցում» – ընդունակությունների զարգացում գործունեության տարբեր տեսակների միջոցով:

«Առողջություն» – ֆիզիկական և հոգեկան առողջության պահպանում և ամրապնդում:

«Հաղորդակցություն» – շրջապատող աշխարհի հետ հարաբերությունների հաստատման կարողություն:

«Ազատ ժամանց» – ընդունակությունների զարգացում դասերից դուրս, լրացուցիչ կրթության բնագավառում:

«Ապրելակերպ» – երեխայի անձի անհատական որակների, նրա ինքնատիպության զարգացում:

Այս բնագավառներն են կազմում դասղեկի գործունեության բովանդակությունը՝ կողմնորոշված մարդասիրական կրթության վրա:

Դպրոցի Կանոնադրությունը դասղեկի աշխատանքը ձևակերպում է 7 հանձնարարականներով, որոնք հեշտությամբ ներառվում են մեր կողմից վերը նշված բովանդակային բաղադրիչներում:

Առաջին նպատակային ծրագիրը, որը պարտավոր է դասղեկը յուրացնել և իրագործել դպրոցում, «Առողջություն» ծրագիրն է: «Առողջություն»-ը առողջարարական միջոցառումների կազմակերպումն է (արշավներ, բացօթյա շարժողական խաղեր, խաղեր դասամիջոցների ընթացքում և այլն), մասնակցությունը սպորտային միջոցառումներին (համադպրոցական մրցումներ տարբեր սպորտաձևերից), մանկավարժների («Առողջ ապրելակերպի», կենսաբանության և այլ) և մասնագետների (բժիշկներ, հոգեբաններ, մերսոլներ և այլն) ուժերի կոորդինացում՝ ֆիզիկական և հոգեկան առողջության զարգացման նպատակով (խորհրդատվություններ, թրեյնինգներ, դպրոցականների հիվանդությունների կանխարգելում, զրույցներ առողջ ապրելակերպի մասին):

Ծրագիրը պետք է իրականացնել դասղեկի՝ այս բնագավառում ինքնազարգացման միջոցով՝ թաղամասային մանկաբույժի, դպրոցական բուժաշխատողի հետ միասին, ով կարող է դիսպանսերիզացման տվյալների հիման վրա յուրաքանչյուր աշակերտին տալ սնվելու, ֆիզիկական վարժությունների, կոփվելու, շնչառական վարժու-

թյունների և այլնի անհատական պլան: Ծնողի հետ միասին մանկավարժը պետք է մշակի տվյալ երեխայի համար կյանքի և տնային աշխատանքի ռեժիմ, որը համապատասխանում է վերջինիս անհատական ունակություններին, առողջական վիճակին, անհրաժեշտ քնի և հանգստի չափին:

Հաջորդ ծրագիրը, որում երեխային անհրաժեշտ է օգնություն, «Հաղորդակցություն» է: Դասղեկ-մանկավարժի կարևոր գործառնությունն է՝ մտնել երեխաների հաղորդակցման միջավայր, հասկանալ նրանցից յուրաքանչյուրին, սովորել շտկել երեխաների միջանձնային հարաբերությունները: Խոսքը այնպիսի արժեքների մասին է, ինչպիսիք են՝ մարդկային կյանքը, մայրական սերը, հայրենի հողը, տունը, ընտանիքը, սեփական անհատականությունը, ինքնատիպություն ունենալու մարդու իրավունքը, մեզ շրջապատող աշխարհը, նյութական մշակույթը, տարբեր ազգերի և ժողովուրդների մշակութային ժառանգությունը:

Դասղեկների աշխատանքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, թե երբեմն կոլեկտիվում ինչքան դժվար է լինում որոշ երեխաների համար. ոմանց չեն նկատում, ուրիշներին ծաղրում են, երրորդների վրա ծիծաղում են, չորրորդներին ընդհանուր խաղերին մասնակից չեն դարձնում և այլն: Մտնել երեխաների հաղորդակցման բնագավառ, հասկանալ յուրաքանչյուրին, օգնել շտկելու նրանց հարաբերությունները՝ յուրաքանչյուր դաստիարակի կարևոր գործառնություն է:

«Հաղորդակցություն» ծրագիրը դպրոցի պրակտիկայում օգտագործվում է համատեղ գործունեության կազմակերպմամբ, ուղևորությունների, կոլեկտիվ ստեղծագործական աշխատանքների, առանձին անկեղծ գրույցների միջոցով, կոնֆլիկտային իրավիճակների հաղթահարման օգնելով, փոխհարաբերությունների կանոնների և մշակույթի ուսուցմամբ (եթիկետի գործնական աշխատանքներ, հաղորդակցման թրեյնինգներ) և այլն: Դասարանի ղեկավարը պետք է պաշտպանի ոչ թե երեխային, այլ Մարդուն, յուրաքանչյուրին մոտենա «լավատեսության հիպոթեզով»:

«Ուսուցում» բնագավառում աշակերտին օգնելը ենթադրում է՝ բացատրել դասավանդող բոլոր ուսուցիչներին դպրոցականի անհատական առանձնահատկությունները, ձգտել հասնել այն բանին, որ յուրաքանչյուր ուսուցիչ այնպես հասկանա և այնպես ապրումակցի յուրաքանչյուր աշակերտին, ինչպես դասղեկը: Այլ առարկաների դասաժամերին ներկա գտնվելով՝ վերջինս կարող է իրականացնել աշակերտների աշխատանքի ուսումնասիրությունը: Երեխաներին հետազոտելը, «փոքր մանկխորհրդի» հետ համատեղ աշխատանքը (փոխտնօրենի և մյուս մասնագետների հետ շփումը), այլ ուսուցիչների հետ համատեղ

արտադասարանական միջոցառումներ կազմակերպելը, ընտանիքի հետ համատեղ ռազմավարության և մարտավարության մշակումը, դասարանի ուսումնական աշխատանքը (ճանաչողական էքսկուրսիաներ, քննարկումներ, հետաքրքիր մարդկանց հետ հանդիպումներ), ճանաչողական խաղեր կազմակերպելը. սրանք են վերը նշված ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ աշխատանքի ձևերը:

Անձի, հատկապես դեռահասի, ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունի ազատ ժամանցի կազմակերպումը: «Ազատ ժամանց» հասկացությունը մեծ տարածք է ընդգրկում: Գիտնականներն այս գոտին հաճախ անվանում են ռեկրեատիվ, այսինքն՝ հանգստի գոտի, որը վերականգնում է ֆիզիկական և հոգևոր ուժերը: Նրա մեկ այլ գործառնություն ընդունակությունների և հետաքրքրությունների զարգացումն է, երրորդը՝ որոշակի կրթական նպատակների համար նշանակալի մարդկանց հետ ազատ շփումը:

Ազատ ժամանցի արժեքը դեռահասի համար ավելի բարձր է ուսումնական գործունեությունից: Այս եզրակացության հանգել են՝ Ելնելով ինչպես մանկավարժական, դասղեկական և մանկական առողջարարական ճամբարներում ունեցած աշխատանքի սեփական փորձից, այնպես էլ հոգեբանների աշխատանքների ուսումնասիրությունից, ովքեր ուսումնասիրել են դեռահասության տարիքի երեխաների՝ դպրոց հաճախելու իրական դրդապատճառները: «Ազատ ժամանց» ծրագրի հիմնական ուղղություններն են. լրացուցիչ կրթության խմբակների ընտրության մեջ երեխային օգնության ցուցաբերում, սովորողների ճանաչողական և մշակութային մտահորիզոնի զարգացում (էքսկուրսիաներ, հանգստի երեկուներ, մրցույթներ, թատրոն և այլն), մասնակցություն հասարակական նշանակության գործունեության մեջ (էկոլոգիական էքսպեդիցիաներ, աշխատանք դպրոցամերձ հողատարածքներում, Մեծ հայրենականում տարած հաղթանակին նվիրված հուշարձանի (դպրոցը գտնվում է հուշարձանից մոտ մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա) մաքրման և պահպանման աշխատանքներ և այլն), ընտանեկան կապերի ամրապնդում:

Վերջապես, անհրաժեշտ է դիտարկել մի բնագավառ ևս, որը դպրոցականի զարգացման վրա ունի արմատական ազդեցություն՝ «Կենսակերպը»: Բնականաբար, ընտանիքի դիրքը, կենցաղային մթնոլորտը, կյանքի կազմակերպումը ուղղակիորեն ազդում են և՛ առողջության, և՛ ուսման, և՛ երեխայի բարոյականության վրա:

Դպրոցականի կենսակերպը չի սահմանափակվում ընտանեկան պայմաններով: Դասարանում պարբերաբար ծագում են նորաձև սանր-

վածքի, հագուստի և կոշիկի ոճի, զարդարանքների «համաճարակներ» (դեռ չենք խոսում երաժշտական, համակարգչային հրապուրանքների մասին): Դասդեկին անհրաժեշտ է ծանոթանալ ընտանիքների հետ, բարեկրթորեն շտկել այն երևույթները, որոնք հանգեցնում են բացասական հետևանքների: Հաճախ անհրաժեշտ է լինում բուլդոզին կազմակերպել՝ նրանցից մեկին այս կամ այն օգնությունը ցուցաբերելու համար: «Կենսակերպ» ծրագիրը անձի անհատական որակների զարգացումն է, նրա ինքնատիպության, երեխայի անհատական առանձնահատկությունների ախտորոշման, երաժշտության, հագուստի ոճի մեջ նրա նախասիրությունների որոշման, նրան օգնելու նպատակով ներքին աշխարհի մեջ թափանցելու, երեխաների հետ միասին դասարանում հաճելի, հարմարավետ պայմաններ ստեղծելու փորձը, ինքնասպասարկման և հերթապահության կազմակերպումը, երեխաների հետ առողջ ապրելակերպի մասին, ինչպես նաև իրական և թվացյալ արժեքների մասին գրույցները:

«Դասարանի հաջող կառավարումը ներառում է ոչ միայն արդյունավետ արձագանք հիմնախնդիրներ ծագելիս, այլև նրանց հաճախակի ծագման կանխումը: Դասարանի կառավարման վերաբերյալ ամենից արդյունավետ որոշումները հիմնված են այն նպատակների և արդյունքների մասին հստակ գաղափարի վրա, որոնց ցանկանում է հասնել ուսուցիչը»⁵:

Դասդեկի գործունեությունն սկսվում է սովորողների և աշակերտական կոլեկտիվի ախտորոշումից.

- սովորողների ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վիճակը (բժշկական քարտեր, գրույցներ բժշկի, դպրոցի հոգեբանի, ծնողների հետ՝ ժառանգական հիվանդությունների և վաղ հասակում ունեցած առողջական պրոբլեմների մասին),
- դասարանական կոլեկտիվի վիճակը (փոխհարաբերությունների, բարոյական արժեքների համակարգի առանձնահատկությունները),
- հաղորդակցման առանձնահատկությունների վիճակը (սոցիոմետրիա),
- երեխաների անհատական առանձնահատկությունների վիճակը (խառնվածքի տիպը, բնավորությունը, աշխարհի հանդեպ ունեցած վերաբերմունքը, ընտանիքում փոխհարաբերությունների բնույթը) որոշող թեստեր,
- ճանաչողական հետաքրքրությունների, ուսումնական հնարավորությունների, դեռահասի մտածողության առանձնահատկությունների, հիշողության, ուշադրության վիճակը (այդ նպատակով հոգեբանի ընդգրկումը),
- ազատ ժամանցի բնագավառում երեխայի հետաքրքրությունների և պահանջմունքների վի-

ճակը (ինչպիսի՞ խմբակներ է հաճախում, համապատասխանում՞ են արդյոք այդ խմբակները երեխայի հոգեֆիզիկական, մտավոր ընդունակություններին, նրանց նախասիրությունները, ինչպիսի՞ օգնություն է նրանց անհրաժեշտ):

Ինչպես նշեցինք վերևում, իր աշխատանքը դասդեկն իրականացնում է երեխաների, ծնողների և այդ դասարանում աշխատող ուսուցիչների հետ համատեղ: Մանկավարժի գործունեությունն ուղղված է ամենից առաջ երեխայի հետ անհատական աշխատանքին: Այս խնդիրների լուծումը ենթադրում է ընդհանուր և մանկավարժական աշխատանքի բարձր կուլտուրա, մարդասիրություն, մասնագիտական հմտություն, լիազորությունների իրավասություն, բազմակարծություն, դասդեկների մանկավարժական պրոֆեսիոնալիզմ՝ միտված դպրոցականի անձի ընդհանուր մշակույթի զարգացմանը:

Ժամանակակից դպրոցականի դաստիարակությամբ կարող է զբաղվել այն դասուցիչը, ով ստեղծագործաբար զարգացնում է մանկավարժական մշակույթը, ունի երեխային օգնելու և աջակցելու դիրքորոշում:

Պրակտիկայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախքան դասուցիչը կսկսի մշակած ուղղություններով իր աշխատանքը, նա ինքը պետք է տիրապետի իր մշակութային առողջացման հմտություններին, կյանքի հանդեպ ունենա լավատեսական հայացք, տիրապետի կոլեկտիվ ստեղծագործական աշխատանք կազմակերպելու հմտությանը, կրթության մեջ երեխային աջակցելու մեթոդիկային:

Մարդասիրական մանկավարժության գաղափարները արտահայտված են Օ. Ս. Գազմանի՝ «Կրթության մեջ երեխային մանկավարժական աջակցություն ցույց տալու կոնցեպցիան» գրքում: Սակայն դասուցիչը միշտ չէ, որ միայնակ կարող է իրականացնել այդ աշխատանքներն ամբողջ ծավալով: Այդ կարգի աշխատանքը պահանջում է մասնագետ աշխատակից, ով ազատված է ուսումնական ծանրաբեռնվածությունից և մասնագիտորեն է իրականացնում իրեն վստահված դասարանում երեխայի աճի և դաստիարակության գործառնությունը (դպրոցի սոցիալական մանկավարժը):

Առաջացած հակասությունը կարելի է փոխհատուցել դասուցիչի մանկավարժական մշակույթի բարձրացմամբ, ինչը կարող է նրան հնարավորություն տալ առավել ճշգրիտ իրականացնելու դասարանական կոլեկտիվի, սովորողների պրոբլեմների ախտորոշման աշխատանքները, որոշելու իր և ընդգրկված մասնագետների հնարավորությունների չափերը, հմտորեն օգտագործելու աշակերտական ինքնավարության, ծնողական

հանրույթի ընձեռած հնարավորությունները:

Այսպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս մեզ առանձնացնելու դասղեկի մանկավարժական մշակույթի զարգացման խնդիրները.

1. դասղեկի կողմից կրթության ժամանակակից մշակութային պարադիգմային համապատասխան՝ տեսական դրույթների և մարդասիրական դիրքորոշման իմաստավորումը,

2. աշակերտի անհատականության զարգացմանն ու ինքնազարգացմանն ուղղված՝ մանկավարժի և երեխայի փոխհարաբերությունների դաստիարակչական մեթոդիկային տիրապետումը,

3. դասղեկի աշխատանքի համար պայմանների ստեղծումը, նրա մանկավարժական փորձի կատարելագործումը:

Դաստիարակության ժամանակակից մոտեցման հիմքում ընկած է մանկավարժի և երեխայի՝ անձնային-կողմնորոշիչ փոխհարաբերությունը, որը հիմնված է համաստեղծագործության և համագործակցության վրա: Հատկապես փոխհամագործակցության այդպիսի մեխանիզմի վրա է կառուցված դասղեկի գործունեության առաջարկվող բովանդակությունը, որը պետք է իրականացվի ինչպես սոցիալական պատրաստվածության համակարգով (դասախոսություններ, խմբային աշխատանք, թրեյնինգներ, վարժընթացներ), այնպես էլ մանկավարժ-փորձարարի գործնական աշխատանքի վրա:

1. Ասատրյան Լ. Թ., Կարապետյան Ա. Ս., Ասատրյան Մ. Ա., Ցոլակյան Թ. Ֆ., Կրթության համակարգի կառավարման հիմունքներ: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, մաս 1, Երևան, 2003, էջ 223:

2. Ширкова Н. Е., Новое воспитание. М., "Педагогическое общество России", 2000, с.128.

3. Բաբանսկի Յու. Կ., Մանկավարժություն, մաս 2, Երևան, «Լույս», 1982, էջ 281:

4. ՀՀ օրենքը «Հանրակրթության մասին»:

5. Խրիմյան Ս., Հովսեփյան Ա., Մելքոնյան Մ., Էլոյան Ն., Շահիրոջի Ֆ., Դպրոցի ղեկավարում և կառավարում: Ձեռնարկ դպրոցի տնօրենների համար: Այռեքս, Երևան, 2004, 294 էջ, էջ 208:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ասատրյան Լ. Թ., Կարապետյան Ա. Ս., Ասատրյան Մ. Ա., Ցոլակյան Թ. Ֆ., Կրթության համակարգի կառավարման հիմունքներ: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, մաս 1, Երևան, 2003, 223 էջ:

2. Բաբանսկի Յու.Կ., Մանկավարժություն, մաս 2, Երևան, «Լույս», 1982, 281 էջ:

3. Խրիմյան Ս., Հովսեփյան Ա., Մելքոնյան Մ., Էլոյան Ն., Շահիրոջի Ֆ., Դպրոցի ղեկավարում և կառավարում: Ձեռնարկ դպրոցի տնօրենների համար: Այռեքս, Երևան, 2004, 208 էջ:

4. Կանոնադրություն «ՀՀ Լոռու մարզի Վանաձորի Գևորգ Չաուշի անվան N24 միջնակարգ դպրոց» ՊՈԱԿ-ի:

5. ՀՀ օրենքը «Հանրակրթության մասին»:

6. Ширкова Н. Е., Новое воспитание. М., "Педагогическое общество России", 2000, с.128.

THE ROLE AND THE PLACE OF THE FORM MASTER IN THE PROCESS OF TEACHING AND EDUCATIONAL LEADING

HASMIK HOVSEPYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

The role of the leader is mentioned in the article as an interschooling governing subsystem. The educational principles are mentioned, form-master's activities are decided and according to that principles the directions of the form-master's basic work. The main fields are mentioned "Education", "Health", "Communication", "Leisure", "Lifestyle".

The arrangement to fulfill the purposeful plans, participants are mentioned above and activities in the process of fulfilling form-master's plans are stressed. To solve the issues mentioned above the form-master's work culture and its improvement are important.

ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՏՆՕՐԵՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ՈՃԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՐԱ ԿԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎՐԱ*

Հասմիկ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Վանաձորի Գ. Չաուշի անվան N24 միջն դպրոցի տնօրեն
«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Հանրակրթական դպրոցում ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կառավարման կատարելագործման մանկավարժական պայմանները
Գիտական ղեկավար՝ Մնացական ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի՝ որպես ուսումնասիրվող մասնագիտության առանձնահատկությունների վերաբերյալ հոգեբանամանկավարժական գրականության վերլուծությունը թույլ է տալիս հայտնաբերել հետևյալ հատկությունները.

- Բավարար ուշադրություն չի դարձվում մասնագիտության տեխնոլոգիական կողմին. ինչպես են գործում կառավարչական կարողությունները, ի՞նչ կառուցվածք և բովանդակություն ունեն:

- Դպրոցի ավանդական կառավարումը կապված է մեկ անձի գերակայության հետ, ինչը միշտ չէ, որ կարող է նպաստել գործունեության հաջողությանը:

- Քիչ ուշադրություն է հատկացվում հաղորդակցական կարողությունների և ղեկավարման ոճի փոխկապվածությանը:

Այս հատկությունների հայտնաբերման հետ կապված՝ առաջ է քաշվել վարկած այն մասին, որ հանրակրթական դպրոցների տնօրենների ղեկավարման ոճը ազդում է կառավարչական հմտությունների վրա:

Վարկածի ստուգման նպատակով դրվել են հետևյալ խնդիրները.

- Որոշել կառավարչական հմտությունների այն համալիրը, որը բացահայտում է հանրակրթական դպրոցի տնօրենի աշխատանքի գործառնական կազմը:

- Փորձարարական ճանապարհով ստուգել հանրակրթական դպրոցների տնօրենների կառավարչական-մասնագիտական կարողությունների ձևավորման աստիճանը:

- Ուսումնասիրել տարբեր ոճերի տնօրենների հաղորդակցական կարողությունների բովանդա-

կությունն ու կառուցվածքը:

Սույն հոդվածի շրջանակներում բերվում է Վանաձոր քաղաքի հատուկ և հանրակրթական դպրոցներում (թվով 25) կատարված փորձարարական հետազոտության արդյունքները: Որպես իրավասու դատավորներ՝ հանդես են եկել նշված դպրոցների փոխտնօրենները, առարկայական մասնախմբի նախագահները: Կառավարչական կարողությունների գնահատման սանդղակները կազմվել են Ն. Վ. Կուզմինայի սանդղակի հիման վրա¹: Օգտագործվել են Ե. Պ. Տոնկոնոգայի և Վ. Յու. Կրիչևսկու², ինչպես նաև Տ. Ի. Շամովայի և Կ. Ն. Սիլևստինի կողմից մշակված պրոֆեսիոգրամմաները³: Յուրաքանչյուր ցուցանիշը գնահատվել է 5-բալան համակարգով, որտեղ՝ 5-ը՝ ցուցանիշի վառ արտահայտվածությունն է, 4-ը՝ բավարար արտահայտվածությունը, 3-ը՝ միջին մակարդակը, 2-ը՝ ցածրը, 1-ը՝ չի տիրապետում տվյալ հատկանիշին:

Ուսումնասիրման ենթարկվածների բնութագիրը բաշխված է ըստ տարիքի, աշխատանքային փորձառության, սեռի, ինչպես նաև ըստ դպրոցում տնօրենի գրաված դիրքի (առաջնահերթ մեներջեր, առաջնահերթ մանկավարժ, առաջնահերթ տնտեսվար): Սոցիոլոգիական բնույթի տվյալները (ըստ Շակուրովի՝ ոճի օբյեկտիվ գործոնները)⁴ ցույց են տալիս, որ Վանաձոր քաղաքում տնօրենական համակարգը բավականին համապարտ է (տես աղյուսակ 1): Մյուս կողմից, երիտասարդների տարիքային ցուցանիշը ցույց է տալիս, որ երիտասարդները ևս բավականին վստահություն են վայելում: Ինչպես ցույց է տալիս տարբերակային վերլուծությունը, ո՛չ տարիքը, ո՛չ ստաժը, ո՛չ սեռը, ո՛չ դիրքը չեն ազդում դպրոցի տնօրենի գործու-

* Ներկայացվել է 12.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

նեության մակարդակի վրա: Շատերի մոտ աշխատանքային ստաժը քիչ չէ, ուսումնասիրված տնօրենների 45% ունեն մինչև 20 տարվա աշխատանքային ստաժ (տե՛ս աղյուսակ 2): Այս հանգամանքը թույլ է տալիս համակրթական դպրոցը համարել հուսալի, կայուն և պահպանողական: Կայունությունն ապահովվում է ղեկավարության կառավարչական ցիկլի կողմից, որը կրկնվում է ամեն տարի, բայց նոր՝ սերունդների փոխարինման հիմքով: Բաշխումն ըստ սեռի անսպասելի չէ՝ մանկավարժական համակարգերը բավական հաջող ղեկավարում են նաև կանայք (տե՛ս աղյուսակ 3): Զբաղեցրած դիրքը ցույց է տալիս, որ տնօրենների մեծամասնությունը (55%) մենեջերներ են: Դա որակավորման բարձրացման դասընթացների արժանիքն է, որոնցում տնօրենը կատարելագործվում է որպես ղեկավար:

Վերլուծությունը ցույց է տվել, որ մեծամասնությունը կազմում են ավտորիտար (ինքնիշխան) (32%), ժողովրդավարական (23%) և լիբերալ (ազատ) ոճի (31%) տնօրենները: Ղեկավարման մանիպուլյատիվ և անտարբեր ոճի տնօրենները զգալիորեն քիչ են, բայց նրանք կան (6%), (8%): Գործունեության միջին և բարձր մակարդակի տնօրենները մեծամասնություն են: Քանի որ կրթական համակարգերում ուսուցիչներն ու աշակերտները ևս հանդիսանում են կառավարման սուբյեկտ, գործունեության միջին և ցածր մակարդակի տնօրենների դեպքում կառավարման ծանրությունն ընկնում է ուսուցիչների ուսերին, և այսպիսով՝ մանկավարժական համակարգը չի ոչնչանում:

Գնահատման սանդղակները ներկայացնում են դպրոցների տնօրենների իմացական, նախագծելու, կառուցվածքային, կազմակերպչական և հաղորդակցական կառավարչական կարողությունները:

Ղեկավարման մանիպուլյատիվ՝ ոճի տնօրենի համար բնութագրական է կառավարչական կարողությունների անվանացուցակի նեղացումը: Նա ունակ է դիտավորյալ փոփոխելու գործունեության իրական նպատակները և դրա հետ կապված՝ փոխակերպելու կառավարչական կարողությունները: Կառավարչական բոլոր կարողություն-

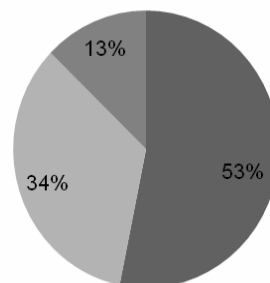
ներն արտահայտված են հետևյալ դիապագոնում՝ 3, 5-2.7 միավոր:

Կազմակերպչական և նախագծելու կարողություններն ունեն զարգացման միջին մակարդակ (միջին միավորը՝ 3,4 - 3,5): Սա էլ հանդիսանում է տնօրեն-մանիպուլյատորի գործունեության ուժեղ կողմը: Այս երևույթը բացատրվում է տնօրենի ազդեցության 2 մակարդակների առկայությամբ՝ տեսանելի (այն ամենը, ինչը քողարկում է իրական մտադրությունները) և գաղտնի (ինչը կազմում է ղեկավարի իրական նպատակները): Այսպիսի տնօրեններին ոչ միշտ են հասկանում ուսուցիչները, հատկապես՝ որոշումների կայացման հարցում, տնօրենի որոշումները անկանխատեսելի են, նպատակները՝ անհասկանալի, մոտիվները՝ չարդարացված: Այսպիսի տնօրենները առանձնանում են գործողությունների գաղտնի պլանի կատարման ուղղվածությամբ:

Կառավարչական ցիկլը պլանավորված է (միջին միավորը՝ 3,5), բայց նպատակներն ու խնդիրները թույլ են կառուցված, որոշակի չեն, չեն կանխատեսում կամ նախատեսում արդյունքը: Առկա է նպատակ-արդյունքների փոխարինումը նպատակ-միջոցներով, որոնց դեպքում կրթական-

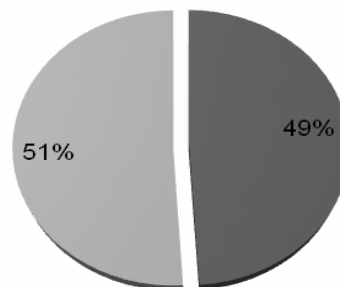
Աղյուսակ 2

■ մինչև 10 տարի ■ 10-20 տարի ■ 20-30 տարի

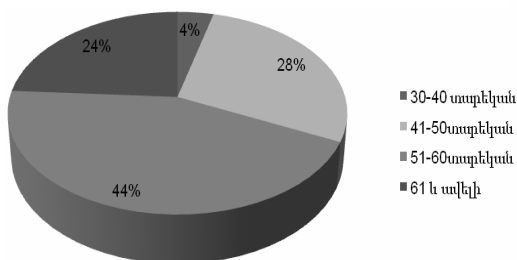

Աղյուսակ 3

■ կլին ■ տպաւնաբղ

Աղյուսակ 1

արակչական գործընթացի յուրաքանչյուր մասնակից դառնում է մանկավարժական համակարգի գործունեության պտուտակ: Ուսուցիչների ներուժը սովորաբար չի օգտագործվում, իսկ լիազորությունների մասին խոսք լինել չի կարող:

Իմացական կարողությունները թույլ են զարգացած (միջին միավորը՝ 3,3): Սեփական գործունեության թերությունների մասին տնօրեն-մանկապույսատորը չի մտածում և չի փորձում հաղթահարել դրանք: Իշխանությունը կենտրոնացված է մեկի ձեռքում, իսկ տեղակալները սովորաբար հեռու են կառավարչական գործընթացից: Հսկողությունը իրականացվում է մշտապես, հաճախ՝ համընդհանուր բնույթի, բայց հսկողության իրական նպատակներն անհայտ են, ոչ թափանցիկ:

Կառուցողական կարողությունները նույնպես թույլ են զարգացած (միջին միավորը՝ 3,1): Տնօրենը չի հոգում այն մասին, որ պայմաններ ստեղծի կրթադաստիարակչական գործընթացի հաջող իրականացման համար: Խորհրդակցական կարողությունները (միջին միավորը՝ 2,8) նույնպես յուրօրինակ են. իրական մտադրությունները քողարկելու համար գործադրվում են տնօրենի բոլոր ջանքերը, այդ նպատակով օգտագործվում են ներշնչական բնույթի տարբեր միջոցներ: Դրա հետևանքով կոլեկտիվում ստեղծվում է զգուշավորության, տագնապի և անհամաձայնության վիճակ, ինչը զգալիորեն խանգարում է մանկավարժի ամենօրյա ստեղծագործական գործունեությանը: Սովորաբար մանկավարժների կոլեկտիվը մասնատված է «սիրելիների» և «մուսներին»: Սա նույնպես նվազեցնում է տնօրեն-մանկապույսատորի գործունեության ընդհանուր մակարդակը. այն մնում է միջին:

Ղեկավարման ժողովրդավարական ոճի տնօրենի մոտ վառ են արտահայտված բոլոր կառավարչական կարողությունները (միջին միավորը՝ 4,2):

Իմացական ներուժը (միջին միավորը՝ 4,1) ներառում է բազմակողմանի գիտելիքներ, ինչպես նաև անդադար ինքնակրթության պատրաստակամություն: Նորարարական գործունեությունը տնօրենն ընդունում է որպես օբյեկտիվ իրականություն, ստացված հանգամանքներին համապատասխան՝ դրսևորում է սեփական գործունեությունը վերակառուցելու կարողություն:

Ժողովրդավար տնօրենի գործունեության ուժեղ կողմը դպրոցի կառավարման ռացիոնալ և բարենպաստ կառուցվածք ստեղծելու և, ամենակարևորը, համախոհների թիմ ստեղծելու և թիմում աշխատելու կարողությունն է⁶: Կառավարչական թիմը բնութագրվում է գործողությունների համաձայնեցվածությամբ, հստակ պլանավորվում է արդյունքը: Ժողովրդավար տնօրենին հատկանշական է կառավարվող համակարգի յու-

րաքանչյուր սուբյեկտի պատասխանատվության և իրավունքների հստակ որոշումը, լիազորությունների և պարտականությունների արդար և ռացիոնալ բաշխումը: Ենթականների և սեփական գործունեությունը վերլուծվում է փոխկապակցվածության մեջ, վերլուծվում են նաև սեփական անձի և գործունեության թերություններն ու արժանիքները, որն էլ արդյունավետության հիմքն է: Տնօրենը կարողանում է ամբողջ մանկավարժական կոլեկտիվի համար դնել իրական հեռանկարային նպատակներ՝ հաշվի առնելով բոլոր տարիքի մանկավարժների մասնագիտական աճի և զարգացման խնդիրները:

Կառուցողական կարողությունները բավականաչափ զարգացած են (միջին միավորը՝ 4,0): Տնօրենը գործադրում է բոլոր ջանքերը, որպեսզի բարենպաստ պայմաններ ստեղծի կրթադաստիարակչական գործընթացի հաջող իրականացման համար: Գործունեության մեջ հաջողությանը նպաստում է ներդրողական հսկողության համակարգը, ստուգող-գնահատող գործընթացների կատարելագործումը: Ամենակարևորը՝ հսկողությունն անց է կացվում կրթության որակը դրականորեն կամ էապես փոխելու նպատակով: Հսկողությունը հիմնված է վստահության և ինքնահսկողության վրա: Ժողովրդավար տնօրենը պայմաններ է ստեղծում նախաձեռնության դրսևորման, ստեղծագործական մտքի իրականացման համար, հմտորեն փաստարկում է ենթակառուցված աշխատանքը, խթանում է ուսուցիչների ոչ միայն մանկավարժական, այլև կազմակերպչական ունակությունների զարգացումը, խրախուսում է ինքնուրույնությունն ու հաջողությունը:

Կազմակերպչական (միջին միավորը՝ 4,3) և հաղորդակցական (միջին միավորը՝ 4,3) կարողությունները զարգացած են հավասարաչափ լավ: Տնօրենի հիմնական խնդիրն է մեծերի և երեխաների համագործակցության կազմակերպումն ու նրանց համատեղ գործունեության կարգավորումը: Գործունեության մեջ հաջողությանը նպաստում է ինքնակազմակերպման և ինքնակարգավորման բարձր մակարդակը: Ժողովրդավար տնօրենը առանձնանում է ճիշտ պահին անհրաժեշտ ու կարևորը որոշելու կարողությամբ:

Կազմակերպելով կառուցվածքային շփումը՝ կանոնավոր շփվում է ենթականների հետ, տեղեկացնում է գործերի, հաղթահարելի խնդիրների մասին, խորհրդակցում ուսուցիչների հետ: Այսպիսի ղեկավարի հետ հետաքրքիր է աշխատել: Մանկավարժներն իրենց պաշտպանված են զգում, քանի որ ապահովված է իրենց աշխատանքի արդար գնահատումը:

Կարողանում է «վարակել» գործընկերներին նոր մտքերով, գտնել և համախմբել իր շուրջը համախոհներին, ընդհանրացնել մարդկանց էներգե-

տիկ ռեսուրսներն ու ուղղորդել դեպի կրթադաստիարակչական գործունեության բարելավում, խստապահանջությունը համադրում է հարգանքի հետ:

Ղեկավարման այս ոճի իրականացումը հնարավոր է տնօրենի շատ լավ զարգացած կառավարչական կարողությունների դեպքում: Ժողովրդավար ղեկավարը պետք է հեղինակավոր լինի և՛ ինչպես մասնագետ, և՛ ինչպես ղեկավար:

Ղեկավարման լիբերալ ոճի տնօրենների մոտ բոլոր կառավարչական կարողությունները լավ են զարգացած (4,1; 3,9; 4,2; 4,1; 4,1), լավ են զարգացած նաև իմացական կարողությունները: Լիբերալ տնօրենը հետաքրքրվում է ամեն ինչով, հիանում է մյուսների փորձով և պատրաստ է առանց իր դպրոցի առանձնահատկությունները հաշվի առնելու՝ այն ներդնել դպրոցի կյանք, ինչը ոչ միշտ է հաջող ստացվում: Այս ամենը երբեմն հանգեցնում է նրան, որ կայացրած որոշումների և միջոցառումների մեծամասնությունը առկախ է և չի կապվում ընթացիկ տարվա համար որոշված խնդիրների և նպատակների հետ:

Վերլուծական գործունեությունը թույլ է արտահայտված. չի երևում տնօրենի դիրքորոշումը, աշխատանքում բացակայում են նպատակաուղղվածությունն ու համակարգվածությունը: Արդյունքում շատ փաստ է հավաքվում, բայց դրանք չեն համակարգվում և, ամենակարևորը, բացակայում են հետևությունները: Վերլուծությունն աչքի է ընկնում երկարաբանությամբ, վերածվում է փաստերի արձանագրման, հիշեցնում է աշխատանքի մասին հասարակ, թույլ կառուցված գեկուցում:

Բազմաթիվ ստուգումները չեն հանգեցնում կրթության որակի լավացմանը, քանի որ դրանք հստակ չեն, փաստերն ու երևույթները չափելի չեն, չի կանխատեսվում արդյունքը:

Նախագծման կարողությունները թույլ են զարգացած (միջին միավորը՝ 3,9). պլաններ շատ կան, դրանցից շատերը կրկնվում են կամ համաձայնեցված չեն միմյանց հետ: Տնօրենի գործունեության մեջ բացակայում են տրամաբանությունը, հաջորդականությունը, որոշակիությունը, հավասարակշռությունը: Սակայն լավ են զարգացած կառուցվածքային կարողությունները (միջին միավորը՝ 4,2), քանի որ ղեկավարման լիբերալ ոճի տնօրենը մեծ ուշադրություն է դարձնում կրթադաստիարակչական գործընթացի կանոնավոր իրականացման համար պայմաններ ստեղծելուն, գիտի ուսուցիչների դժվարությունները, ձգտում է օգնել նրանց:

Պարտականությունների բաշխման մեջ սխալները (ոմանց չափից շատ է վստահում, մյուսներին չի նկատում) ստեղծում են այնպիսի տպավորություն, որ դպրոցում ղեկավարություն չկա, նպատակների և խնդիրների իրականացման հա-

մար ոչ ոք պատասխանատու չէ: Մեկուսացվածությունը երբեմն հանգեցնում է այն բանին, որ միևնույն գործի համար պատասխանատու են միաժամանակ մի քանիսը, բայց ոչ մեկը լուրջ չի վերաբերում դրան:

Դպրոցի գործունեության կազմակերպումը նպատակաուղղված է, բայց թույլ կառուցված: Որոշ կարևոր հարցեր լուծվում են առանց ղեկավարի մասնակցության, նրա գործառնությունները կատարում են մյուսները՝ ուսուցիչները, ծնողները: Հրամայել չի կարողանում: Քննադատությունը լսում է, համաձայնում է, բայց միջոցներ չի ձեռնարկում: Տպավորություն է ստեղծվում, որ ղեկավարը վախենում է պատասխանատու լինել իր գործողությունների համար, ցանկանում է պակասեցնել իր պատասխանատվությունը: Այս պատճառով ենթակայություն ոչ միայն խորհուրդ, այլև երբեմն ցուցումներ են տալիս ղեկավարին:

Հաղորդակցական կարողությունները (միջին միավորը՝ 4,1) լիբերալ տնօրենի գործունեության մակարդակը չեն փոխում և չեն բարձրացնում, չնայած ցույց են տալիս, որ տնօրենը հոգ է տանում լավ փոխհարաբերությունների հաստատման համար, թանկ է գնահատում դրանք: Ձգտելով ստեղծել հարմարավետ միկրոկլիմա՝ նա փորձում է համագործակցություն հաստատել, բայց դժվարությամբ է որոշում իր տեղը կոլեկտիվում: Ուսուցիչներին հնարավորություն է ընձեռնում աշխատել ինքնուրույն՝ այսպիսով պահպանելով նրանց ստեղծագործական ներուժը:

Լիբերալ տնօրենի հետ աշխատելը հեշտ չէ. գործի է դրվում մանկավարժների ամբողջ կառավարչական ներուժը, նրանց համար ստեղծվում է լրացուցիչ ծանրաբեռնվածություն: Զափից ավելի ծանրաբեռնվածությունն էլ իր հերթին արտացոլվում է կրթադաստիարակչական գործընթացի վրա:

Այսպիսով, կառավարչական կարողությունները լավ են զարգացած, բայց գործունեության մեջ հաջողությանը խոչընդոտում են լիբերալ տնօրենի անձնային հատկությունները:

Ղեկավարման անտարբեր ոճի տնօրենների մոտ բոլոր կառավարչական կարողությունները շատ թույլ են արտահայտված (2,8-3,5 միավոր): Տնօրենը ցանկացած պահի կարող է թողնել իր պաշտոնը, ինչը ցանկալի չէ կրթադաստիարակչական ցիկլի իրականացման համար:

Դպրոցում ամեն ինչ կազմակերպվում է ասես ինքն իրեն, խնդիրները լուծվում են, բայց առանց տնօրենի մասնակցության: Տնօրենը չի կարողանում հրամայել և չի էլ ձգտում դրան: Այսպիսի ղեկավարի համար մեկ է, թե՛ ո՞վ և ինչպե՞ս է աշխատում: Գործին մոտենում է ձևական: Տեսնում է խնդիրները, բայց միջոցներ չի ձեռնարկում: Տպավորություն է ստեղծվում, որ ղեկավարը վախենում է

իր գործողությունների համար, փորձում է փոխանցել իր պատասխանատվությունը մյուսներին: Որևէ աշխատանքի կատարման համար ստիպված է լինում համոզել ենթականերին: Ամեն ինչի հանդեպ անտարբեր է՝ ուսուցիչների, աշակերտների, և ամենակարևորը՝ կառավարման գործընթացի: Տնօրենը չի կարողանում գործել ինքնուրույն, այլ սպասում է մյուսների «հուշումներին»⁷:

Հսկողությունը դարձնում պատահական երևույթ է: Ուսուցիչները դժվարությամբ են աշխատում, քանի որ մատնված են ինքնահոսի, ոչ ոք նրանց մասին հոգ չի տանում և չի պաշտպանում: Տնօրենը չի կարողանում ազդել կարգուկանոնի վրա: Այսպիսի դարձի վարկանիշը կարող են պահել միայն այնտեղ աշխատող հեղինակավոր ուսուցիչները:

Ուսումնասիրելով գործունեության մեջ կառավարչական կարողությունների առանձնահատկությունները՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ գնահատականների ցրում կա բոլոր կարողություններում, բացի հաղորդակցական:

Ղեկավարման տարբեր ոճերի տնօրենների կառավարչական կարողությունների ընտրության և գնահատման բնութագրերը ենթարկվել են տարբերակային վերլուծության: Էմպիրիկ տվյալների վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ստաժը, տարիքը, սեռը և դիրքորոշումը չեն ազդում կառավարչական կարողությունների ձևավորվածության վրա, դրանց միջև փոխկապակցվածություն չկա: Իսկ գործունեության ոճն ու մակարդակը փոխկապակցված են, քանի որ դրանք որոշում են դպրոցի տնօրենի գործունեության բովանդակության շրջանակները:

Հետևաբար, փորձառու ղեկավարումը, կառավարման արվեստը կախված է բոլոր կառավար-

չական կարողությունների փոխկապակցվածության առկայությունից: Հենց սա է հանրակրթական դպրոցում կրթադաստիարակչական գործընթացի ղեկավարի մասնագիտության տեսնուղ-գիան:

- ¹ **Тонконогая Е. П., Кричевский В. Ю.**, Об одном из подходов к составлению профессиональной программы педагогических кадров // Советская педагогика. М., 1987.
- ² Նույն տեղում:
- ³ **Шамова Т. И., Ахлестин К. Н.**, Профессиограмма директора общеобразовательной школы. М., 1988.
- ⁴ **Шакуров Р. Х.**, Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. М., 1982.
- ⁵ **Поташник М. М., Лазарев В. С.**, Управление развитием школы. Пособие для руководителей общеобразовательных учреждений. М., 1995, с.171.
- ⁶ **Сманцер А. П. Козулин А. В., Березовин Н. А.**, Организация и управление школой. Минск, 1996.
- ⁷ **Портнов М. А.**, Труд руководителя школы. М., 1984, с. 65.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Портнов М. А.**, Труд руководителя школы. М., 1984.
2. **Поташник М. М., Лазарев В. С.**, Управление развитием школы. Пособие для руководителей общеобразовательных учреждений. М., 1995.
3. **Сманцер А. П. Козулин А. В., Березовин Н. А.**, Организация и управление школой. Минск, 1996.
4. **Тонконогая Е. П. Кричевский В. Ю.**, Об одном из подходов к составлению профессиональной программы педагогических кадров // Советская педагогика. М., 1987.
5. **Шакуров Р. Х.**, Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. М., 1982.
6. **Шамова Т. И., Ахлестин К. Н.**, Профессиограмма директора общеобразовательной школы. М., 1988.

THE INFLUENCE OF THE LEADING STYLE IN COMPREHENSIVE SCHOOL ON HIS (HER) LEADING ABILITIES

HASMIK HOVSEPYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

Here is presented the influence of the headmaster's governing style, forming on her governing abilities

Analysis of the underlined features lead to the conclusion: neither the experience nor the age, neither the gender nor the position are connected with the degree of leading ability.

Any one can prevail it. It's evident that governing of comprehensive system may be relied on the youth and even, less experienced people. Yet, the women also, as the men can carry out the headmaster's complicated and comprehensive activity.

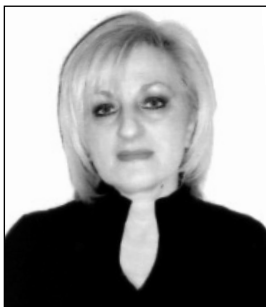
ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋ, ԱԶՆԻՎ ՈՒ ԱՆԿԱՇԿԱՆԴ ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ*

Լիանա ՋԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Ընտանիքում դաստիարակության նպաստավոր պայմանների ստեղծման հիմնախնդիրները արդի փուլում

Գիտական ղեկավար՝ Մնացական ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հասարակության քաղաքակիրթ լինելու մակարդակը և պետության հեղինակությունը այսօր ուղղակիորեն կախված է այդ հասարակությունում ապրել պատրաստվող երեխաների գրաված դիրքից: Իսկ այդ երեխա-

ները ծնվում, ապրում, դաստիարակվում ու մեծանում են սոցիալական մի միջավայրում, որ կոչվում է ընտանիք:

Ընտանիքը մի համակարգ է, որն ունի որոշակի կառուցվածք: Այն որոշակի կայուն ու կանոնավորված հարաբերությունների ամբողջություն է, որոնք պայմանավորված են ընտանիքի անդամների կենսագործունեության բնույթով: Ընդ որում, պետք է նշել, որ կենսագործունեությունն ունի ինչպես սոցիալապես, այնպես էլ բնությամբ պայմանավորված բնույթ: Ինչպես նշված է սոցիոլոգիական մի բառարանում [6], ընտանիքի կառուցվածքում ներգրավված են չորս տարր՝ հարաբերություններ ընտանիքի անդամների միջև, հարաբերություններ կնոջ և ամուսնու հարազատների միջև, ամուսնացած զավակների միջև, հոգևոր պահանջմունքներն ու բարոյական հարաբերություններ:

Ժամանակակից համաշխարհային սոցիոլոգիական գրականության մեջ ընտանիքի անդամների միջև հարաբերությունների առումով ընդունված է առանձնացնել ընտանիքի հետևյալ տիպե-

րը՝ միջուկային, եզալիտար, ավանդական, բազմազավակ, անզավակ (կամ քիչ երեխա ունեցող), դեմոկրատական, ավտորիտար: Դրան համաման է հայրիշխանական, մայրիշխանական, եզալիտար ընտանիքների դասակարգումը: Եզալիտար տիպը այսօր գերիշխում է զարգացած երկրներում: Հոգևոր պահանջմունքների բավարարման առումով առանձնացվում են բաց (հարաբերման ու շփման կողմնորոշում ունեցող) և փակ (տնային հանգստին հակված), այլ կերպ ասած՝ էքստրավերտ ու ինտրավերտ ընտանիքներ: Յու. Գասպարյանը [4] նշված բազմազան դասակարգումը համալրում է այնպիսի ընտանիքներով, ինչպիսիք են՝ միջռասային, միջկրոնական, ազգամիջյան, նաև ընտանիքներ, որոնք բնորոշվում են ունեցվածքային ու մասնագիտական որակներով:

Սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունները և կյանքը ցույց են տալիս, որ ծնողների ու երեխաների համատեղ գործունեությունը նպաստում է ներընտանեկան կապերի, ընդհանուր հետաքրքրությունների ձևավորմանն ու ամրապնդմանը, փոխըմբռնմանը, փոխվստահությանը և փոխօգնությանը (Мед М., 1988; Ковалев С. В., 1988), իսկ վերջիններիս բացակայությունը հաճախ բերում է աղետալի հետևանքների (Капсуна Е. В., Зверева Н. В., 2004; Иовчук Н. М., Печникова Н. И., 2003): Ներընտանեկան փոխգործակցության աղքատացումը պատճառ է դառնում ջերմության, քնքշանքի, փոխադարձ հոգացողության մթնոլորտի քայքայմանը, միջդեռ դրանք այն կանխորոշող գործոններն են, որոնք անհրաժեշտ են երեխայի բնականոն զարգացման հա-

* Ներկայացվել է 10.10.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

մար, և որոնց բացակայությունը կարող է հանգեցնել օնթոլոգիական ճգնաժամի՝ օտարացման ու սերունդների միջև կյանքի իմաստաձևավորող կապերի ընդհատման:

Պետք է ասել, որ այսօր վերոնշյալ հարցերը դեռևս բավարար չափով հետազոտված չեն, մշակված չեն համապատասխան մեթոդական համակարգեր (Давиденко С. В., 2003, Балахунов С. А., 2003), ինչը այս և նման կարգի հետազոտությունները հրատապ են դարձնում:

Ծնողների ու երեխաների միջև հարաբերությունները միշտ կախված են եղել կոնկրետ պատմական դարաշրջանից: Մանկավարժ, հոգեբան և սոցիոլոգ Լ. Դեմոզը առանձնացնում է այդ հարաբերությունների պատմական ոճերը, որոնք կապված են երեք տիպի ռեակցիայի հետ.

- պրոյեկտիվ ռեակցիա, երբ երեխան օգտագործվում է որպես անոթ սեփական անգիտակցականի բովանդակությունը պրոյեկտելու համար,
- տարիքային ռեակցիա, երբ երեխան օգտագործվում է որպես մի մեծահասակին փոխարինող մարմին, որը ինչ-որ կարևորություն է ներկայացրել նրանց սեփական մանկության տարիներին,
- մրցակցության ռեակցիա, երբ ծնողը մտահոգվում է երեխայի պահանջմունքների համար և աշխատում է բավարարել դրանք [5]:

Ռեակցիայի այդ երեք ձևերն իրենցից ներկայացնում են մշակույթի երեք մակարդակ, որոնցից յուրաքանչյուրին համապատասխանում են մի ուրուշակի շարք սոցիալական իրադարձություններ: Ժամանակագրական առումով վերջին մշակույթը՝ ծնողների ապրումակցումը երեխաներին, ուղեկցվում է «մանկություն», «երեխաների իրավունքներ» հասկացություններով:

Դեմոզը առանձնացրեց մեկ դաստիարակության ոճեր:

- Զոհաբերական ոճ, երբ երեխաները հաճախ դառնում էին բռնության զոհ:
- Ագրեսիվ ոճ, երբ երեխան մնում է ծնողների համար ագրեսիայի օբյեկտ: Նրան հաճախ ձեռքից ձեռք են տանում՝ դայակ, կուսանոց, ուրիշ ընտանիք: Նա ճնշված է սեփական տանը:
- Ամբիվալենտ (երկատված, հակասական), երբ երեխան մտնում է ծնողների հուզական կյանք, սակայն չի համարվում ընտանիքի լիիրավ անդամ: Նրան չեն համարում ինքնուրույն անձնավորություն, գրկում են ինքնավար կյանքի իրավունքից, հոգեկան ու ֆիզիկական անձեռնմխելիությունից: Եթե դիմադրում է, նրան դաժանաբար ծեծի են ենթարկում:
- Սևեռուն ոճ, բնութագրվում է երեխայի վարքի, ներաշխարհի ու կամքի նկատմամբ սահմանված հսկողությամբ, որը բերում է կոնֆլիկտի «հոր և որդու» միջև:

• Սոցիալականացնող ոճ, համարվում է, որ մանկությունը ինքնուրույն կյանքի նախապատրաստում է, «նախակյանք»: Երեխային պետք է դաստիարակել, սովորեցնել, մարզել: Նա հանդիսանում է դաստիարակության օբյեկտ:

• Աջակցման ոճ, համարվում է, որ երեխան ավելի լավ գիտի, թե ինչ է իրեն պետք կյանքի յուրաքանչյուր պահին, զարգացման ամեն փուլում: Մանկությունը կյանքի լիարժեք փուլ է իր ուրախություններով, դաժնություններով ու խնդիրներով, այլ ոչ թե միայն «իրական» հասուն կյանքի պատրաստություն: Ծնողները ձգտում են նպաստել նրա անհատական զարգացմանը և այլն:

Իհարկե, Դեմոզի դաստիարակության ոճերի տիպաբանությունը իդեալական չէ: Քննադատության է արժանի այն հանգամանքը, որ այստեղ լիովին անտեսվում են ընտանիքի ու, ընդհանրապես, հասարակության գոյության սոցիալ-տնտեսական պայմանները:

Հարաբերությունների այդպիսի բազմամակարդակությունը ընտանիքում, շնորհիվ մեր բնազդների ու պահանջմունքների, ձգտումների ու վախերի, տանջանքների ու վշտերի, պահանջում է որոշակի կարգ ու պայմաններ: Վերերը [3] նման պայմանների շարքին, որ անհրաժեշտ են ծնողների ու երեխաների միջև բարենպաստ հարաբերությունների համար, դասում է կապվածությունը, «տալու» և «վերցնելու» միջև հավասարակշռությունը և կարգ ու կանոնը:

Ահա դրանց համառոտ բնութագրումը.

• **Կապվածությունը:** Դա առաջին բազային պայմանն է ընտանիքում հարաբերություններ հաստատելու համար: Նոր ծնված երեխան, առանց որևէ սահմանափակումների ու պայմանների, մտնում է իր ընտանիքը՝ ընդունելով այն այնպես, ինչպես կա: Այդ կապվածությունն ընտանիքի, խմբի հետ երեխան ընկալում է ինչպես սեր և երջանկություն:

• **«Տալու» և «վերցնելու» միջև հավասարակշռությունը:** Ցանկացած կենդանի համակարգ (կենսաբանական, սոցիալական, հոգեբանական) հակադրությունների հավասարակշռություն է: «Տալու» և «ստանալու» միջև հավասարակշռության պահպանումը սոցիալական համակարգերի համար այդպիսի բնական օրենքների դրսևորումներից մեկն է: Այդ հավասարակշռությունը երկրորդ բազային պայմանն է հարաբերությունների հաստատման համար:

Այդ հավասարակշռության անհրաժեշտությունը հնարավորություն է ստեղծում մարդկանց միջև հարաբերությունների համար: Փոխհարաբերությունները պահպանվում են նրանով, որ մեկը տալիս է, մյուսը ստանում է, իսկ կոնկրետ սոցիալական համակարգի (այս դեպքում ընտանիքի) ընդ-

հանուր պահանջմունքը դրանք արդարացիորեն կարգավորում է: Հենց հասնում են հավասարակշռության, հարաբերությունները համակարգի անդամների միջև կարող են ավարտվել: Բայց ընտանեկան հարաբերություններում նման ավարտը շատ հազվադեպ երևույթ է: Ամենից հաճախ ընտանիքի անդամները, հարազատից ինչ-որ բան ստանալով, ձգտում են ավելի վերադարձնել: Եվ նորից ստեղծվում է անհավասարակշռություն, ու այդ ամենը նորից շարունակվում է [3]:

• **Կարգ ու կանոնը** հանդիսանում է երրորդ հիմնավոր պայմանը հարաբերությունների հաստատման համար: Սրանք այն կանոններն են, որոնք խմբի համատեղ կյանքը տանում են մեկ ուղղությամբ: Բոլոր երկարաժամկետ հարաբերություններում զարգանում են ընդհանուր նորմեր, ծեսեր, համոզմունքներ ու տաբուներ, որոնք դառնում են պարտադիր բոլորի համար: Դա վերաբերում է ընտանիքին, էթնոսին, կրոնին և այլն: Այսպես հարաբերություններից ձևավորվում են համակարգը իր կարգ ու կանոնով ու կառուցվածքով, ավանդույթները, բարոյական նորմերն ու ծեսերը:

Ներընտանեկան հարաբերությունները հաջող են զարգանում միայն այն դեպքերում, երբ այս երեք պայմանները կատարվում են միաժամանակ:

Հարաբերությունները ծնողների ու երեխաների միջև:

• Առաջինը, ինչը ուշագրավ է այս հարաբերություններում, այն է, որ ծնողը տալիս է, իսկ երեխան՝ վերցնում: Ծնողները երեխային տալիս են կյանք, իսկ դրա հետ մեկտեղ՝ իրենք իրենց: Ծնողները տալիս են այն, ինչ իրենք ժամանակին վերցրել են իրենց ծնողներից, նաև այն ամենի մի մասը, որ ապագա հայրն ու մայրը վերցրել են միմյանցից: Բացի այդ՝ ծնողները նաև հոգ են տանում իրենց երեխաների համար: Այդ պատճառով ընտանիքը այն միակ խումբն է, որում ձևավորվող «տալ-վերցնել» անհավասարակշռությունը երբեք չի կարող լուծարվել:

• Երկրորդ կարևոր հանգամանքը ծնողների ու երեխաների հարաբերություններում (ինչպես նաև ողջ ընտանիքի անդամների միջև) այն է, որ ընտանիքի ամեն անդամ հարգում է ինչպես պարզև, այնպես էլ պարզևատրողին:

• Երրորդ էական հանգամանքը հանդիսանում է որոշակի աստիճանակարգը, որը ծնողներին երեխաների նկատմամբ արտոնություն է տալիս: Ավագ երեխաներն ունեն «տալու» արտոնություն, կրտսերները՝ «վերցնելու»: Նա, ով տալիս է, նախկինում վերցրել է, իսկ նա, ով վերցնում է, հետագայում ստիպված կլինի տալ և այլն:

Ծնողների միջև ևս գոյություն ունի իրենց աս-

տիճանակարգը՝ պայմանավորված նրա գործառնություններով: Աճող սերնդի դաստիարակությունը ենթարկվում է որոշակի կանոնների: Չափազանց կարևոր է, որ ծնողների արժեքային համակարգերը համընկնեն և միավորեն նրանց երկուսի (հոր ու մոր) ընտանիքների արժեքները: Այդ դեպքում դա կլինի մի վերադաս համակարգ, և նրանք երկուսն էլ ստիպված կլինեն որոշակի կերպով հրաժարվել իրենց սեփականից: Երբ ծնողները համաձայնության գան, նրանք ընդհանուր մոտեցում կգտնեն իրենց երեխաների նկատմամբ: Երեխաներն էլ իրենց ավելի վստահ կզգան ու հաճույքով կհետևեն այդ արժեքային համակարգին:

Մանկական տարիքից տղան գտնվում է մոր ազդեցության ոլորտում, և կանացիությունը, կանացի ակունքները նա իմանում է մորից: Ժամանակը գալիս է, ու նա դուրս է գալիս այդ կանացի ոլորտից: Բայց եթե նա մնում է այնտեղ, կանացիությունը սկսում է գերակշռել, և նա դժվարությամբ է ընդունում հորը, տղամարդկությունը: Որպեսզի նա դառնա տղամարդ, նա պետք է հրաժարվի իր կյանքի առաջին կնոջից և ներխուժի հայրական ազդեցության ոլորտ: Դա որդու համար մեծ հրաժարական է ու արմատական փոփոխություն: Հին ժամանակներում դա արվում էր գիտակցված ձևով ու կատարվում էր որոշակի ծիսակատարությունների օգնությամբ: Մեր օրերում այդ խնդիրը լուծվում է բանակ զորակոչման միջոցով:

Իր հերթին աղջիկը ևս սկզբնապես գտնվում է կանացի մայրական ակունքների ազդեցության ոլորտում և ինտենսիվ կերպով յուրացնում է դա: Բայց ոչ տղաների պես: Նրանք էլ ձգտում են դեպի հայրը և ճանաչում տղամարդկությունը: Բայց նրանց հարկավոր է ոչ թե մնալ հոր ազդեցության ոլորտում, այլ շուտ վերադառնալ կանացի ակունքներին: Լավագույնն ամուսնությունն է, երբ «մամայի աղջիկը» ամուսնանում է «պապայի տղայի» հետ [7]:

«Ինչ ռեժիմ էլ որ ընտրեք ձեր ընտանիքի համար, ամենակարևորը՝ այն պետք է լինի նպատակահարմար: Կյանքի ցանկացած օրենք պետք է մտցնել ձեր ընտանիք ոչ թե նրա համար, որ մեկ ուրիշը այն կիրառում է իր մոտ կամ այդպես ավելի հեշտ է ապրել, այլ բացառապես այն բանի համար, որ դա անհրաժեշտ է ձեզ՝ հասնելու ձեր առջև դրած նպատակին: Այդ նպատակը դուք ինքներդ պետք է շատ լավ իմանաք և մեծամասամբ նաև երեխաները» [10]:

Ծնողները պետք է հնարավորինս շուտ յուրացնեն հանգիստ, հավասարակշռված, ողջունող, բայց միշտ վճռական հնչերանգը գործնական կարգադրություններում, իսկ երեխաները մանկուց պիտի սովորեն նման հնչերանգին, են-

թարկվեն ու կատարեն դրանք: Պետք է լինել քնքուշ երեխայի հետ, կատակել ու խաղալ նրա հետ, սակայն անհրաժեշտության դեպքում պետք է կարգադրել կարճ, մեկ անգամ, այնպես կարգադրել ու այնպիսի տոնով, որ ոչ երեխան, ոչ դուք կասկած չունենաք ձեր կարգադրության ճիշտ լինելու, նրա կատարման անխուսափելիության մեջ:

Վերջին տարիների սոցիալ-տնտեսական վարիվերումները երկրում իրենց հետքը թողեցին դաստիարակության վրա: Նախկին հսկողության համակարգը կառուցվածքային, քանակական ու որակական առումով ամբողջությամբ փլուզվեց:

Ժամանակակից երիտասարդ ծնողները, անկասկած, ավելի շատ գիտեն երեխայի մասին, քան նրանց նախնիները: Բայց սա, իհարկե, բավական չէ դաստիարակության առումով ճիշտ կողմնորոշվելու համար:

Օ. Գոլուբան [5] օգտագործում է «գիտակցված ծնողություն» տերմինը, որի տակ ենթադրվում է հետևյալը՝ ծնողական կողմնորոշումների գիտակցումը, երեխայի անհատականության ընդունումը, ընտանիքի ու երեխայի պահանջներին կողմնորոշումը, կողմնորոշումը ընտանիքի անդամների միջև ու շրջապատող աշխարհի հետ փոխհարաբերություններին, փոխազդեցությանը, ընտանիքի կենսագործունեության հանդեպ պատասխանատվության ընդունումը:

Այս դրույթներից ելնելով՝ հեղինակը խոսում է «մանկահասակ երեխա ունեցող ընտանիքի սոցիալականացման» մասին: Ժամանակակից պայմաններում անհրաժեշտություն է առաջանում կառուցել այդ սոցիալականացման մոդելը, որը կհամապատասխանի այսօրվա իրականությանը և կնպաստի գիտակցված ծնողության «աճին»: Սա ենթադրում է ընտանիքի բոլոր անդամների համատեղ կեցության հնարավորությունը՝ ներընտանեկան փոխհարաբերությունների զարգացման համար, մի քանի ընտանիքի համատեղ ապ-

րելը՝ ընտանիքի արտաքին աշխարհի հետ փոխներգործության զարգացման համար, ինքնարտահայտման հնարավորությունը, ժամանակի արդյունավետ օգտագործումը, ինֆորմացիոն ու մասնագիտական աջակցությունը:

Ընտանիքում դաստիարակության արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն երկու ծնողների առկայությամբ, այլև դաստիարակության գործընթացին նրանց համատեղ մասնակցությամբ, երկու սերունդների (ծնողներ և զավակներ) և երկու սեռերի (տղա-աղջիկ, կին-տղամարդ) համագործակցությամբ: Ծնողներից մեկի բացակայությունը կամ դաստիարակությանն անմասնակից լինելը բացասաբար է անդրադառնում երեխայի անձի ձևավորման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ադոյան Ա., Սիրո և ընտանիքի էվոլյուցիան, Երևան, «Հայաստան», 1990, 648 էջ:
2. Մանուկյան Մ., Սիրո փիլիսոփայական, հոգեբանական, մանկավարժական մեկնաբանման հայկական զանգարան, Երևան, «Զանգակ-97», 2003, 320 էջ:
3. Вебер Г., Кризисы любви: системная психиатрия Берты Хеллингера, М., изд. "Институт психиатрии", 2001, 304 т.
4. Гаспарян Ю., Институт семьи: проблемы обновления, развития, С. Петербург, 1997, 162 с.
5. Голубева О., К вопросу о социализации детей, Материалы 2-го международного конгресса "Молодое поколение XXI века": Актуальные проблемы социально-психологического здоровья, Минск, 3-6 ноября, 2003, с. 101-102.
6. Краткий словарь по социологии. М., "Политиздат", 1988, 479 с.
7. Сукиасян С. Г., Этное, семья, невроз: точка зрения психиатра, Ереван, "Шушан", 1996, 156 с.
8. Харчев А. Г., Голод С. Н., Профессиональная работа женщин в семье, Л., "Наука", 1971, 175 с.
9. Энциклопедия молодой женщины, М., "Прогресс", 1989, 496 с.
10. Макаренко А. С., Общие условия семейного воспитания, М., 1984, том 4, с. 60-62.

THE STRENGTHENING OF PURE, FREE AND EASY INTERRELATIONS BETWEEN FAMILY MEMBERS AS AN EFFECTIVE TERM OF UPBRINGING

LIANA HARUTYUNYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

The article analyses the interrelation between the members of the family as a term of effective upbringing.

Not only some styles of domestic interrelation are mentioned, but also types and forms of mutual relations expressing educational influence on one's family, are discussed.

ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԾՆՈՂՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՎՐԱ ՍԽԱԼ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԱՌԱՋԱՑԱԾ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐ*

Լիանա ՋԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Ընտանիքում դաստիարակության նպաստավոր պայմանների ստեղծման հիմնախնդիրները արդի փուլում

Գիտական ղեկավար՝ Մնացական ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դաստիարակության համար առանձնացված բոլոր գործոնները և, որ ամենակարևորն է, ծնողների վարքը՝ նրանց անձնական դրական օրինակը, բարձր և օբյեկտիվ հեղինակությունը պետք է ուսումնասիրել ամբողջական ընտանեկան համակարգի շրջանակներում [1, 140]:

Ըստ Պ. Կ. Կերիմզի՝ այս բոլոր գործոնների և ծնողների փոխհարաբերությունների աներդաշնակությունը որոշակի պայմանների բացակայության դեպքում հանգեցնում է ընտանեկան դաստիարակչական գործընթացի խաթարմանը և անգամ խեղաթյուրմանը [2, 58]:

Նույն Պ. Կ. Կերիմզի ծնողների կողմից երեխաների վրա ներգործությունների պատճառով առաջացած սխալները բաժանում է հետևյալ տիպերի.

- դաստիարակության և հուզական փոխհարաբերությունների պահանջումներ,
- դաստիարակության և արժեքային համակարգի ձևավորման պահանջումներ,
- դաստիարակության և ապագա նպատակների ձևավորման պահանջումներ,
- դաստիարակության և նրա միջոցով անձի ձևավորման պահանջումներ,
- դաստիարակության և մարդկային որակների ձևավորման պահանջումներ [2.160]:

Եվ եթե որոշենք ընտանեկան դաստիարակության արդյունավետության բարձրացմանը նպաստող կամ խանգարող տիպերը վերլուծել, կստացվի հետևյալը.

- **Դաստիարակության և հուզական փոխհարաբերությունների պահանջումներ:** Փոխհարաբերությունը երկկողմանի է, երբ մարդն զգում է, որ

ինքը հանդիսանում է հետաքրքրության առարկա: Իսկ երեխայի դաստիարակության նպատակը հուզական փոխհարաբերությունների պահանջումների բավարարումն է: Երեխան դառնում է պահանջումների կենտրոն, նրա բավարարման օբյեկտ: Նման դաստիարակության ժամանակ ծագում են բազմաթիվ խնդիրներ: Ծնողները անգիտակցաբար պայքարում են իրենց պահանջումների օբյեկտի պահպանման համար՝ չթողնելով, որ հույզերն ու երեխայի հետ մտերմությունը ընտանեկան շրջանակից դուրս գան:

- **Դաստիարակության և արժեքային համակարգի ձևավորման պահանջումներ:** Առանց արժեքային համակարգի ձևավորման մարդը չի կարող նորմալ ապրել, ակտիվացնել իր բոլոր կարողությունները առավելագույն աստիճանի: Նման կարողության բավարարումը կապված է սեփական կեցության իմաստի հիմնավորման հետ:

Կյանքի իմաստի կամ արժեքային համակարգի ձևավորման պահանջումների բավարարումը կարող է դառնալ երեխայի ֆիզիկական վիճակի ու դաստիարակության մասին հոգալը: Ծնողները չեն ցանկանում բաց թողնել սեփական զավակին իրենց զրկից, և նրա ինքնուրույնության ցանկացած դրսևորում համառորեն հետապնդվում է ծնողների կողմից: Նման ինքնագոհության վնասը երեխայի համար ակնհայտ է:

- **Դաստիարակության և ապագա նպատակների ձևավորման պահանջումներ:** Որոշ ծնողների երեխաների դաստիարակության դրդում է, այսպես կոչված, նվաճման շարժառիթը: Դաստիարակության նպատակ է հանդիսանում այն, որ ծնողները ցանկանում են հասնել այն ամենին, ին-

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

չի նրանք պայմանների բացակայության պատճառով ժամանակին չեն կարողացել հասնել, կամ էլ այն, որ նրանք չեն եղել բավականաչափ ընդունակ ու համառ: Նման ծնողական վարքը անգիտակցաբար հենց ծնողների համար ձեռք է բերում եսասիրության տարրեր: Երեխան զրկվում է անհրաժեշտ անկախությունից, աղավաղվում են իրեն բնորոշ անձնային հատկությունները: Ընդհանրապես հաշվի չեն առնվում երեխայի հնարավորությունները, ընդունակություններն ու հետաքրքրությունները, որոնք էապես տարբերվում են այն բոլորից, որ կապված են ծրագրավորված նպատակների հետ: Նա կարող է խցկվել իր համար օտար ծնողական իդեալների շրջանակ, որպեսզի ստանա ծնողական սեր ու բավարարի նրանց ցանկությունները: Այդ դեպքում նա կգնա կեղծ ճանապարհով, որը չի համապատասխանում իր անձին ու ընդունակություններին, և հաճախ ծախողվում է: Բայց երեխան կարող է ըմբոստանալ իր համար օտար պահանջմունքների դեմ՝ դրանով առաջացնելով ծնողների դժգոհությունն ու հիասթափությունը, և արդյունքում նրանց միջև ծագում են սուր բախումներ: Դա հղի է ծնողների ու երեխաների միջև փոխհարաբերությունների ավարտով: Երեխայի հետ փոխհարաբերությունների դժվարությունների ետևում չկա ո՛չ երեխայի, ո՛չ ծնողի չարականություն, այստեղ, պարզապես, սովորություն է տեսնել երեխային, գնահատել նրա հնարավորությունները, վերաբերվել նրան որոշակի ձևով [2, 162]:

Երեխան ապրում է ինքն իրենով, ծնողները՝ իրենք իրենցով: Գալիս է մի պահ, որ կուտակված անընթեմողությունը դժվարություններ է առաջացնում շփման մեջ:

Ի. Ֆրիդմանը առանձնացնում է մի քանի ընդհանուր հանգամանքներ, որոնցով պայմանավորված են երեխաների հետ շփման դժվարությունները.

- դա երեխայի մասին որպես փոքր մեծահասակի պատկերացումն է (նրա անչափահասության իմաստով), ծնողները այլևս չեն տեսնում իրենց երեխայի մեջ որակապես այլ էակի,
- ծնողները շատ հաճախ անտեսում են յուրաքանչյուր երեխայի ուրույնությունը՝ ելնելով ընդհանուր էտալոնային պատկերացումներից, ինչն արտահայտվում է նրանց կողմից հաճախ օգտագործվող «բոլոր երեխաները», «ուրիշ երեխաները» և այլ հասկացություններում,
- ծնողի համար դժվար է գիտակցել այն, թե ինչպես են երեխաների մեջ անդրադառնում իրենց սեփական գծերը, խնդիրները [3, 193]:
- **Դաստիարակության և նրա միջոցով անձի ձևավորման պահանջմունք:** Կան ընտանիքներ, ուր դաստիարակության նպատակները շեղվում

են երեխայի անձի ձևավորումից և կենտրոնացվում են ոչ թե նրա վրա, այլ ծնողների կողմից ընդունելի համակարգի իրականացման վրա: Դրանք ընդհանրապես շատ իրազեկ, կրթված ծնողներ են, որոնք իրենց երեխաների մասին շատ են հոգում ու տրամադրում են շատ ժամանակ: Ծանոթանալով որոշակի դաստիարակչական համակարգի ու վստահելով դրան՝ ծնողները բժախնդրորեն ու նպատակասլաց անցնում են դրա իրականացմանը:

• **Դաստիարակության և մարդկային որակների ձևավորման պահանջմունք:** Նախկին փորձի հիման վրա, անձի զարգացման առանձնահատկությունների ազդեցության տակ մարդու գիտակցության մեջ կարող են ծագել, այսպես կոչված, գերարժեքավոր գաղափարներ՝ անհիմն ու անարժան կերպով տեղ զբաղեցնող մտքեր ու պատկերացումներ: Դրանք կարող են լինել մարդու այս կամ այն որակի մասին պատկերացումներ՝ որպես առավել արժեքավոր, անհրաժեշտ, կյանքում օգնող: Բայց այդ ամենը կարող է հանգեցնել բացասական հետևանքների երեխայի հոգեկանում՝ հակառակ սեռի գծերի ձևավորում, ենթագիտակցական համոզմունք նրանում, որ այնպիսի երեխա, ինչպիսին ինքն է, պետք չէ: Եվ դաստիարակությունը կարգավորող ծնողների մղումները սահմանափակում են երեխային հատուկ անձնային գծերի զարգացման ազատությունը, բարդացնում զարգացումը՝ խախտելով նրա ներդաշնակությունը, իսկ երբեմն նաև աղավաղելով նրա ընթացքը:

Ակնհայտ է, որ երեխայի լիարժեք դաստիարակության ու զարգացման համար անհրաժեշտ է ներդաշնակ ընտանեկան մթնոլորտ: Ցավոք սրտի, ոչ բոլոր երեխաներն են դաստիարակվում ընտանիքներում, այն էլ ներդաշնակ: Եվ դա է պատճառը, որ նման ընտանիքները հանդիսանում են կոնֆլիկտածին ընտանիքներ:

Այս կոնֆլիկտները առաջանում են երեխայի վարքի, ուսման, ընկերների ընտրության, հետաքրքրությունների նկատմամբ ծնողական խիստ հսկողության հետևանքով: Ավտորիտար ծնողները երեխաներից պահանջում են ենթարկվել իրենց առանց որևէ բացատրության: Նրանք խստորեն վերահսկում են նրա կենսագործունեության բոլոր ոլորտները՝ ընդ որում հաճախ ոչ ճիշտ կերպով: Իրավիճակը բարդանում է, եթե խիստ պահանջկոտությունը և հսկողությունը համադրվում են երեխայի նկատմամբ սառը, մերժողական վերաբերմունքի հետ: Անտարբեր ծնողական վերաբերմունքի համադրումը հսկողության բացակայության **թերխնամատարության** հետ ընտանեկան հարաբերությունների ևս մի անհաջող տարբերակ է: Դեռահասներին թուլատրվում է

անել այն ամենը, ինչ նրանց մտքով կանցնի, նրանց արարքներով ոչ ոք չի հետաքրքրվում: Նրանց վարքը դառնում է անվերահսկելի: Իսկ դեռահասները, որքան էլ նրանք ըմբոստանան, զգում են ծնողների կարիքը՝ որպես հենարանի, նրանք պետք է տեսնեն ծնողի մեջ պատասխանատու վարքի օրինակ:

Ընտանիքում կոնֆլիկտային իրավիճակ է ծնունդ ծնողների կողմից երեխաների նկատմամբ չափից ավելի հոգատարությունը և գերհսկողությունը նրա ողջ կյանքի ընթացքում, անգամ առանց տարիքի հաշվառման: Սա բերում է պասիվության, անհիմքությունության և հասակակիցների հետ շփման դժվարություններ է առաջացնում: Դժվարություններ առաջանում են նույնիսկ ծնողների մեծ սպասումների դեպքում, որոնք երեխան չի կարող արդարացնել: Ծնողների հետ, որոնք ունեն ոչ ադեկվատ սպասումներ, դեռահասության տարիքում հոգևոր մտերմությունը սպառվում է: Դեռահասը ինքն է ուզում որոշել, թե ինչ է իրեն անհրաժեշտ և ըմբոստանում է՝ մերժելով իրեն համար օտար պահանջները: Կոնֆլիկտները ծագում են, երբ դեռահասին վերաբերվում են փոքրի պես և անհետևողական պահանջների առաջադրման ժամանակ, երբ նրանից պահանջում են մեկ մանկական հնազանդություն, մեկ էլ մեծահասակի ինքնուրույնություն:

Ընտանեկան կոնֆլիկտներն առաջանում են ու շարունակվում ոչ միայն կոնկրետ միջանձնային լարվածությունների պատճառով, ծնողների մեծամասնության ոչ ֆորմալ միավորումների նկատմամբ ստերեոտիպային հայացքների պատճառով, այլ նաև արտաքին, ընտանիքի պատմությանը չպայմանավորված գործոնների, ավելի ստույգ, դեռահասության տարիքի նորմերի պատճառով: Երիտասարդական սուբկուլտուրան իր ստեղծած առասպելներով, ավանդույթներով ներխուժում է ընտանեկան հարաբերություններ, և, որպես արդյունք, ծնողները տեսնում են իրենց համար անբացատրելի, ոչնչով չհրահրված կոնֆլիկտայնություն իրենց երեխաների մոտ:

Կոնֆլիկտները նման ընտանիքներում լինում են բազմազան՝

- կոնֆլիկտը՝ որպես արտաքին պահանջ-մոլեքների բավարարման միջոց,
- կոնֆլիկտը՝ որպես ինքնափոփոխման միջոց,
- կոնֆլիկտը՝ որպես թաքնված լարված ներքնաճանաչական փոխհարաբերությունների արտացոլում:

Ընտանեկան կոնֆլիկտների պատճառներից մեկն էլ ծնողական հրահանգներն են:

«Ծնողական հրահանգ» հասկացությունը, որ հոգեբանության մեջ է ներմուծել Մ. Գուլդիզերը,

նշանակում է թաքնված հրաման՝ ոչ ակնհայտ կերպով ձևակերպված ծնողների խոսքերով ու արարքներով, որի չկատարման համար երեխան կպատժվի ոչ թե ուղղակիորեն, այլ մեղքի զգացումով ծնողի հանդեպ: Մեղքի իրական պատճառները երեխան ինքնուրույն չի կարող հասկանալ, այստեղ նա կարիք կունենա կողմնակի օգնության: Հենց հրահանգներն են պատասխանատու արդեն մեծահասակների մեջ ապրող ծնողներից մեկից կախվածության համար, որոնք ոչ ակնհայտորեն սովորեցրել են երեխային դրսևորել սխալ, ոչ արդյունավետ նկրտիկ վարք: Գուլդիզերը դասակարգել է մի շարք ծնողական հրահանգներ, որոնցից հիմնականներն են.

• **«Մի ապրիր»**, որը մոտավորապես հնչում է այսպես. «Ինձ պետք է այդպիսի վատ տղա/աղջիկ», «Քանզի ես իմ ողջ ուժերն ու առողջությունս զոհել եմ, որ դաստիարակեմ քեզ, բայց ինձ այդպես էլ դա չհաջողվեց»:

• **«Մի մեծացիր»**: Դա երեխաների մոտ ունենում է այսպիսի նրբերանգներ. «Դու դեռ փոքր ես, որ չպարվես», «Մայրիկը քեզ երբեք չի լքի», «Մի շտապիր մեծանալ»: Սա ամենից հաճախ ասվում է միակ կամ կրտսեր երեխաներին:

Այսպիսի հրահանգներ են տալիս այն ծնողները, որ վախենում են իրենց երեխայի մեծանալուց ու նրա տնից հեռանալու և նրանց նորից միայնակ երկուսով թողնելու պահից:

• **«Մի մտածիր»**: Սա դրսևորվում է չմտածելու, «չփիլիսոփայելու» պահանջներում: Օրինակ՝ ծնողը, փորձելով երեխային գերծ պահել վտանգավոր իրավիճակից, այսպես է պատասխանում նրա հարցերին. «Մի մտածիր այդ մասին, մոռացիր»:

Սրանով նա զրկում է երեխային իր առջև ծառացած խնդիրները ռացիոնալ միջոցներով լուծելու հնարավորությունից:

• **«Մի զգա»**: Սա էլ հնչում է մոտավորապես այսպես. «Ինչպես ես համարձակվում ջղայնանալ ուսուցչուհու վրա, նա քո մոր տարիքն ունի», «Շաքար չես, չես հալվի»:

Երբ երեխան ստանում է նման հրահանգ, որն իրեն արգելում է ագրեսիվություն դրսևորել ուսուցչուհու նկատմամբ, նա կարող է իր բացասական լիցքերը բաց թողնել իրենից թույլ ու փոքր երեխաների և ծնողների վրա:

• **«Բարձունքների մի հասիր»**: Սա ունի հետևյալ հարցադրումը. «Ես ինքս չեմ կարողացել ինստիտուտ ավարտել, սակայն ինձ ամեն ինչից զրկում եմ, որ դու կարողանաս կրթություն ստանալ»:

Նման հրահանգների հիմքում ընկած է ծնողների անգիտակցական նախանձը երեխայի հաջողության նկատմամբ:

• **«Մի եղիր առաջնորդ»:** Այն հնչում է այսպես. «Եղիր ինչպես բուրդը», «Ինչու՞ էիր քեզ ցույց տալիս, քեզ համար ավելի վատ ստացվեց»:

Ծնողները, որ երեխային տալիս են մման հրահանգ լավագույն ցանկություններով, կարող են անհանգստացած լինել նախանձի զգացումով, որ նրանք առաջացնում են, իրենց խորը համոզմամբ, այլ մարդկանց մոտ:

• **«Մի պատկանիր»:** Այս հրահանգը տալիս են այն ծնողները, որոնք ունեն շփման դժվարություններ և իրենց երեխայի մեջ տեսնում են «միակ ընկերոջը»:

Երեխայի հետ շփման ընթացքում մման ծնողները կարող են անընդհատ ընդգծել նրա բացառիկությունը, անմնացությունը (դրական իմաստով):

• **«Մի մտերմացիր»:** Ծնողական այս հրահանգը իր իմաստով մոտ է նախորդին, սակայն եթե այն դրսևորվում էր խմբի ներսում, ապա սա միայն մեկ մտերմ մարդու հետ հարաբերություններում: Ծնողներն այս կերպ ներշնչում են երեխային, որ չի կարելի ոչ ոքի (բացի իրենցից) վստահել: Սրա վնասն այն անգիտակցական համոզմունքն է, որ «ցանկացած մտերմություն վտանգավոր է»:

• **«Մի արա»:** Այսինքն՝ մի արա միայնակ, ես կանեմ դա քո տեղը: Ծնողներն այս հրահանգը տալիս են՝ ասելով. «Մենակ չանես, ինձ կսպասես»: Մեծանալով՝ այս երեխաները կսկսեն հետաձգել իրենց գործողությունների սկիզբը, ընկնել ցայտմոտի մեջ՝ չգիտակցելով, որ գործում են ըստ ծնողական հրահանգի իներցիայի:

• **«Մի մնա այնպիսին, ինչպիսին կաս», «Ձգտիր իղեպիսին»:** Սա դրսևորվում է այնպիսի արտահայտություններում, ինչպիսիք են՝ «Ինչու՞ եմ կարող է, իսկ դու՞ ոչ»: Լինում է այնպես, որ ծնողներն ուզում էին աղջիկ, սակայն ունեցան տղա:

Այս հրահանգի թաքնված իմաստն է անբավարարվածությունն առաջացնել սեփական ներկա իրավիճակից: Լինելով մշտապես անբավարարված ու նախանձով դրդվող՝ մարդը փախնում է ինքն իրենից:

Երեխաների վրա ծնողների բացասական ազդեցությունները, որոնք հանգեցնում են դաստիարակչական սխալների, կարելի է հավաքել մի պայմանական համակարգի մեջ և կոչել՝ **«Ծնողների կողմից երեխաների վրա սխալ ներգործություններ»:** Ահա այդ սխալ ներգործությունների մոտավոր, բայց տարածում գտած տեսակները.

• Ծնողները երեխայի նկատմամբ սերը դարձնում են նպատակ, փոխանակ այն համարեն նրա անձը ձևավորելու և մարդ կերտելու միջոց: Եվ երեխան, չտեսնելով նպատակը, զգում է իր կախվածությունը ծնողներից, առանց նրանց թույլ, ան-

օգնական լինելը, ուրիշներից կախվածությունը:

• Ծնողները երազում են իրենց երեխաներին տեսնել բժշկի, ուսուցչի, ինժեների, պետական ու քաղաքական գործչի, որևէ ղեկավար պաշտոնյայի կարգավիճակում, քան մարդու և քաղաքացու սոցիալական դերում:

• Ծնողները երեխայի նկատմամբ հետապնդում դարձնում են երեխայի նկատմամբ կեղծ ուշադրության միջոց, հետևում են նրա յուրաքանչյուր քայլին, շարժումներին, հագուկապին, հանգստի միջոցներին ու ձևերին, տանից բացալայելու ժամերին: Հետապնդելու միջոցով նրան զրկում են ազատությունից, ազատ մտածելու, ազատ տեղաշարժվելու հնարավորությունից՝ չիմանալով, որ ազատությունը միայն կարող է հնարավոր դարձնել նրա ճիշտ կողմնորոշումը ինչպես տանը, այնպես էլ սոցիալական միջավայրում:

• Ծնողները, «տարված» երեխայով, մոռանում են իրենց սեփական վարքը: Նրանք մոռանում են, որ.

- երեխան դաստիարակվում է նաև այն ժամանակ, երբ ծնողին չի տեսնում,
- դաստիարակությունն ընդմիջումներ չունի,
- դաստիարակում է ամեն ինչ,
- ծնողը չի զգում, բայց երեխան անսխալ զգում է նրա տոնը, տրամադրությունը, միտքը,
- պետք է նախ իրենք պահանջկոտ լինեն իրենց նկատմամբ, հարգեն իրենք իրենց, հետևեն իրենց արարքների ճշտությանը,
- նրանք չպետք է երեխաների առաջ պարծեման իրենց խելքով: Չէ՞ որ երեխաներին ծնողների մոտ գրավում են ավելի շատ մարդկայնությունը, բարությունը, անկեղծ սերը իրենց անձի նկատմամբ, խիղճն ու արժանապատվությունը,
- կարելի է սխալի համար կարմրել և առանց քաշվելու ընդունել այն, քան սխալ դուրս չգալու համար մեղքը զցել երեխայի վրա և չեղած ու չարած սխալի համար պատժել երեխային:

• Երեխաներին բացասական ազդեցություններից հեռու պահելը և նրանց միջավայրի հետ շփումից ետ կանգնեցնելը: Ծնողը չի հասկանում կամ չի ուզում հասկանալ, որ անկախ իր ցանկություններից երեխան շփվելու է միջավայրի հետ՝ նրա դրական թե բացասական դրսևորումներով, և իր արգելքները ոչ միայն անօգուտ, այլև անհիմն են:

• Երեխայի մոտ իրենց հեղինակությունը կորցնելը: Դա հետևանք է այն բանի, որ.

- ծնողը ցանկանում է երեխայի վրա ազդել՝ ճնշելով նրան իր ցանկությունների, մտքերի, արարքներին հետ: Դա անվանում են **«ճնշման հեղինակություն»**,
- ծնողը ցանկանում է երեխային հեռու պահել

իրենից՝ տարածությունն ստեղծելով իր և երեխայի միջև համուն հեղինակություն: Դա կարելի է կոչել **«տարածական հեղինակություն»**,

– ծնողը ցանկանում է, որ երեխան տեսնի և զգա իր՝ ծնողի կարևոր անձ լինելը, ինչպես դրսում, այնպես էլ տանը: Եվ երեխաները դաստիարակվում են ծնողի օրինակով, մեծամիտ ու ինքնահավան, մարդկային այդ բացասական որակները տարածելով իրենց շրջապատում: Ծնողական վերաբերմունքի այդ տեսակը կարելի է կոչել **«դեմագոգիկ հեղինակություն»** կամ **«քաղքենու հեղինակություն»**,

– ծնողը ցանկանում է տանը երեխայի դաստիարակությունը կազմակերպել բարոյագիտության կանոններով և կարգապահության խիստ կիրառման պայմաններում: Երեխայի ամեն մի քայլը պետք է ամրագրված լինի քաղաքավարության կանոններով: Դա կոչվում է **«բյուրոկրատական հեղինակություն»**,

– ծնողը ցանկանում է պլանավորել իր երեխայի ապագան, վաղվա օրը կառուցել այսօր՝ հաշվի չնստելով երեխայի ոչ միայն ցանկությունների, այլև նախասիրությունների, բնավորության գծերի, խառնվածքի հետ: Դաստիարակության կամ հեղինակության այս ձևը կարելի է կոչել **«հեռանկարի հեղինակություն»**,

– ծնողները ցանկանում են ամեն գնով հեղինակություն ձեռք բերեն և երեխաներին իրենց լսել տալ: Դա անում են մառ համոզելու և այն էլ նվիրատվությամբ ու կաշառքի միջոցով իրենց խոսքը լսելի դարձնելու միջոցով: Նրանք հասնում են իրենց ժամանակավոր նպատակին, բայց դաստիարակում են ապագա կաշառակերներ: Դա է պատճառը, որ այս երևույթը կոչում ենք **«կաշառքի հեղինակություն»**,

– ծնողները ցանկանում են հեղինակություն ձեռք բերել երեխաներին սիրելու միջոցով: Եվ անկեղծ սերն այնքան են չափազանցում, որ երեխաները, չարաշահելով այն, գնում են իրենց ուզած ճանապարհով: Դա կոչում ենք **«սխալ սիրո հեղինակություն»**,

– ծնողները ցանկանում են երեխաներին դաստիարակել ոչ միայն բարությամբ, այլև ընտանիքում հաստատված բարեկամությամբ: Բայց բարությունն ու գործվածքը, մեղմությունն ու իրար նկատմամբ քնքուշ վերաբերմունքն այնքան են չարաշահում, որ մղում են երեխային չարաշահելու այդ բարությունը և «նստելու ծնողի գլխին», ստիպելով կատարել բոլոր ցանկություններն ու պահանջները: Իսկ «բարեկամություն» և «հավասարություն» հասկացությունների չարաշահումը կարող է հասցնել «ծնող-զավակ» փոխհարաբերությունների խախտման և ծնողի՝ որպես ավագի ու դաստիարակի, հեղինակության կորստի: Դա

կարող ենք կոչել **«բարության ու բարեկամության խեղաթյուրված հեղինակություն»**:

• Ծնողները ցանկանում են լավ մարդ դաստիարակելու նպատակով երեխային չդարձնել կամակոր, ինքնահավան կամ եսասեր և նրան մերժում են ամեն ինչում, նրան բոլոր պահանջներում: Ծնողը չի գիտակցում կամ համուն դաստիարակության շահերի չի ուզում գիտակցել, որ մերժումը երեխային մեծ ցավ է պատճառում և կարող է ազդել նրա հավասարակշիռ վարքի վրա: Ծնողները պետք է կարողանան:

– երեխային սովորեցնել մերժումը հիվանդագին չընդունելու գաղտնիքը,

– իրենց մեջ մշակել «ոչ» ասելու կարողություն,

– երեխային պետք է հորդորել, որ նրա ցանկություններն այդքան էլ առաջնային, արժեքավոր ու կարևոր չեն կյանքի ընդհանուր պահանջների համեմատությամբ,

– երեխաների մեջ դաստիարակել պարտականությունների անվերապահ կատարում, ընտանեկան սովորություններին հետևելու, հավասարակշիռ հոգեվիճակով ապրելու, շրջապատի նկատմամբ վստահություն սերմանելու կարողություն,

– երեխաների մեջ ներարկել ոչ միայն աշխատելու, այլև ստեղծագործելու ցանկություն, ոչ միայն պարտքի զգացում, այլև այն կատարելու կամք, ոչ միայն բարեհոգություն, այլև կենսասիրություն:

• Ծնողները ցանկանում են երեխային դաստիարակել այնպես, որ նա կամակոր ու եսասեր չլինի, ուստի անընդհատ հրաժարվում են այս կամ այն ցանկությունը կատարել: Ծնողները չեն մտածում, որ.

– երեխային կարելի է համոզել, որ նա ուժեղ է, որ նա կարող է ինչ-որ բան անել ինքնուրույն, առանց կամքը լարելու և ոտքերը գետնին խփելու [4, 79], որ.

– ինչ-որ բանի մերժելով՝ չեն հասնելու, և կատարելով՝ չեն վնասելու իրենց հեղինակությունը [4, 75],

– չպետք է համառել և դա թույլ չտալ մառ երեխային: Չէ՞ որ համառությունը կամակորության մայրն է [4, 194]:

• Ծնողները ցանկանում են, որ իրենց երեխաների հետ ամեն ինչ լավ լինի, բայց չեն հետևում ժողովրդական իմաստությանը՝ «Լույսի շող մանկավարժական մշուշում» տեսքով:

• Ծնողները ցանկանում են, որ երեխաները անվերապահ ենթարկվեն իրենց կամքին, բայց մոռանում են, որ կենսաբանական իմաստով միայն ծնող լինելը շատ քիչ է. հարկավոր է մառ լինել հայրեր և մայրեր, ասել է թե դաստիարակներ [4, 196]:

Այս ամենն ունի մի գլխավոր բացասական կողմ. երեխաների բոլոր բացասական արարքները ծնողները անտարբերության են մատնում մի սխալ պատճառաբանությամբ՝ «Երեխա են, կմեծանան կմոռանան և այլևս նման բան չեն անի»:

Երեխաները մեծանում են, բացասական որակները կրկնապատկում և դառնում են չարիք ընտանիքի և հասարակության համար:

Վ. Լոսևան ու Ա. Լունկովը ծնողներին տալիս են հետևյալ խորհուրդները՝

- տալ երեխային հնարավորություն հասկանալու, որ դուք ինքներդ, որպես ծնող, ազատվում եք հրահանգներից,

- երեխային վերապահել իրավունք, որ ինքը արմատախիլ անի այդ հրահանգներն առավել մեծ հանրության շրջանակներում [5, 152]:

Որպեսզի առավելագույնի հասցնել ամենայն դրակնն ու նվազագույնի հասցնել ամենայն բացասականը երեխայի դաստիարակության տարբեր կոնկրետ համակարգերում և հաղթահարել ընտանեկան դաստիարակության բնորոշ սխալները, նույն հեղինակները խորհուրդ են տալիս հաշվի առնել հետևյալ ներդրողական հոգեբանական գործոնները, որոնք ունեն դաստիարակչական նշանակություն և ինչ-որ ձևով ծառայում են նաև որպես ընտանեկան դաստիարակության արդյունավետության պայման.

- ակտիվ մասնակցություն ունենալ ընտանիքի կյանքում,

- միշտ ժամանակ գտնել երեխայի հետ խոսելու համար,

- հետաքրքրվել երեխայի խնդիրներով, սատարել նրան բոլոր տիպի դժվարություններում ու օգնել զարգացնելու սեփական տաղանդն ու կարողությունները,

- ճնշում չգործադրել երեխայի վրա՝ դրանով իսկ օգնելով նրան ինքնուրույն որոշումներ կայացնել,

- պատկերացում ունենալ երեխայի կյանքի տարբեր փուլերի մասին,

- հարգել սեփական կարծիք ունենալու երեխայի իրավունքը,

- կարողանալ զսպել երեխային որպես սեփականություն մայելու բնազդները և վերաբերվել նրան որպես իրավահավասար գործընկերոջ, որը պարզապես դեռ չունի կյանքի փորձ,

- հարգանքով մոտենալ ընտանիքի մյուս անդամների՝ կարիերա ստեղծելու և ինքնակատարելագործվելու ձգտմանը:

Այսպիսով կստեղծվեն իրական պայմաններ, որոնք կնպաստեն ընտանեկան դաստիարակության արդյունավետության բարձրացման պայմանների ստեղծմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մանուկյան Ա. Մ., Մանուկյան Մ. Մ., Մանկավարժական տեխնիկա և տեխնոլոգիա (կիրառական մանկավարժություն և մոդելներ), Երևան, «Զանգակ-97», 2000, 158 էջ:
2. Керич П. К., Семейный контакт: удовлетворенность в супружестве: родительский стиль в речевое поведения с детьми. М., "Вопросы психологии", 1990, N1, с. 158-164.
3. Фридман И. К., О контакте родителей с детьми, М., "Вопросы психологии", 1990, N1, с. 93-99.
4. Мудрость воспитание. Книга для родителей, М., "Педагогика", 1988, 288 с.
5. Лосева В. К., Луньков А. И., Психосексуальное развитие ребенка, М., изд. АПО, 1995, 152 с.

IN THE ARTICLE IT IS DISCUSSED THE DEFAULTS, WHICH APPEARED IN THE RESULT OF CHOSEN EFFECTS ON CHILDREN BY PARENTS

LIANA HARUTYUNYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

In the article it is discussed the issues which abate the effective process of family education, observing the defaults, which appear in the result of chosen effects on children and indicate the ways and means of their overcoming.

ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՎԱՂ ՈՒՍՈՒՅՄԱՆ ԴԵՐԸ ԵՍԱԿԵՆՏՐՈՆ ԽՈՍՔԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ*

Մարինե ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Խ. Արովյանի անվան ՀԴՄԴ-ի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Անգլերեն բանավոր խոսքի համակարգված ձևավորման և զարգացման կազմակերպումը նախադպրոցական կրթությամբ
Գիտական ղեկավար՝ Կարեն ՀԱՅՐԱՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր

Ըստ ժամ Պիաժեի ուսումնասիրությունների՝ երեխաների մտածելակերպն ու արարքները մինչև 6-7 տարեկան հասակը ավելի եսակենտրոն են, քան մեծերինը: Ավելի հաճախ խոսելով իրենց կատարած արարքների, քան մտորումների մասին՝ նրանք ներկայացնում են իրենց, սկեռվում իրենց ես-ի վրա:

Ժ. Պիաժեն իր փորձերի հիման վրա համոզվել է, որ «երեխայի միտքը տատանվում է աուտիստական և համայնացված (սոցիալականացված) մտքերի միջև: Երեխայի միտքը մենք եսակենտրոն անվանեցինք, որպեսզի պարզաբանենք, որ մանկական միտքն աուտիստական է իր կառուցվածքով, բայց նրա հետաքրքրություններն ուղղված չեն միայն օրգանական պահանջմունքի կամ խաղալու ցանկության բավարարմանը, ինչպես տեղի է ունենում աուտիզմի ժամանակ, այլ վերաբերում են նաև մտավոր հարմարումակությանը, ինչպես որ կատարվում է հասուն մարդու մոտ»¹:

Մանկական մտքի եսակենտրոն բնույթը հաստատվել է երեք գիտական նպատակաուղղված ուսումնասիրությունների միջոցով, որոնց կրկին անդրադառնալն անհիմաստ է:

Ուսումնասիրությունները կատարվել են Ժնևի Ժ-Ժ. Ռուսոյի անվան ինստիտուտին կից դպրոցի՝ մանկատնային երեխաների հետ²:

Միամսյա գիտափորձերն ապացուցեցին, որ 5-7 տարեկանների խոսքի 44-47%-ը մնում է եսակենտրոն՝ չնայած նրան, որ այդ երեխաները կարող են աշխատել, խաղալ և հաղորդակցվել՝ ըստ իրենց մտավոր զարգացման: Երեքից մինչև հինգ

տարեկանների խոսքի եսակենտրոնացումը հասնում է 54-60%: Այդ եսակենտրոն խոսքը հիմնականում բաղկացած է մենախոսություններից, անհասկանալի զրույցներից կամ «կոլեկտիվ» մենախոսությունից: Նրանցից յուրաքանչյուրը խոսում էր իր համար՝ առանց ուշադրություն դարձնելու ուրիշների վրա:

Երկրորդ ուսումնասիրությամբ Պիաժեն հանգեց այն եզրակացության, որ նույնիսկ մտքերի ճիշտ փոխանակում կատարելով՝ մանկական լեզվի համայնացման շրջանում խոսակցությունն անցնում է մի քանի տարրական փուլ³:

Երրորդ ուսումնասիրությունը դարձել է ստուգման տարբերակ և թույլ է տվել ճշտելու խոսքի եսակենտրոնացման պատճառները⁴: Այդ հասակի երեխաները ոչ միայն կարծում են, որ իրենք խոսում են իրար հետ և լսում միմյանց, այլև մտածում են, որ իրենց մտքերը առանձնահատուկ չեն, այդպես մտածում են նաև մյուսները, ուստի հաղորդված այդ մտքերը պարզ են բոլորին՝ առանց բացատրության: Պետք է նաև նշել, որ այդ տարիքային խմբերի երեխաներն ունակ չեն հարմարվելու զրուցակցին, ադապտացվելու նրան: Նրանք չեն լսում զրուցակցին, քանի որ իրենց եսակենտրոն դիրքորոշումից դրդված՝ կարծում են, թե զրուցակցի խոսքը լիովին իրենց հասկանալի է, պարզ է:

Նշված երեք փաստերն ապացուցում են, որ երեխայի միտքն ավելի եսակենտրոն է, քան մեծերինը, և այդ վիճակը տատանվում է «աուտիզմի և համայնացված մտքի միջև»⁵:

Պիաժեի աշխատանքային գործունեության վաղ շրջանի աշխատությունները քննելիս Վիգոտսկին նշել է, որ նրա ուսումնասիրություններն ընդգրկել են երեխայի խոսքի և մտածողության, տրամաբանության ու աշխարհայացքի զարգացման մի ողջ շրջան, որն ունի պատմական նշանա-

* Ներկայացվել է 20.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

կույթուն: Այդպիսով՝ Վիգոտսկին ընդգծում է, որ Պիաժենը՝ որպես գիտնական, առաջինն է առաջ քաշել մանկական խոսքի զարգացման խնդիրը՝ որպես որակական խնդիր, և ցույց է տվել, թե որն է երեխայի մտածողության առանձնահատկությունը՝ հասուն մարդու մտածողության համեմատությամբ: Կարելի է անկեղծորեն հիանալ նրանով, որ «նոր փաստերի ծովը, որը բացահայտում է նորը և լրացնում մախկին հայտնին, նկատվել է Պիաժեի՝ մանկական հոգեբանության տեսության մեջ»⁶: Դա կլինիկական մեթոդի բարձր գնահատականն է, որն ուսումնասիրվել է Պիաժեի կողմից՝ բնութագրելու մանկական մտածողությունը:

Ըստ Վիգոտսկու՝ եսակենտրոն խոսքը ներքին խոսքի զարգացման սկզբնական ձևն է: Սակայն Վիգոտսկին նկատի չի ունեցել նախադարձականի եսակենտրոն դիրքորոշումը՝ արտաքին աշխարհի և իր հարաբերակցությամբ, որի վրա Պիաժեն կենտրոնացրել է իր ուշադրությունը գործունեության սկզբնական ընթացքում: Եսակենտրոնացման հայտնագործումը ներկայումս դիտվում է որպես Պիաժեի առաջին մեծ նվաճումը մանկական հոգեբանության ուսումնասիրության բնագավառում: Հենց այդ հայտնագործությունն էլ գիտնականին հասցրեց համաշխարհային ճանաչման:

Սակայն «եսակենտրոնացում» եզրույթը հանգեցրեց մի շարք թյուրիմացությունների: Պատճառն այն է, որ այդ եզրույթը բազմիմաստորեն է օգտագործվել, հետևաբար Պիաժեն ձգտում է բացատրել իր մոտեցումը: Ըստ Պիաժեի՝ եսակենտրոնացումը համակարգված և չգիտակցված պատրանքի իմացության տարատեսակ է և մտածողության կենտրոնացման սկզբնական ձև՝ բանական հարաբերակցության (բелятосвoстb) և փոխադարձության (բецпoрoкнoстb) բացակայության ժամանակ:

Եսակենտրոնացումը խելային դիրքորոշում է, որն իր հիմքում բնութագրում է հոգեկան ակտիվությունը: Այդ երևույթը ամբողջ կյանքում պահպանվում է այնպիսի մարդկանց մեջ, որոնք մնում են հոգեկան զարգացման ցածր մակարդակի վրա: Եսակենտրոնացումը ցույց է տալիս, որ արտաքին աշխարհը չի ազդում սուբյեկտի մտքի վրա: Մեր գիտելիքները աշխարհի մասին միայն իրադարձությունների արտաքին հետևանք չեն: Սուբյեկտի մտքերը փոխվում են և կարող են փոխվել՝ ըստ խելային դիրքորոշման:

Երեխայի եսակենտրոն խոսքը բաժանվում է երեք տեսակի՝ 1) կրկնողություն, 2) մեմախոսություն, 3) երկու հոգու միջև կամ խմբային մեմախոսություն:

Սոցիալականացված խոսքն ընդգրկում է այնպիսի դրույթներ, ինչպիսիք են տեղեկությունը, քննադատությունը, հրամանները, խնդրանքն ու սպառնալիքը, հարցերն ու պատասխանները⁷:

Անդրադառնալով եսակենտրոն խոսքի ա-

ռաջին տեսակին: Կրկնողությունը կարող է տեղի ունենալ անգիտակցաբար կամ գիտակցաբար: Օրինակ՝ մայրիկը երկուսուկես տարեկան Արթուրիկին բակից տուն է կանչում: Տղան վերադառնում է մի փոքր ուշացումով: Մայրիկը զայրացած հարցնում է. «Ի՞նչ էիր անում այդ անկարգների հետ»: Լռելուց մի քանի րոպե հետո տղան կրկնում է. «Ի՞նչ էիլ անում...: Ի՞նչ էիլ անում այդ անկարգների հետ»:

Տվյալ դեպքում Արթուրիկն անգիտակցաբար կրկնում է իր մայրիկի հարցը: Նա հաստատ չգիտի, թե ինչ է նշանակում «անկարգ» բառը:

2. *Իսկ ի՞նչ է մեմախոսությունը:*

Ամենայն հավանականությամբ բոլորը նկատած կլինեն, թե ինչպես փոքրիկները խաղալով խոսում են իրենք իրենց հետ: Նրանք նման վարքագիծ են ցուցաբերում քնելուց առաջ և օրվա տարբեր ժամերին: Ժողովրդի մեջ ընդունված է ասել, որ երեխան «ինքն իրեն բլբլում է»: Դա մեմախոսության օրինակ է:

3. *Առավել հետաքրքիր է եսակենտրոն խոսքի երրորդ տեսակը:*

Եթե մենք խաղալիքներ դնենք երկուսուկեսից չորս տարեկան երկվորյակների կամ մի խումբ երեխաների մոտ և հեռվից ուսումնասիրենք նրանց վարքագիծը, ապա կհամոզվենք, որ այդ երեխաները խոսելով են խաղում, բայց բոլորի խոսքը մեմախոսություն է, քանի որ նրանցից յուրաքանչյուրը խոսում է իր համար, առանց հաղորդակցվելու մյուսի հետ:

Այդ երևույթը առաջին անգամ ուսումնասիրել և ճշտել է Ժան Պիաժեն իր գործընկերոջ հետ միասին՝ իր փորձարարական գործունեության սկզբնական փուլում⁸: Եթե մեզնից յուրաքանչյուրը ուշադիր հետևի մեր կամ մեկ ուրիշ երեխայի խոսքի զարգացման ընթացքին, անշուշտ կհիշի այդ մեծ հոգեբանի գիտափորձի նկարագրությունը:

Պիաժեի ստեղծագործական ուղու վաղ շրջանի հոգեբանական հայացքների համակարգի մեկ ուրիշ կարևորագույն հասկացությունը համայնացման հասկացությունն է:

Ըստ Պիաժեի՝ կա երկու հասկացություն՝ սոցիալական (հանրային) և սոցիալականացված (համայնացված): Մեծերը երեխաների դաստիարակներն են, որովհետև մեծերը նրանց փոխանցում են հասարակական մշակույթը: Անտարակույս, երեխան հասարակական էակ է: Սակայն հանրային լինելով հանդերձ՝ երեխան աստիճանաբար է համայնացվում: Համայնացումը հանրությանը հարմարվելու գործընթաց է, որի էությունն այն է, որ զարգացման որոշ մակարդակի հասնելով՝ երեխան կարողանում է համագործակցել մարդկանց հետ: Դա տեղի է ունենում իր տեսակետի և ուրիշների տեսակետների համակարգման միջոցով: Համայնացումը պայմանավորում է երեխայի հոգեկան զարգացման որոշակի կա-

րևոր շրջադարձը՝ եսակենտրոն դիրքորոշումից դեպի առարկայականը:

Հանրային կյանքը, ըստ Պիաժեի, ավելի ուշ է սկսում ազդել երեխայի խելային զարգացման վրա: Դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ ձևավորվում են համագործակցական փոխհարաբերություններ, բանավեճեր ու քննարկումներ հասակակիցների միջև: Պիաժեն միայն այսպիսի հարաբերությունների հաստատման հետ է կապում երեխայի մտածողության զարգացումը և վարքի նորմաների տիրապետումը: Նշված բեկումնը տեղի է ունենում երեխայի կյանքի 7-8-րդ տարիների ընթացքում:

Ավելի վաղ տարիքում երեխայի զարգացման մեջ առաջնորդող դեր են խաղում նրա փոխհարաբերությունները մեծերի հետ, որոնք առավելապես հենվում են միակողմանի հարգանքի և երեխայի կողմից՝ մեծի հեղինակության ստանձնման վրա⁹:

Մայրենի լեզվով խոսքը երեխաների կողմից յուրացվում է բնական ճանապարհով: Սակայն խոսքի եսակենտրոն դրսևորումը տեղի է ունենում այն պատճառով, որ մինչև 3,5 տարեկան հասակը երեխաների ուղեղը դեռ այնքան հասունացած չէ, որ նրանք գիտակցեն լեզվի հաղորդակցական հասարակական գործառույթը: Կրկնողության և մեմախսությունների միջոցով նրանք մայրենի լեզվով աստիճանաբար խոսել են սովորում: Պետք է նաև նշել, որ այդ տարիքի երեխաների խոսքը տարբերվում է մեծերի խոսքից: Նրանց լեզվի հնչյունական համակարգը դեռ բավականաչափ զարգացած չէ՝ բառերը հստակ արտասանելու համար:

Երեխայի խոսքը զարգանում է մտածողության զարգացմանը համընթաց: Մտածողությունն ուսումնասիրում են շատ գիտություններ՝ տրամաբանությունը, հոգեբանությունը, մանկավարժությունը, մաթեմատիկան, լեզվաբանությունը և այլն:

Է. Կլապարեդը՝ Պիաժեի ուսուցիչը, բանականության գործառույթը բնութագրում էր որպես հոգեբանական հարմարողականություն նոր պայմաններին: Նրա կարծիքով՝ բանականությունը նոր պայմաններին հարմարեցումն է: Այդ իսկ պատճառով բանականությունն արտացոլվում է տարրական փորձերի և սխալների մեջ, քանի որ վարկածները հիմնավորվում են փորձերի ընթացքում: Վ. Կյոլերը և Կ. Բյուլերը բանականությունը համարում էին այնպիսի դրսևորում, որի դեպքում բացառվում են փորձերն ու սխալները: Պիաժեի կարծիքով Կլապարեդի չափանիշը շատ լայն է, իսկ Կյոլերինը և Բյուլերինը՝ շատ նեղ:

Պիաժեն նշում է, որ բանականության հայտնվելու պահը դժվար է ճշտել: Դրա համար էլ հետևելով ժառանգականության մեթոդին՝ Պիաժեն նշում էր երեխաների զարգացման փուլերի հաջորդականությունը: Այդ դեպքում յուրաքանչ-

յուր հաջորդ փուլն ուղիղ առաջընթաց է նախորդի համեմատությամբ: Այս առաջադեմ շարժման ներքո գալիս է մի պահ, երբ երեխայի վարքը դառնում է տրամաբանորեն պատճառաբանված¹⁰:

«Նոր խնդիրները երեխային նդում են գործունեության նոր ձևերի՝ մասնավորապես գիտական հասկացությունների և տրամաբանական գործողությունների: Դա կախված է ուսուցման կազմակերպումից, որը վաղ թե ուշ հասցնում է մտածողության կառուցվածքի փոփոխմանը»¹¹: Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է նախադպրոցական տարիքում օտար լեզվի ուսուցման ազդեցությանը երեխաների մտածողության զարգացման վրա: Ակնհայտն այն է, որ եսակենտրոնացման դրսևորումը տեղի չի ունենում միայն օտար լեզվի բնագավառում: Պատճառն այն է, որ եսակենտրոն խոսքը անցումային տարիքի երևույթ է, որը հաղթահարվում է աստիճանաբար՝ շրջապատի հետ շփման օգնությամբ:

Օտար լեզուն, ի տարբերություն մայրենի լեզվի, ձեռք է բերվում ուսուցման միջոցով, քանի որ բացակայում է բնական միջավայրը: Բացի այդ՝ օտար լեզվի ուսուցման մեթոդները տարբերվում են մայրենի լեզվի ուսուցման մեթոդներից նրանով, որ մայրենի լեզվի միջոցով հարստանում է երեխաների մտահորիզոնը, իսկ օտար լեզվով երեխաները հաղորդակցվել են սովորում: Եվ վերջապես, նախնական բառապաշարի բացակայությունը երեխային թույլ չի տալիս ինքնուրույն խոսել: Օտար լեզվի ուսուցումը միանգամից կրում է համայնացված բնույթ, որը դրական ազդեցություն է թողնում մայրենի լեզվի եսակենտրոն խոսքի հաղթահարման վրա: Ըստ Էլկոնհիճի՝ խաղը մեծ դեր ունի «իմացական եսակենտրոնացման» վերացման խնդրում¹²: Ուստի խաղերի կիրառումը նույնպես մեծ կարևորություն ունի օտար լեզվի ուսուցման գործընթացում:

Այսպիսով, օտար լեզվի վաղ ուսուցումը կարելի է համարել եսակենտրոն խոսքի հաղթահարման ձևերից մեկը, քանի որ օտարալեզու պարավունքների ընթացքում մենք հաղորդակցվում ենք երեխաների հետ՝ ծանոթացնելով նրանց մեկ ուրիշ լեզվական համակարգի և շեղելով իրենց մայրենի լեզվի եսակենտրոն մտքից: Մենք կիրառում ենք ուսուցման ճանաչողական մեթոդ, որը երեխաների մտածողությունը հեռացնում է ինքնուրույն մեխանիկական արտահայտման ձևերից, և ուղղորդում ենք նրա միտքն ու խոսքը դեպի թեմատիկ և իմաստալից հաղորդակցում:

Երեխաների կանոնավոր հոգեկան զարգացումն ապահովելու համար պետք է օրն այնպես կազմակերպել, որ նրանք կարողանան շփվել և՛ մեծերի, և՛ հասակակիցների հետ:

Միանգամայն ճիշտ է նախադպրոցականներին դպրոցի նախապատրաստման գաղափարը: Սակայն այդ գաղափարը պետք է իրագործել արդյունավետ ծրագրով: Ծրագիրը կկրի աստի-

ճանաչական և համակարգված բնույթ:

Քանի որ պարապմունքները համագործակցման միջոց են, ապա պարապմունքների միջոցով մենք երեխաներին շեղում ենք եսակենտրոնացումից, և այս գործընթացը տեղի է ունենում գիտելիքների հաղորդման հետ միաժամանակ:

Օտար լեզվով հաղորդակցվելու ընթացքում երեխաները սովորում են լսել ուսուցչի և իրենց հասակակիցների հարցերը: Նրանց ուշադրությունը կենտրոնացնում է զրուցակցի վրա: Համառոտ պատասխաններից սկսած՝ նրանք աստիճանաբար սովորում են ընդարձակել իրենց պատասխանները և հարցեր տալ խոսակցության թեմայի շուրջ:

Այսպիսով, երեխաները գիտակցում են, թե ում հետ են խոսում իրենք, ինչի մասին են խոսում, ինչպես պետք է պատասխանեն և ինչ հարցեր կարող են առաջադրել: Այդ երևույթը տեղի է ունենում ուսուցչի ստեղծած խոսքային իրադրությունների միջոցով: Նման իրավիճակներով գործընթացը երեխաներին մղում է հաղորդակցվելու և միաժամանակ հետզհետե զերծ է պահում իմացական և հաղորդակցական եսակենտրոնացումից:

Մենախոսության ժամանակ երեխաներն անդրադառնում են հաղորդակցման պատմողական ձևին, այն է՝ տեղեկատվություն, նկարագրություն և թեմատիկ մենախոսություն: Հաղորդակցման այդ ձևի ժամանակ երեխաները գիտակցում են իրենց խոսքը. ասենք՝ նրանք նախաճաշից առաջ տեղեկացնում են դայակին, որ քաղցած են: Ուզում են ուտել հաց, կարագ և ջեմ, խմել մի բաժակ կաթ:

Երեխաները նկարագրում են նաև ծանոթ միջավայրը, նկարագրում են որոշ դեպքեր, բնութագրում ընկերներին, կարծիք հայտնում թոշուների, կենդանիների վարքի մասին, ուսուցչին պատմում են իրենց ընտանիքի մասին, ներկայացնում ընտանիքի անդամներին:

Օտար լեզվի պարապմունքների ժամանակ որոշակի բառեր սովորելու հետ մեկտեղ երեխաները հետզհետե սովորում են արտահայտվել՝ գիտակցելով, որ իրենք ոչ թե խոսում են հենց այնպես, իրենց համար, այլ խոսում են կամ ուսուցչի, կամ ընկերոջ, կամ տվյալ լեզուն իմացող որևէ մեկի հետ:

Եթե շեշտադրենք օտար լեզվի ուսուցման կարևորությունը նախադրոցական տարիքից, ապա կարող ենք եզրակացնել, որ 3,5 տարեկան հասակից օտար լեզվի ուսուցումն սկսելը նպատակաուղղված է և՛ երեխային դպրոց հաճախելուն նախապատրաստելուն, և՛ եսակենտրոն խոսքի հետզհետե վերացումն ապահովելուն:

Երեխայի եսակենտրոնացումը հնարավոր չէ կանխել միայն նրան դիտողություն անելու միջոցով: Դա հնարավոր է երեխայի բազմաբնույթ զբաղվածությունն ապահովելով այնպիսի միջոցներով, ինչպիսիք են խաղը, ուսումնական առարկաները՝ ներառյալ երկրորդ և երրորդ լեզուները, իրենց տարիքին համապատասխան միջոցառումները և այլն:

Հարկ չկա կրկնելու, որ օտար լեզուների ուսուցումը պարտադիր կերպով պետք է ընդգրկվի ուսումնական ծրագրերի մեջ՝ երեխաների համայնացված խոսքի անցման օժանդակելու նպատակով:

¹ **Ж. Пиаже.** Теории, эксперименты, дискуссии. М., "Гардарики", 2001, с. 49. (Все ссылки взяты из этой книги.)

² Глава I, с. 32-41.

³ Глава II, с. 41-105.

⁴ Глава IV, с. 278-406.

⁵ **Ж. Пиаже.** Главные черты логики ребенка. С. 51.

⁶ Предисловие. С. 19.

⁷ Классификация функций детской речи. С. 43.

⁸ **Ж. Пиаже.** Эгоцентрическая речь. С. 42.

⁹ Предисловие. С. 9.

¹⁰ Предисловие. С. 13.

¹¹ **Гальперин, Эльконин.** К анализу теории Ж. Пиаже. С. 322-324.

¹² **Эльконин.** Игра и преодоление познавательного эгоцентризма. С. 423-428.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Ж. Пиаже.** Теория, эксперименты, дискуссии. М., "Гардарики", 2001.
- Д. Б. Эльконин.** Игра и преодоление познавательного эгоцентризма. М., "Педагогика", 1978.
- П. Я. Гальперин, Д. Б. Эльконин.** анализу теории Ж. Пиаже о развитии детского мышления, 1967.
- Л. С. Выготский.** О природе эгоцентрической речи. 1934.

THE ROLE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN THE PROCESS OF FACILITATING AND OVERCOMING EGOCENTRIC SPEECH

MARINE SARGSYAN

Competitor of the YSPU named after Kh. Abovyan

Summary

The author of the article mentions the great discovery of Jean Piaget about the display of egocentric speech in early childhood. She also proves that some conditions appear while teaching a foreign language, which are favorable for overcoming the egocentric speech. They are: the new atmosphere for communicating and the application of various games.

ՈՐՈՇ ՄԵԹՈԴԱԶԵՎԵՐԻ ԵՎ ՀՆԱՐՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ԿԵՆՍԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ 7-ԲԴ ԴԱՍԱՐԱՆՈՒՄ*

Արմինե ՍՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԴՄՀ կենսաբանության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Կենսաբանության դասավանդման առանձնահատկությունները հիմնական դպրոցում

Գիտական ղեկավար՝ Զարուհի ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ՝ կենսաբանական գիտությունների դոկտոր

Մանկավարժական գիտության խնդիրն է ընտրել ուսուցման ձևերի, մեթոդների ու միջոցների այնպիսի խմբեր, որոնք կտան գիտությունների հիմունքների տիրապետման մեջ առավելագույն արդյունք: Այդ տեսակետից

խիստ կարևորվում է կենսաբանության դասավանդման մեթոդիկայի դերը, որը որոշում է կենսաբանական գիտական գիտելիքների աշակերտներին փոխանցման եղանակներն ու միջոցները:

Այսօրվա հիմնական դպրոցում կարծես հակասություն է առաջացել սովորողների կողմից կենսաբանական գիտելիքներ ձեռք բերելու ձգտման և գոյություն ունեցող ավանդական մեթոդների դիդակտիկական հնարավորությունների և կենսաբանության ուսուցչի կողմից ուսումնական նյութի նորոպի մատուցման ձգտման ու առկա ավանդական մեթոդական համակարգի հնարավորությունների միջև:

Ուստի, ուսումնական նյութի մատուցման նորարարական մեթոդական համակարգի ներդրումը ուսումնական գործընթացի մեջ անհրաժեշտ ու հրատապ խնդիր է: Անչափ կարևորվում է կենսաբանության ուսուցման գործընթացի զարգացման ներկա ժամանակաշրջանում դասագործընթացի կառուցվածքի որոշ փոփոխությունների կատարումը՝ կապված ավանդական և ժամանակակից մեթոդների զուգակցված կիրառման հետ [1]:

Մեր ուսումնասիրությունների խնդիրն է եղել

կենսաբանական ուսումնական նյութի մատուցման միջոցների ու հնարների այն համակարգի ստեղծումն ու ներդրումը, որի հիման վրա մշակված դասաձևերը կապահովեն աշակերտների կենսաբանական կրթության բարձր արդյունավետությունը:

Պայմանականորեն ուսուցման մեթոդներն այսօր կազմում են երկու խումբ՝ ավանդական և նոր կամ ժամանակակից:

Ավանդական են համարվում բացատրական, զննական այն մեթոդները, որոնց հիմքում ընկած է պատրաստի տեղեկատվության պարզ փոխանցումը սովորողին և նրա պարզ վերարտադրությունը:

Ժամանակակից մեթոդների հիմքում ընկած է սովորողների ինքնուրույն ուսումնական գործունեությունը, գիտելիքների ձեռք բերման գործընթացում նրա անմիջական, ակտիվ մասնակցությունը: Ժամանակակից մեթոդներից են՝ խճանկար, պրիզմա, ծնագնդի, փոխգործուն մշանների համակարգ, Վենի դիագրամ, խմբավորում, մտազրոհ կամ մտքերի տարափ, ապագայի անիվ, գաղափարների (հասկացությունների) քարտեզագրում, T-աձև աղյուսակ, քառաբաժան, խորանարդում [4]:

Ուսուցման ընթացքում ակտիվ միջավայր ապահովող մեթոդներն ընդունված է անվանել ինտերակտիվ մեթոդներ: Դրանց առանձնահատկություններն են.

- Աշակերտները նյութը սովորում են ինչ-որ բան կատարելով, մասնակցելով որոշակի գործընթացի:

- Աշակերտներն ապավինում են ոչ այնքան հիշողությանը, որքան ինքնուրույն, ստեղծագործ-

* Ներկայացվել է 04.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

ծական, քննադատական մտածողությամբ:

- Աշակերտների համար հնարավորություն է ստեղծվում ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային աշխատանքի համար:

- Աշակերտները ձեռք են բերում համագործակցային սոցիալական փոխազդեցության, հաղորդակցական կարողություններ:

- Նյութի յուրացման ընթացքում աշակերտները հնարավորություն են ստանում ի մի բերել, ամփոփել, ակտիվացնել ու կիրառել սովորածը:

- Ստեղծվում է ինքնակրթության միջավայր:

Առաջարկվող տեխնոլոգիայի էությունն այն է, որ առաջին անգամ մենք բնութագրում ենք աշակերտների ուսումնական աշխատանքի ձևերն ու գործունեության միջոցները: Դա տալիս է երկու հնարավորություն.

- Աշակերտների անհատական առանձնահատկությունները զուգորդել այնպիսի առաջադրանքների հետ, որոնք կհամապատասխանեն նրանց խառնվածքին:

- Ուսուցման գործընթացը հաջողությամբ իրականացնելու, նպատակային կերպով պրոբլեմային ուսուցման իրավիճակներ ստեղծելու համար:

Այստեղ ներկայացված յուրաքանչյուր մեթոդ կարելի է կիրառել դասապրոցեսի ցանկացած փուլում:

Ուսումնական գործընթացին ներկայացված ձևերի ու տեսակների մեջ շատ են նաև այնպիսիները, որոնք պահանջում են արտադասարանական աշխատանքներ, որոնցից մի քանիսը տեքստի հետ աշխատելու եղանակներ են, որոնք բացատրում են հասկացությունների ու տերմինների նշանակությունը: Ներկայացված մեթոդների օգնությամբ կարելի է զարգացնել և ստուգել աշակերտների ուսումնական հաջողությունները:

Կենսաբանության դասավանդման պրոցեսում ավանդական մեթոդներին զուգահեռ սովորողների ակտիվությունը բարձրացնող փոխներգործուն մեթոդների և ուսումնառության ռազմավարությունների կիրառումը աշակերտների կողմից կենսաբանական գիտելիքների ձեռք բերման կարևորագույն պայմանն է [7]:

Մեր կողմից ուսումնասիրություններ կատարվել են Արագածոտնի մարզի Ավշենի հիմնական դպրոցի 7-րդ դասարանի աշակերտների մոտ, որտեղ աշակերտները ծանոթացել են կենդանի օրգանիզմների բազմազանությանը, կառուցվածքի և կենսագործունեության առանձնահատկություններին, նրանց կենսամիջավայրի պայմաններին, կարգաբանական տարբեր խմբերին պատկանող օրգանիզմներին, պատկերացում է ձևավորվել ուսումնասիրվող կարգաբանական խմբերի տեսակային բազմազանության, տարածման և էկոլոգիայի վերաբերյալ:

«Հոդվածոտանիների տիպ» թեմայի ամփոփման դասի ընթացքում աշակերտներին ցուցադրվում է կարճ տեսաֆիլմ միջատների վերաբերյալ: Նախապես աշակերտներին զգուշացվում է, որ տեսաֆիլմը դիտելուց հետո գրելու են թվանշային թելադրություն:

Գրավոր թվանշային թելադրություն, տեսաֆիլմից հատված դիտելուց հետո: (Այո-1, ոչ-0)

1. Միջատների մեջ չկան ջրային կենդանիներ (0):

2. Բոլոր միջատներն ունակ են թռչելու (0):

3. Բոլոր միջատներն ունեն երեք զույգ վերջույթներ (0):

4. Գոյություն ունեն արդյոք բուսակեր միջատների տեսակներ (1):

5. Միջատների մեջ առանձնացնում են երկու սեռ (1):

6. Ճպուռները պատկանում են ուղղաթևավորների կարգին (0):

7. Կան թիթեռներ, որոնք կծում են (0):

8. Մեղուններն իրար ինֆորմացիա են հաղորդում բեղիկների միջոցով (0):

Կարճ թվանշային թելադրության միջոցով ստուգվում է տեսական դասընթացից աշակերտների ստացած գիտելիքները և միաժամանակ նրանց տեսողական հիշողությունը, տեսական գիտելիքը գործնականում կիրառելու ունակության մակարդակը:

Կենսաբանական վիկտորինաների, բանավեճերի ընթացքում աշակերտների տրամաբանությունը բացահայտելու նպատակով մենք առաջարկում ենք կատակ-վարժություններ, որոնք հնարավորություն կտան ստուգելու նաև աշակերտի կողմից կենսաբազմազանության ճանաչողության մակարդակը: Նմանատիպ կատակ-վարժություններ կարելի է անցկացնել նաև դասաժամի վերջին: Այս պարագայում հնարավորություն է ստեղծվում աշխուժացնել դասարանը, աշակերտների մեջ արթնացնել հետաքրքրասիրություն տվյալ թեմայի նկատմամբ: Որպես տարիքային առանձնահատկություն՝ աշակերտները փորձում են մտնել մրցակցության մեջ՝ «Ո՞վ կարող է առաջինը և ճիշտ պատասխանել»:

Թարթիչավոր հողաթափ - հողաթափիկ ինֆուզորիա

Հիմար երկարականց - էշ

Դանդալուշ ու մեղրասեր - արջ

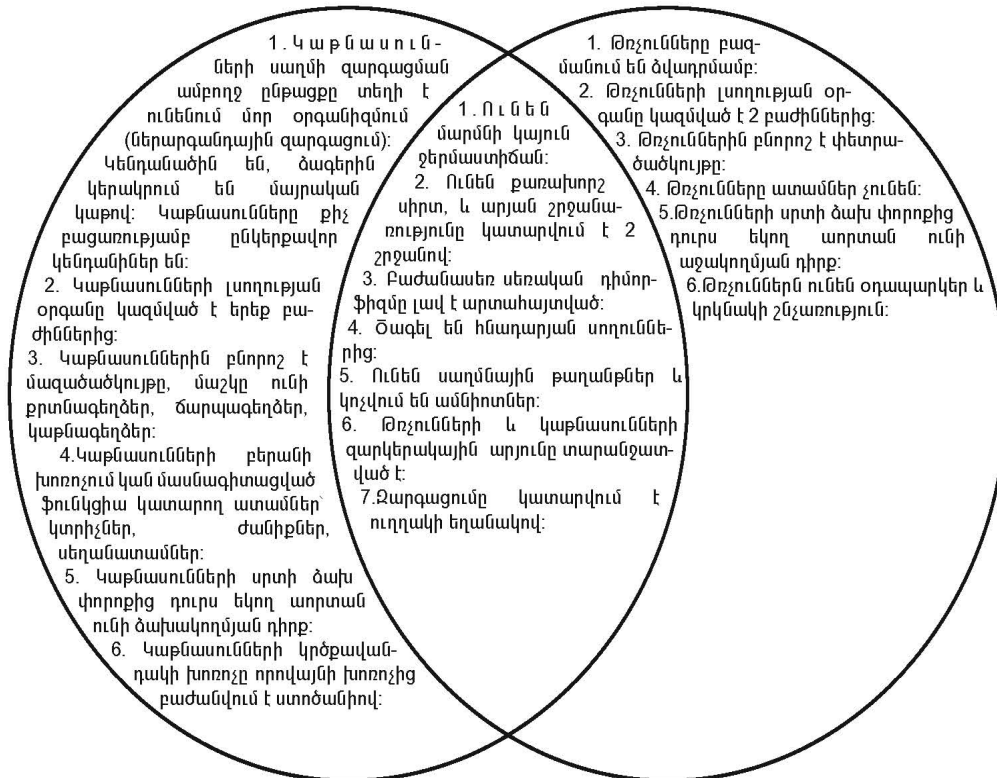
Հիմար թռչուն - հավ

Սարեր շալակած կենդանի - ուղտ

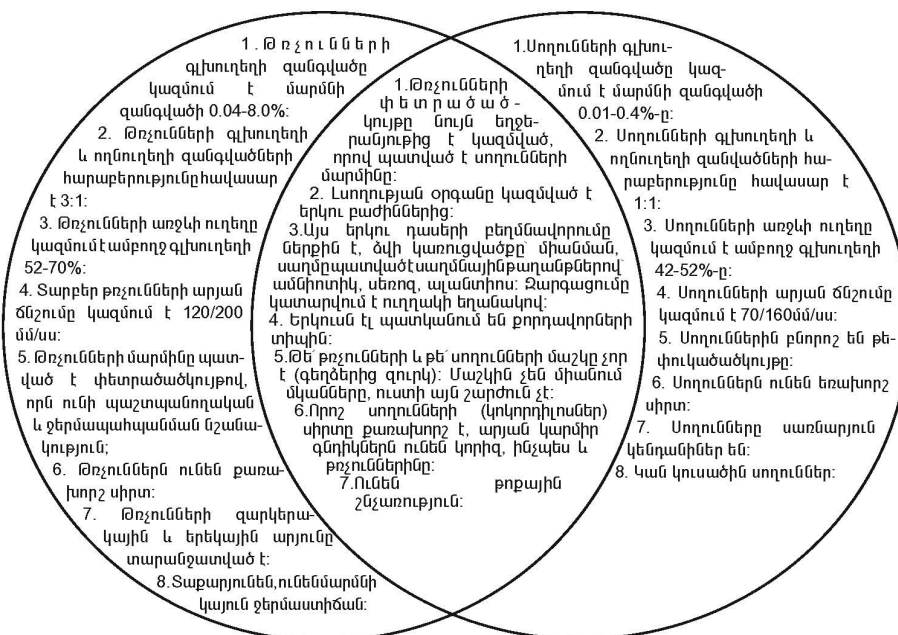
Աշակերտների՝ համեմատություն կատարելու ունակությունը ստուգելու նպատակով հարմար է կատարել կարգաբանական տարբեր խմբերի համեմատություն Վենի դիագրամի կամ T-աձև մեթոդի կիրառման միջոցով:

ՎԵՆԻ ՂԻԱԳՐԱՄԱՅԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄ

ա) Թռչունների և կաթնասունների դասերի համեմատություն

բ) Սողունների և թռչունների դասերի համեմատություն

Վեցի դիագրամը կառուցվում է երկու շրջանագծերով, որոնք կենտրոնում ունեն հատման մակերես: Այդ դիագրամը կարելի է օգտագործել գաղափարները միմյանց հակադրելու կամ դրանց ընդհանրությունը ցույց տալու նպատակով:

Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ հիմնական դպրոցի 7-րդ դասարանի կենսաբանության դասավանդման ընթացքում, հաշվի առնելով տարիքային առանձնահատկությունները, կարելի է կիրառել որոշ մեթոդներ՝ կատակ-վարժություն, թվանշային թելադրություն, որոնք կօգնեն աշակերտների մեջ արթնացնել սեր և հետաքրքրություն կենսաբանության նկատմամբ:

Տեսաֆիլմերի հատվածների դիտումը նպաստում է աշակերտների ճանաչողության խորացմանը, բնություն-աշակերտ կապի հաստատմանն ու ամրապնդմանը, ինքնուրույնության ակտիվացմանը, տրամաբանական մտածողության,

անալիզ և սինթեզ կատարելու ունակության զարգացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Бондаренко С. М.** Учите детей сравнивать, М., 1981.
2. **Винокурова Н. К.**, Подумаем вместе, М., 1998.
3. **Крупенин А. Л., Крохина И. М.**, Эффективный учитель, Ростов-на-Дону, 1995.
4. **Сиротюк А. Л.**, Коррекция обучения и развития школьников, М., 2001.
5. **Спрингер С., Дёйч Г.**, Левый мозг, правый мозг, 1983.
6. **Чернявская А. П.**, Индивидуальный подход к трудным подросткам, М., 1995.
7. **Галеова Н. А.** Сто приемов для учебного успеха ученика на уроках биологии, М., 2006.
8. **Տ. Վ. Թանգամյան, Ս. Դ. Սիսակյան**, 7-րդ դասարանի կենսաբանության դասագիրք, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2007:

THE USE OF SEVERAL TYPES OF METHODS AND TRICKS IN BIOLOGY TEACHING PROCESS IN THE 7TH GRADE OF PRIMARY SCHOOL

ARMINE N. MURADYAN

Summary

It is effective when some methods, like joke-exercise, digital dictation, etc. are used during the teaching process of biology in the 7th grade of primary school.

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱՐԱՆՑԻՆԵՐԻ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴԻԱՆՑ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄԸ*

Նոնա Վանյայի ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Խ. Արովյանի անվան ՀԴՄՀ մասնագիտական կրթության և կիրառական մանկավարժության
ամբիոնի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Սոցիալականացման խնդրի լուծումը տարրական դպրոցում
Գիտական ղեկավար՝ Իզաբելա ԲԱԲԱՅԱՆ՝ մանկ. գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Դպրոց հաճախելը կարևոր իրադարձություն է ցանկացած երեխայի կյանքում: Սակայն ուղիղ դեմքով դպրոց՝ երեխան հանդիպում է որոշակի դժվարությունների, ունենում է հարմարման խնդիրներ: Այդ խնդիրներն ավելի ստույգ հասկանալու և լուծելու համար նախ պետք է պարզել դրանց հիմքում ընկած պատճառները: Ենթադրելով, թե դժվարությունների և հարմարման խնդիրների ծագումը կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ դպրոցահասակ երեխայի մոտ բացակայում է դպրոց գնալու ցանկությունը՝ հարցում իրականացրինք և 5-6 տարեկան մի քանի երեխաների ուղղեցինք հետևյալ հարցերը.

- Ցանկանո՞ւմ ես գնալ դպրոց: Իսկ ինչո՞ւ:
 - Հնչեցին պատասխաններ.
 - Այո: Որ լավ սովորեմ: (Շահանե)
 - Այո: Ես քնել չեմ սիրում, ուզում եմ գնալ դպրոց, որ չքնեմ: (Լիանա)
 - Այո: Որ սովորեմ: (Լիլի)
 - Այո: Որ շատ բաներ սովորեմ ու դառնամ հայտնի նկարչուհի: (Գայանե)
 - Ո՛չ: Ժամանակ չունեմ դպրոց գնալու, միանգամից համալսարան եմ ընդունվելու: (Գուրգեն)
 - Այո: Որ սովորեմ ու բժշկուհի դառնամ: (Միլենա)
 - Ո՛չ: Ուզում եմ տանը մնալ, տանը լավ է: (Դավիթ)
 - Այո: Դպրոցում հետաքրքիր է, այնտեղ շատ բաներ եմ սովորում: (Արեն)
- Պարզվում է, գրեթե բոլոր երեխաներն էլ ցանկանում են դառնալ դպրոցական: Գուցե դրդա-

պատճառները տարբեր են, երբեմն նաև չգիտակցված, բայց կարևորն այն է, որ կա ցանկություն, ձգտում: Դա ավելի ակնհայտ է դառնում, երբ երեխաները «դպրոց-դպրոց» են խաղում՝ ստանձնելով թե՛ ուսուցչի, թե՛ աշակերտի դերեր: Հետաքրքիր է դիտել, թե ինչ ոգևորությամբ են նրանք դասավորում աթոռները, սեղանները, ինչպես են վերցնում թղթեր ու գրիչներ, ցուցափայտը ձեռքին ուսուցչի կերպարի մեջ մտնում կամ հնազանդ աշակերտի դեր ստանձնում: Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ նախադպրոցականը ուզում է դպրոց գնալ, դառնալ դպրոցական: Հաճախ ծնողները մտածում են, թե եթե իրենց երեխան ցանկանում է դպրոց գնալ, ուրեմն նա ոչ մի դժվարության չի հանդիպի, նա արդեն պատրաստ է դպրոցին: Մասնավորապես հանգիստ են լինում այն երեխաների ծնողները, ովքեր հաճախում են նախադպրոցական հաստատություններ: Մեր երկրում նախադպրոցական կրթությունը պարտադիր բնույթ չի կրում, այդ իսկ պատճառով երեխաների մի մասը հաճախում է նախադպրոցական հաստատություն, իսկ մի մասը՝ ոչ: Նախադպրոցական կրթության հիմնական խնդիրներից մեկը երեխային դպրոցական ուսուցմանը նախապատրաստելն է: Այստեղ երեխան ստանում է բազմաթիվ գիտելիքներ և ձեռք է բերում անհրաժեշտ հմտություններ ու կարողություններ: Բնականաբար, այն երեխաները, ովքեր չեն հաճախել նախադպրոցական հաստատություններ, դպրոցում հարմարման խնդիրներից բացի կունենան նաև դժվարություններ շփման և սովորելու մեջ: Սակայն չի կարելի նաև միանշանակորեն պնդել, որ նախադպրոցական հաստատություններ հաճախած երեխաները չեն հանդիպում դժվարությունների: Նրանք ևս ունենում են հարմարման խնդիրներ. չէ՞ որ դպրոցը շատ է տարբերվում նախադպրոցական հաստատությունից:

Առաջին դասարանցիների շրջանում ուսում-

* Ներկայացվել է 12.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

նասիրություններ են կատարվել. պարզվել է, որ նրանց մեջ կան այնպիսի երեխաներ, ովքեր մինչ դպրոց ընդունվելն ունեցել են գիտելիքների և ունակությունների մեծ պաշար, բայց դպրոցում վատ են սովորում: Պատճառն այն է, որ եթե պարապմունքներն անմիջական հետաքրքրություն են առաջացնում, նրանք արագ ըմբռնում են նյութը, հեշտ են լուծում առաջարկված խնդիրները, իսկ երբ դասի մեջ առկա չեն հետաքրքրության տարրեր, և երեխան ստիպված է սովորել պարտքի ու պատասխանատվության զգացումներից դրդված, սկսում է շեղվել, քիչ է ձգտում արժանանալ ուսուցչի գովեստին: Իսկ սա նշանակում է, որ երեխան բավականաչափ պատրաստ չէ դպրոցին, չի կարող դպրոցական պարտականություններին ճիշտ վերաբերվել [7, 217]:

Դժվարությունները կարող են կայմանավորված լինել նաև երեխայի համար դպրոցական անսովոր ռեժիմով. պետք է ժամանակին արթնանալ, չի կարելի ուշանալ, բացակայել դասերից, բոլոր դասերին պետք է մատել հանգիստ, տնային համոզարարությունները պետք է ժամանակին կատարել և այլն [5, 90]:

Դժվարությունները կարող են կապված լինել նաև ուսուցչի, դասընկերների և ընտանիքի անդամների հետ ունեցած փոխհարաբերությունների բնույթի հետ: Որքան էլ ուսուցիչը բարյացակամ վերաբերմունք ունենա առաջին դասարանցիների նկատմամբ, այնուամենայնիվ աշակերտը չի կարող որոշ չափով երկչոտություն չզգալ: Ուսուցիչը խիստ է, հեղինակավոր, նրա պահանջները պետք է կատարել, իսկ կանոններին՝ ենթարկվել: Սրա հետևանքով որոշ երեխաներ դառնում են կաշկանդված ու ամաչկոտ: Իսկ ոմանք էլ մի ժպիտից անգամ կարող են երես առնել: Զնուտ մանկավարժը պետք է հավասար պահանջներ ներկայացնի բոլորին, բայց հաշվի առնի նրանց անհատական առանձնահատկությունները:

Այս տարիքի երեխաները զուսպ են, կաշկանդված իրենց շփման մեջ, քանի որ չգիտեն, թե ինչպես դրսևորեն իրենց նոր հարաբերություններում: Առաջին դասարանցին համադասարանցիներին ընդունում է ուսուցչի միջոցով, արժևորում է այն համադասարանցիներին, ում գնահատում է ուսուցիչը: Այդ պատճառով ուսուցիչը՝ որպես հեղինակություն, կարող է ուղղորդել երեխայի հասարակական շփումները: Չետզհետե մեծանում է հասակակիցների հետ շփվելու պահանջը, որի բավարարման ընթացքում երեխան սկսում է հասկանալ առկա կանոնները, միջանձնային շփման նրբությունները [8, 496]:

Այս տարիքում երեխան հաճախ է փոխում իր ընկերներին, նրանք հիմնականում խաղընկերներ են: Պատահում է, որ նոր շրջապատում երեխան իրեն շփոթված է զգում և չի կարողանում ընկեր-

ներ գտնել: Այս դեպքում ևս մեծ է ուսուցչի դերը: Միայն ուսուցիչը կարող է այնպես անել, որ դասարանում սովորողների փոխհարաբերությունները նորմալ լինեն, երեխաները միմյանց վերաբերվեն հարազատի պես, չվիճեն ու չթշնամանան, դասարանում չլինեն անտեսված երեխաներ: Նա պետք է խրախուսի թույլերին՝ աշխատասիրության և նկատողություն անի ուժեղներին ավելորդ ինքնավստահության համար:

Դպրոց ընդունվելու հետ միասին փոխվում է նաև երեխայի դիրքն ընտանիքում: Նա ստանում է նոր իրավունքներ և պարտականություններ: Ընտանիքների մեծ մասում երեխայի իրավունքները հարգվում և լրիվ կերպով բավարարվում են: Հաճախ զգալով մեծերի բարի վերաբերմունքն ու իր կարիքները անմիջապես բավարարելու պատրաստականությունը՝ որոշ երեխաներ սկսում են չարաշահել իրենց դիրքը: Եսասիրության առաջացման վտանգից խուսափելու համար պետք է ցույց տալ, որ ընտանիքի մյուս անդամները ևս պակաս կարևոր հոգսեր ու հետաքրքրություններ չունեն: Երեխան պետք է հաշվի մատի դրանց հետ և իր դպրոցական գործերը չափից ավելի կարևոր չհամարի ընտանեկան այլ գործերից [1, 49], [5, 76]:

Մի շարք հոգեբաններ (Գ. Աբրամովա, Վ. Դավիդով և այլք) գտնում են, որ այս տարիքում երեխան ճգնաժամ է ապրում, և առաջին ու զլխավոր պատճառը հենց այդ է, որ անցումը մախադարոցական տարիքից կրտսեր դպրոցական տարիք այնքան էլ սահուն ու հեշտ չի ընթանում: Ճգնաժամի մասին են վկայում այն բոլոր բացասական երևույթները, որ տեղի են ունենում այս շրջանում: Դրանցից են.

1. Դադար: Հաճախ երեխան կարծես չի լսում, չի արձագանքում մեծահասակի ասածներին. կամ չի կատարում խնդրանքը, կամ որքան հնարավոր է հետաձգում է այն:

2. Վեճ: Երեխան սկսում է վիճել ամեն չնչին բանի համար, հաստատել իր կարծիքը, ցույց տալ իր նշանակալիությունը:

3. Խորամանկություն: Սովորական գործողություններ կատարելիս երեխան անում է այն, ինչից շահ է կանխատեսում: Սա հաճախ խաղային բնույթ է կրում:

4. «Հասունություն»: Երեխան իր վարքում և դատողություններում սկսում է կրկնօրինակել մեծերին:

5. Ուշադրություն արտաքինի հանդեպ: Երեխան կարող է երկար փնտրել, թե ինչ հագնի, պնդել իր կարծիքը:

6. Կամակորություն: Վկայում է հասուն լինելու մեծ ցանկության մասին. երեխան կամակոր է ոչ այն պատճառով, որ ուզում է հստակ մի բան, այլ այն պատճառով, որ ցանկանում է ցույց տալ իր

կարծիքը:

7. Պահանջկոտություն:

8. Ինքնուրույնություն:

Ասկայն այս բացասական երևույթների կողքին կա նաև դրականը. երեխան իրեն «մեծահասակ» զգալու, հասուն լինելու, «մեծական» վարքածներ դրսևորելու, ինքնուրույն որոշումներ ընդունելու, կարծիք հայտնելու և այլնի սուր ծգտում ու պահանջումը է ունենում: Դպրոց հաճախելը երեխայի համար սոցիալական միջավայրի և դիրքի փոփոխություն է, սեփական սոցիալական դիրքի ձեռքբերում, ինչն էլ արդեն մեծանալու նշան է: Ինչպես նշում են հայտնի հոգեբաններ Լ. Բոժովիչը և Գ. Աբրամովան, 6-7 տարեկանի ճգնաժամը երեխայի սոցիալական Ես-ի ծնվելու շրջանն է [7, 240], [6, 476]:

Դպրոց ընդունվելն ու ուսումնական առաջին շրջանը ակտիվ վերակառուցումներ են առաջացնում երեխայի ողջ կենսակերպում և գործունեության մեջ: Երեխայի կյանքում տեղի են ունենում բազմաթիվ հակասական և իրարամերձ գործընթացներ, որոնք կապված են երեխայի օրգանիզմում տեղի ունեցող հոգեկան և կազմաբնախոսական փոփոխությունների հետ: Խաղային գործունեության փոխարեն առաջատար է դառնում ուսումնականը, սակայն խաղը շարունակում է կարևոր տեղ ունենալ երեխայի կյանքում, խաղալու պահանջումը չի փոխվում [5, 87]: Ահա և առաջին կարևոր հակասությունը. երեխան ուզում է խաղալ, բայց պետք է սովորի: Երեխայի ֆիզիկական ակտիվությունը կրճատվում է մոտ երկու անգամ, մինչդեռ շարժվելու պահանջումը մնում է նույնը: Ամենօրյա պարապմունքների ընթացքում երեխայից պահանջվում է լարվածություն, ուշադրության կենտրոնացում, մարմնի հարաբերականորեն ոչ շարժուն դիրք: Սա էլ երկրորդ հակասությունը: Բացի այդ՝ երեխան, հայտնվելով մոր սոցիալական իրավիճակում, մտնում է մոր հարաբերությունների մեջ թե՛ ուսուցչի, թե՛ դասընկերների հետ, ինչն էլ իր հերթին գերծանրաբեռնում է նրան: Այս բոլոր հակասություններն ու դժվարություններն էլ ավելի են սրում ճգնաժամը: Ստեղծված պայմաններում երեխան ակտիվորեն փորձում է հարմարվել:

Անձնային, ֆիզիկական, սոցիալական գործոններից և առանձնահատկություններից ելնելով՝ տարբեր աշակերտներ տարբեր կերպ են հաղթահարում հարմարումը: Հարմարման մակարդակները կարող են տարբեր լինել. ոմանք հեշտ են հարմարվում, ոմանք՝ մի փոքր ուշ, մի փոքր դժվար, իսկ ոմանք մոտ էլ կարող են ի հայտ գալ բացասական երևույթներ: Գոյություն ունեն հարմարման երեք մակարդակներ:

• Բարձր մակարդակ, երբ առաջին դասարանցին դրական է վերաբերվում դպրոցին, ներկա-

յացվող պահանջների հանդեպ ունի նորմալ վերաբերմունք, հեշտ է յուրացնում դպրոցական նյութը, խորքային և լիարժեք ընկալում այն, կարողանում է լուծել բարդ խնդիրներ, պատասխանատու է, կատարում է հանձնարարությունները, հետաքրքրություն է ցուցաբերում, հաճույքով է հաճախում դպրոց:

• Միջին մակարդակ, երբ առաջին դասարանցին հաճույքով է հաճախում դպրոց, հասկանում է ուսուցչի հրահանգները, հեշտ է յուրացնում ուսումնական նյութը, եթե ուսուցչի բացատրությունները հստակ են և ակնառու, կենտրոնացնում է, երբ նյութը հետաքրքրում է իրեն, կարողանում է լուծել տիպական խնդիրները, սակայն մեծահասակի վերահսկման դեպքում, ընկերություն է անում դասարանցիների հետ, պարտաճանաչ է:

• Ցածր մակարդակ: Երեխան բացասական կամ անտարբեր վերաբերմունք ունի դպրոցի հանդեպ, հաճախ սկսում է հիվանդանալ, գերակայում է ճնշված տրամադրությունը, բացատրված նյութը յուրացնում է ոչ լիարժեք և ամբողջովին, դասագրքով ինքնուրույն աշխատելիս դժվարանում է, անհրաժեշտ է մշտական վերահսկողություն, բացակայում է մոտիվացիան, հետաքրքրությունը, ծգտում է երկարատև հանգստի ու դադարների և այլն:

Հարմարման դժվարություններ ունեցող երեխաները կարող են դրսևորել տարաբնույթ վարքած և ունենալ բազմաթիվ խնդիրներ: Ոմանք դառնում են անուշադիր, կենտրոնացման դժվարություններ ունեցող, կանոններին չենթարկվող: Ոմանք կարող են դրսևորել դիմադրություն, ակտիվ բողոք, լինել գերզգայուն, դյուրագրգիռ, նեգատիվիզմով լի, ագրեսիվ: Ընդ որում՝ այսպիսի դեպքերում որևէ պատժամիջոց չի ազդում: Որոշ երեխաների մոտ սկսում է գերակայել տագնապալիությունը, տրամադրության անկումը, նրանք հաճախ հուզվում են, լաց լինում: Դժվար հարմարվող երեխաների մոտ կարող են առաջանալ վնասակար սովորություններ՝ եղունգների կրծում, մատի ծծում և այլն:

Հարմարմանը նպաստում է հանգիստ, հարգալից և համբերատար վերաբերմունքը թե՛ ուսուցչի, թե՛ ծնողի կողմից: Պետք չէ նրան շտապեցնել, լարվածություն առաջացնել, ծանրաբեռնել շատ առաջադրանքներով: Երեխան չպետք է իրեն ճնշված կամ վախեցած զգա: Օգտակար չեն նաև ծաղրը, բացասական վերաբերմունքն ու պատիժները [7, 208]:

Հմուտ ուսուցիչները անհատական մոտեցում են ցուցաբերում, հաշվի են առնում անձնային որակները, տարիքային և անհատական առանձնահատկությունները: Անհրաժեշտության դեպքում վեր են հանում առկա խնդիրները և փորձում լուծումներ գտնել: Որպեսզի երեխայի հարմարու-

մը անցնի առավել արդյունավետ, մանկավարժը մասնավորապես 6 տարեկան աշակերտների հետ պետք է ուսումնական գործընթացն իրականացնի ակտիվ գործունեության, խաղերի ձևով կամ դասի ընթացքում հաճախակի խաղեր կազմակերպի [3, 81]: Ուսուցիչը պետք է այնպես անի, որ երեխայի մոտ ձևավորվի դրական տրամադրվածություն ուսումնական գործունեության նկատմամբ: Առաջին կիսամյակում պետք է երեխային վերաբերվի որպես նախադպրոցականի, հասկանա, որ նա դեռ ունի խաղալու, շարժվելու պահանջմունք, ուշադրությունը կայուն չէ և այլն: Հետո աստիճանաբար նրան կատարեն ձևավորի նրա մեջ նոր որակներ, միջանձնային շփման համար անհրաժեշտ հմտություններ և այլն:

Հաճախ առաջին դասարանցիները իրենց հետ խաղալիքներ են բերում, ինչը կապող օղակ է տան և դպրոցի, մանկության և հասուն կյանքի միջև, ուստի հմուտ ուսուցիչը չի պատժում այս արարքը, այլ ընդունում և հասկանում է երեխայի պահանջմունքները: Հատկապես սա կարևոր է տազնապային, ամաչկոտ երեխաների համար, որոնք խաղալիքի օգնությամբ իրենց ապահով են զգում:

Հիմնականում դպրոցի հարմարման խնդիրների տևողությունը մեկ կիսամյակ է, որի ընթացքում հմուտ մանկավարժների և ուշադիր ծնողների օգնությամբ երեխաները կարողանում են հաղթահարել ծագած դժվարությունները, այլապես խնդիրները առավել խորանում են՝ կրելով կայուն բնույթ:

Դպրոցական հարմարման դժվարությունների հաղթահարման համար շատ կարևոր է, որ երեխան և՛ ֆիզիկապես, և՛ հոգեպես պատրաստ լինի դպրոցին: Ֆիզիկապես ասելով՝ պետք է հասկանալ այն կազմաբնախոսական փոփոխությունները, որ տեղի են ունենում կրտսեր դպրոցական տարիքում (ողնաշարային, գլխուղեղային, մատների ֆալանգների և այլն): Հոգեբանական պատրաստվածություն ասելով՝ չպետք է հասկանալ

միայն երեխայի դպրոց գնալու ցանկությունն ու դրդապատճառները, թեպետ դա էլ պակաս կարևոր գործոն չէ: Դրանցից բացի՝ երեխաները պետք է իմանան, թե ինչ է դպրոցը, ինչով է ինքն այնտեղ զբաղվելու: Այդ գործում կարևոր է ծնողների դերը. նրանք պետք է կարողանան երեխային դրականորեն տրամադրել դպրոցի և ուսման նկատմամբ, հաճախակի զրուցել նրա հետ այն փոփոխությունների մասին, որ տեղի են ունենալու նրա կյանքում, նոր ռեժիմի առկայության, նոր պարտականությունների և նոր դիրքի մասին, պետք է նրանց նախապատրաստել, որպեսզի նոր իրադարձությունները նրանց հանկարծակիի չբերեն, իսկ հարմարումը հնարավորինս հեշտ ընթացան [3, 74-75]:

Այս բոլոր նրբությունների գիտակցումը բավականաչափ օգտակար կլինի մանկավարժին արդյունավետ հարմարում ապահովելու և հետագա ուսումնական գործունեությունը կառավարելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Էլկոմին Դ. Բ.**, Կրտսեր դպրոցականի ուսուցման հոգեբանություն, Երևան, «Լույս», 1975, 104 էջ:
2. **Էլոյան Տ. Ս.**, Ուսուցիչը և նրա գործունեության հոգեբանական առանձնահատկությունները, Երևան, «Լույս», 1980, 124 էջ:
3. **Կրտսեցիկ Վ. Ա.**, Մանկավարժական հոգեբանության հիմունքներ, Երևան, «Լույս», 1976, 443 էջ:
4. **Պետրովսկի Ա. Վ.**, Երեխաները և ընտանեկան դաստիարակության տակտիկան, Երևան, «Լույս», 1983, 121 էջ:
5. Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, Ա. Վ. Պետրովսկու խմբ., Երևան, «Լույս», 1977, 398 էջ:
6. **Абрамова Г.**, Возрастная психология, Учеб. пособие для студ. вузов, 4-е изд., стереотип, М., «Академия». 1999, 672 с.
7. **Божович А.** Личность и ее формирование в детском возрасте, М., «Просвещение», 1968, 464 с.
8. Психическое развитие младших школьников. Под ред. Давидова В., М., «Педагогика», 1990, 160 с.

THE FISRT-FORMERS' ADAPTATION DIFFICULTIES AND THEIR OVERCOMING

NONA POGHOSYAN

Competitor of the Chair of Professional Education and Applied Pedagogy of ASPU after Kh. Abovyan

Summary

The article describes all the difficulties and problems of adaptation, that has every child when entering school for the first time. At the same time, the reasons and the psychological origins of those problems are revealed and skills, ways, methods of pedagogical influence are suggested to overcome them.

ԸՆԴՀԱՆՐԱՑՆՈՂ ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՈՐՈՇ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ*

Փարեգին Գագիկի ՔԱՐՅԱՆՅԱՆ

Վանաձորի Դ. Ալիշանի անվան թիվ 27 հիմնական դպրոցի տնօրեն, ֆիզիկայի ուսուցիչ
Գյումրու Մ. Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի
մանկավարժության ամբիոնի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Կրկնությունների կազմակերպման մեթոդական համակարգը ավագ
դպրոցում (ֆիզիկայի օրինակով)

Գիտական ղեկավար՝ Սպարտակ ՍՈՂՈՅԱՆ՝ մանկավարժական գիտությունների դոկտոր

Ժամանակակից
կրթության գլ-
խավոր նպա-
տակներից մեկը սովորողների անձնային ու
րակների զարգացումն է։ Այդ խնդրի հետ
կապված այսօր փո-
փոխվում են ուսուց-
ման մանկավարժա-
հոգեբանական տեխնո-

լոգիաները և մեթոդները, որոնք թույլ են տալիս
սովորողներին ակտիվորեն ներգրավել գիտելիք-
ների ինքնուրույն ձեռքբերման գործընթացին։
Հայաստանում 12-ամյա կրթական համակարգի
անցումը մի հնարավորությունների է ստեղծում
ուսուցանվող նյութի բաշխման, կառուցվածքային
փոփոխությունների կատարման, միջառարկայա-
կան և ներառարկայական կապերի վերանայման
համար։ Ըստ գործող ծրագրերի՝ 12-րդ դասարա-
նի երկրորդ կիսամյակն ամբողջությամբ տրա-
մադրվում է կրկնություններին, խորհրդակցու-
թյուններին և անհատական պարապմունքներին՝
ավարտական քննական առարկաներից։ Պետք է
ասել, որ այս մոտեցումը աննախադեպ է կրթա-
կան գործընթացներում և առաջ է բերում մի շարք
խնդիրներ, որոնք ենթակա են լուծման։

Դա նշանակում է, որ մանկավարժության մեջ
անհրաժեշտություն է առաջացել ստեղծել կրկ-
նությունների կազմակերպման ուսումնա-մեթո-
դական համակարգ, այլապես մեծ վտանգ գոյու-
թյուն ունի կրկնությանը հատկացված ժամաքա-
նակի փոշիացման և այն ոչ արդյունավետ օգտա-

գործման առումով։ Այդ նպատակով անհրաժեշտ
է գտնել հետևյալ ավանդական հարցերի պա-
տասխանները. «Ինչու՞ կրկնել», «Ի՞նչ կրկնել» և
«Ինչպե՞ս կրկնել»։

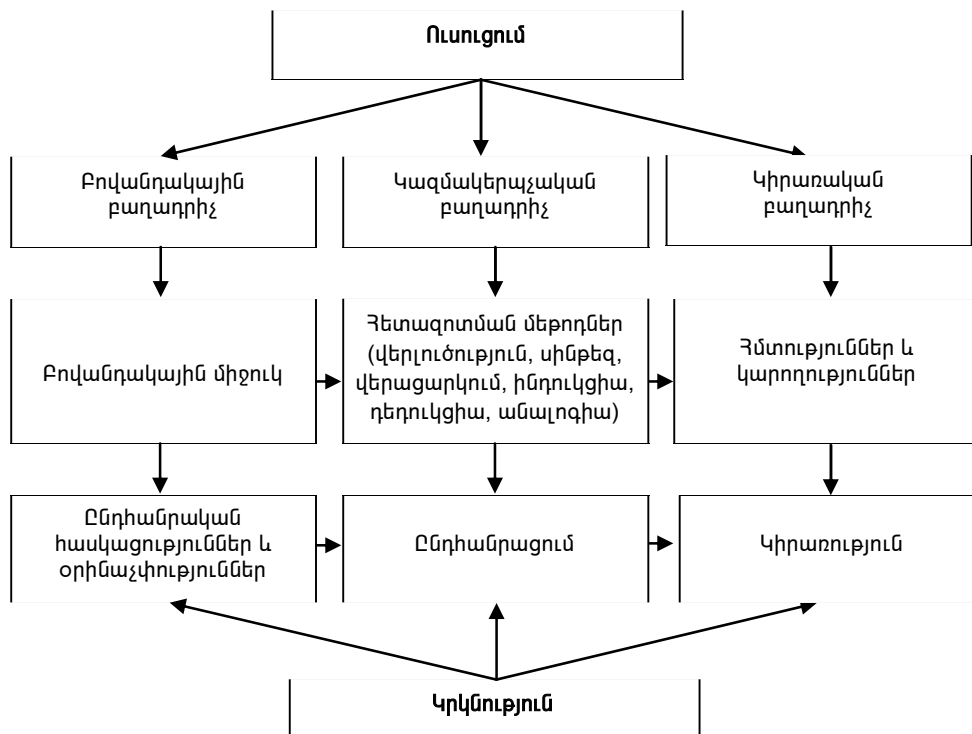
Մանկավարժական գիտության զարգացման
տարբեր փուլերում ուսուցման գործընթացում
կրկնության կազմակերպման հետ կապված խն-
դիրները միշտ եղել են հետազոտողների ուշադ-
րության կենտրոնում։

19-րդ դարի կեսերին Կ. Դ. Ուշինսկին հիմնա-
վորեց կրկնության տեղը և դերը ուսուցման գոր-
ծընթացում, ինչպես նաև վերանայեց կրկնության
կազմակերպման մեթոդիկային վերաբերող հար-
ցերը [1]։ Ուշինսկու կարծիքով՝ կրկնությունը
պետք է իրականացվի այնպես, որ նպաստի մոր
նյութի ընկալմանը և թույլ տա աշակերտին գի-
տակցաբար կիրառելու նախկինում ստացած գի-
տելիքները՝ հարստացնելով դրանք նորերով։ Ան-
ընդհատ պետք է կրկնել հին նյութը՝ ամեն անգամ
ավելացնելով նորը, այնպես, որ նորը կառուցվի
հին վրա։

Կրկնության հարցերը հետազոտողների շրջա-
նում լայն տարածում գտան նաև 20-րդ դարի երկ-
րորդ կեսին։ Այդ ժամանակ կարևոր նշանակու-
թյուն ձեռք բերեցին կրկնության ընթացքում մտա-
վոր գործունեության հետ կապված խնդիրները։
Կատարվեցին հետազոտություններ միջնակարգ
դպրոցներում կրկնության կազմակերպման հա-
մակարգի և մեթոդիկայի հարցերի լուծման վերա-
բերյալ։

Մինչ այժմ ուսումնական ծրագրերում յուրա-
քանչյուր թեմայի ավարտից հետո առկա էին էպի-
զոդիկ (հպանցիկ) կրկնություններ, սակայն հատ-

* Ներկայացվել է 03.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.։

Նկ. 1

կազմված ժամաքանակները չէին բավարարում ամբողջությամբ ընդհանրացնելու տեսական նյութը, առավել ևս այն կիրառելու գործնական խնդիրներ լուծելու համար: Ներկայումս ավարտական ամփոփիչ կրկնություններին զգալի ժամաքանակ է հատկացված, որոնց արդյունավետ կազմակերպումը նախօրոք մշակված և հիմնավորված մոտեցումներով հնարավորություն կտա բարձրացնել սովորողների գիտելիքների որակը և նրանց մրցունակությունը բուհական քննություններում: Կոնկրետ առարկայի կրկնության կազմակերպման ժամանակ առաջ է գալիս կրկնելու ենթակա նյութի ընտրության հարցը: Այդ խնդիրը պետք է մանկավարժության մեջ ունենա ընդհանրական լուծում: Եթե ուսուցման գործընթացի բազմաթիվ բաղադրիչներից առանձնացնենք երեքը՝ կազմակերպչական, բովանդակային և կիրառական, ապա կարելի է սխեմայի (Նկ. 1) միջոցով մեկնաբանել դրանց տրամաբանական կապը, որն ի վերջո որոշում է կրկնության իրականացման մշակակությունը և նրա ընդհանրացնող բնույթը:

Ինչպես երևում է, կրկնության հիմքում պետք է դնել նրա ընդհանրացնող բնույթը, մյուս կողմից՝ այն պետք է ծառայի տեսական նյութի կոնկրետ կիրառման խնդրին:

Այժմ պարզենք, թե այս կամ այն առարկայի կրկնության ժամանակ ինչ նյութ է անհրաժեշտ ընտրել: Ընդհանրապես, ուսուցման նպատակահարմարությունից ելնելով՝ ցանկացած գիտություն պայմանականորեն բաժանում են բաժինների: Օրինակ, ֆիզիկան բաժանվում է մեխանիկայի, թերմոդինամիկայի, էլեկտրականության, մագնիսականության, օպտիկայի և այլն, քիմիան՝ անօրգանական, օրգանական, անալիտիկ և այլն, մաթեմատիկան՝ հանրահաշիվ, երկրաչափություն և այլն: Այդ բաժիններից յուրաքանչյուրն իր հերթին բաժանվում է այլ ենթաբաժինների և այդպես շարունակ: Սակայն յուրաքանչյուր գիտության հիմքում ընկած են հիմնարար գաղափարներ, հասկացություններ, օրենքներ, սկզբունքներ: Եթե ըստ ուսումնական ծրագրերի ուսուցումը կազմակերպվում է ըստ բաժինների ուսումնասիրման հերթականության, ապա կրկնության ժամանակ և՛ ժամանակային, և՛ բովանդակային առումով նպատակահարմար չէ անցած նյութը կրկնել ըստ բաժինների և թեմաների, այլ անհրաժեշտ է կրկնել ըստ առանցքային գաղափարների, որոնք տարբեր գիտությունների համար կարող են լինել տարբեր:

Մյուս կողմից՝ կրկնությունների ժամանակ առանձնապես կարևորվում են տեսական նյութի

կիրառման հնարավոր ձևերը՝ խնդիրների, վարժությունների, թեստերի լուծումը:

Կրկնության կազմակերպման նպատակով դասընթացի այդպիսի մոդելավորումը թույլ է տալիս կրկնությունը դիտել որպես ուսուցման ընդհանրացնող մոդել: Այդ դեպքում հնարավոր է լինում.

1. համակարգել աշակերտների գիտելիքները,
2. վեր հանել առանցքային գաղափարներ,
3. կարճ ժամանակում ընդհանրացնել մեծածավալ նյութ,
4. նախադրյալներ ստեղծել աշակերտների գործնական հմտությունները զարգացնելու համար,
5. կրկնության պրոցեսին տալ մեթոդաբանական ուղղվածություն,
6. բարձրացնել աշակերտների մրցունակությունը,
7. նախադրյալներ ստեղծել շարունակական կրթության իրականացման համար:

Վերոհիշյալ մոդելը կարելի է կիրառել կրկնությունների նպատակով տարբեր առարկաներից ուսումնա-մեթոդական ձեռնարկներ, դասագրքեր, խնդրագրքեր ստեղծելու համար՝ դրանով իսկ ապահովելով կրկնությունների կազմակերպման միասնական մոտեցում և խուսափել անպտուղ

ինքնագործունեությունից և ժամանակի վատնումից:

Այսպիսի փորձ այժմ գոյություն ունի միայն ֆիզիկայի դպրոցական դասընթացի համար [2, 3]:

Այսպիսով, կրկնությունը հանդիսանում է ուսուցման պրոցեսի կարևոր բաղկացուցիչ մաս, և նպատակահարմար է այն ընդգրկել ուսումնական ծրագրերում:

Նրա արդյունավետությունը կլինի առավել բարձր, եթե դիտարկվի որպես ուսուցանվող նյութի ընդհանրացնող մոդել և ունենա գործնական ուղղվածություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ушаи́нский К. Д.**, Избр. пед. соч. Т. 1. М., "Педагогика", 1974, 584 с.
2. **Ծատուրյան Ա. Մ.**, Ֆիզիկա-12: Ֆիզիկայի դպրոցական դասընթացի կրկնության կազմակերպման ուսումնամեթոդական ձեռնարկ: Ավագ դպրոցի 12-րդ դասարանի ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի համար, Վանաձոր, «ՍԻՄ տպագրատուն», 2012, 194 էջ:
3. **Цатурян А. М.** Повторение курса физики как обобщающая модель обучения физике. Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Научный журнал. СПб., 2011, с.141-148.

SOME PEDAGOGICAL- METHODOLOGICAL ISSUES CONCERNING THE ORGANIZATION OF GENERALIZING REVISIONS

GAREGIN KARHANYAN

Summary

A generalizing function of material revision in the process of teaching is analyzed. It is shown that revision may be regarded as a generalizing model of teaching.

Կարինե ՄԱՅԻԼՅԱՆ

Վանաձորի N20 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի

Մխաված աշակերտի վրա մի բարկանա, չէ ո՞ր հիվանդն էլ իր կամքով չի հիվանդանում:

Ե. ԿՈՂՔԱՑԻ

Վերջին տասնամյակում հանրապետության կրթական համակարգում զգալի փոփոխություններ են կատարվել. նորովի են մեկնաբանվում կրթության բովանդակության էությունը, նրա բաղկացուցիչ տարրերը, կրթությունը և հանրակրթությունը կարգավորող օրենսդրական դաշտը, պետական կրթական չափորոշիչների վրա հիմնվող կրթական համակարգը (ծրագիր, դասագիրք, ուսուցման մեթոդներ, այլ) և հատկապես ուսուցչի դերի մեծացումը աշակերտի հետ հարաբերություններում: Կրթության բովանդակության հիմնական հարցը շարունակում է մնալ ի՞նչ և ինչպե՞ս սովորեցնելը, որը կրթության նկատմամբ հասարակական պահանջի աճի և տեղեկատվական հոսքի մեծացման պայմաններում չի դադարում մնալ առանցքային: Միանգամայն պարզ է, որ «ի՞նչ սովորեցնել» հարցը ապահովում է միայն գիտելիքներ և հասարակական հարմարվողականություն, բնականաբար պետական չափորոշիչների համապատասխան մակարդակային պահանջ կամ «պետության կողմից ներկայացված պատվեր» հասկացությունը մնում է օդից կախված, երկրորդական զաղափար՝ այսինքն՝ չափորոշչահեն գիտելիքը, որի մասին մենք այնքան շատ ենք հիշատակում, չի նպաստում ուսման արդյունավետության բարձրացմանը, որովհետև գործող չափորոշչային համակարգը շարունակում է մնալ գիտելիքների փոխանցման և ոչ թե դրանց կիրառման, վերլուծության, համադրման կամ ստեղծագործական մակարդակի վրա: Հասկանալի է, որ կրթական գործընթացի մասնակցի՝ մասնավորապես ուսուցչի խնդիրը դառնում է բազմաբնույթ և բազմաբովանդակ, հատկապես

որ աշակերտը պարտավոր է իր կազմաբնախոսական էությանը, առարկայական չափորոշիչին և ծրագրին համապատասխան ստանալ ոչ միայն գիտելիքներ, այլև այդ գիտելիքներն ու կարողությունները կիրառել նոր իրավիճակում և դրանք ստեղծագործաբար զարգացնել: Համաձայն «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի. «Հանրակրթությունը նպատակաուղղված է սովորողի մտավոր, հոգևոր, ֆիզիկական և սոցիալական զարգացմանը, նրա անձի՝ որպես ապագա քաղաքացու ձևավորմանը, ինքնուրույն կյանքի, մասնագիտական կողմնորոշմանը և մասնագիտական կրթության նախապատրաստմանը»¹: Բնականաբար ուսուցչի՝ որպես կրթական հարաբերությունների մեջ առանցքային դերակատարություն ունեցող անձի արժեքաբանական կողմնային է, որ նա է որոշակի իմաստով պատասխանատվություն կրում ապագա հասարակության կայացման գործում և այդ հասարակության մեջ կազմակերպած կրթություն և նոր կրթական մշակույթ ձևավորելու հարցում: Պարզ ասած՝ հասարակության ցանկացած մասնագիտության տեր անձի կրթության և դաստիարակության ակունքում կանգնած է ուսուցիչը, դպրոցն ընդհանրապես: Եվ եթե այս կամ այն դպրոցի շրջանավարտը կյանքում հասնում է տպավորիչ հաջողությունների, ապա այդ դպրոցը նրանով հպարտանում է, ոգևորվում, հակառակ պարագայում՝ կրում «որոշակի բարոյական պատասխանատվություն»:

21-րդ դար մտած ուսուցչի համար կրթական աշխարհը նոր պահանջներ է առաջադրում: Մի կողմից՝ պետությունն է սահմանում իր ակնկալիքները հանրակրթությունում, մյուս կողմից՝ հասարակությունը: Եվ այս ամենի առանցքում կանգնած ուսուցիչն ուղղակի պարտավոր է հավասարապես քայլել կրթական համակարգում տեղի ունեցող գործընթացների հետ և նույնիսկ իր գործողությունները պլանավորելու ժամանակ հաշվի առնելի ապագայի միտումները: Դեռ ավելին՝ ուսուցիչը պարտավոր է հասկանալ կրթության քաղաքականության ողջ գործընթացը, լինել այդ քաղաքականության կրողը և իրականացնողը, կա-

* Ներկայացվել է 12.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

րողանա մշակել կրթության բովանդակության համապատասխան մակարդակները, ունենալ մասնագիտական անհրաժեշտ պատրաստվածություն, բարոյական որակներ, մշտապես կատարելագործել իր մասնագիտական հմտությունները, զբաղվել ինքնակրթությամբ և այլն: Ըստ «Համարակրթության մասին» ՀՀ օրենքի՝ ուսուցիչը որպես մանկավարժական աշխատող պարտավոր է «նպաստել ուսումնական հաստատությունում սովորողների կողմից հանրակրթական (հիմնական և լրացուցիչ) ծրագրերի յուրացման և առարկայական չափորոշիչների ապահովման գործընթացին, ինչպես նաև ուսուցման մեթոդների կիրառման միջոցով համապատասխան գիտելիքների, հմտությունների ձեռքբերմանը, արժեքային համակարգի ձևավորմանը, իրականացնել հանրակրթական ծրագրերը»²: Վերը նշված խնդիրները իրականացնելու նպատակով ուսուցիչը ուսումնառության ընթացքում պետք է տիրապետի իր աշխատանքը ծրագրելու կարողությանը, այդ թվում՝

ա. ուսումնական գործընթացն արդյունավետ ծրագրելու, առանձին դասընթացների, թեմատիկ միավորների և դասերի պլաններ մշակելու:

բ. ինքնուրույն կամ գործընկերների հետ միասին ուսումնական նյութեր ստեղծելու:

գ. խմբային և անհատականացված ուսուցում իրականացնելու:

դ. աշակերտի տարիքային, հոգեբանական և կազմաբնախոսական առանձնահատկությունները, անհատական և խմբային գործունեության շարժառիթներն ու վարքագիծը հաշվի առնելու:

ե. ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ և հնարներ ներդնելու:

զ. ուսուցման համար բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական միջավայր ստեղծելու:

է. սովորողի առաջադիմության գնահատումը՝ դիտարկելով գնահատումը որպես աշակերտի շարունակական զարգացումն ապահովող միջոց և այլն:

Մանկավարժական, մասնագիտական գրականության մեջ հասարակության մեջ կրթական գործընթաց իրականացնելու, մարդասիրական արժեքներ կրելու և դրանք սովորողներին փոխանցելու իմաստով, հաճախ է շեշտվում ուսուցչի մասնագիտական, մանկավարժական, անձնային որակների կարևորությունը ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերություններում: Այս իմաստով մանկավարժական գրականության մեջ կարելի է առանձնացնել ուսուցիչ-սովորող հարաբերություններում ուսուցչի գործունեության մի քանի առանձնահատուկ կողմեր, որոնք փոխկապակցված են և լրացնում են միմյանց:

1. Ուսուցումը բազմաբնույթ և ակտիվ գործընթաց է, որն իրականանում է սովորողի ներսում:

Այն, ինչ ներկայացնում է ուսուցիչը դասապրոցեսում, դեռևս սովորեցնել չէ: Կատարել ուսուցանողի գործառույթ՝ չի նշանակում աշակերտներին փոխանցել դասավանդվող նյութի բովանդակությունը՝ առաջնորդվելով ուսումնական ծրագրով և նախորդ օրն աչքի անցկացնելով դասագիրքը: Սովորեցնողը պարտավոր է հասկանալ, որ աշակերտը ոչ այնքան գիտելիքի և տեղեկատվության կարիք ունի, որքան մտածողության, տեղեկությունների մշակման և սոցիալական հմտությունների, ինչն անհրաժեշտ է սովորողին կրթություն ստանալուց հետո կողմնորոշվելու համար արագ փոփոխվող աշխարհում: Ահա թե ինչու ուսուցիչը միայն կարող է օգնել և աջակցել աշակերտին և ապահովել լավ ուսուցման համար անհրաժեշտ համապատասխան ուսումնական-գործնական միջավայր, նյութեր, սարքավորումներ, միջոցներ, դասի կազմակերպման մեթոդներ ու հնարներ, որոշել դասի նպատակը, պլանավորել դասի նպատակներին և գործառույթներին համապատասխան անհրաժեշտ ժամանակահատվածը: Այլ կերպ ասած՝ դասավանդման պրոցեսում ուսուցչի կարևոր գործառույթներից մեկը նպատակային ուսուցման կազմակերպումն է:

2. Ուսուցչի մյուս կարևոր գործառույթներից է ուսուցման գործընթացի ղեկավարումը, այսինքն՝ դասի ընթացքում սովորողների ուսումնառության ուղղորդումը, ինչն ապահովում է նյութի ընկալումը: Նյութի ընկալումն իրականացնելիս ուսուցիչը կատարում է մի շարք գործողություններ՝ ձևակերպում, սահմանում, նկարագրում, պարզաբանում, ընդհանրացնում, դասակարգում, համեմատում, տարբերակում, ամփոփում և կիրառում է առաջադրանքները՝ օգտագործելով թեմայից բխող մեթոդներ, հնարներ և աջակից այլ միջոցներ: Ուսուցման գործընթացի ղեկավարումը ուսուցչի կողմից որպես նպատակադրման գործընթացի կառավարում մեր կարծիքով մանկավարժական գործունեության հիմքն է, որն ուղղված է նպատակից արդյունք գործողությունների համակարգմանը: Ուսուցման գործընթացի ղեկավարումն առաջին հերթին հիմնվում է աշակերտների մասին ուսուցչի տեղեկացվածության վրա: Առանց իմանալու աշակերտների մտավոր, հոգեբանական, ֆիզիկական զարգացման առանձնահատկություններն ու մակարդակը՝ ուսուցիչը չի կարող ճիշտ իրականացնել ուսուցման գործընթացի ղեկավարումը:

3. Ուսուցչի հաջորդ կարևոր գործառույթներից է սովորողի ճանաչողական ներուժի բացահայտումը. այսինքն ուսուցիչը:

ա. բացահայտում է սովորողների գիտելիքների մակարդակը, նախասիրությունները, ընդունակությունները, հմտություններն ու կարողությունները, նրանց սովորելու պատրաստականության

աստիճանը,

բ. դիտարկում, վերահսկում է սովորողների առաջադիմության և վարքային փոփոխությունները,

գ. ծանոթանում է սովորողների տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված բնութագրերին:

4. Ուսուցիչը լուծում է աշակերտների հետաքրքրության, ձգտումների զարգացման, խրախուսման և պահպանման խնդիրները: Այդ նպատակների իրականացման համար ուսուցիչը՝

ա. ուսուցումը դարձնում է առավել հետաքրքիր, այսինքն՝ աշակերտներին ոչ թե պարզապես գիտելիքներ են փոխանցվում, այլ գիտելիքներն ու հմտությունները գործողության մեջ են դրվում, և որոշակի արդյունքով ի ցույց դրվում դրանց յուրացումը: Այս պարագայում ուսուցումը դառնում է գիտելիքների կիրառման և որոշակի արժեքների ստեղծման գործընթաց:

բ. խթանում է ուսուցման նկատմամբ սովորողի ներքին շարժառիթները, տալիս է հարցեր և արձագանքում իրեն ուղղված հարցերին՝ աշակերտների մոտ ապահովելով ազատ մտածելակերպ, ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու հմտություններ և պատասխանատվություն բարձր առաջադիմության համար:

գ. ներգրավում է աշակերտին «գիտելիքի կառուցման գործընթացին, ինչի արդյունքում սովորողը դառնում է ուսուցման ակտիվ մասնակից»³:

5. Դասարանը փոքր, բայց խայտաբղետ սոցիալական միջավայր է, որը ներկայացնում է հասարակության տարբեր խավերի երեխաների: Այս իմաստով ուսուցումը սոցիալական բովանդակություն է ստանում, և ուսուցիչը հանդես է գալիս որպես սոցիալական հարաբերությունների համակարգող: Ուսուցչի գործունեության խնդիրները այս մակարդակում կրում են ոչ այնքան ուսումնական, որքան դաստիարակչական բնույթ, որոնք են՝

- դասարանի կարգապահական հարցերը,
- սովորողների գիտելիքների և վարքի անաչառ գնահատումը,
- մրցակցային կամ համագործակցային դրական միջավայրի ձևավորումը,
- սովորողների սոցիալական վիճակի իմացությունը,
- աշակերտների միջև տարբեր բնույթի վեճե-

րի և տարածայնությունների կանխումը,

- ուսուցիչ-աշակերտ փոխհարաբերություններում առաջացած դժվարությունների և միջադեպերի շտկումը,

- սովորողների հոգեբանական և տարիքային առանձնահատկություններն ու կարիքները բացահայտելը,

- սոցիալական աշխատողի, հոգեբանի, մյուս մանկավարժական աշխատողների հետ համագործակցելը և այլն:

Սակայն, աշակերտի ճանաչողական-իմացական կարողությունները կախված են նաև միջավայրի հետ նրա ակտիվ փոխներգործություններից: Հետևաբար, աշակերտին աջակցելու համար ուսուցիչը պետք է կատարի օգնականի, գործընկերոջ դեր, որպեսզի աշակերտը կարողանա ոչ միայն ինքնուրույն սովորել, այլև ճիշտ ընկալել իր և հասակակիցների միջև առկա հարաբերությունները:

6. Ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերություններում կարևոր նշանակություն ունեն մեծ ուսուցչի անձնային որակները, նրա մանկավարժական տակտը, հաղորդակցման հմտությունը, աշխարհայացքային կողմնորոշումը, հոգևոր բարձր արժեքները և այլն: Շշմարիտ է ե. Կողբացին՝ «Մարդիկ ավելի շատ օրինակների են հետևում, քան ճշմարտությանը»⁴:

7. Ուսուցման գործընթացում կարևոր նշանակություն ունի նաև ուսուցչի կողմից սովորողի գիտելիքների գնահատումը՝ հիմք ընդունելով այն որպես ուսուցման գործընթացի բաղկացուցիչ և ակտիվ մաս՝ նրա կողմից գնահատման բոլոր տեսակների և գնահատման սկզբունքների նպատակային գործածությամբ:

Այսպիսով, ուսուցիչ-սովորող հարաբերությունները պետք է կառուցվեն այնպիսի հիմքերի վրա, որ ուսուցումն աշակերտների համար դառնա գիտելիքների կիրառման և որոշակի արդյունքների ստեղծման նպատակալաց գործընթաց:

¹ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 5, կետ 1:

² «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 27, կետ 14-3:

³ «Մարդ և հասարակություն», 2012, N2, էջ 15:

⁴ Ա. Մ. Մանուկյան և Մ. Մ. Մանուկյան, Դաստիարակչական մտքերի հայկական զանգարան, Եր., 2011, էջ 66:

TEACHER'S NEW PRACTICES AND THE STUDENT

KARINE MAYILYAN

Summary

This article represents teacher's new practices which are often used in the literature of pedagogics, teacher-student relations and teachers' modern approaches in the period of studying.

ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈՒ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՈՒՍՈՒՑՉԻ ԿՈՂՄԻՑ*

Թամարա ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ

Վանաձորի N 23 դպրոցի ուսուցչուհի

Վարվիր այնպես,
որ մարդը քեզ համար
լինի նպատակ,
այլ ոչ թե միջոց:

Է. ԿԱՆՏ

Յանրակրթության
պետական չա-
փորոշիչի բովան-
դակությունը սահմա-
նում է գիտելիքների,

հմտությունների և կարողությունների, արժեքա-
յին համակարգի չափելի մակարդակները կամ
պետական, հասարակական պահանջները: Այ-
սինքն կրթական գործի մասնակիցներից յուրա-
քանչյուրը և առավելապես ուսուցիչը հստակ
պետք է իր գործողություններում առանձնացնի
կրթության բովանդակությանը վերաբերող մի քա-
նի հարցեր՝ ի՞նչ սովորեցնել, ինչպե՞ս սովորեցնել
և ինչո՞ւ սովորեցնել: Ընդհանրապես կրթության
բովանդակությունը փորձում է պատասխանել
այս երեք հարցերին միաժամանակ, որը կրթու-
թյան նկատմամբ հասարակության պահանջի մե-
ծացման և հսկայածավալ տեղեկատվական հոս-
քի պայմաններում մնում է կարևոր հարց: Ժամա-
նակի ընթացքում կատարելագործվել են կրթու-
թյան բովանդակությանը ներկայացվող պահանջ-
ները, որոնք ամփոփվում են հետևյալ բնութագ-
րիչներով.

- ճշտել ուսումնասիրվող առարկաների նյու-
թի ցանկն ու ծավալը, վերացնել ուսումնական
ծրագրերի դասագրքերի գերբեռնվածությունը՝
դրանք ազատելով չափից ավելի բարդացված,
երկրորդական նյութից, սակայն այսօր էլ նյութի
մատուցման ծավալը շարունակում է մնալ հագե-
ցած և դժվարամարս, ինչն ավելի է բարդացնում
սովորեցնողի աշխատանքը,

- ծավալի խնդիրը խանգարում է ուսումնա-
կան նյութի յուրացմանը, և սովորեցնողների մեծ

մասը չի խորանում բովանդակության մեջ, ու նյու-
թը դառնում է անհասկանալի, թյուրըմբռնելի,
աղոտ և անհասանելի:

Հասկանալի է, որ բովանդակության այս մա-
կարդակում «ինչպե՞ս սովորեցնել» հարցը ապա-
հովում է հիմնարար գիտելիքներ և հասարակա-
կան հարմարվողականություն, բայց պարզ է, որ
տվյալ մոտեցմամբ դժվար է ապահովել աշակեր-
տակենտրոն կրթություն, զարգացնել քննադա-
տական, ստեղծագործական մտածողություն,
ձևավորել կյանքի նկատմամբ ակտիվ վերաբեր-
մունք ունեցող քաղաքացի: Եվ այս պահանջ-
մունքների կենտրոնում կանգնած ուսուցիչը ուղ-
ղակի պարտավոր է հավասարապես քայլել կր-
թական համակարգում տեղի ունեցող գործըն-
թացների հետ և իր գործողությունները պլանավո-
րելու ժամանակ հաշվի առնել ոչ միայն մատուց-
վող գիտելիքները, այլև թե ինչպես այդ գիտելիք-
ները հասանելի դարձնել աշակերտներին: Դեռ
ավելին՝ ուսուցիչը, ըստ «Հանրակրթության մա-
սին» ՀՀ օրենքի, որպես մանկավարժական աշ-
խատող պարտավոր է «նպաստել ուսումնական
հաստատությունում սովորողների կողմից հան-
րակրթական (հիմնական և լրացուցիչ) ծրագրերի
յուրացման և առարկայական չափորոշիչների
ապահովման գործընթացին, ինչպես նաև ուսուց-
ման մեթոդների կիրառման միջոցով համապա-
տասխան գիտելիքների, հմտությունների ձեռք-
բերմանը, արժեքային համակարգի ձևավորմանը,
իրականացնել հանրակրթական ծրագրերը»¹:

Փորձենք բացատրել մանկավարժական գրա-
կանության մեջ օգտագործվող «մանկավարժա-
կան տեխնոլոգիա» և «ուսուցման մեթոդ» հաս-
կացությունները, ինչն ուղղակիորեն հանդիսա-
նում է ուսուցչի մեթոդական գործառնության հիմնա-
քարը, առանց որի նա չի կարող իրականացնել
առարկայական պետական չափորոշիչի և ծրագ-
րային նյութի պահանջները:

Տեխնոլոգիան հունարեն բառ է, որը նշանա-

* Ներկայացվել է 15.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

կում է նպատակ²: Մանկավարժական գրականության մեջ այն ընկալվում է որպես գիտություն արվեստի, վարպետության մասին: Երկար ժամանակ տեխնոլոգիա տերմինը մանկավարժության ոլորտից դուրս էր մնում, այն կիրառվում էր միայն տեխնիկական գիտությունների բնագավառում: Սկզբնական շրջանում մանկավարժները տարբերություն էին դնում մանկավարժական տեխնոլոգիա և ուսուցման մեթոդ հասկացությունների միջև: Մանկավարժական տեխնոլոգիա տերմինը կիրառվում էր միայն ուսուցման բնագավառի համար, իսկ տեխնոլոգիա ասելով՝ հասկանում էին միայն ուսուցման տեխնիկական միջոցների կիրառությամբ իրականացվող ուսուցման գործընթացը: Այսօր արդեն մանկավարժական տեխնոլոգիան ուսուցչի հերթական գործողությունների հաջորդական համակարգն է, որը ենթադրում է մանկավարժական այս կամ այն խնդրի լուծում կամ էլ որպես գործնականում նախօրոք պլանավորված, համակարգված, որոշակի հաջորդականություն ունեցող մանկավարժական գործընթացի վերարտադրություն և իրականացում: Մանկավարժական տեխնոլոգիան գիտականորեն ծրագրված և որոշակի նպատակներով պայմանավորված գործողություններ են: Վերջապես, մանկավարժական տեխնոլոգիա հասկացությունը նշանակում է ուսուցման և դաստիարակության ոլորտում կիրառվող աշխատանքի ձևերի բազմազանություն: Մանկավարժական տեխնոլոգիաները փոխկապակցված են մանկավարժական վարպետության հետ: Դրանք մանկավարժական տեխնոլոգիաների կատարելապես տիրապետումն էլ մանկավարժական վարպետությունն է, ինչն անհրաժեշտ է այսօրվա ուսուցչին:

Ինչ վերաբերում է մեթոդ հասկացությանը, ապա այն հունարեն բառ է, որը նշանակում է ինչ-որ տեղ տանող ճանապարհ, ուղի³: Ուսուցման մեթոդը ուսուցչի և սովորողի միասնական աշխատանքն է, որն ուղղված է կրթության խնդիրների իրականացմանը: Կան ուսուցման մեթոդի այլ բնութագրումներ ևս: Ըստ Մ. Ա. Դանիլովի. «Ուսուցման մեթոդը ուսուցչի և սովորողի համատեղ գործունեությունն է, որի արդյունքում սովորողը ձեռք բերում որոշակի գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ, ինչպես նաև ձևավորվում են նրա աշխարհայացքը և ճանաչողությունը»⁴: Իսկ Յու. Կ. Բաբանսկու կարծիքով՝ «Ուսուցման մեթոդը մանկավարժի և սովորողի փոխկապակցված գործունեությունն է, որը կրթության, դաստիարակության և զարգացման խնդիրների իրականացման նպատակ ունի»⁵: Ժամանակակից մանկավարժական գործողություններում ուսուցման բազմաթիվ մեթոդներ են օգտագործվում, ինչը որոշակի դժվարություններ է հանգեց-

նում ուսուցչի գործունեության ընթացքում: Դրա համար անհրաժեշտություն է առաջանում դասակարգել մեթոդները, չնայած որ մեթոդների միասնական դասակարգում գոյություն չունի: Թվարկենք առավել տարածում գտած մի քանի դասակարգումներ:

Ըստ սովորողների ակտիվության աստիճանի դասակարգում:

Այս դասակարգման համաձայն՝ ուսուցման մեթոդները լինում են ակտիվ և պասիվ: Պասիվ են այն մեթոդները, որոնց կիրառման ընթացքում աշակերտները միայն նայում կամ լսում են (դասախոսություն, բացատրություն, ցուցադրում, էքսկուրսիա և այլն): ակտիվ են սովորողների ինքնուրույն աշխատանքը կազմակերպող և խթանող մեթոդները (լաբորատոր, գրքով աշխատանք և այլ):

Ըստ գիտելիքների ձեռք բերման աղբյուրի:

Գիտելիքների ձեռք բերման երեք աղբյուր գոյություն ունի՝ խոսք, զննականություն, պրակտիկա կամ գործնական աշխատանք: Հետևաբար առանձնանում են խոսքային մեթոդներ, զննական մեթոդներ, պրակտիկ մեթոդներ:

Ըստ դիդակտիկ նպատակադրման:

Այս դասակարգման մեջ առանձնանում են հետևյալ խումբ մեթոդները՝

- նոր գիտելիքների ձեռք բերման մեթոդներ
- կարողությունների և հմտությունների ձևավորման մեթոդներ
- գիտելիքների կիրառման մեթոդներ
- գիտելիքը, կարողությունը և հմտությունը ամրապնդող ու ստուգող մեթոդներ:

Ըստ սովորողների ճանաչողական գործունեության կազմակերպման՝

առանձնանում են հետևյալ խումբ մեթոդները՝

- բացատրական-ցուցադրական (իլյուստրատիվ)
- վերարտադրողական
- պրոբլեմային շարադրանք
- մասնակի-որոնողական (էվրիստիկ)
- հետազոտական

Կան նաև այլ դասակարգումներ, որոնք վկայում են ուսուցման մեթոդների իրական բազմազանության մասին: Այժմ դիտարկենք տարբեր դասակարգումների մեջ առավել շրջանառվող մի քանի մեթոդներից վարժություններ մեթոդը: Հայտնի են բանավոր, գրավոր, գծագրական, ուսումնասիրաշխատանքային վարժություններ: Բանավոր վարժություններն օժանդակում են աշակերտների խոսքի կուլտուրայի, տրամաբանական մտածողության, հիշողության, ճանաչողական հնարավորությունների զարգացմանը: Գրավոր վարժությունների հիմնական նշանակությունը գիտելիքների ամրապնդումը և դրանց կիրառման համար անհրաժեշտ կարողությունների ու հմտություններ-

րի մշակումն է: Գրավոր վարժություններին սերտորեն առնչվում են գծագրական կամ գրաֆիկական վարժությունները: Նրանց կիրառությունը հնարավորություն է տալիս ավելի լավ ընկալելու, յուրացնելու, գիտակցաբար մտապահելու ուսուցանվող նյութը, դրանք օժանդակում են տարածական երևակայության զարգացմանը: Գծագրական վարժությունների թվին են պատկանում գծագրերի, գծանկարների տեխնոլոգիական քարտերի պատրաստումը և այլն:

Ուսուցչի աշխատանքում կարևոր մոտեցումներից մեկը պիտի լինի դասի բուն բովանդակությունը և ամենից առաջ նրա համապատասխանությունը պետական առարկայական չափորոշիչներին և ուսումնական ծրագրերին: Ընդ որում, այստեղ կարևոր է մի կողմից՝ ապահովել ծրագրերի համապատասխան ամբողջական արտացոլումը, իսկ մյուս կողմից՝ զերծ մնալ նույն այդ ծրագրային պահանջներում և չափորոշիչներում տեղ գտած անցանկալի բարդացումներից, ինչը հանգեցնում է սովորողների ծանրաբեռնվածության և բնականաբար ուսումնական նյութը դարձնում դժվարամարս: Այս հանգամանքը ենթադրում է, որ ուսուցիչը պետք է ուշադրություն դարձնի դասի բովանդակության մեջ առավել կարևոր, հիմնական գաղափարներին, գլխավոր մտքերը առանձնացնելու, սովորողների ուշադրությունը առանցքային գաղափարների, օրենքների, հասկացությունների, կանոնների, փաստերի, երևույթի արժեքաբանական առանձնահատկությունների վրա կենտրոնացնելու մեթոդական դասակարգումներին: Անչափ կաևոր է մեթոդական ամբողջական դասակարգումից անցում կատարել դեպի կոնկրետ մեթոդների ընտրությունը՝ հաշվի առնելով դասի թեմատիկ խնդիրների լուծումը: Ուսուցման մեթոդների ընտրության ժամանակ կարևորագույն պահանջ է սովորողների հնարավորությունները հաշվի առնելը՝ որոնողական գործունեություն, նյութի յուրացում, գործնական ինքնուրույն աշխատանք, ուսման նկատմամբ վերաբերմունք, ուսման մեջ ինքնավերահսկողության զարգացման աստիճան, պատրաստվածություն և այլն: Կրթության նոր բովանդակությանն անցման պայմաններում վերջին տարիներին ավելի շատ է կարևորվում յուրաքանչյուր դասի ուսումնական նյութի զարգացման ազդեցության հնարավորությունը սովորողների տեսական, ճանաչողական հետաքրքրությունների, կարողությունների և հմտությունների, հասարակության մեջ նրանց հարմարվողականության վրա: Ահա թե ինչու այնքան կարևոր է դառնում ուսուցչի կողմից դասի բովանդակության ներկայացման ընթացքում ուսուցչի մեթոդական, մանկավարժական վարպետությունը, ինչպիսի ուշադրություն է նա դարձ-

նում թեմայի հիմնական բաժինների ուսումնասիրման մեթոդներին, որոնք են դասի մեջ սովորողներին ներգրավելու եղանակները, միջոցները, պրոբլեմային իրավիճակների ստեղծումն ու սովորողների ներգրավումը դրանց լուծման մեջ, գործնական աշխատանքների կատարման ընթացքում նրանց ինքնուրույն աշխատանքի, ինքնավերահսկողության և փոխադարձ վերահսկողության միջոցների օգտագործումը, ստեղծագործական աշխատանքների կատարումը, յուրացրած նյութերի հիման վրա խնդիրների կազմումը և այլն: Ուսուցիչը լուծում է աշակերտների հետաքրքրության, ձգտումների զարգացման, խրախուսման և պահպանման խնդիրները: Այդ խնդիրների իրականացման համար ուսուցիչը՝ ուսուցումը դարձնում է առավել հետաքրքիր՝ այսինքն՝ աշակերտներին ոչ թե պարզապես գիտելիքներ են փոխանցվում, այլ գիտելիքներն ու հմտությունները գործողության մեջ են դրվում, և որոշակի արդյունքով ի ցույց դրվում դրանց յուրացման եղանակները: Այս պարագայում ուսուցումը դառնում է գիտելիքների կիրառման և որոշակի արժեքների ստեղծման գործընթաց: Այս գործընթացում ուսուցչի մեթոդական վարպետությունը նրան մղում է մի շարք գործողությունների՝ որոնք են.

ա. սովորողի ճանաչողական ներուժի բացահայտումը, այսինքն՝ ուսուցիչը բացահայտում է սովորողների գիտելիքների մակարդակը, նախասիրությունները, ընդունակությունները, հմտություններն ու կարողությունները, նրանց սովորելու պատրաստականության աստիճանը,

բ. դիտարկում, վերահսկում է սովորողների առաջադիմության և վարքային փոփոխությունները,

գ. ծանոթանում է սովորողների տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված բնութագրերին,

դ. խթանում է ուսուցման նկատմամբ սովորողի ներքին շարժառիթները, տալիս է հարցեր և արձագանքում իրեն ուղղված հարցերին՝ աշակերտների մոտ ապահովելով ազատ մտածելակերպ, ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու հմտություններ և պատասխանատվություն բարձր առաջադիմության համար,

ե. ուսուցիչը ներգրավում է աշակերտին «գիտելիքի կառուցման գործընթացին, ինչի արդյունքում սովորողը դառնում է ուսուցման ակտիվ մասնակից»⁶: Սովորողը ուսումնառության ընթացքում սովորաբար ընտրում է իրեն հատուկ արագ և հեշտ ճանապարհը: Սա վկայում է, թե որքան կարևոր է տվյալ դասի խնդիրների լուծմանը միտված ուսուցման մեթոդների և միջոցների ընտրությունը, ինչը նպաստում է ուսուցչի կողմից

սովորողներին դասի ակտիվ մասնակից դարձնելուն: Վերը նշված խնդիրները իրականացնելու նպատակով ուսուցիչը ուսումնառության ընթացքում պետք է տիրապետի իր աշխատանքը ծրագրելու կարողությանը, այդ թվում՝

ա) ուսումնական գործընթացն արդյունավետ ծրագրելու, առանձին դասընթացների, թեմատիկ միավորների և դասերի պլաններ մշակելու:

բ) ինքնուրույն կամ գործընկերների հետ միասին ուսումնական նյութեր ստեղծելու:

գ) խմբային և անհատականացված ուսուցում իրականացնելու:

դ) աշակերտի տարիքային, հոգեբանական և կազմաբնախոսական առանձնահատկությունները, անհատական և խմբային գործունեության շարժառիթներն ու վարքագիծը հաշվի առնելու:

ե) ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ և հնարներ ներդնելու:

զ) ուսուցման համար բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական միջավայր ստեղծելու:

է) սովորողի առաջադիմության գնահատումը՝ դիտարկելով գնահատումը որպես աշակերտի շարունակական զարգացումն ապահովող միջոց և այլն:

Այսպիսով, մանկավարժական տեխնոլոգիաների և ուսուցման մեթոդների ընտրության հար-

ցում ուսուցիչը ազատ է, սակայն այն չի կարող կրել կամայական բնույթ: Մանկավարժական տեխնոլոգիաների, ուսուցման մեթոդների և հնարների կիրառումը չի կարող ինքնանպատակ լինել, այսինքն՝ պետք է հասնել դասի նախապես ծրագրված նպատակին կամ նախանշված ուսումնառության արդյունքին:

¹ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 27, 14/3:

² Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975, էջ 413:

³ Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975, էջ 283:

⁴ **М. А. Данилов**, О повышении сознательности учащихся в обучении, М., 1987, с.145.

⁵ **Յու. Կ. Բաբանսկի**, Դասի կատարելագործման պրոբլեմները, Եր., 1981, էջ 82:

⁶ «Մարդ և հասարակություն», 2012, N2, էջ 15:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 27, 14/3:

2. Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975:

3. **М. А. Данилов**, О повышении сознательности учащихся в обучении, М., 1987.

4. **Յու. Կ. Բաբանսկի**, Դասի կատարելագործման պրոբլեմները, Երևան, 1981:

5. «Մարդ և հասարակություն», 2012, N2:

THE USAGE OF TEACHING THE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND METHODS BY TEACHER

TAMARA MELIKSETYAN

Summary

The article represents the problems of the content of education, the issues of specification of interpretation and explanation by the teacher.

Here is given the easier specification of varieties which are used on the basis of the principle of student-centered teaching, and teacher's methodical based functions for constructing knowledge.

«ՀԵՔԻԱՔ» ԹԵՄԱՅԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ 5-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՈՒՄ*

Մարինե ՄՈՐԻԿՅԱՆ

Արագածոտնի մարզ, Ուջանի միջնակարգ դպրոց

Յեքիաքը ժողովրդական բանահյուսության հետաքրքիր և սիրված ստեղծագործություններից է:

Երեխան սիրում է հեքիաթ, և հեքիաթի միջոցով կարելի է լավագույնս կրթել ու դաստիարակել նրան:

Ուրախալի է, որ 5-րդ դասարանի «Մայրենի» դասագրքում բավական մեծ տեղ են զբաղեցնում հեքիաթները:

Երեխաները տեղափոխվում են հեքիաթների աշխարհը, աշխուժանում, կարծիքներ հայտնում, հակադրում չարը բարուն, հեքիաթի այլ ավարտ մատնանշում, տարվում հերոսներով:

«Հեքիաթ» թեման ամփոփելիս օգտագործում ենք ուսուցման տարբեր մեթոդներ: Առաջարկում ենք բառեր և բառակապակցություններ, որոնք տեղ են գտել այս կամ այն հեքիաթում:

1. Սոճիների անտառ, փայտահատ, սաթե մանյակ:

2. Ծուլ մարդ, պանդուխտ, համբերություն, երդիկ:

3. Ծով, սար, նկարիչ, ողորկ:

Այն աշակերտը, որն առաջինն է գլխի ընկնում, որ 1-ին բառաշարքը վերաբերում է «Աստղամանուկը» հեքիաթին, ստանում է մրցանակի փուլիկ: Հաջորդաբար նա փոխանցում է փուլիկը 2-րդ բառաշարքին ճիշտ պատասխանողին, վերջինս էլ՝ երրորդին, և այսպես շարունակ: Երեխաներին առաջարկվում է նաև գտնել հերոսին:

1. Ոսկիները զոհաբերողը

2. Կայսրի սիրտը փափկեցնողը

3. Աստծո հյուրը

4. Չար եղբայրը

Փուլիկի փոխարեն կարելի է օգտագործել ծափերը: Այնուհետև աշակերտները իրենք են առաջարկում գտնել իրենց նկարագրած հերոսին:

Կարելի է նաև այսպիսի հարցեր տալ. ում են բզիկ-բզիկ անում գազանները՝ մեծ կտորը ականջը թողնելով, հիշենք այն երիտասարդին, որը եկել էր ծովից՝ կաղ մոծակը թամբած: Աշակերտները ոգևորությամբ շարունակում են «Գուշակի՛ր հերոսին» խաղը՝ կազմելով նմանատիպ հարցեր և առաջարկելով ընկերներին:

«Հեքիաթ» թեման ամփոփելիս հանձնարարում ենք նկարագրողել որևէ հեքիաթ՝ առանց վերնագիրը նշելու: Նկարները փակցվում են, օգտագործում ենք «Ջրոսանք պատկերասրահում» մեթոդը. երեխաները շրջում են նախապես բաժանված խմբերով, փորձում գտնել, թե որը որ հեքիաթից է, գնահատում ընկերների աշխատանքները, առանձնացնում իրենց դուր եկած նկարը: Կարելի է դիմել նաև համակարգչի օգնությանը: «Այգեպանն ու Մոսին» հեքիաթն ամփոփելիս համակարգչային գրաֆիկայի միջոցով անապատի պատկերի վրա աշակերտները ավելացնում են ծառեր, ծաղիկներ, այն ամենը, ինչ իրենք կանեին անապատը այգեստան դարձնելու համար: Սովորողները այգեպանի հեքիաթային կերպարից անցնում են մերօրյա հողագործին, տալիս անուններ, հպարտությամբ նշում իրենց հայրերին ու պապերին, որոնք բարիք են արարում: Թեման ավարտելիս երեխաներից յուրաքանչյուրը հորինում է իր հեքիաթը: Յուրաքանչյուր խումբ ներկայացնում է իր ընտրած հեքիաթի նկարագրողունը, հիմնավորում: Ստեղծում ենք պատի թերթ, որտեղ տեղ են գտնում լավագույն հեքիաթը, լավագույն նկարագրողունը, աշակերտների հորինած հանելուկները, տված խորհուրդները, շարադրությունները հեքիաթների թեմաներով՝ «Ուրիշի համար փոս փորողը ինքը կընկնի մեջը», «Աշխատանքը գեղեցկացնում է մարդուն», «Իսկ եթե ես կախարդական արդուկ ունենայի» և այլն:

Աշակերտներին հանձնարարվում է նաև փոքրիկ գրքույկներ կազմել, որտեղ ի մի են բերվելու հեքիաթներում տեղ գտած առածներն ու ասացվածքները: Այս գրքույկները նրանք նկարագրողում են, ցանկացողները տեքստը կարող են

* Ներկայացվել է 05.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

համակարգով հավաքել: Աշակերտներից կազմված ժյուրիի միջոցով անցկացնում ենք «Լավագույն ձեռագիր գրքույկ», «Լավագույն տպագիր գրքույկ» մրցանակաբաշխությունը: Մրցանակը նյութական չէ. այն կարող է լինել մի լավ երգ կամ ասմունք, որը կատարվում է ընկերների կողմից: Գրեթե յուրաքանչյուր հեքիաթ ունի դրական և բացասական հերոսներ՝ մեծ և փոքր եղբայրները («Փոս փորողը ինքը կընկնի մեջը»), Մոսին և թագավորը («Այգեպան Մոսին»), Եղեգնուհին և խափշիկը («Եղեգնուհին») և այլն: Այստեղ մենք դիմում ենք Դ-աձև աղյուսակին: Աշակերտները լրացնում են աղյուսակը՝ նշելով դրական և բացասական հերոսների բնորոշ գծերը: Այս աշխատանքը նպաստում է նաև հակամիջոցների ուսուցմանը:

Հեքիաթներում իրենց տեղն ունեն ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ բառեր ու արտահայտություններ, դարձվածքներ: Ուրախալի է, որ սովորողը մեր լեզվի այդ հարուստ շերտի հետ է առնչվում, հենց տեքստի վրա փորձում է գտնել, թե տվյալ բառը կամ դարձվածքն ինչ է նշանակում: Աշակերտը ոչ թե պետք է մեխանիկորեն սերտի իրեն անծանոթ բառը, այլ փորձի տրամաբանել, տեքստի միջոցով գլխի ընկնել, թե ինչ է դա նշանակում: Այսպես՝ ուսուցիչը ոչ թե պատրաստի բացատրությունն է աշակերտին մատուցում, այլ վերջինս ինքն է հետազոտում, գտնում հարցի պատասխանը: Դիտարկենք մի օրինակ: «Սոխակը» հեքիաթում, եթե անգամ աշակերտը չի տեսել և չգիտի, թե ինչ է երգեհոնը, տեքստից հասկանում է, որ այն երաժշտական գործիք է, ինչպես, օրինակ, դաշնամուրը և այլն: Երբեմն մոր բառը աշակերտի բառապաշար կարելի է ներմուծել՝ դիմելով բառակազմությանը: Օրինակ՝ «արքունիք» բառը բացատրելիս աշակերտները անմիջապես նկատում են իրենց ծանոթ արքա բառը, թվարկում նրա հոմանիշները, և ուսուցչին մնում է միայն ավելացնել, որ արքունիքը արքայի պալատն է՝ իր ընտանիքով և պալատական պաշտոնյաներով:

Հեքիաթներն ուսումնասիրելիս շատ կարևոր է նաև տեքստային աշխատանքի կատարումը: Կարելի է իրենց անծանոթ որևէ հեքիաթի սկիզբն ընթերցել, ապա ընդհատել և աշակերտներին առաջարկել ավարտել հեքիաթը: Բնականաբար, նրանց կարծիքը կարող է և չհամընկնել հեքիաթի գրքային ավարտի հետ: Աշակերտները պետք է մեկնաբանեն, թե ինչու են իրենք այդպես կարծում: Միշտ պետք է հիշել, որ դասավանդման կենտրոնական դեմքը սովորողն է, հետևաբար պետք է խրախուսվի սովորողի ինքնադրսևորման յուրաքանչյուր ցանկություն:

Ամփոփելով թեման՝ աշակերտները նկատում են, որ հեքիաթները սովորաբար սկսվում են այս-

պես՝ կար-չկար, լինում է, չի լինում և այլն, որն էլ փաստում է հեքիաթի երևակայական լինելը, սակայն հեքիաթների մեջ մեծ խորհուրդ կա, նրանց հերոսները գրականություն են մտել իրական կյանքից իրենց լավ ու վատ կողմերով:

Երեխաները պետք է հանդես գան հերոսների անուններից՝ ասելով, թե իրենք ինչպես կվարվեին, եթե, օրինակ, կախարդական արդուկ ունենային կամ սոխակի մման ծայն, ինչ կանեին, եթե հարուստ լինեին, եթե թագավոր լինեին և այլն:

Ուրախալի է, որ դասագրքի հեղինակները աշակերտների դատին են ներկայացնում նաև մի այլ՝ «Ընթերցանության գիրք» անունը կրող առակների և հեքիաթների ժողովածուն: Գրքում տեղ են գտել ոչ միայն հայկական, այլև այլ ժողովուրդների հեքիաթների նմուշներ: Արտադասարանական ընթերցանությանը հատկացված ժամերին այլևս կարիք չի լինում դես ու դեն ընկնել, գրքեր ծարել, որոնք հաճախ չեն համապատասխանում երեխաների ճաշակին և տարիքին: «Ընթերցանության գիրքը» հրաշալիորեն ծառայում է այդ նպատակին:

Աշակերտները հաճույքով ծանոթանում են գրեթե բոլոր հեքիաթներին և թեման ամփոփելիս նյութի մեծ իմացություն են ցուցաբերում: Այդ ժամանակ կարելի է իսկական հեքիաթի տոն կազմակերպել: Աշակերտները տոնին ներկայանում են իրենց սիրելի հերոսների կերպարներին համապատասխան հագուստներով, դիմակներով: Նրանք կարող են իրենց սրտամոտ հեքիաթը ցուցադրել իրենց իսկ կողմից նախապես կազմած սցենարով և դերաբաշխումով: Իսկ ստեղծագործելու ջիղ ունեցող աշակերտները իրենց հորինած հեքիաթները կարող են ներկայացնել ընկերների դատին: Ի դեպ, հեքիաթ հորինելու մասին: Այս աշխատանքը ցանկալի է կատարել ոչ թե տանը, այլ դասարանում, քանի որ տանը նրանք դիմում են մեծերի օգնությանը կամ էլ վերարտադրում իրենց ծանոթ որևէ հեքիաթ: Աշխատանքը կատարում ենք խմբերով: 1-ին խմբին տրվում է նկարների շարք, որի շուրջը խմբի անդամները հեքիաթ են հորինում: 2-րդ խմբին տրվում է հեքիաթի սկիզբը, որը պետք է շարունակեն: Ահա մի օրինակ:

Կար-չկար մի կլոր ու դեղին դդում կար: Նա աճում էր Սերոբի պապիկի այգում: Մի օր դդունը որոշեց ձգվել պատի վրայով, անցնել հարևանի այգին, որ տեսնի՝ ինչ կա, ինչ չկա:

3-րդ շարքին տրվում են բառեր ու բառակապակցություններ, որոնցով կազմում են հեքիաթ: Օրինակ՝ կաղին, անտառի քաղցրասեր, շատակերության վնասները, բժիշկ արագիլ, սկյուռ, հաղորդագրություն ուղարկել և այլն:

4-րդին տրվում է պլան, ըստ որի կազմվելու է

հեքիաթը: Ստորև ներկայացնում ենք հեքիաթի պլանի մի նմուշ:

1. Միայնակ գորշ նապաստակը
2. Ընկեր գտնելու որոնումները
3. Գայլը փորձում է գայթակղեցնել նրան:
4. Որսորդի կրակոցը
5. Հրաշք է կատարվում:

Անցնելով շերտավորված ուսուցմանը՝ պետք է աշխատել բոլոր աշակերտներին ներգրավել դասի մեջ: Դրա համար կարելի է ընտրել ավելի հեշտ առաջադրանքներ: Օրինակ՝ համապատասխանեցնել հեքիաթը հեղինակի հետ:

«Եղեգնուհին»՝ Լեոնարդո դա Վինչի

«Նուկիմ քաղաքի խելոքները»՝ Յ. Թումանյան

«Աստղամանուկը»՝ Ավ. Իսահակյան

«Խոսող ձուկը»՝ Ղ.Աղայան

«Կարապը»՝ Օ. Ուայլդ

5-րդ դասարանի սովորողն արդեն իսկ պետք է կարողանա տարբերակել հեքիաթների տեսակները: Իրենց կարդացած հեքիաթների մեջ պետք է գտնեն, թե որոնք են կենդանական հեքիաթները, որոնք՝ իրապատում, ինչու են դրանք կոչվում իրապատում, ինչով են դրանք տարբեր իրաշապատում հեքիաթներից, ինչով են նման և այլն:

Հեքիաթներն ամփոփելիս ավելորդ չէ մեկ անգամ ևս անդրադառնալ մեծն Թումանյանի խոսքերին. «Հեքիաթները գրական մարդիկ չեն հորինում, այլ առնում են ժողովրդականը ու պատմում: Եվ շնորհքը հենց այդ պատմելու մեջ է, որ իմանան՝ ինչը փոխեն, ինչը դուրս գցեն, ինչը պահեն, ինչ լեզվով, ինչ ոճով ու ինչպես պատմեն, որ և գեղեցիկ դուրս գա, և ժողովրդականի համն ու հոտը չկորցնի» (4, էջ 95): Այս խոսքերը պետք է գրել պաստառի վրա և փակցնել տեսանելի տեղում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Դավիթ Գյուրջինյան, Թամար Ալեքսանյան, Աշոտ Գալստյան**, Մայրենի: Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 5-րդ դասարանի համար, Երևան, 2012:
2. **Դավիթ Գյուրջինյան, Թամար Ալեքսանյան, Աշոտ Գալստյան**, Ընթերցանության գիրք, Երևան, 2010:
3. **Դավիթ Գյուրջինյան, Թամար Ալեքսանյան, Աշոտ Գալստյան**, Մայրենի, Ուսուցչի ձեռնարկ, 5-6
4. Հայոց լեզու, գրականություն: Հանրակրթական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ և ծրագիր: Երևան, 2006
5. **Պովի. Թումանյան**, Ոչ գրական ոչնչությունները քննադատ, Երևան, Երկեր, հ. 4, 1952:

SUMMARIZING OF "FAIRY TALE" THEME IN 5th FORM

MARINE MORIKYAN

Aragatsotni region, Secondary school of Udjan

Summary

Brand new methods, interesting games, promoting theme study are suggested in the article.

The demands of differentiation study have been taken into account. Almost all tales of the series have been study, their educational and academic character is reviewed.

Մ. ՄԱՄՈՒՐՅԱՆԻ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐԺԵՎՈՐՈՒՄԸ*

Արեգնազան Սահակի ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ատենախոսության թեման՝ Մատթեոս Մամուրյանը մանկավարժ

Գիտական ղեկավար՝ Ե. Ս. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ՝ մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

19-րդ դարի արևմտահայ իրականության մեջ մանկավարժական միտքը զգալի վերելք ապրեց, որում իր ավանդն ունեցավ լեզվաբանասիրական-քաղաքագիտական հիմնարար գիտելիքներով զինված և մի շարք օտար լեզուների տիրապետող Մ. Մամուրյանը՝ մի գործիչ, որն արևմտահայ մանկավարժական մտքի զարգացման, դպրոցի բարեկարգման գործում նորարար էր, հատկապես ուսուցման և դաստիարակության թե՛ բովանդակության, թե՛ մեթոդների, թե՛ սկզբունքների հիմնավորումներով:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ դեռևս 19-րդ դարի 70-ական թվականներին Մամուրյանը լուրջ փաստարկումներով առաջին պլան էր մղում դպրոցական առողջապահության հարցերը, որոնց լուծման համար ցուցումներ էր տալիս՝ դպրոցական շենքը հարմարավետ դարձնել, մաքրությունը, ջերմությունը ապահովել, կարգավորել աշակերտի հանգստի ու աշխատանքի ռեժիմը և այլն: Մամուրյանը բարձրացնում է նաև սովորողների ֆիզիկական դաստիարակության հարցը. «Քաջառողջ վիճակը պիտանի է, որպեսզի ոչ միայն մարմինը ուժ առնե և գործ» այլ և միտքն ալ զորանա և լավ գործե»¹:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ դեռևս 19-րդ դարի 70-ական թվականներին Մամուրյանը լուրջ փաստարկումներով առաջին պլան էր մղում դպրոցական առողջապահության հարցերը, որոնց լուծման համար ցուցումներ էր տալիս՝ դպրոցական շենքը հարմարավետ դարձնել, մաքրությունը, ջերմությունը ապահովել, կարգավորել աշակերտի հանգստի ու աշխատանքի ռեժիմը և այլն: Մամուրյանը բարձրացնում է նաև սովորողների ֆիզիկական դաստիարակության հարցը. «Քաջառողջ վիճակը պիտանի է, որպեսզի ոչ միայն մարմինը ուժ առնե և գործ» այլ և միտքն ալ զորանա և լավ գործե»¹:

Ֆիզիկական դաստիարակության խնդիրները բազմազան են ու բազմաբնույթ: Դրանք պահանջում են ամեն կերպ նպաստել երեխայի օրգանիզմի զարգացմանն ու ամրապնդմանը, կանխել երեխայի հիվանդությունները, պահպանել առողջությունը: Ֆիզիկական դաստիարակության ա-

ռաջնային խնդիրը համարվում է առողջության ամրապնդումը, այնուհետև երեխաների շարժողական որակների զարգացումը, շարժողական կարողությունների և հմտությունների զարգացումը: Այս խնդիրների լուծման համար լավագույն միջոցներ են համարվում մարմնամարզությունը, շարժողական խաղերը, տուրիզմը և այլն:

Այս ամենը իմանալով հանդերձ՝ ժամանակակից դպրոցներում և ընտանիքներում խիստ վտանգված է ֆիզիկական դաստիարակության հարցը:

Այդ հարցը 19-րդ դարի երկրորդ կեսում ևս վտանգված էր հայկական դպրոցներում, որից էլ ընկնում էր ուսման մակարդակը. «Գունատ դեմքեր, մասին վատ սննդառույթներ, մեծ մասամբ կենսապահիկ օրինաց զանցառույթներ կը տվայտին: «Առողջ մարմին, առողջ միտք» այս առածին վրա կ'կայանայ ընտիր կրթութեան գաղտնիքը»²:

Յուրաքանչյուր ոք, ով առնչվում է երեխայի դաստիարակությանը, պետք է իմանա, որ երեխային որքան ջուր ու հաց է հարկավոր, նույնքան էլ մաքուր օդ, արև և շարժում, որպեսզի աճի մտավորապես ու ֆիզիկապես: Մամուրյանը հայկական նախակրթարանները համեմատում է Լոզանի նախակրթարանների հետ և ցավով նշում. «Որչափ առողջ կազմուածքներ քայքայուած որչափ սուր մտքեր բթացած են այդ անպիտան տեղերը (Ձմյուռնիայի ծաղկոցները)»³:

Հայ իրականությունն իր անկարողության պատճառով ի վիճակի չէր հասկանալու, որ ֆիզիկական դաստիարակության պակասը անդամալույծ է դարձնում հայ մատաղ սերնդին: «Դժվար է հասկանալ առողջաբանական տեղեկությունները զուրկ մարդուց թե ինչ մահացուցիչ ազդեցություն ունի մատաղ հասակի վրայ ապականած օդը, անհարմար նստարաններն ու գրասեղանները, երկարատև և անզբաղ անշարժությունն ու ծանձրու-

* Ներկայացվել է 03.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

թյունը»⁴: Մամուրյանը մեծ դեր էր վերապահում ֆիզիկական դաստիարակությանը, քանզի գտնում էր, որ մարդու մարմինը մեքենա է, որի կառուցվածքն ավելի փափուկ է, քան թե ժամացույցինը, ավելի բարդ ու զարմանալի է, քան ամենագորավոր շոգեշարժ գործիքինը⁵:

Նա նշում է նաև ֆիզիկական դաստիարակությունն իրագործելու հիմնական պայմանները՝ «սնունդ, մաքրություն, զգեստ, օդ ու լույս, կրթություն և հանգիստ»: Ըննարկվում են այս պայմաններից յուրաքանչյուրը՝ ընդգծելով դրանց առավելությունները և կիրառման արդյունավետությունը: Սնունդն անհրաժեշտ է «մարմինը շինելու համար»⁶: Մամուրյանը մարդու մարմինը համարում է կրակարան, իսկ սնունդն էլ կրակարանը վառ պահող նյութ, և որքան այդ նյութը լի է լինում քարերով և երկաթի կտորներով, այնքան կրակը կարժ է վառվում: Այսպիսին է նաև սնունդը. որքան անսնունդ լինի օրգանիզմը, այնքան մարմինը շուտ կթուլանա: Միայն սնվելը բավարար չէ ճիշտ ֆիզիկական դաստիարակության համար. անհրաժեշտ է նաև ճիշտ սնվել: Մամուրյանը խորհուրդ է տալիս ավելի շատ սնվել բույսերով, երբեմն էլ մսով՝ հատկապես կովի ու ոչխարի: Նա խորհուրդ է տալիս սնվել ռեժիմով՝ օրը 3 անգամ: Ֆիզիկական դաստիարակության մյուս կարևոր պայմանը մաքրությունն է: Այս հարցում Մամուրյանը դրսևորում է իր անատոմիական գիտելիքները՝ նշելով մարդու մարմնում եղած խողովակների (արյունատար, ավշատար անոթների) թիվը, դրանց ֆունկցիաները, նշանակությունը: Այս պայմանը շատ օգտակար է նաև կրթությունն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար, հատկապես բացօթյա բաղնիքը. «Ծովու բաղնիքն ամենէ առողջարար լուսացումն է, քանի որ ուրիշ օգուտներու հետ՝ թարմ օդ ծծելու և կրթություն ընելու գրգիռ կըլլայ»⁷:

Մարմինը մաքուր պահելը դեռևս բավարար չէ. անհրաժեշտ է, որ զգեստը ևս մաքուր լինի և եղանակին համապատասխան, այսինքն՝ այնպիսին, որ պահպանվի մարմնի նորմալ ջերմաստիճանը, որն էլ նպաստում է ներքին օրգանների ճիշտ աշխատանքին՝ ոչ արագ աշխատեն և ոչ էլ սառնեն ու դանդաղ կատարեն իրենց ֆունկցիաները:

Անցնելով երրորդ պայմանին՝ Մամուրյանը նշում է, որ օդը նույնպես շատ կարևոր սնունդ է, և նույնիսկ ամենակարևորը, քանզի «մեր նյութական սնունդն անօգուտ պիտի ըլլար առանց օդի»: Թարմ օդը նպաստում է ուղեղի ակտիվ գործունեությանը, իսկ տաքացած օդը «թունավոր է», քանզի այն թուլացնում է մարդու դիմադրողականությունը, և «սողայք դպրոցի մեջ անմտադիր կըլան»⁸: Դրա համար անհրաժեշտ է դպրոցի դասա-

սենյակներում մշտապես ապահովել օդափոխությունը և թարմ օդի առկայությունը ներսում: Առողջ մարմին ունենալու համար Մամուրյանն օգտակար է համարում կանոնավոր մարմնամարզությամբ զբաղվելը՝ քայլել, վազել, լողալ, ձիավարել և այլ օգտակար խաղերով զբաղվել, մարմնին ուժ ու կորով տվող խաղ էր համարվում նաև «պատերազմական կրթությունները»⁹: Սակայն մարմինը մարզվելուց զատ ունի նաև հանգստի կարիք, որի առաջին գրավականը քունն է: Յուրաքանչյուր մարդ պետք է քնի օրական ութ ժամ, քանզի շատ քնելը կրճատում է մարդու կյանքը: «Շատ քունը մեզ ծուլ կընէ», իսկ քիչ քնելը՝ տկար:

Մարդու հանգիստն ու մարզանքը պետք է լինեն չափավոր և ճիշտ հաջորդեն իրար՝ և՛ քիչ քնել, շատ աշխատելն է վնաս, և՛ քիչ աշխատելն ու շատ քնելը: «Պետք է միշտ չափ մը պահել թե կրթության և թե հանգստի ժամերու մեջ»¹⁰: Այստեղ զգացվում է ոչ միայն մանկավարժի մտածելակերպը, այլև բնագետի, բժշկի: Այս պայմաններն արդիական են նաև այսօր, քիչ թե շատ կիրառվում են:

Ֆիզիկական ճիշտ դաստիարակությունն ապահովելու համար Մամուրյանն առաջին նախադրյալը համարում է ծնողներին և հատկապես ուսուցիչներին իրազեկ դարձնել երեխայի ֆիզիկական առանձնահատկություններին:

Այս ամենը չիմանալով՝ ծնողներն իրենց փոքրիկներին մեծ վնաս են պատճառում. ժամանակից շուտ դպրոց կուղարկեն, դպրոցից հետո մասնավոր դասերի կտանեն, «առտու շատ կանուխ կ'արթնցնեն, և գիշեր պառկելու ուշ կորկեն. երկար ժամանակ նույն դիրքին մեջ կ'թողուն, նստած. անոնց բավական զբոսանք և շարժում չեն տար կ'թողուն որ ուսման սրահներուն մեջ պաղ կամ ապականած օդը լեզվի, անոնց անբավական, շատ քիչ սննդարար կերակուր կ'հայթայթեն, անիրական տեղը կ'պատժին, շատ նեղ հագուստներ կ'հագվեցնեն»¹¹: Որքան առօրեական են այս հարցերը, այնքան էլ անհրաժեշտ է, որ ընտանիքը և դպրոցը ուշադիր լինեն այս ամենի ճիշտ կիրառման առումով:

Չի կարելի է երեխային ժամանակից շուտ ծանրաբեռնել, հատկապես ուղեղը, որը դեռևս աճման մեջ է: Իսկ ծանրաբեռնվածության դեպքում կարող է առաջանալ սակավարյունություն. «Արեան աղքատությունն ստեպ կ'երևի աշակերտաց վրայ, ասոր պատճառն այն է անշուշտ, որ շատ կանուխ դպրոց դրկուած են»:

Ֆիզիկական դաստիարակության իրագործման մյուս նախադրյալը մարմնամարզությունն է, սակայն այստեղ նույնպես զգուշություն է պետք. «Իրօք մարմնամարզությունն այն ատեն

միայն զօրացուցիչ է և թեթևաշարժություն ու ճարպկություն կ'ստրվեցընէ, երբոր մարմինն աստիճանավոր և զանազան մարզանաց կ'ենթարկուի...»¹²:

Քննարկելով ֆիզիկական դաստիարակությունը՝ մենք առանձնացրինք նրա նպատակները, անհրաժեշտ պայմաններն ու իրագործման նախադրյալները, հետևաբար կարող ենք ասել, որ այն յուրօրինակ գիտություն է, ընդ որում՝ կարևոր գիտություն. «առողջությունը պահպանելու նպատակ ունեցող գիտությունը գեր ի վեր է ամեն գիտություններէ»¹³:

¹ Մամուրյան Մ., Գիտելիք և պարտիք տղոց, էջ 233:

² «Արևելյան մամուլ», 1877, հունիս, էջ 247:

³ «Արևելյան մամուլ», 1876, հունվար, էջ 12:

⁴ «Արևելյան մամուլ», 1876, հունվար, էջ 12:

⁵ Մամուրյան Մ., Գիտելիք և պարտիք տղոց, էջ 233:

⁶ Նույն տեղը, էջ 234 և 235:

⁷ Մամուրյան Մ., Գիտելիք և պարտիք տղոց, էջ 239:

⁸ Նույն տեղը, էջ 241, 242:

⁹ «Պատերազմական կրթություն» ասելով պետք է հասկանալ՝ ռազմա-ֆիզիկական պատրաստվածությունը:

¹⁰ Մամուրյան Մ., Գիտելիք և պարտիք տղոց, էջ 244:

¹¹ «Արևելյան մամուլ», 1876, օգոստոս, էջ 228:

¹² «Արևելյան մամուլ», 1876, օգոստոս, էջ 227:

¹³ «Արևելյան մամուլ», 1879, ապրիլ, էջ 485:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ամիրջանյան Յու., Սահակյան Ա., Մանկավարժություն, Երևան, 2004:

2. Մամուրյան Մ., Երկեր, Երևան, 1966, 648 էջ:

3. Մամուրյան Մ., Գիտելիք և պարտիք տղոց, Ջնյունիա, 1879, 248 էջ:

4. Մամուրյան Մ., Նոր ընթերցարան, Ջնյունիա, 1878, 140 էջ:

5. Մամուրյան Մ., Համառոտ ընդհանուր պատմություն դպրոցաց համար, մասն Ա, Ջնյունիա, 1875, 203 էջ:

6. Մամուրյան Մ., Բանալի հայերեն շարադրութեան, Ջնյունիա, 1878, 64 էջ:

7. Մովսիսյան Ա., Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Երևան, 1958, 527 էջ:

8. Նազիկյան Գ., Արևմտահայ մանկավարժական միտքն ու դպրոցը, Երևան, 1969, 383 էջ:

9. Նալչաջյան Ա., Մկրտչյան Ա., Էթնիկական մանկավարժություն, Երևան, 2003, 312 էջ:

10. Շավարշյան Ա., Հայ մանկավարժներ Երևան, I գիրք, 1958, 622 էջ:

11. Շավարշյան Ա., Հայ մանկավարժներ Երևան, II գիրք, 1961, 781 էջ:

12. Ոսկանյան Շ., Ուրվագծեր արևմտահայ դպրոցի և մանկավարժական մտքի պատմության, Երևան, 1999, 431 էջ:

13. Սիմոնյան Յ., Ակնարկներ հայ դպրոցի և մանկավարժական մտքի պատմությունից, Երևան, 1971, 264 էջ:

14. Սիմոնյան Յ., Հայ մանկավարժության պատմություն, Երևան, I հատոր, 1998, 324 էջ:

15. Սիմոնյան Յ., Հայ մանկավարժության պատմության Երևան, II հատոր, 2000, 304 էջ:

16. Սիմոնյան Յ., Հայ մանկավարժության պատմության ուսումնասիրությունը, 1984, 52 էջ:

17. Սիմոնյան Յ., Հայ մանկավարժության պատմություն, Երևան, 1966, 96 էջ:

18. <http://team-aow.discuforum.info/t2570-17-10-1830-2-1-1901-am.htm>

19. <http://catalog.hathitrust.org/Record/002981524>

20. http://100dic.ru/filosofskaya_entsiklopediya/page/mamuryan.4915/

21. «Արևելյան մամուլ», Ջնյունիա, 1876, 1877, 1879, խմբ. Մ. Մամուրյան:

MODERN EVALUATION OF M. MAMURYAN'S PHYSICAL UPBRINGING SYSTEM

AREGNAZAN SARGSYAN

Summary

In the article it is discussed that in the second part of the 19th century in the western Armenian reality the prominent publicist and knowledgeable pedagogue M. Mamuryan considered his aim as comprehensive and harmonic development of the connection through teaching process with upbringing, and the latter with life.

As it is in nowadays, so it was at risk the question of physical upbringing in the school of the 19th century. Mamuryan thoroughly represents the aim of physical upbringing, necessary requirements, and prerequisites of implementation. In his issue the important things are food, tidiness, clothes, air and light, education and relaxation. Mamuryan considers the physical upbringing unique science and emphasizes that the science, which keeps the aim of health, is above all of sciences.

«ԲՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԻՉՈՎ ԱՍՏԻՃԱՆ: ՄԻԱՆԳԱՄԱՆԵՐ» ԹԵՄԱՅԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐ*

Նաիրա ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Ուումնական գործընթացի արդյունավետությունն առավելապես կախված է սովորողների ակտիվ մասնակցությունից, ինչի համար անհրաժեշտ է, որ ուսուցիչը դասավանդման ընթացքում ապահովի անհրաժեշտ պայմաններ, որոնք ա-

շակերտներին կմղեն ուսումնական գործունեության:

Բազմամակարդակ սովորողներից բաղկացած դասարաններում դասավանդման կազմակերպման արդյունավետ եղանակներից է համագործակցային ուսուցումը, որի շնորհիվ աշակերտներն ավելի հեշտ են հաղթահարում դժվարությունները: Խմբով աշխատելիս անվստահ աշակերտն իրեն ավելի ազատ է զգում, քան ինքնուրույն աշխատելու դեպքում: Բացի այդ, խմբի առավել ակտիվ անդամը՝ որևէ նյութ ընկերոջը բացատրելիս, ինքն ավելի լավ է սովորում:

Հին չինական իմաստությունն ասում է. «*Ես լսում եմ – ես մոռանում եմ, ես տեսնում եմ – ես հիշում եմ, ես կատարում եմ – ես հասկանում եմ*». Դասի արդյունավետության համար հետևենք չինական իմաստունների խորհրդին՝ «*Ես լսում եմ – ես տեսնում եմ – ես կատարում եմ*»:

Համակարգիչների օգտագործումն էլ ավելի տեսանելի և հետաքրքրաշարժ է դարձնում թեմայի ուսուցումը:

Ստորև ներկայացնում ենք էլեկտրոնային ամփոփիչ դաս հանրահաշվի դասընթացում առավել կիրառվող «Աստիճաններ» թեմայի վերաբերյալ:

«Թող որևէ մեկը փորձի ջնջել մաթեմատիկայից աստիճանները և կտեսնի, որ առանց դրանց հեռու չի գնա»: (Մ. Վ. Լոմոնոսով):

Դասի նպատակն ու խնդիրները

• Համակարգել և ընդհանրացնել «Բնական ցուցիչով աստիճանը և նրա հատկությունները: Միանդամներ» թեմայի վերաբերյալ նյութերը:

• Ձևավորել թեմայի վերաբերյալ ստացած ընդհանուր տեղեկություններից գլխավորն առանձնացնելու կարողություն:

• Նպաստել սովորողների ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը, կարողությունների դրսևորմանը և օպտիմալ որոշումների կայացմանը:

Դասի պլան

ԴԱՍԻ ԹԵՄԱՆ	Բնական ցուցիչով աստիճան
ԴԱՍԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	Համակարգել հանրահաշվական գործողությունների վերաբերյալ ստացած գիտելիքները և դրանք խորացնել բնական ցուցիչով աստիճանների օրինակներով
ԴԱՍԻՑ ՀԵՏՈ ԱՇԽԱՏՆԵՐԸ ԿԻՄԱՆԱՆ	Բնական ցուցիչով աստիճանի սահմանում և հիմնական հատկությունները, աստիճանային աճը, կրճատ բազմապատկման, աստիճանային աճի, բարդ տոկոսի բանաձևերը
ԴԱՍԻՑ ՀԵՏՈ ԱՇԽԱՏՆԵՐԸ ԿԿԱՐԴՈՂԱՆԱՆ	Օգտվել բնական ցուցիչով աստիճանի հատկություններից, դրանք կիրառել արտահայտությունների ձևափոխման, հավասարումների և անհավասարումների լուծման ընթացքում: Պարզագույն իրավիճակներում օգտվել աստիճանային աճի և բարդ տոկոսի բանաձևերից

1. Խթանում

Նպատակահարմար է դասի սկզբնական խթանման փուլում կիրառել ուսուցման «Պրիզմա» մեթոդը¹: Նախապես ձևավորված խմբերը վերհիշում են ներկայացվող թեմայի վերաբերյալ ունեցած գիտելիքները, որից հետո խմբի մեկական անդամ պատասխանում է էկրանին առաջադրված հարցերին:

• Ձևակերպել բնական ցուցիչով աստիճանի սահմանումը:

• Ձևակերպել նույն հիմքով աստիճանների բազմապատկման կանոնը:

• Ձևակերպել նույն հիմքով աստիճանների բաժանման կանոնը:

* Ներկայացվել է 11.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

• Ձևակերպել աստիճանն աստիճան բարձրացնելու կանոնը:

• Ձևակերպել կոտորակը աստիճան բարձրացնելու հատկությունը:

• Ձևակերպել արտադրյալն աստիճան բարձրացնելու հատկությունը:

• Սահմանել միանդամը:

• Ձևակերպել միանդամների բազմապատկման կանոնը:

Համակարգչի էկրանին գրված են հավասարություններ: Աշակերտները պետք է գտնեն սխալը, բացատրեն, տան ճիշտ պատասխաններ:

Այստեղ կիրառելի է «Շրջագայություն պատ-

1. $xyxy = 4xy^4$
2. $(-2)(-2)(-2) = (-2)^3$
3. $\left(\frac{2}{3}\right) \cdot \left(\frac{2}{3}\right) = \left(\frac{2}{3}\right)^2$
4. $5^3 = 15 \cdot 125$
5. $0^{101} = 101 \cdot 0$
6. $1^5 = 5 \cdot 1$
7. $(-1)^4 = -1 \cdot 1$

կերասրահում» մեթոդը²: Խմբերի ներսում կատարվում է առաջադրանքը, որից հետո յուրաքանչյուր խմբի մեկական անդամ ներկայացնում է իր տեսակետը:

Դասի ընթացքն ակտիվացնելու նպատակով աշակերտները պետք է արագ պատասխանեն էկրանին հայտնված 10 հարցերին.

1. Հաշվել: $a^n \cdot a^m =$
2. Ո՞րն է ճիշտ՝ ա) $(a^n)^m = a^{n+m}$, բ) $(a^n)^m = a^{nm}$
3. Գտնել արտահայտության աստիճանը: $a^n \cdot a^m =$
4. Ավարտել: Նույն հիմքով աստիճանները բաժանելիս
5. Գրվածներից ո՞րը միանդամ չէ.
2; 56a; $2x+3y$; $-0.25c$
6. Տրված է $10x^3$ և $2x^3$: Գտնել նրանց գումարը:
7. Գտնել տարբերությունը:
8. Գտնել արտադրյալը:
9. Գտնել քանորդը:
10. Գտնել առաջին անդամի քառակուսին:

Այստեղ կիրառվում է ուսուցման «Պոպ-կորն» մեթոդը³, որը ենթադրում է ուշադրության կենտրոնացում և արագ կողմնորոշում:

Հաջորդ առաջադրանքի պահանջն է T-աձև աղյուսակի միջոցով տրված միանդամներից առանձնացնել ստանդարտ տեսքի միանդամները, որոշել գործակիցը և աստիճանը, իսկ ոչ ստանդարտները ներկայացնել ստանդարտ տեսքով:

$$-5a^8c^3, \quad a, \quad 3y^3b5b^4y$$

$$\frac{5}{9}x^3y^2x, \quad -7b, \quad (-2a^2c)^8 \frac{1}{8}c^5,$$

Տրվում է ինքնուրույն աշխատանք 15 րոպե տևողությամբ

1 տարբերակ 2 տարբերակ

1. Արտահայտությունը ներկայացնել միանդամի տեսքով:

$$\text{ա) } 10^2 \cdot 10^5, \text{ բ) } 7^6 : 7^2, \text{ գ) } (\pi^5)^3, \text{ դ) } 2^8 \cdot 3^8$$

$$\text{ա) } 5^2 \cdot 5^3, \text{ բ) } 8^8 : 8^3, \text{ գ) } (b^4)^5, \text{ դ) } 3^7 \cdot 4^7$$

2. Պարզեցնել:

$$\frac{(b^3)^2 b^3 b}{(b^2)^4} - b^2 \frac{(b^2)^2 b^3}{(b^2)^3} + b$$

3. Բազմապատկել, որոշել միանդամի գործակիցը և աստիճանը

$$\text{ա) } (-0, 5d^2y^3z^5) \cdot (-4xy^2z^2) \quad \text{ա) } (-2a^2b^3c) \cdot (-3, 5a^3bc^5)$$

$$\text{բ) } (6mn^2)^2 \cdot (6 \text{ m}^2n)^2 \quad \text{բ) } \left(\frac{7}{3}mn\right)^3 \cdot (-7mn^2)^3$$

Աշխատանքն ստուգվում է էկրանին հայտնված ճիշտ պատասխանների միջոցով, որի արդյունքում էլ աշակերտները գնահատվում են.

ՃԻՇՏ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

Մաթեմատիկական թելադրություն

$$1. a \cdot a^m = a^{n+m} \quad 2. (a^n)^m = a^{nm} \quad 3. n - k$$

4. Հիմքը թողնում ենք նույնը, ցուցիչները՝ հանում

$$5. 2x + 3y \quad 6. 12x^3 \quad 7. 8x^3 \quad 8. 20x^6 \quad 9. 5 \quad 10. 100x^6$$

Ինքնուրույն աշխատանք

1 տարբերակ 2 տարբերակ

$$1. \text{ա) } = 10^7, \text{բ) } = 7^4 \quad \text{գ) } =$$

$$c^{15}, \text{դ) } = 6^8 \quad \text{ա) } = 5^5, \text{բ) } = 8^5$$

$$2. = 0 \quad \text{գ) } = b^{20}, \text{դ) } = 12^7$$

$$2. = 2b \quad 3. \text{ա) } = 2x^3y^5z^7, \text{գ) } 2, \text{ա.15} \quad 3. \text{ա) } = 7a^5b^4c^6, \text{գ) } 7, \text{ա.15}$$

$$\text{բ) } = 25m^6n^6, \text{գ) } 25, \text{ա.12} \quad \text{բ) } = -27m^{12}n^9, \text{գ) } -27, \text{ա.15}$$

Տնային աշխատանքի հանձնարարում:

¹ Այս մեթոդի մասին առավել մանրամասն տե՛ս ԿԱԻ Լոռու մասնաճյուղ, Ա. Դավթաբյան, Ս. Սարգսյանյան, Ն. Դիշաղաջյան, Ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ, հնարներ, վարժություններ, Վանաձոր, 2008:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Մ. Նիկոլսկի, Մ. Կ. Պոտապով, Հանրահաշիվ 7, 8, Երևան, 2011:

2. Գ. Գևորգյան, Ա. Սահակյան, Հանրահաշիվ և մաթեմատիկական անալիզի տարրեր 10, Երևան, 2009:

“DEGREE OF NATURAL INDEX; MONOMES” STUDYING ISSUES OF THE THEME

N. BARSEGHYAN

Summary

A revisional lesson in electronic variant is organized according to the standart requirements the objective of which is to make the theme more accessible and more visible. The selection of the topic is based on the fact that it is applicable both in the 7th and 8th grades of the primary school and in the 10th grade of the high school.

ՕՐԳԱՆԻԶՄԻ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿՈՓՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԱՌՈՂՋ ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԻՆ ՆՊԱՍՏՈՂ ԳՈՐԾՈՆ*

ԼԵՆԼԻ ՀՈՎՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

Առողջ ապրելակերպը ռացիոնալ սննդակարգն է, սպորտով զբաղվելը և վատ սովորություններից հրաժարվելը: Մարդու առողջության պահպանման մեջ մեծ դեր է խաղում օրգանիզմի կոփումը:

Կոփումը բնության բնական գործոնների գիտականորեն հիմնավորված սխտեմատիկ օգտագործումն է օրգանիզմի դիմադրողականության բարձրացման նպատակով՝ միջավայրի անբարենպաստ պայմաններից պաշտպանվելու համար:

Դեռ վաղ ժամանակներից մարդիկ կոփել են իրենց մարմինը: Ավիցեննան իր աշխատություններում լուսաբանում էր օրգանիզմի կոփումը սառը ջրում լողանալով, այդ թվում նորածինների ու նախադպրոցական տարիքի երեխաների: Կոփման ընթացքում պետք է պահպանել մի շարք կանոններ:

- Կոփման պրոցեդուրաները սխտեմատիկորեն ընդունել տարվա բոլոր եղանակներին, առանց ընդմիջման:
- Կոփման պրոցեդուրաների աստիճանական մեծացում:
- Յուրաքանչյուր տարիքային խմբին համապատասխան մոտեցում կոփման պրոցեդուրաներին:
- Կոփման պրոցեդուրաները պետք է անցկացվեն դրական էմոցիաների ֆոնի վրա:

Կոփումը լինում է հատուկ և ընդհանուր: Ընդհանուրն իր մեջ ընդգրկում է օրվա ճիշտ ռեժիմ, ռացիոնալ սնունդ և ֆիզկուլտուրա: Հատուկ կոփման պրոցեդուրաների ավանդական մեթոդներն են՝ օդային, արևային և ջրային:

Ջրային կոփումներ

Օրգանիզմի վրա առավել հզոր ներգործություն են թողնում ջրային կոփումները: Դա կախված է նրանից, որ ջրի ջերմաստվությունը 30 անգամ մեծ է, քան օդինը:

Սառը ջրում կոփվելիս տարբերում ենք օրգանիզմի ռեակցիայի երեք փուլ:

Առաջին փուլ. մաշկի անոթների սպազմի բարձրացում է, ավելի սառեցման դեպքում՝ ներ-

մաշկային ճարպային բջիջները՝ սառչում:

Երկրորդ փուլ. ցածր ջերմաստիճանին ադապտացվելու հետ կապված՝ մաշկը կարմրում է, իջնում է զարկերակային ճնշումը, ակտիվանում են ենթամաշկային բջիջները՝ լեյկոցիտները, որոնք արտադրում են կենսաբանորեն ակտիվ նյութեր (ինտերֆերանի նման), կարգավորվում է ինքնազգացողությունը:

Երրորդ փուլ. օրգանիզմի հարմարվողական հնարավորությունները կորչում են, ի հայտ է գալիս անոթային սպազմ, մաշկը դառնում է կապտավուն, դժգույն [3]:

Սխտեմատիկ ջրային կոփումների ժամանակ առաջին փուլի տևողությունն իջնում է, արագ վրա է հասնում երկրորդ փուլը: Խիստ կարևոր է, որ վրա չհասնի երրորդ փուլը:

Ջուրը կոփման ամենաառաջին ձևն է: Ջրային կոփման առավելությունն այն է, որ ջրային պրոցեդուրաները հեշտ է չափավորել, հեշտ է նաև աստիճանականության սկզբունքը կիրառել: Տվյալ դեպքում ինչքան պետք է, այնքան կարելի է աստիճանաբար իջեցնել ջրի ջերմաստիճանը: Հատկապես պետք է զգույշ լինել նախադպրոցական տարիքի երեխաների հետ պարապելիս: Մինչև սառը ջրին մոտենալը երեխաները պետք է գտնվեն տաք սենյակում, երկար չսպասեն իրենց հերթին:

Պետք է հետևել, որ երեխաների մոտ ճիշտ ժամանակին մաշկը կարմրի. եթե այդ ռեակցիան ուշանում է, ապա պետք է սրբիչով շփել մաշկը, մինչև այն կարմրի: Ինչքան սառն է ջուրը, այնքան շփումը նրա հետ պետք է կարճ լինի:

Գոյություն ունի ջրային կոփման մի քանի միջոց:

Ջրային շփումներ. ամենանուրբն է ջրային պրոցեդուրաներից, այն կարելի է ընդունել բոլոր տարիքային խմբերում: Թրջած շորը պետք է փափուկ չլինի, պետք է լավ ներծծված լինի ջրով, բաղը չպետք է կաթի վրայից:

Ջրային շփումներից հետո պետք է մարմինը չորացնել չոր սրբիչով: Ջրային շփումները պետք է սկսել ծայրամասերից դեպի կենտրոն (ծնոթերը՝

* Ներկայացվել է 14.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

դաստակները, ոտքերը՝ թաթերից): 2-3 օրից կարելի է ջերմաստիճանը իջեցնել 1 աստիճանով:

Լվացումները լինում են տեղային և ընդհանուր: Ցածր տարիքային խմբերում տեղային վազման սկզբնական ջերմաստիճանը +30 աստիճան է, հետո իջեցնում են մինչև +18 աստիճան:

Ընդհանուր վազումը պետք է սկսել բարձր ջերմաստիճանից (երեխաների համար), իսկ աշուն-ձմեռ շրջանում այնպես պետք է անել, որ վազումն ընդգրկի մարմնի ավելի մեծ մակերես, որից հետո չորացնել սրբիչով, ջրային շիթի տակ մնալ 20-40 վայրկյան: Ջրային ցնցուղն առաջացնում է մասամբ էֆեկտ:

Լողը լավագույն կոփման միջոցներից է: Երեխաներին շատ փոքր տարիքից սովորեցնում են լողալ +24 աստիճան օդի և +22 աստիճան ջրի պայմաններում: Լողալուց հետո պետք է մշտապես շարժումներ կատարել:

Լողալը հակացուցված է միայն սիրտ-անոթային հիվանդություններով երեխաներին, երկկամային, պլերիտով, թոքաբորբով հիվանդ երեխաներին:

Օդային կոփումներ

Օդը մարդուն ամմիջապես շրջապատող միջավայրն է: Մանկապարտեզներում օդային կոփման հրաշալի ձև է քունը բաց օդում, ցուրտ ժամանակ՝ նաև օդային վաննաներ:

Նորածինների համար առաջին կոփման պրոցեդուրաներից են օդային վաննաները: Ծնողները պետք է իմանան, որ երեխայի սենյակում ջերմաստիճանը պետք է լինի +25 աստիճան, 1-3 ամսականների համար՝ +21 աստիճան, 3,5 ամսականից 1 տարեկան երեխաների համար՝ +20 աստիճան: Նորածիններն առաջին օդային վաննաները ստանում են ծննդատանը. երբ բացում են բարուրները, կարճ ժամանակով նրանք մնում են առանց հագուստի: Կատարվում է թթվածնի դիֆուզիա՝ մաշկի միջոցով արյան մեջ, որովհետև մաշկի անցանելիությունն այդ հասակում մեծ է: Երեխային ձնռանը պետք է բամբակե վերմակը փաթաթել այնպես, որ դեմքը բաց լինի: Չմռանը ոչ քամոտ եղանակներին երեխաների հետ կարելի է զբոսնել 1-3 ամսականների համար՝ -10 աստիճանում, 3 ամսականներից բարձր՝ -12 աստիճանում, 6 ամսականից բարձր՝ -15 աստիճանում: Իսկ 1.5 տարեկան երեխաները պետք է զբոսնեն 2 անգամ՝ 2-3 ժամ տևողությամբ [3]: Մեծ երեխաներին կարելի է սայլակով տանել զբոսնելու: Ամռանը պետք է սենյակի պատուհանի օդանցքը մշտապես բաց թողնել: Օդափոխությունն օդանցքի օգնությամբ կատարում են երեխայի ներկայությամբ: Օդի ջերմությունը իջնում է 1-2 աստիճանով, որը կոփում է երեխային: Ամռանը նորածինի պետք է զբոսանքի

դուրս բերել հենց ծնվելուց հետո, սկզբում 20-40 րոպե, հետո արագ ավելացնելով ժամանակը մինչև 6-8 ժամ օրվա ընթացքում: Օդային վաննաները լավ օդափոխված սենյակում նորածինների համար պետք է ընդունել +20-22 աստիճան ջերմաստիճանի պայմաններում: Այդ վաննաները պետք է զուգակցվեն մարմնամարզական վարժությունների հետ: 1.5 տարեկան երեխաները օդային վաննաներ ընդունում են կիսավարտիքներով, մայկաներով, գուլպաներով, հողաթափերով: Իսկ հիվանդ երեխաներին թույլ է տրվում միայն մի քանի րոպե, այն էլ շորերով:

Արևային կոփում

Արևը հանդիսանում է կոփման ուժեղ ներգործող միջոց: Արևի ճառագայթներն օրգանիզմի վրա թողնում են բարերար ազդեցություն, արագացնում են նյութափոխանակությունը, լավացնում քունը, ինքնազգացողությունը: Բայց այն ունի նաև բացասական ազդեցություն: Դրա համար պետք է զգուշորեն վերաբերվել դրան: Ուլտրամանուշակագույն ճառագայթներն ակտիվորեն են ազդում իմունային համակարգի վրա: Մինչև 1 տարեկան երեխաներին հակացուցված են արևային վաննաները, մինչև 3 տարեկաններին՝ շատ զգուշորեն, 3 տարեկանից բարձր արդեն կարևոր են դրանք համատեղել շարժական խաղերի հետ, որից հետո պետք է սրբիչով չորացնել մարմինը, եթե նույնիսկ օդի ջերմաստիճանը շատ է բարձր, որովհետև մաշկի խոնավ վիճակում կատարվում է մանկան օրգանիզմի սառեցում: Արևային վաննաներն ավելացվում են աստիճանաբար: դրանցից հետո խորհուրդ է տրվում երեխաներին ջրային պրոցեդուրաներ ընդունել:

Արհեստական ուլտրամանուշակագույն ճառագայթումը, որը մի քանի տարի առաջ լայնորեն օգտագործում էին ռախիտի կանխարգելման նպատակով, այժմ շատ հեղինակներ նախադադրողական տարիքի երեխաների բուժման համար կամ խորհուրդ չեն տալիս ընդհանրապես, կամ էլ օգտագործել անսահման զգույշ:

Ոչ ավանդական և կոնտրաստային կոփում

Կոփման արդյունավետ մեթոդներից են այն մեթոդները, որոնց դեպքում առաջանում է թեկուզ կարճ կոնտակտ մարդու մերկ մարմնի և ձյան, սառցե ջրի կամ բացասական ջերմությամբ օդի հետ:

Կոնտրաստային կոփումն անցումային աստիճան է ավանդական և ոչ ավանդական կոփումների միջև: Դրանք կոնտրաստային շփումներն են, կոնտրաստային ցնցուղը, սառնան, ռուսական բաղնիքը և այլն: Երեխաների համար ընդունված են ոտքերի կոնտրաստային վազումները: Պետք է պահպանել որոշակի կանոններ. սառը ոտքերը չպետք է լվանալ սառը ջրով, ոտքերը նորից

պետք է տաքացնել: Վաննայի մեջ պետք է դնել երկու տաշտ, մեկում ջրի ջերմաստիճանը միշտ 38-40 աստիճան է, մյուսում՝ 3-4 աստիճան ցածր: Երեխան սկզբից ոտքերը մտցնում է տաք ջրի մեջ 1-2 րոպե, հետո մցնում է ավելի սառը ջրի մեջ՝ փոխելով ոտքերը մի տաշտից մյուսը 3-6 անգամ: Առողջ երեխաների մոտ այդ պրոցեդուրան ավարտվում է սառը ջրով, իսկ թուլերի մոտ՝ տաքով: Կարելի է ջրի մեջ օգտագործել բուժիչ բույսեր: Ավելի մեծ երեխաների համար կարելի է այդպիսի վաննան փոխարինել կոնտրաստային ցնցուղով (տաք ջուրը պետք է լինի 40-50 աստիճան տաք, 1 րոպե տևողությամբ), հետո կատարում են լվացում սառը ջրով, ամենացածր ջերմաստիճանը՝ 10-15 աստիճան: Այս վաննաները հերթագայում են 5-10 անգամ:

Սաունայում (չոր օդային բաղնիք) օգտագործում են օդի բարձր ջերմաստիճան գոլորշու ձևով, ցածր խոնավությամբ և սառեցում ջրավազանում 3-20 աստիճանում: Ծնողների համաձայնությամբ՝ երեխան, եթե հիվանդ չէ, կարող է հաճախել սաունա 3-4 տարեկանից, շաբաթը 1 անգամ, սկզբում՝ 1 անգամ 5-7 րոպե, հետո կարելի է 3 անգամյա հաճախում՝ 10 րոպեով: Լայն կիրառում է գտել ռուսական բաղնիքի կոփման էֆեկտը: Նրա հիմքը կազմում է կոնտրաստային ցիկլի խիստ պահպանումը՝ տաքացում, սառեցում, հանգիստ: Հանգիստը երկու անգամ ավելի պետք է լինի: Ռուսական բաղնիքում օգտագործում են ավել-

ներ՝ տարբեր ծառերի ճյուղերից, որոնք տալիս են տարբեր սպեցիֆիկ էֆեկտներ, օրինակ՝ կեչու ավելը թողնում է ցավազրկող, հանգստացնող, բրոնխները մաքրող էֆեկտ, կաղնուճը՝ հանգստացնող, հակաբորբոքային և այլն:

Կոնտրաստային կոփումը էֆեկտիվ է միայն սառը կոփումով [4]:

Այս կոփման ժամանակ օգտվում են լվացումից (դուլից 3-4 աստիճան տաքության ջրով), լող սառցե ջրում 1-4 րոպեի ընթացքում, տնային վաննայում և, որպես կոփման բարձր տեսակ՝ ձմեռային լող: Ձմեռային լողով հաճախ սկսում են զբաղվել այն մարդիկ, որոնք ունեն տարբեր խրոնիկական հիվանդություններ, չեն բուժվել ավանդական դեղորայքի միջոցով: Այդ պատճառով այդ խմբի մեջ մեծ է այն մարդկանց տոկոսը, որոնք ունեն սրտի իշեմիկ հիվանդություններ, հիպերտոնիա, շնչառական օրգանների, մարսողության հետ կապված հիվանդություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Иванченко В. Г., Тайны русского заката. М., 1991.
2. Воронцова И. М., Бельский А. А., Закаливание детей с применением интенсивных методов. Метод. рекомендации. СПб., 1990.
3. Ираздников В. П., Закаливание детей дошкольного возраста. М., 1988.
4. Традиционные и нетрадиционные методы оздоровления детей. Материалы конф. Дубна, 1992, с. 115.

PHYSICAL INUREMENT OF ORGANISM AS A RESULTING FACTOR OF HEALTHY LIFESTYLE

L. HOVHANNISYAN

Summary

Thus, summing up the original idea of the article, it can be said that annealing the body with all the methods has a great health significance. It is aimed to improve the body's immune system, which is a primary condition for having healthy generation.

ՀԱՅԵՑԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ*

Ա. Վ. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Արցախի պետական համալսարան

Ազգային զարթոնքի արդի պայմաններում մանկավարժական գործընթացի ազգայնացումը և հայեցի դաստիարակությունը է: Հայ մեծ մանկավարժ Ս. Մանդինյանը գտնում էր, որ ազգապահպանության գաղափարը ձևավորում է անձի ազգային վարքագիծը: Ազգագիտակցությունը որպես անձի գիտակցության բարձրագույն մակարդակ հենվում է սովորողների բարոյագիտակցության ու իրավագիտակցության վրա: Անհրաժեշտ է ապահովել ուսումնական նյութերի գաղափարագիտական բովանդակությունը, նպաստել սովորողների ինքնուրույնության ու ակտիվության զարգացմանը՝ հիմք ընդունելով վերլուծական-հումանիստական գործունեությունը: Պետք է տարբերել համոզմունք ու գիտելիք հասկացությունները: Գիտելիքն աշակերտի ձգտումների համրագումարն է, իսկ համոզմունքը խոր ու հիմնավորված կայուն հայացք է: Համոզմունքը սովորողի գիտելիք դարձած կարծիքն է, որը ձևավորվում է մտավոր գործունեության ընթացքում:

Որպես հայեցի դաստիարակության ելակետային դրույթ պետք է ընդունել բարոյականի ու գեղագիտականի ներդաշնակությունը: Հիմք ընդունելով դրանց միասնությունը՝ սովորողների հայեցի դաստիարակության հիմնահարցը պետք է կապել համակողմանի զարգացման գաղափարի հետ ուշադրություն դարձնելով հոգեկան խիզախության, խոսքի մշակույթի, հայրենասիրության, բարբառախոս միջավայրում լեզվի անադարտության, համակարգապահության, դժվարություններ հաղթահարելու, փոխադարձ օգնության հիմնահարցեր լուծելու անհրաժեշտությունը: Բարոյական բարձր ու գեղագիտական արժեքների շտեմարան պետք է համարել «Սասունցի Դավիթ» էպոսը, որը մի վիթխարի թռիչք է ժողովրդական պոեզիայի, մշակույթի բնագավառներում:

Ազգային-ազատագրական թեմաներով գրված ստեղծագործություններն ունեն հայեցի դաստիարակության լայն հնարավորություններ:

Հայեցի դաստիարակության առումով չի կարելի անտեսել վեհի գաղափարը: Ըստ Հ. Կանտի՝ վեհը մարդու բարձրացումն է մինչև աստվածային մեծություն, որը նրան պարզեցնում է անմահություն: Վեհը մարդու հպարտությունն է: Մարդն ընկալելով վեհը ճաշակում է անսահման հրճվածք և մտերմանում է հավերժությանը: Վեհն այն հերոսների արարքներն են, որոնք հեռանալով մեզանից, ավելի են մտերմանում մեզ:

Հայեցի դաստիարակության ելակետային դրույթ պետք է համարել առարկայական կապերը: Այդ կապակցությամբ Ա. Աստերվարը գրել է. «Ճիշտ է, ամենաբազմազան առարկաները որոշ տեսանկյունով համընկնում են և գիտելիքների միասնության տեսակետից իրար լրացնում: Սակայն տարբեր առարկաներ պետք է առանձին-առանձին ուսումնասիրել, պետք է միայն պարզ ու որոշակի սահմանել և ցույց տալ նրանց փոխադարձ կապը»: Նման կարծիք է հայտնել նաև Հ. Դ. Ուշինսկին. անհրաժեշտ է մի փաստը լուսաբանելով մյուսով, բոլորից կազմել դյուրագնեղի մի համակարգ, որն առանց մեծ դժվարությունների կկարողանա յուրացնել յուրաքանչյուրը, խուսափելով այն միակողմանիությունից, որոնք ոչ մի տեղ այնքան վճռորոշ չեն, որքան դաստիարակության գործուն: Չի կարելի անտեսել Ս. Կորոտովի կարծիքը. «Եթե ամեն մի գիտություն, ուսումնասիրելով երևույթների որոշակի շրջան, մեզ տալիս է նյութական աշխարհի մի կողմի արտացոլումը, ապա բոլոր գիտությունները միասին տալիս են համեմատաբար լրիվ և համակողմանի արտացոլում» [2, 101]:

Բարբառախոս միջավայրում ինչը կարող է օգնել սովորողների հայեցի դաստիարակությանը, եթե ոչ արվեստն ու գրականությունը: Չի կարելի անտեսել ողբերգականի կատեգորիան, որը

* Ներկայացվել է 14.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

նույնպես անհրաժեշտ է հայեցի դաստիարակության համար: Կարեկցանքը միաժամանակ օգնում է հաղթահարել զգալի դժվարություններ: Բոլոր դեպքերում առաջին պլան պետք է մղել ազգային զաղափարախոսությունը, ժողովրդի հերոսականության մեծ դասերը, որոնք հայրենասիրության դաստիարակման անգնահատելի գործոններ են: Ողբերգականը սերունդների դաստիարակության գործընթացում առաջացնում է ոչ միայն համակարգի, ու կարեկցանք, այլև հպարտություն և խորը համոզմունք արդարության նկատմամբ:

Հայեցի դաստիարակության հիմնարար դրույթներից պետք է համարել բարոյական պահանջները, երբ անհատը հանցանքները չի գործում վախից, այլ գիտակցելով դրանց հանրային վտանգավորությունը: Օրենքից վախենալով հանցագործություն չկատարողը նույնպես անբարոյական է: Եթե օրենքը չիմանար կամ չվախենար, նա հանցագործություն կկատարեր:

Անհատի ակտիվության դրսևորման հիմքում ընկած են պահանջմունքները, դրդապատճառներն ու հետաքրքրությունները: Դրդապատճառները դեպի գործունեություն մղող ուժերն են:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ուսուցման դժվարությունների հիմքում հաճախ ընկած են բարբառախոս միջավայրի ազդեցությունները: Տեղին է մանկավարժ Հ. Մախչանյանի տեսակետը, ըստ որի՝ «... ուսուցչի համար օրախնդիր է դառնում առողջ և բանական սերնդի դաստիարակությունը, սերունդ, որը շարունակելու է իր ազգային լավագույն ավանդույթները, պահպանելու ազգային հպարտության զգացումը, հայ ընտանիքի պատիվը, հայ մշակույթի հարստությունը, ցույց տալու աշխարհին իր հոգևոր ու բարոյական մեծ արժանիքները, հաջողություններն ու անհաջողությունները, պատմական հաղթանակներն ու պարտությունները, մեր պատմության հերոսական էջերը» [3, 64]:

Դաստիարակչական աշխատանքների ելակետային դրույթներն իրենց արտացոլումն են գտնում հայեցի դաստիարակության բովանդակության, ձևերի, մեթոդների և միջոցների մեջ: Դրանք լրացնում են իրար և կազմում են համակարգ: Դրանցից յուրաքանչյուրն իր ինքնատիպ արտացոլումն է գտնում նաև արտադպրոցական աշխատանքներում: Նշենք հայեցի դաստիարակությանը նպաստող, հետաքրքրություն ներկայացնող, ինքնատիպ, առաջավոր դպրոցների փորձով հիմնավորված ելակետային դրույթներ: Դրանցից չի կարելի չառանձնացնել ինքնագործունեությունը և ինքնակառավարումը, որոնք նաև հասարակական ակտիվության հիմքերն են: Այդ առթիվ Վ. Ա.

Սուխոմլինսկին գրել է. «Կազմակերպական իմաստով երեխաներին պետք է տրվի ինքնուրույնություն, առանց որի երեխաների մեջ աշխատանքի նկատմամբ ոչ մի պատասխանատվություն չի առաջանա» [4, 318]:

Այս ամենը չի նվազեցնում ուսուցչի դերը, նրանցից յուրաքանչյուրից պահանջվում է ավելի գործուն ու հմուտ ղեկավարություն:

Աշակերտական ինքնավարություն ստեղծելու ու զարգացնելու հիմքը պետք է համարել այն, որ աշակերտներն իրենք պետք է զգան դրա անհրաժեշտությունը:

Աշակերտներից յուրաքանչյուրը պետք է ունենա իր անելիքները: Ինքնավարության արդյունավետությունն ուղղակիորեն է կախված նրա պլանավորումից ու ծավալից:

Ավագ դպրոցներում աշխատող մանկավարժները, որոնք չեն ճանաչում իրենց սաների ներաշխարհը, չեն կարող նրանց օգնել: Հավասարապես վնասակար է չափից ավելի միջամտությունը, ավագ դպրոցականին երեխա համարելը: Աշակերտական ինքնավարության տեսակետից զգալի ու օգտակար փորձ է կուտակել Ստեփանակերտի թիվ 3 դպրոցում կազմակերպված «Մարտական գործերի շտաբը»: Աշակերտների ակտիվ գործունեության շնորհիվ է «շտաբ» ձևավորվել Մարտակերտի շրջկենտրոնի դպրոցում: Այժմ շտաբում ընդգրկված են 480 ավագ դպրոցականներ և դպրոցի շրջանավարտներ: Շուշիի թիվ 1 դպրոցում գործում է աշակերտական ընկերություն, որն ունի 120 անդամ: Դրական պետք է համարել, երբ դպրոցներում ձևավորված ընկերությունները ղեկավարում են հենց իրենք՝ աշակերտները: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ընկերությունների աշխատանքները նեղ մանկավարժական խնդիրներ լուծելիս դառնում են սոցիալական երևույթ, և աշակերտների մոտ ծանձրույթ առաջանալու փոխարեն զարգանում է նրանց ինքնուրույնությունը: Արցախյան պատերազմի ժամանակ մարտական շտաբի գործունեությունն ուղղվել է նաև դպրոցներում գիշերները հերթապահություն կատարելուն, որը տվել է դրական արդյունքներ:

Բոլոր դեպքերում ու պայմաններում պետք է ցուցաբերել լավատեսություն ու մարդասիրություն: Շատ կարևոր է, որ ուսուցիչը կարողանա ղեկավարել իր զգացմունքները: Միշտ պետք է իշխի չափի զգացումը: Ուսուցչի դաստիարակության ուժը զգալի չափով պայմանավորված է երեխայի նկատմամբ ունեցած հարգանքով ու հոգատարությամբ: Պետք է ներազդել այն չափով, որ աշակերտի մեջ ներշնչվի հավատ ու վստահություն սեփական ուժերի նկատմամբ:

Դպրոցական կոլեկտիվի համախմբման կարևոր միջոց է դպրոցականի ազատ ժամանակի ճիշտ կազմակերպումը: Անհրաժեշտ է պայքարել ընկերներին վերևից նայելու մտայնության դեմ: Ճիշտ է ընդգծված իրագործել «կոլեկտիվի միջոցով, կոլեկտիվի համար» գաղափարը: Պետք է աշխատանքներին հաղորդել հեռանկարային բնույթ: Հեռանկարի բացակայությունը բացասաբար է անդրադառնում ամբողջ կոլեկտիվի գործունեության վրա: Դասարանական կոլեկտիվի գործունեությունը պետք է համապատասխանի դպրոցի ընդհանուր խնդիրներին:

Եթե չկա ընդհանուր ծրագիր, միասնական մոտեցում, չի կարող լինել դաստիարակություն: Շատ կարևոր է, որ միջոցառումը դիտվի որպես

մեկ ամբողջություն և դառնա դաստիարակության իսկական դպրոց:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Դիստերվեզ Ա.**, Մանկավարժական ընտիր երկեր, Եր., 1963:
2. **Կորոտով Վ. Մ.**, Ուսումնադաստիարակչական պրոցեսի ընդհանուր մեթոդիկա, 1986:
3. **Մախչանյան Դ. Մ.**, Ազգային գաղափարախոսության և դաստիարակության հարցեր, «Մանկավարժական միտք», 2006, 3:
4. **Իսահակյան Գ.**, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Եր., 1972:
5. **Քարամյան Դ. Գ.**, Մանկավարժության առարկան, զարգացման աղբյուրները և մեթոդները, Եր., 1966:

THE INITIAL TENETS OF THE PRO ARMENIAN EDUCATION AND THE PROCESS OF EDUCATION

A. TOVMASYAN

Summary

The article is dedicated to utilization of the initial tenets in the process of education.

ՀՏԴ 330:338(479.25):336

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ*

Ժիրայր ԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայաստանի պետական ծարտարագիտական համալսարանի (Պոլիտեխնիկ)
մաթեմատիկայի ամբիոնի դոցենտ, տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Էդգար ԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ցեպելին Արմենիա ՍՊԸ իրացման գործակալ, տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Ռիսկը կապված է ցանկացած գործունեությունում հնարավոր անբարենպաստ իրադրությունների ի հայտ գալու հետ և հանդիսանում է կայացված ցանկացած տնտեսական որոշման անխուսափելի տարրը: Տնտեսվարման արդի պայմաններում իրավիճակի անորոշությունը հանգեցնում է ռիսկից խուսափելու անկարելիությանը: Ընդունված որոշումների պատասխանատվությունն ամբողջովին ընկնում է այն ընդունողի՝ տնտեսվարման սուբյեկտի վրա, անդրադառնում է նրանց գործունեության ֆինանսական արդյունքների վրա: Ըստ Պ. Գրոբովոյի՝ «Ռիսկը ձեռնարկության կողմից վնասներ կրելու, եկամուտների թերստացման կամ լրացուցիչ ծախսերի առաջացման հավանականությունն է, որը կարող է դրսևորվել որոշակի արտադրական կամ ֆինանսական գործունեության իրականացման արդյունքում»¹:

Ելնելով գործունեության այս կամ այն տեսակի իրականացման համար որոշակի պայմաններ ապահովող տարբեր հանգամանքների և պայմանների համակցությունների, համախմբերի տարբերականացման առանձնահատկություններից տարբերակում են ռիսկերի տեսակներ, որոնց շրջանակներում առավել ուշադրության են արժանի շուկայական ռիսկը, առևտրային ռիսկը, ներդրումային ռիսկը, գործառնական ռիսկը, ճյուղային ռիսկը, բանկային ռիսկը, քաղաքական ռիսկը, ապահովագրական ռիսկը և ֆինանսական ռիսկը:

Ռիսկերի որոշման գործընթացում հատուկ նշանակություն ունի «ներդրումային ռիսկի» հասկացությունը: Սա պայմանավորված է այս կամ այն երկրի տնտեսության մեջ կապիտալի ներդրման անորոշությամբ և այլընտրանքությամբ²: Այս տիպի ռիսկերի առաջացումն ամբողջությամբ

կախված է կառավարության տնտեսական քաղաքականությունից: Կարևորագույն գործոն է պետական մարմինների ընդհանուր մոտեցումը ներդրումային գործունեությանը, սա էլ պայմանավորված է հարկային բեռի ծանրությամբ, անհատ ձեռնարկատիրոջ և հայրենական ու օտարերկրյա ներդրողների իրավունքների պաշտպանվածությամբ և մի շարք այլ գործոններով: Ներդրումների հեռանկարների և ներդրումային ռիսկի չափերի վրա էականորեն ազդում են հաշվարկային դրույքաչափերի տատանման և զնաճի ու զնանկման տեմպերը: Ներդրումային որոշումների ընդունման գործընթացում նկատելի է քաղաքական ռիսկերի զնախատումը³:

Ներդրումային ռիսկերը կարևորվում են ձեռնարկատիրական գործունեության համակարգում:

Ձեռնարկատիրական գործունեությունում ռիսկի առաջացման գլխավոր պատճառը անորոշությունն է, որն առաջանում է՝

1. Դժվար կանխատեսվող տնտեսական գործընթացների մշտական անկայուն վիճակում: Դա տեխնիկական առաջընթացն է, բնության երևույթները, պահանջարկի և սպառողի նախընտրության զարգացումը, և այլն:

2. Սահմանափակ և ոչ լրիվ ինֆորմացիան տնտեսական երևույթների մասին, որոնք ձևավորվում են ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող սուբյեկտի կողմից սահմանափակ ռեսուրսների դեպքում որոշակի որոշումների կայացմամբ:

3. «Կազմակերպված» անորոշության ի հայտ գալը, որը պայմանավորված է օբյեկտիվ ինֆորմացիայի թաքցման հետ՝ տնտեսական, քաղաքական և այլ պատճառներով:

4. Ձեռնարկատիրական գործունեության գնա-

* Ներկայացվել է 01.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

հատման չափանիշների և հստակ ձևավորված նպատակների բացակայություն:

Այսպիսով, «ռիսկերի» տակ հասկացվում է կազմակերպության ռեսուրսների կորստի վտանգ, եկամուտների ոչ լրիվ ստացում կամ էլ լրացուցիչ ծախսերի առաջացում: Լայն առումով ձեռնարկատիրական ռիսկը ելքի անորոշությունն է և կազմակերպության գործունեության հետևանքները՝ ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ նրա առանձին գործարքների: Այլ կերպ ասած՝ դա պլանավորվող կամ անցկացվող գործարքների արդյունավետության ոչ լրիվ հայտնի լինելն է:

Համաշխարհային պրակտիկայում առևտրային գործարքների 40%-ը անհաջողության է մատնվում ռիսկերի ոչ բավարար չափով հայտնաբերման, գնահատման և կառավարման պատճառով:

Ժամանակակից շուկայական տնտեսավարման պայմաններում լինել հարուստ՝ նշանակում է կարողանալ ռիսկերը ճիշտ վերլուծել, հաշվարկել և կառավարել:

Ռիսկերի կառավարումը, ինչպես այլ կառավարչական գործունեություն, ունի տրամաբանական ասպեկտ (որոշման ընդունում) և իր գործընթացը: Ռիսկերի կառավարումը համապատասխանաբար կարելի է բնորոշել որպես որոշումների մշակման և իրականացման գործընթաց, որը նվազագույնի է հասցնում պատահական կամ ծրագրավորված իրադրությունների ազդեցության լայն սպեկտրը, որոնք վերջին հաշվով նշանակալից նյութական վնասներ են հասցնում ֆիրմային:

Այսօր անվտանգության ապահովման գործառույթի նշանակությունն ավելի է աճում, իսկ ինքը՝ գործառույթը, փոխակերպվում է ոչ այնքան անվտանգության կառավարման գործառույթի, որքան՝ վտանգի և իրավիճակների ոչ ցանկալի ուղղությամբ զարգացման հնարավորության:

Նյութական և սոցիալական միջավայրի բարդացման չափով, որտեղ մարդը ստիպված է զբաղվելու ձեռներեցությամբ, աճում է մեծ հավանականությամբ կորուստներ կրելու զգացողությունը, իսկ գործարար ակտիվության համար վնասակար են ինչպես ռիսկի թերազնահատումը, այնպես էլ՝ գերազնահատումը: Եթե վտանգը բավականին մեծ է, ապա ձեռներեցները չեն զբաղվում բիզնեսով, արտադրություն չեն կազմակերպում, աշխատատեղեր չեն ստեղծում, բաց են թողնում պոտենցիալ եկամուտ ստանալու հնարավորությունը: Եթե կորուստների հնարավորությունն անտեսվում է, ապա դա կարող է հասցնել սնանկության, գործարար ակտիվության նվազման, զբաղվածության կրճատման: Այլ կերպ

ասած՝ հարաբերությունը տարբեր է, հետևանքները նույնն են: Կառավարման տեսանկյունից այն հիմք է տալիս նշելու ռիսկի մամուլագրության մասին: Ռիսկի կառավարումը թույլ է տալիս ոչ միայն նվազեցնելու կորուստները, եթե դրանք լինեն, այլ նաև ավելի արդյունավետ զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Ազատված լինելով ավելորդ կասկածներից՝ ֆիրման կարող է ավելի ագրեսիվ և արդյունավետ իրականացնել աշխատանքը: Բացի դրանից, կառավարչական որոշումների որակը, օրինակ՝ նոր ներդրումների, նոր արտադրանքի յուրացման, ելքը շուկայի նոր հատված և այլն, կարող է բարձրանալ, եթե այդ որոշումների ռիսկային վիճակը և դրանց այլընտրանքը գնահատվեն նախօրոք: Այդ կերպ, ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում ռիսկերի կառավարումը շոշափում է ցանկացած տնտեսապես ակտիվ ամբողջական միավորի կենսականորեն կարևոր ասպեկտները:

Հետևաբար, ռիսկի գործոնը սահմանափակիչ գործոնից լրացուցիչ եկամտաբերության ապահովման խթանի վերածելու համար անհրաժեշտ է սովորել կանխատեսել ռիսկը, գնահատել նրա չափերը, նրա հետ կապված օգուտ ստանալու իրողությունը, պլանավորել ռիսկի բացասական հետևանքների կանխմանն ուղղված միջոցառումները և չանցնել թույլատրելի սահմանը:

Ռիսկի հաշվի առնելը տնտեսական գործառնությունների իրականացման ժամանակ անբարենպաստ հազամանքների ի հայտ գալու և նախատեսված ռազմավարությունից շեղումների պարագայում ռեսուրսների հնարավոր կորուստների, ինչպես նաև բաց թողնված օգուտի կանխատեսումային գնահատումն է: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է քանակապես գնահատել կորուստների կանխատեսումային մեծությունները:

Ռիսկի համակողմանի գնահատման համար անհրաժեշտ է համարվում բացահայտել հնարավոր կորուստների մեծությունների յուրաքանչյուր բացարձակ և հարաբերական արժեքի ի հայտ գալու հավանականությունը, գտնել նրաց կանխման և իջեցման արդյունավետ միջոցներ:

Ռիսկի թույլատրելի լինելու և նպատակահարմարության մասին ծրագրային որոշումների կայացման ընթացքում այնքան կարևոր չէ որոշակի մակարդակի կորստի հավանականության պատկերացումը, որքան կորուստների մի որոշ մակարդակ չգերազանցելու հավանականության հստակեցումը: Ըստ էության հենց այդ է ռիսկի հիմնական ցուցանիշը: Սահմանային արժեքային ցուցանիշների մեծությունները պետք է սահմանի և հանձնարարականներ մշակի ձեռնարկատիրական ռիսկի կիրառական տեսությունը: Կարելի է

կողմնորոշվել ռիսկի ցուցանիշների սահմանային արժեքներով:

Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրումային ցածր քաղաքականությունը բացատրվում է գործընթացի հիմնական մասնակիցների մոտ մի քանի տարվա կտրվածքով գիտակցված ռազմավարության բացակայությամբ: Երկարատև հեռանկարում կազմակերպություններն առավել խոշոր կորուստներ կրում են ներդրումների ներգրավման հստակ ռազմավարության և դրա իրականացման մեխանիզմի բացակայության պատճառով:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման արդի իրականությունում ծագած այդօրինակ խնդիրների լուծման բանալին գտնվում է նաև կառավարչական որոշումների կայացման պահին անհրաժեշտ տեղեկատվության անբերիության, ֆինանսատնտեսական ցուցանիշների պլանային արժեքներին ձգտմանն ուղղված կանխատեսումների կատարելիության ապահովման մեջ: Այլապես կառավարիչների համար կգործի անորոշության միջավայր: Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության բարեփոխումների կառավարման կարևորագույն գոր-

ծիքների թվին է դասվում հավանական ռիսկայնության և անորոշությունների պայմաններում ներդրումային իրական նախագծերի իրագործման մեներջմենթը:

¹ Грабовой П. Г., Петрова С. Н., Полтавцев С. И. и др., Риски в современном бизнесе. М., "АЛАНС", 1994, с. 58-115.

² Гранатунов В. М., Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие. М., "Дело и Сервис", с. 16.

³ Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник /Под ред. Е. С. Стояновой. 5-е изд., перераб. и доп. М., "Перспектива", 2001, с. 440.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Грабовой П. Г., Петрова С. Н., Полтавцев С. И. и др., Риски в современном бизнесе. М., "АЛАНС", 1994, 200 с.

2. Гранатунов В. М., Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие. М., "Дело и Сервис". 160 с.

3. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник /Под ред. Е. С., Стояновой. 5-е изд., перераб. и доп. М., "Перспектива", 2001, 597 с.

PROBLEMS OF INVESTMENT RISK MANAGEMENT

JIRAYR HARUTYUNYAN

Candidate of Economics Sciences, docent

EDGAR HARUTYUNYAN

Candidate of Economics Sciences

Summary

Investment risks and its assessment approaches in the entrepreneurial system are examined. Hampering constituents of investment activation in Armenia are given. Preconditions of development of entrepreneurship and involvement of investments in Republic of Armenia are found out.

ՈՐԱԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐԶԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՊԱՏԱԿԸ*

Սերյոժա Արշակի ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ

Տնտեսական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Տնտեսության արդյունավետ զարգացման բնորոշ գործոնները՝ արդյունավետությունը և որակը, մշտապես եղել և մնում են յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական քաղաքականության կենտրոնում:

Տնտեսական քաղաքականության իրականացման համար կարևոր գործիք են համարվում արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարական ծրագրերը, որոնց մշակման հիմքում դրվում են տնտեսության, գիտության և տեխնիկայի ձեռքբերումները, կառավարչական հմտություններն ու ազգային առանձնահատկությունները:

Հայաստանի կառավարության կողմից 2012 թ. մշակված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարության մեջ ընդգծվում է, որ պետությունը պատասխանատու է լինելու ոչ միայն բարենպաստ բիզնես միջավայրի համար, այլև տնտեսության մասնավոր հատվածը ուղղակիորեն ներգրավելու է ճյուղային արդյունաբերական քաղաքականության մեջ [2, էջ 3]: Այս կերպ կառավարությունը նպատակ ունի արագ փոփոխվող աշխարհում տեղի ունեցող գործընթացներին համահունչ բովանդակություն հաղորդել Հայաստանի տնտեսության զարգացմանը:

Սակայն մշակված ռազմավարությունը, մեր կարծիքով, առավել արդյունավետ կլիներ, եթե շեշտադրվեին նաև աշխատանքի և արտադրանքի որակի բարձրացման առանցքային հիմնահարցերը, քանի որ տնտեսական կայուն աճի ապահովման, քաղաքացիների բարեկեցության բարձրացման հիմնախնդիրների լուծմանը մեծապես նպաստում է նաև աշխատանքի, թողարկվող արտադրանքի և ծառայությունների որակի բարձրացումը [1, էջ 25]: Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ որակի բարձրացումը նաև քանակի ավելացում է նշանակում [1, էջ 8]:

Դրա համար էլ ինչպես պետության, այնպես էլ հանրապետության բիզնես միջավայրի արտադրական քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի տնտեսության հաստատուն առաջընթացը զարգացնելու հիման վրա գիտատեխնիկական և

արտադրական պոտենցիալի առավել ռացիոնալ օգտագործման, ռեսուրսներն ըստ ամենայնի խնայելու, աշխատանքի որակը ամենուրեք բարձրացնելու կարևորագույն և բարդ կուրսի իրացման գործին:

Աշխատանքի և հատկապես թողարկվող արտադրանքի որակի բարձրացումը պայմանավորված է ոչ միայն գիտատեխնիկական առաջադիմության և արտադրության աճի արագացման ապահովման մակարդակով, այլև կազմակերպական, կառավարչական ու սոցիալական գործոններով [4, էջ 46]:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ աշխատանքի որակի և արտադրողականության աճի շուրջ 40-50%-ն է բաժին ընկնում տեխնիկական առաջադիմությանը, որը բավականին ծախսատար է: Մնացած 50-60%-ը կարող է ձեռք բերվել կազմակերպական, կառավարչական և սոցիալական գործոնների ճիշտ օգտագործման միջոցով, որի համար գրեթե ծախսեր չեն պահանջվում:

Ուստի, արտադրության արդյունավետության ապահովման և թողարկվող արտադրանքի կամ մատուցված ծառայությունների որակի բարձրացման համար մղվող պայքարի միջոցների գինանոցում անհամեմատ աճում է արտադրության կառավարման հատկապես աշխատանքի որակի կառավարման դերը արդի փուլում:

Որակի բարելավման խնդրի լուծումը, որը բաղկացած է մի շարք բարդ և բազմաբնույթ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններից, պահանջում է կատարելագործել որակի կառավարման համակարգերը, գտնել նոր լուծումներ, նոր ձևեր և մեթոդներ՝ ինչպես ուղղահայաց, այնպես էլ հորիզոնական մակարդակներով:

Այդ բնագավառում լավագույն արդյունքի հասնումը հայրենական և արտասահմանյան ձեռնարկությունների փորձի ուսումնասիրությունները հաստատում են, որ որակի բարձրացումը հնարավոր չէ լուծել իրականացվող միայն մասնակի միջոցառումներով, այսինքն միայն ձեռնարկություններում և կազմակերպություններում իրականաց-

* Ներկայացվել է 22.11.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

վող միջոցառումներով:

Մասնակի միջոցառումները կարող են լուծել որակի բարձրացման այս կամ այն խնդիրը, որը չի կարող բավարար լինել նրա վերջնական հարցի լուծման համար:

Ուստի, որակը պահանջված մակարդակին հասնելու համար անհրաժեշտ են համալիր և համակարգված միջոցառումներ: Այսինքն՝ ձեռնարկություններում և կազմակերպություններում իրականացվող միջոցառումներին պետք է զուգակցել նաև մարզերի և համայնքների կառույցների կողմից իրականացվող միջոցառումները, որոնք պետք է ընդգրկեն արտադրության բոլոր փուլերը՝ արտադրություն, բաշխում, փոխանակում, իրացում կամ սպառում՝ հաշվի առնելով տարածքային առանձնահատկությունները [5, էջ 145]:

Համալիր միջոցառումներում, ընդգրկելով ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների, արտադրական ճյուղերի, համայնքների և մարզերի մակարդակներում իրականացվող գործընթացները, կարող են հիմք հանդիսանալ արտադրանքի որակի կառավարման հանրապետության, մարզային համալիր համակարգերի (ԱՌԿՄՀ) ձևավորման և ստեղծման համար, ընդ որում, այն ուղղված պետք է լինի աշխատանքի, թողարկվող արտադրանքի ու ծառայությունների որակի համակողմանի բարձրացմանը՝ համայնքներում իրականացվող համալիր ծրագրերի մշակման ու ներդրման միջոցով:

Մարզային տարածքներում են գտնվում և գործում արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, տրանսպորտի, կապի, առևտրի, կենցաղի սպասարկման ձեռնարկությունները և կազմակերպությունները, պետական մարմինների ենթակառուցվածքները: Հետևապես որակի մարզային կամ տարածքային կառավարման համալիր համակարգերը պետք է ընդգրկեն, առաջին հերթին, համայնքային ու մարզային կառույցների ձեռնարկությունների կառավարման կազմակերպական միջոցառումները, այնուհետև՝ հանրապետության ենթակայունության տակ գործող ձեռնարկությունների գործունեության փոխազդեցության գնահատման միջոցառումները [1, էջ 44]:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ արտադրանքի որակի կառավարման տարածքային կամ մարզային համակարգը ընդգրկում է ինչպես ճյուղային (ուղղահայաց), այնպես էլ տարածքային (հորիզոնական) մարմինների ողջ գործունեության խտացված արդյունքը, որը կարող է ձեռք բերվել միայն արտադրանքի որակի վրա ազդող տնտեսական, կազմակերպական, տեխնիկական, սոցիալական և այլ գործոնների գիտականորեն հիմնավորված փոխազդեցությունների ապահովման դեպքում:

Դա կարելի է իրականացնել միայն ԱՌԿՄՀ-ի ստեղծման և կիրառման դեպքում, որին պետք է լիազորել նաև որակի կանխատեսման, խթանման, հաշվառման, վերահսկման և վերլուծման

հիմնական գործառնությունները: Այն միաժամանակ կարող է հանդիսանալ նաև հանրապետական արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարության ծրագրերի իրականացման գործիքներից մեկը՝ եթե ոչ ամենակարևորը:

Մարզային համալիր համակարգերի մշակման ու ներդրման ուղղությամբ ձեռնարկված աշխատանքների ծավալը կարելի է որոշել նրա աշխատանքներն ապահովող անհրաժեշտ ծրագրերի քանակի միջոցով, որոնք իրենցից ներկայացնում են նպատակների, խնդիրների և միջոցառումների ամբողջականություն:

Համալիր ծրագրերի ներդրումը պետք է ապահովի մարզում կատարվող աշխատանքների հստակեցում՝ հանձնարարությունների կատարման գործում որակի բարձրացման ուղղությամբ կազմակերպական, տեխնիկատնտեսական միասնական քաղաքականության իրականացման շնորհիվ:

Դրա համար ԱՌԿՄՀ-ի ծրագրերի ստեղծման հիմնական խնդիրները պետք է համարվեն՝

- տարածքի մակարդակով համակարգի բոլոր նորմատիվա-տեխնիկական փաստաթղթերի կազմը որոշելը,
- նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի մշակման, հաստատման և ներդրման ժամանակացույցը կազմելը և կոնկրետ կատարողների ընտրությունը,
- նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի ներդրման և զարգացման կազմակերպական, տեխնիկական, սոցիալական ու տնտեսական միջոցառումները կազմելը,
- այլ խնդիրների բացահայտումը և նրանց հիմնարար փաստաթղթերի մշակումը:

Հաշվի առնելով նշված խնդիրների ծավալը, կառուցվածքը և բարդությունը՝ համալիր ծրագրերը նպատակահարմար է կազմել 2 ենթածրագրերով:

Առաջինում՝ ընդգրկել ԱՌԿՄՀ-ի հիմնական, ընդհանուր մասնագիտական փաստաթղթերի մշակումը, հաստատումը և ներդրումը:

Երկրորդում՝ ընդգրկել գաղափարաքաղաքական, կազմակերպական, սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ միջոցառումները, որոնք ապահովում են համակարգի մշակման և ներդրման գործառնությունների կատարումը:

ԱՌԿՄՀ-ի ստեղծման առաջին փուլում պետք է ձևավորել համակարգի աշխատանքները համակարգող խորհուրդ և մշակել ու հաստատել նրա գործունեության կանոնադրությունը: Մարզային համալիր համակարգի կառավարման հիմնական օղակը կարող է հանդես գալ մարզպետարանը, քանի որ նրանք կոչված են իրականացնել տարածքային կառավարում՝ զուգակցելով այն համայնքային կառավարման հետ:

Համակարգող խորհրդի նախագահը կարող է լինել մարզպետը, իսկ անդամները կարող են լինել վարչության և բաժինների պետերը, համայնք-

ների ղեկավարները և ավագանիների անդամները, ինչպես նաև տարածքի բիզնես միջավայրի ղեկավարները:

ԱՌԿՄՀ-ի ծրագրերի մշակմանը կարող են ընդգրկվել մարզի ուսումնական հաստատությունների պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմը, տարածքի պետական և մասնավոր ոլորտի ղեկավարները, որակի ուղղությամբ մասնագիտացված աշխատողները և այլ անձինք:

Այնուհետև, անհրաժեշտ է ստեղծել ԱՌԿՄՀ-ի կառուցվածքը՝ իր ենթամակարդակներով՝ սահմաններով նրանց կառավարման գործառնությունները, լիազորություններն ու պարտականությունները: Այս դեպքում հնարավոր է օգտագործել, ինչպես աշխատանքի և արդյունքի որակի բարձրացման ուղղությամբ ինքնապետ գոյություն ունեցող առաջավոր փորձերը, այնպես էլ արտասահմանյան ձեռքբերումները:

ԱՌԿՄՀ-ի կազմակերպական կառուցվածքը պետք է ընդգրկի մարզի պետական և ոչ պետական կառույցները, հասարակական և կուսակցական կազմակերպությունները, կրթության, առողջապահական, մշակույթի, ֆիզկուլտուրայի և սպորտի հիմնարկները և այլն: Դրանք կառավարման կառուցվածքում պետք է ներկայացվեն խմբերի, հանձնաժողովների, բաժինների, օղակների տեսքով:

Նշված կազմակերպությունների աշխատանքները փոխգործակցված կազմակերպելու նպատակով պետք է մշակվեն կարգավորող և համակարգող կանոնակարգեր (ստանդարտներ):

Այսպես, օրինակ, համակարգի կազմակերպամեթոդական գործունեությունն ապահովելու նպատակով կարելի է ստեղծել 11 ընդհանուր և 16 մասնագիտական ստանդարտներ: Դրանցից մեկը կարող է համարվել մարզի համայնքների գործունեության որակի գնահատման մեթոդիկան, որում կարելի է նշել, որ յուրաքանչյուր եռամսյակ կամ կիսամյակ համայնքները ներկայացնում են հաղորդում արտադրանքի որակի ուղղությամբ կատարված աշխատանքների մասին, որի հիման վրա հանձնաժողովը գնահատում է համայնքի գործունեությունը 5 բալային համակարգով և այլն:

ԱՌԿՄՀ մշակման և ներդրման գործընթացը սկսելու ժամանակ անհրաժեշտ է առաջնահերթություն տալ հետևյալ գործառնություններին.

- համակարգի կառավարմանը բնութագրող

ցուցանիշների սահմանումը,

- համայնքների խոշորացումների ուղղությամբ տարվող աշխատանքները,

- փոքր և միջին բիզնես միջավայրի զարգացման անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը՝ մարզի և համայնքների լիազորությունների սահմաններում,

- համայնքների մաքրության, լուսավորության, կոմունալ ծառայությունների աշխատանքի գնահատումը,

- «Որակի տուն» անվանմամբ մարզային կառույցի ստեղծումը,

- գիտատեխնիկական, գիտագործնական կոնֆերանսների, տոնավաճառների, տարբեր մրցույթների և տոնակատարումների և այլ միջոցառումների անցկացումը և կանոնակարգումը:

Նշված և չնշված գործառնությունների անցկացման համար պետք է ստեղծվեն ժամանակավոր կամ մշտական հանձնաժողովներ:

Որակի կառավարման նպատակով մեր կողմից առաջարկվող տարածքային համալիր համակարգի ստեղծումը թեև բարդ և դժվարին աշխատանք է, սակայն այն խիստ արդիական պահանջ է ինչպես ներկայի, այնպես էլ ապագայի նկատմամբ մարզի աշխատանքները արդյունավետ դարձնելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ս. Ա. Սարուխանյան, Որակի կառավարման քաղաքային համակարգը, Երևան, «Հայաստան», 1986:
2. ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության տնտեսական բարեփոխումների վերլուծական-ստեղծակալական կենտրոն, Երևան, ՍԱՄԱՐԿ» ՍՊԸ, 2012:
3. Մենեջմենթ (Յու. Սուվարյանի ընդ. խմբ.) ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, Տնտեսագետ», 2002:
4. Է. Հ. Օրդյան, Արտադրանքի որակի կառավարման պրոբլեմները, Երևան, «Հայաստան», 1977:
5. Տեղական ինքնակառավարման հիմնահարցերը, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, «Պետական ծառայություն», 2000:
6. Ս. Սարուխանյան, Է. Թորոսյան, Ձեռնարկության կառավարման գործառնությունների գնահատումը, «Մխիթար Գոշ» գիտամեթոդական հանդես, 2007:
7. Է. Հ. Օրդյան, Համայնքային ծառայության համակարգը Հայաստանում, Երևան, 2004:
8. Ն. Կիրակոսյան, Հ. Օրդյան, Տարածքային զարգացում և կառավարում, Երևան, «Պետական ծառայություն», 2005:
9. Мескон. М., Альберт М., Хедоури Ф., Основы менеджмента М., "Дело", 1992.
10. Монтен Я. "Тозта", Методы эффекутивного управления. М., "Экономика", 1989.

THE NECESSITY AND AIM OF ESTABLISHMENT OF REGIONAL MALL SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENT

S. A. SARUKHANYAN

Candidate of Economics Sciences, docent

Summary

In the article it is represented the necessity of regional management quality. It is also given the scientific formulation of its establishment and aim.

ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԳՐԱՎՂՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ*

Օլյա ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանի (Պոլիտեխնիկ) մեքենաշինական արդյունաբերության էկոնոմիկայի, կազմակերպման և կառավարման ամբիոնի ասիստենտ, տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Ներդրումային գրավչությունը կարելի է բնորոշել որպես ներդրումային արտոնությունների և սահմանափակումների այնպիսի համադրություն, որը պայմանավորում է տվյալ տնտեսական տարածքում ներդրումային ակտիվության մակարդակը: Ներդրումային գրավչությունը նույնպես կարելի է ներկայացնել երկու բաղադրիչի՝ ներդրումային պոտենցիալի և ներդրումային ռիսկերի համատեքստում:

Ներդրումային պոտենցիալն իր հերթին կախված է.

1. տնտեսավարող սուբյեկտների՝ տվյալ տնտեսական տարածքում ներդրումներ կատարելու իրական հնարավորություններից,

2. ազատ դրամական միջոցներ ներգրավելու հնարավորություններից,

3. քանակական բնութագրիչներից, որոնք կախված են տվյալ տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման բնութագրիչների դինամիկայից¹:

Վերոնշյալից կարելի է եզրակացնել, որ ներդրումային ռիսկը ներդրումային պոտենցիալի ոչ լիարժեք օգտագործման հավանականությունն է: Մյուս կողմից, ներդրումային ակտիվությունը կարելի է բնորոշել որպես ներդրումային գործունեության ինտենսիվության մակարդակ, որը բնութագրվում է ներդրումների ծավալային փոփոխության բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշներով:

Բարենպաստ ներդրումային միջավայրը բնութագրվում է ներդրումային մեծ պոտենցիալով և ցածր ռիսկայնությամբ, ինչը նպաստավոր պայմաններ է ապահովում ներդրումային գործունեության ակտիվության մակարդակի բարձրացման և ներդրումների ներհոսքի համար²:

Այս պարագայում ցանկացած տնտեսական տարածքի ներդրումային միջավայրի բարեն-

պաստ կամ անբարենպաստ լինելու հանգամանքը պարզելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել համալիր հետազոտություն՝ մանրամասն վերլուծելով ներդրումային միջավայրի հիմնական բնութագրական հատկանիշները, դրանց զարգացման դինամիկան, կայունությունը և հնարավոր փոփոխության ուղղությունները:

Վերլուծությունների հիմնական նպատակներից է նաև ներդրումային գրավչությանը խոչընդոտող գործոնների բացահայտումը և դրանց հաղթահարման արդյունավետ ուղիների մշակումը³:

Ներդրումային միջավայրի տեսական բնորոշումների կարևորությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ, հիմնվելով դրանց տրամաբանության վրա, հնարավորություն է ստեղծվում մշակել ներդրումային միջավայրի գնահատման մոդ մոտեցումներ:

Ժամանակակից տնտեսագիտության մեջ կան ներդրումային միջավայրի գնահատման տարբեր մեթոդաբանություններ:

Ներդրումային միջավայրի բարենպաստ կամ անբարենպաստ լինելը որոշվում է դրա երկու բաղադրիչով՝ ներդրումային գրավչությամբ և ակտիվությամբ: Ներդրումային գրավչության և ներդրումային ակտիվության փաստացի մակարդակների հարաբերակցությունը հնարավորություն է տալիս որոշել այդ գրավչության իրացման աստիճանը: Այսինքն, կարելի է կանխատեսել ներդրումային ակտիվության մակարդակը՝ ելնելով տնտեսական տարածքի ներդրումային գրավչության աստիճանից: Սակայն, գործնականում կարող են հանդիպել իրավիճակներ, երբ ներդրումային գրավչության բարձր մակարդակը չի ուղեկցվում ներդրումային ակտիվության մակարդակի աճով: Սա վկայում է կառավարման մարմինների կողմից իրականացվող ներդրումային քաղաքականության անարդյունավետության մասին:

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Այդ պատճառով, անհրաժեշտ է ներդրումային միջավայրի գնահատման ժամանակ հաշվի առնել նաև պետության տնտեսական քաղաքականության ակտիվությունն ու համապատասխանությունը տնտեսական իրավիճակին, ինչն անտեսված է գործող մեթոդաբանություններով: Սա էլ հենց հանդիսանում է դրանց հիմնական բացթողումը:

Նշված խնդիրները հաշվի առնելու համար անհրաժեշտ է համալիր մոտեցում:

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ներդրումային միջավայրի գնահատման համար առավել նպատակահարմար է օգտագործել պետական վիճակագրական ծառայությունների կողմից կիրառվող ցուցանիշների համակարգն ու մեթոդաբանությունը⁴:

Սակայն, որպես կանոն, ազգային վիճակագրական ծառայությունները չեն տրամադրում դետալացված տեղեկատվություն այս կամ այն փոքր քաղաքի կամ գյուղի կտրվածքով, հետևաբար ավելի փոքր տնտեսական տարածքների ներդրումային միջավայրերի համեմատական վերլուծություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել նաև սեփական հետազոտությունների արդյունքում ստացված տվյալները: Այդ հետազոտությունները պետք է իրականացվեն ազգային վիճակագրական ծառայության մեթոդաբանության հիման վրա՝ հաշվարկային մեխանիզմների տարբերությունների հետևանքով առաջացող սխալներից խուսափելու համար: Որպես այդպիսի մեթոդ կարող է օգտագործվել էմպիրիկ կամ փորձնական հետազոտությունների մեթոդը, որի հիմքում ընկած է վիճակագրության մեջ շատ հայտնի՝ տարբեր կշիռներ ունեցող ցուցանիշների ինդեքսային միավորման մեթոդը:

Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հաշվարկել տնտեսական տարածքի ներդրումային գրավչության և ներդրումային ակտիվության ինտեգրալային ցուցանիշները, որոնք կարող են կիրառվել համեմատական վերլուծությունների ժամանակ:

Մեթոդը ենթադրում է տնտեսական տարածքի ներդրումային գրավչության և ներդրումային ակտիվության մակարդակները բնութագրող ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի բալային գնահատում: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է մշակել գնահատման սանդղակ՝ ելնելով փոփոխականի հնարավոր առավելագույն և նվազագույն արժեքներից: Այնուհետև, այդ միջակայքը բաժանել 10 հավասար մասերի: Սակայն, պետք է նկատել, որ ոչ բոլոր փոփոխականների բարձր բալային արժեքներն են ուղիղ համեմատական ներդրումային գրավչության գնահատականին (օրինակ, հանցագործությունների թիվն ու ստվերային տնտես-

ության չափերը):

Հետազոտության վերջին փուլը ենթադրում է SWOP վերլուծության իրականացում՝ տնտեսական տարածքի ուժեղ և թույլ կողմերը, հնարավորություններն ու մարտահրավերները բացահայտելու համար:

Այսպիսի մեթոդաբանությամբ է մշակվում նաև Համաշխարհային բանկի կողմից ամեն տարի մշակվող և հրապարակվող «Գործարարությանը զբաղվելու» (Doing Business)՝ համաթիվը: Լայն առումով այն կարելի է համարել տարբեր երկրների ներդրումային միջավայրի բնութագրական ինդեքս, ինչը հնարավորություն է տալիս կատարել համեմատական վերլուծություններ և հիմնվելով ենթահնդեքսների արժեքների դիսմիկայի վրա՝ բացահայտել տնտեսության ներդրումային միջավայրի կարգավիճակի վրա էական ազդեցություն ունեցող գործոնների վարքագիծը: «Գործարարությամբ զբաղվելու» ինդեքսը նոր ձեռնարկության հիմնադրմանն ու լուծարմանն առնչվող առանցքային փոփոխականների քանակական գնահատականների համադրությունն է: Ինդեքսի մշակման հիմնական տրամաբանությունն այն է, որ բիզնես սկսելու կամ, որ նույնն է, ներդրում իրականացնելու համար տնտեսական գործոններից բացի առաջնահերթ են նաև օրենսդրական գործոնները: Ինդեքսի մշակման ժամանակ կիրառվող ցուցանիշները կարելի է ներկայացնել երկու խմբով:

Առաջին խմբի ցուցանիշները բնութագրում են գործող օրենսդրությունը, իսկ երկրորդ խմբի ցուցանիշներն անվանվում են «Ժամանակի և շարժման» ու բնութագրում են այս կամ այն նպատակին հասնելու արդյունավետությունը (օրինակ, կազմակերպությանը իրավաբանական ամօն կարգավիճակ տալու համար անհրաժեշտ ժամանակը):

Ինդեքսի մշակման համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսանում ազգային վիճակագրական ծառայությունների կողմից տրամադրվող պաշտոնական տվյալներն ու էմպիրիկ հետազոտությունները:

«Գործարարությամբ զբաղվելու» ինդեքսը, հանդիսանալով համալիր մոտեցման դրսևորում, միջավայրային գնահատումն իրականացնում է հետևյալ ցուցանիշների համադրությամբ. բիզնես սկսելու թույլատվություն, շինարարություն իրականացնելու թույլատվություն, սեփականության գրանցում, վարկի ստացում, ներդրողների պաշտպանվածություն, հարկերի վճարում, արտաքին ապրանքաշրջանառություն, պայմանագրերի կնքում, ձեռնարկության գործունեության դադարեցում⁵:

Առաջին ցուցանիշի հաշվարկման ժամանակ

հաշվի են առնվում բոլոր գործընթացները, որոնցով պետք է անցնել բիզնես սկսելու թույլատվություն ստանալու համար: Այն բաղկացած է հավասար կշիռներ ունեցող գրանցման տևողություն, գրանցման ծախսեր, գրանցման համար անհրաժեշտ գործողությունների քանակ և կանոնադրական կապիտալի նվազագույն մեծություն չորս փոփոխականից:

Շինարարության թույլատվության ցուցանիշն իր հերթին բաղկացած է հավասար կշիռներ ունեցող թույլատվության համար անհրաժեշտ աշխատանքային օրերի քանակի, անհրաժեշտ ծախսերի (բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի նկատմամբ %-ով) և գործողությունների թվի ցուցանիշներից:

Սեփականության գրանցման ցուցանիշը բաղկացած է հավասար կշիռներ ունեցող սեփականության իրավունքի փոխանցման համար անհրաժեշտ օրերի քանակի, գործողությունների թվի և ծախսերի ցուցանիշներից:

Վարկ ստանալու ցուցանիշը բաղկացած է օրենսդրական իրավունքի և վարկավորման տեղեկատվության խորության ինդեքսներից, որոնց կշիռները համեմատական են 10:6: Օրենսդրական իրավունքի ցուցանիշը բնութագրում է վարկատուի և վարկառուի իրավական պաշտպանվածությունն ու գրավի օրենսդրական հիմքերը, իսկ վարկային տեղեկատվության խորության ինդեքսը բնութագրում է վարկատուի և վարկառուի փոխհարաբերությունը, վարկավորման պայմանների վերաբերյալ տեղեկատվության հասկանալիությունն ու հավաստիությունը:

Ներդրողների պաշտպանվածության ինդեքսը բաղկացած է հավասար կշիռներ ունեցող գործարքի վերաբերյալ տեղեկատվության թափանցիկության, ղեկավարների պատասխանատվության և դատական կարգով ներդրողների ու ղեկավարության միջև ծագած վեճերի լուծման համար բարենպաստ պայմանների ցուցանիշներից:

Հարկման ինդեքսը բաղկացած է տարվա ընթացքում հարկային հաշվետվությունների մշակման և ներկայացման համար պահանջվող օրերի թվի, ստացված եկամտի մեջ բոլոր հարկային վճարների տեսակարար կշռի և տարվա ընթացքում հարկային վճարումների թվի ցուցանիշներից:

Արտաքին ապրանքաշրջանառության ինդեքսը բաղկացած է պահանջվող փաստաթղթերի քանակի, արտահանման և ներմուծման համար անհրաժեշտ ժամանակի և ծախսերի /ԱՄՆ դոլար մեկ կանոնների համար/ ցուցանիշներից:

Պայմանագրերի կնքման ինդեքսը բաղկացած է դատական կարգով տնտեսական վեճերի լուծման համար պահանջվող օրերի քանակի, դատա-

կան կարգով տնտեսական վեճերի լուծման հետ կապված ծախսերի մեծության և դատական կարգով հարցի լուծման համար անհրաժեշտ գործողությունների թվի ցուցանիշներից:

Կազմակերպության գործունեության դադարեցման ցուցանիշը բնութագրվում է միջոցների հետվերադարձելիության գործակցով:

Պետք է նկատել, որ «գործարարությամբ զբաղվելու» ինդեքսը բնութագրում է ներդրումային միջավայրի ինստիտուցիոնալ կողմերը: Այստեղից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ այդ ինդեքսի ու տնտեսական, սոցիալ-ժողովրդագրական և մրցակցային միջավայրի գնահատման ինդեքսների համադրությամբ հնարավոր է մշակել մի բաղադրյալ ինդեքս, որն ավելի լիարժեք պատկերացում կտա ներդրումային միջավայրի վերաբերյալ: Այդ մոտեցումն էլ պետք է փորձել կիրառել ՀՀ տնտեսության ներդրումային միջավայրը գնահատելու, դրա ուժեղ և թույլ կողմերը, մարտահրավերներն ու հնարավորությունները բացահայտելու համար: Նմանատիպ մոտեցման կիրառումը հնարավորություն կտա նաև կատարել ՀՀ տնտեսության ներդրումային գրավչության համեմատական վերլուծություն տարածաշրջանային երկրների համեմատությամբ:

Այսպիսով, ներդրումային միջավայրի բազմակողմանի ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ներդրումային միջավայրի բնույթը պայմանավորող գործոններն ըստ էության արտացոլում են հնարավոր ռիսկերը կամ դրանց դրսևորման պայմանները:

1. Лысенко О. В., Кабанова Е. Г., Инвестиционные риски на региональном уровне// Регион: экономика и социология. 2002, N2, с. 17 -24.
2. Федеральный закон от 2 декабря 1990. Но:395-1 "О банках и банковской деятельности".
3. Черненко О. Б., Теория, методология и практика формирования структурно-инвестиционной политики в регионе: (на примере Рост, обл.) / О. Б. Черненко. Ростов н/Д: Ростиздат, 2002, с.128-145.
4. Разработка статистического выбора муниципального образования. М., ФГНУ "Российский научный центр государственного управления", 2004.
5. Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs, 2010 The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Washington, DC 20433 www.worldbank.org

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Лысенко О. В., Кабанова Е. Г., Инвестиционные риски на региональном уровне// Регион: экономика и социология. 2002, N2, с. 17 -24.
2. Федеральный закон от 2 декабря 1990. Но:395-1 "О банках и банковской деятельности".

3. **Черненко О. Б.**, Теория, методология и практика формирования структурно-инвестиционной политики в регионе: (на примере Рост, обл.) / О. Б. Черненко. Ростов н/Д: Росшздат, 2002, 208 с.
4. Разработка статистического выбора муниципального образования. М., ФГНУ "Российский научный центр государственного управления", 2004, 215 с.
5. Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs, 2010 The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Washington, DC 20433 www.worldbank.org.

APPROACHES OF EVALUATION OF ATTRACTIVENESS OF ECONOMIC INVESTMENT
ENVIRONMENT OF RA

O. GALSTYAN

Candidate of Economics Sciences

Summary

There are peculiarities of investment attractiveness and investment potential. Investment risk is represented as the possibility of incomplete using of investment potential. Explored approaches of point evaluation of each of the indicators, characterizing the levels of investment attractiveness and investment activity of economic territory.

ՆՈՐԱՄՈՒԾԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԿՏԻՎԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ*

ՕՐյա ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Հայաստանի պետական ծարտարագիտական համալսարանի (Պոլիտեխնիկ) մեքենաշինական արդյունաբերության էկոնոմիկայի, կազմակերպման և կառավարման ամբիոնի ասիստենտ, տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Նորամուծությունը տվյալ երկրի գիտատեխնիկական զարգացման արդյունքն է և ելակետային նախադրյալը, որն օգտագործվում է արտադրության վերակառուցման և տեխնիկական վերազինման համար: Նորամուծությունը բնութագրվում է այն չափորոշիչներով, որոնք արտացոլում են սկզբունքորեն նոր արտադրանքի տեխնիկական մակարդակը, մրցունակության աստիճանը, իրացման զուտ դրամական հոսքերը և արտադրության ու սպառման արդյունավետությունը:

Նորամուծությունն իրենից ներկայացնում է գիտատեխնիկական նվաճումների ամբողջություն, դրանց տրամաբանական շարունակությունը և հաջորդական զարգացումն ու նոր կառուցվածքի ձևավորումը¹:

Արդի պայմաններում նորամուծական քաղաքականության իրականացման հարցում սկզբունքային նշանակություն է ստանում ամբողջ հասարակության մասնակցությունը, այդ ոլորտում ազգային մշակույթի զարգացումը և ինքնագիտակցության ձևավորումը: Դժբախտաբար ներկայումս հայաստանյան իրականությանը ներհատուկ է տնտեսությունում և հասարակական կյանքում նորամուծությունների նկատմամբ իրազեկվածության ու ոլորտի զարգացման բնագավառում ներդրումների կատարելու պատրաստակամության պակասը:

Այդ տեսակետից կարևորվում է նորամուծական կազմակերպությունների դերը, որոնց շրջանակներում առանձնահատուկ են փոքր նորամուծական ձեռնարկությունները: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ փոքր նորամուծական ձեռնարկությունները վիթխարի նշանակություն ունեն արտադրական գործընթացներում նոր տեխնոլոգիաների ներդրման տեսանկյունից: Փոքր նորամուծական ձեռնարկությունները նորամուծությունների նկատմամբ ունեն առավել ընկալունակություն, շուկայի պահանջներին ճկուն

արձագանքելու հնարավորություն, փոքր ծախսատարություն և մասնավոր կապիտալի գրավչություն:

Փոքր նորամուծական ձեռնարկությունները իրականացնում են գիտատեխնիկական մշակումներ, նոր տեխնիկայի ստեղծման նախագծեր, մշակում են ծրագրավորման միջոցներ, կատարում են հետազոտական աշխատանքներ: Համաշխարհային պրակտիկայում նորամուծական աշխատանքները կազմում են փոքր և միջին ձեռնարկությունների գործունեության մոտ 35%-ը:

Փոքր նորամուծական ձեռնարկությունների նորամուծական գործընթացներին բնորոշ են հետևյալ հատկանիշները.

- նոր արտադրանքների և տեխնոլոգիաների մշակումը և շուկաներում ներկայացնելու լայն հնարավորությունը,
- մրցակցային նոր արտադրանքի ստեղծումը, աշխատանքների և ծառայությունների մատուցումը,
- նորամուծության արտադրության և տեխնոլոգիաների մեծ ազդեցությունը ձեռնարկությունների ակտիվների շրջանառության և շահույթի վրա:

Համաշխարհային պրակտիկայում նորամուծության իրականացման համար գոյություն ունեն մի շարք տարբերակներ: Ամենահեռանկարայինը և մրցակցայինը համարվում է համակարգային ձևը, որը տարբերվում է նախագծի հիմնավոր մշակումով, ռիսկի հավանականության օբյեկտիվ գնահատմամբ, գործունեության կազմակերպման մանրամասն ուսումնասիրմամբ, ֆինանսական աղբյուրներով և դրամական միջոցների երաշխավորմամբ:

Ոլորտի զարգացումը կախված է ներդրումային հոսքերից, ուստի ներդրումային քաղաքականությունը պետք է դիտարկել որպես ինչպես ամբողջ տնտեսական, այնպես էլ նորամուծությունների զարգացման կարևորագույն միջոցներից

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

մեկը: Վերջին տասնամյակի ընթացքում Հայաստանն ունեցել է ներդրումային միջին կատարողական և մեծ հաջողությամբ է մրցակցել ենթակառուցվածքներում և ռեսուրսափնտեսիվ ոլորտներում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ ներգրավելու հարցում: Չնայած որ Հայաստանում վերջին տասնամյակում մեկ շնչին բաժին ընկնող օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների չափն ավելի քան կրկնապատկվել է, Հայաստանը Արևելյան Եվրոպայի և ԱՊՀ երկրների հետ համեմատած՝ ունեցել է միջին կատարողական ցուցանիշներ²:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր նորամուծական ձեռնարկատիրության զարգացմանն արգելակող հիմնական տնտեսական գործոնը ֆինանսական ռեսուրսների սահմանափակությունն է: Ֆինանսավորման հիմնական դժվարությունները կապված են վարկերի բարձր տոկոսադրույքների և միջին ու երկարաժամկետ վարկերի բացակայության հետ:

Նորամուծության նախագծերի ֆինանսավորման հարցը միշտ էլ եղել է տնտեսագետների և ձեռնարկատերերի ուշադրության կենտրոնում: Նորամուծության ցանկացած նախագծի ֆինանսավորումը պետք է հետապնդի երկու փոխկապակցված մեթոդական խնդիր, որոնցից մեկը՝ նախագծի ֆինանսական զննատուումն է ըստ դրա տարբերակների, մյուսը՝ նախագծերի համեմատությունը և ընտրությունը: Այդ խնդիրների լուծումը թույլ է տալիս.

- հիմնավորել նորամուծության կազմակերպումը և որոշել ֆինանսական միջոցների պահանջարկը,

- կանխատեսել նորամուծության շուկայական իրացման հավանականությունը, որոշել ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուրները,

- որոշել այն ժամանակահատվածը, երբ ներդրումները վերածվում են շահույթի:

Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկությունների մեծ մասը միջոցների հայթայթման հարցում հանդիպում են մի շարք դժվարությունների: Նախ, կառավարման և ֆինանսական կացության վատ վիճակի պատճառով նրանց պակասում է միջոցների ձեռք բերման ունակությունը:

ՀՀ նորամուծության ֆինանսավորման ծանր իրավիճակը ձևավորվել է թողարկվող արտադրանքի դիմամիկայի անկման, սեփական կապիտալի և ներդրումների անբավարար և տեղական բնական ռեսուրսների նվազագույն չափերի օգտագործման պայմաններում: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ նորամուծության անկումը պայմանավորվել է հետևյալ պատճառներով.

- նորամուծության ձեռնարկությունների գործունեության դադարեցումը և մասնագետների արտահոսքը,

- արտադրական կարողությունների հիմնական զանգվածի երկարատև սառեցումը, տեխնիկայի մաշվածության բարձր աստիճանը, տեխնոլոգիաների անհամապատասխանությունը միջազգային չափորոշիչներին,

- արտադրանքի տեխնիկական ցածր մակարդակը և արտահանման անկումը,

- օգտագործվող հումքանյութային ռեսուրսների անբավարար ծավալը,

- մասնագետ կադրերի արտահոսքը և կադրերի վերապատրաստման համակարգի բացակայությունը,

- թողարկվող արտադրանքի նորացման պայմանների բացակայությունը,

- տեղական բնական ռեսուրսների սահմանափակ օգտագործումը:

Միաժամանակ ՀՀ-ում նորամուծության գործունեության վրա ազդում են մի շարք բացասական գործոններ, որոնք դանդաղեցնում են դրանց զարգացումը, այսպես, օրինակ.

- տնտեսության անկայունությունը և անընդհատ փոխվող օրենսդրությունը,

- երկարաժամկետ ներդրումների ներքին աջակցության բացակայությունը,

- սեփականատերերի և մենեջերների մոտ վարչական ունակության բացակայությունը,

- շուկայական ենթակառուցվածքի թերզարգացածությունը,

- տնտեսության քրեականացվածությունը և այլն:

Ամփոփելով, հարկ է նշել, որ փոքր նորամուծական ձեռնարկություններն ունեն կարևոր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն, ինչը ենթադրում է այդ ոլորտի պետական աջակցության գործունե համակարգի ներդրում: Ելնելով տնտեսության զարգացման գործում փոքր նորամուծական ձեռնարկատիրության ունեցած կարևոր դերից՝ անհրաժեշտություն է առաջանում մշակել և իրականացնել պետական այնպիսի քաղաքականություն, որը բարենպաստ պայմաններ կստեղծի այդ հատվածի զարգացման համար՝ այդ նպատակով ձևավորելով աջակցության գործունե համակարգ:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ նորամուծության գործունեությունը միշտ առնչվում է ռիսկի հետ³:

Ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից Հայաստանում բացակայում է այնպիսի յուրահատուկ ֆինանսական ինստիտուտ, ինչպիսին է նորամուծական նախագծերի ֆինանսավորմանն ուղղված վենչուրային կապիտալը: Այն կոչված է ֆինանսավորելու արտադրության մեջ նոր արտադրատեսակների, բարձր տեխնոլոգիաների ստեղծման, յուրացման և փոխանցման գործընթացներ իրականացնող իրավաբանական և (կամ) ֆիզիկական անձանց հիմնադրած կազմակերպու-

թյուններին: Հայաստանում ֆինանսական համակարգի խիստ վերահսկողությունը, գրավի կոշտ պահանջները և ֆինանսական ռեսուրսների շատ բարձր արժեքը առկա ֆինանսական հաստատություններին հնարավորություն չեն տալիս ներգրավվել երկարաժամկետ և ռիսկային նախագծերում: Վենչուրային կապիտալի կամ նպատակային տեխնոլոգիական հիմնադրամների բացակայությունը գյուտարարի համար, որը հիմնվում է հիմնականում սեփական կամ ընտանիքի միջոցների վրա, ձեռնարկության հիմնումն ու զարգացումը դարձնում է ռիսկային:

Պետության կողմից այս հարցում աջակցությունը կարող է դրսևորվել պետական երաշխիքների տրամադրմամբ վենչուրային նախագծերում ներդրումներին, այդ թվում նաև հնարավոր կորուստների մասով: Վենչուրային կապիտալի ձևավորման գործընթացում անգնահատելի է պետության ուղղակի մասնակցությունը: Վենչուրային հիմնադրամներում պետական միջոցների առ-

կայությունը, մասնավոր ներդրողների ռիսկերը նվազեցնելով, օժանդակում է մասնավոր միջոցների ներգրավմանը՝ խթանելով կապիտալատեղծ գործընթացին:

¹ Гранатуров В. М., Экономический риск, сущность, методы измерения. М., 1999, с. 112.

² Հայաստանի Հանրապետության արդյունաբերության զարգացման հայեցակարգ. www.mionecconomy.am

³ Богатин Ю. В., Оценка эффективности бизнеса и инвестиций. М., 2002, с. 46.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Гранатуров В. М., Экономический риск, сущность, методы измерения. М., 1999, 160 с.

2. Հայաստանի Հանրապետության արդյունաբերության զարգացման հայեցակարգ www.mionecconomy.am

3. Богатин Ю.В. Оценка эффективности бизнеса и инвестиций. М., 2002, 286 с.

THE MAIN DIRECTIONS OF THE ACTIVATION OF INNOVATION POLITICS OF RA

O. GALSTYAN

Candidate of Economics Sciences

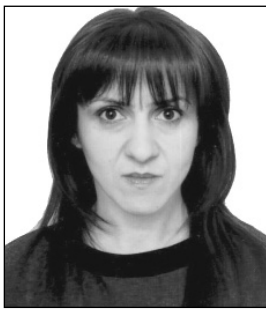
Summary

Observed the role of innovation and innovation organizations in the process of economic development of Republic of Armenia. Detected factors preventing the development of innovation in Armenia and based perspectives of stabilization of venture organizations in the development of small innovation business in RA.

ՆԵՐՂՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ*

Լուիզա Յամլեպի ՅՈՎՍԵՓՅԱՆ

Գորիսի պետական համալսարան, տնտեսագիտության և հասարակագիտության ամբիոնի ասիստենտ, տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ ներդրումները տնտեսության զարգացման շարժիչ ուժ են համդիսանում: Ներդրումները, այլ բաղադրիչների հետ միասին, նպաստում են ճգնաժամային երևույթների հաղթահարմանը, երկրի տնտեսության զարգացմանը, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, ձեռնարկությունների տեխնոլոգիական վերազինմանը և վերջապես բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը:

Ձարգացած երկրների փորձը (հետպատերազմյան ճապոնիայի, Գերմանիայի և այլն) ցույց է տալիս, որ ստեղծված արտակարգ իրավիճակների պայմաններում հիմնական շեշտադրումը պետք է կատարել օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման վրա, և միայն այդ միջոցով է հնարավոր ներքին սուղ ռեսուրսների պայմաններում ապահովել տնտեսության վերականգնումը:

Ձարգացած երկրների փորձը (հետպատերազմյան ճապոնիայի, Գերմանիայի և այլն) ցույց է տալիս, որ ստեղծված արտակարգ իրավիճակների պայմաններում հիմնական շեշտադրումը պետք է կատարել օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման վրա, և միայն այդ միջոցով է հնարավոր ներքին սուղ ռեսուրսների պայմաններում ապահովել տնտեսության վերականգնումը:

ՀՀ-ում անցումը շուկայական հարաբերություններին ուղեկցվեց տնտեսական ու իրավական ամբողջ համակարգի վերափոխմամբ, և նախադրյալներ ստեղծվեցին գործարարության ազատ ձևերի ընտրության համար: Սակայն, բարեփոխումների իրականացման ընթացքում ծառացած հիմնախնդիրներից մեկը ՀՀ-ում տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովումն էր: Ընդ որում արտադրության վերափոխման, նորերի ստեղծման համար անհրաժեշտ են օտարերկրյա ներդրումներ, որոնց ներգրավման համար պահանջվում է ձևավորել բարենպաստ ներդրումային միջավայր: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներդրումները միայն եկամուտ ստանալուն ուղղված գործընթաց են, որոնց ապահովման համար ստեղծվում են համապատասխան ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքներ¹: Ինչպես

պարզվում է, «ներդրում» հասկացությունը այստեղ մեկնաբանվում է մասնավոր շահի տեսանկյունից, իսկ զարգացող երկրների համար ներդրման նպատակը տնտեսության առաջընթաց ապահովելն է: Անցումային շրջան թևակոխելուց հետո ՀՀ-ում համապատասխան նախադրյալներ առաջացան օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման համար: Քանի որ անկախացումից հետո ՀՀ-ում անցած երկու տասնամյակում էական փոփոխություններ են կատարվել, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում քննարկել ներդրումային մակրոտնտեսական միջավայրի կայունության և տնտեսական աճի վրա վերոնշյալների ազդեցության գնահատման հարցերը²:

Ներդրումային միջավայրը բազմաբնույթ երևույթների մի ամբողջություն է՝ տնտեսական, սոցիալական, իրավական, քաղաքական, մշակութային և այլն, որը կանխորոշում է ներդրումների կատարման գրավչությունը և նպատակահարմարությունը: Վերոնշյալը իր հերթին հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ մասնագետների շրջանում ներդրումային միջավայրի մեկնաբանման միասնական մոտեցում չկա: Մասնավորապես, կան հեղինակներ, ովքեր ներդրումային միջավայրը նույնացնում են ներդրումային գրավչության հետ³: Մեկ այլ մոտեցման համաձայն էլ՝ ներդրումային միջավայրը ներկայացվում է որպես ներդրումային գրավչության և ներդրումային ակտիվության համամասնություն, որը ձևավորում է ներդրումների նկատմամբ վճարունակ պահանջարկ⁴:

Ներդրումային գրավչությունը կարելի է սահմանել որպես ներդրումային ներուժի (ներդրողներին գրավող կամ վանող գործոնների ամբողջություն) և ներդրումային ռիսկերի փոխկապվածություն:

Օտարերկրյա ներդրումներին ուղղված պետական քաղաքականության գնահատման համար, հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսական առանձնահատկությունները, անհրաժեշտ է հայաստանը համեմատել տարածաշրջանի երկրների հետ: Տարածաշրջանում հայաստանի բաժինը ՕՈՒՆ-ի

* Ներկայացվել է 14.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

գումարային ծավալում վերջին տարիներին չի գերազանցել 10%-ը, որը չափազանց փոքր թիվ է և խոսում է երկրի նվազ ներդրումային գրավչության մասին:

ՕՈՒՆ-ի միտումների բացահայտման լավագույն ուղին դրանց արտահայտումն է համախառն ներդրումների համեմատությամբ (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակից պարզ երևում է, որ ՕՈՒՆ ՀՆԱ հարաբերությունը տարեցտարի աճի միտում է ցուցաբերել, սակայն 2010 թ.-ին այդ հարաբերակցությունը, ինչպես նաև համախառն ներդրումների մեջ ՕՈՒՆ-ի կշիռը կտրուկ կրճատվել է, որը հիմնականում պայմանավորված է եղել համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամով:

ՀՀ-ում ներդրումների շարժը կարելի է քննարկել նաև օտարերկրյա կապիտալի մասնակցությամբ ձեռնարկությունների թվաքանակի ուսումնասիրությամբ: Ըստ կապիտալի ծագման երկրների դիտարկելիս պարզվում է, որ դրանց մեծ

Աղյուսակ 1

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները
2005 – 2010 թթ.⁵

Տարիներ	ՕՈՒՆ/ՀՆԱ	ՕՈՒՆ/համախառն ներդրումներ
2005	0.06	0.54
2006	0.07	0.50
2007	0.07	0.44
2008	0.1	0.525
2009	0.099	0.31
2010	0.06	0.26

Աղյուսակ 2

ՀՀ-ում օտարերկրյա ներդրումներով
ձեռնարկությունների բաշխումը ըստ կապիտալի
ծագման երկրների առ 01.01.2010 թ.⁶

Ներդրող երկրի անվանումը	ՕՆՀ-ի քանակը	Մասնաբաժինը ընդամենի մեջ (%)
Ռուսաստան	330	28.6
ԱՄՆ	169	14.7
Իրան	148	12.8
Վրաստան	50	4.3
Սիրիա	46	4.0
Ֆրանսիա	45	3.9
Մեծ Բրիտանիա	40	3.5
Լիբանան	31	2.7
Գերմանիա	22	1.9
Կանադա	20	1.7
Վերջինյան կղզի- ներ (Բրիտանիա)	20	1.7
Այլ երկրներ	232	20.1
Ընդամենը	1153	100

մասը բաժին է ընկնում ռուսական, իրանական և ամերիկյան կապիտալին (տե՛ս աղյուսակ 2):

Վերջին տարիներին ՕՈՒՆ-ների ծավալների աճն արդյունք է տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հարաբերությունների կայունացման, մակրոտնտեսական հարաբերական կայունության և ձևավորման գործընթացի: Սակայն դեռևս կան որոշակի պատմեղներ, որոնք խոչընդոտում են ներգրավվող ՕՈՒՆ-ների ծավալների մեծացմանը:

Ներդրումների ներգրավման, ՀՀ-ում գործարարության ծավալման լուրջ արգելք են վարչարարական խոչընդոտները, որոնց պատճառը հստակ օրենսդրական դաշտի բացակայությունն է: Օտարերկրյա ներդրողների մտահոգության հիմնական պատճառը ոչ այնքան հարաբերականորեն բարձր հարկային բեռն է, որքան այդ համակարգի անկայունությունը, հարկային պայմանների հաճախակի փոփոխությունները:

Ցանկացած երկրի, այդ թվում ՀՀ տնտեսության ազատ և կայուն աճի ապահովման հիմնական գրավականը ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորումն է:

«Heritage Foundation» միջազգային կազմակերպության վկայությամբ՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ազատության ցուցանիշը կազմում է 69,4% (2007 թ. դրությամբ), որով երկիրը աշխարհում գրավում է 32-րդ տեղը, իսկ Եվրոպայի 41 երկրների շարքում՝ 19-րդ տեղը: Դա բավականին լավ ցուցանիշ է դեպի ծով ելք չունեցող աղքատ երկրի համար: Բացի դրանից, ՀՀ-ում խիստ չեն օտարերկրյա ներդրումների նկատմամբ կիրառվող սահմանափակումները, բացառությամբ հողի սեփականությանը:

ՀՀ կառավարությունը ներդրումների նկատմամբ հայտարարել և իրականացնում է «բաց դռների» քաղաքականություն, որն ամրագրված է 1994 թ. ընդունված «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքով: Համաձայն նշված օրենքի պահանջների՝ օտարերկրյա և տեղական ներդրումների նկատմամբ հավասար վերաբերմունք է երաշխավորվում:

ՀՀ-ում ուղղակի ներդրումներ կատարող հիմնական երկրներ են ՌԴ և ԱՄՆ, ՕՈՒՆ-ի գծով երրորդ երկիրը Լիբանանն է, հետո գալիս են Հունաստանը, ԳՖՀ-ն, Ֆրանսիան, Կանադան և Արգենտինան: Ի դեպ ՕՈՒՆ-ի հոսքերը հիմնականում պայմանավորված են եղել ապապետականացմամբ: Պաշտոնական վիճակագրությունը փաստում է, որ 1991-2007 թթ. օտարերկրյա կապիտալով ստեղծվել են 3347 ընկերություններ, որոնց մեծ մասը՝ վերջին տարիներին⁹:

ՀՀ ներդրումային միջավայրի հիմնական առանձնահատկությունը դրա բարենպաստության կտրուկ տարբերություններն են՝ կախված

ներդրումներ իրականացնող ոլորտների չափերից: Այսպես, 33-ում այն ամենամաքարենպաստն է՝ փոքր ընկերությունների, և ամենաբարենպաստը՝ խոշոր ընկերությունների համար: Խոշոր գործարարության համար գործունեության միջավայրի որակով Հայաստանի Հանրապետությունը եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների մեջ զբաղեցնում է 6-րդ տեղը, միջին չափի ընկերությունների համար՝ 9-րդ տեղը, փոքր ընկերությունների համար՝ 21-րդ տեղը¹⁰: Սա ենթադրում է, որ հանրապետության կառավարությունը պետք է քայլեր ձեռնարկի փոքր, միջին և խոշոր գործարարության համար ներդրումային միջավայրի համահավասար պայմանների ստեղծման գործում:

33-ում ներդրումներ կատարելու առավելություններից կարելի է առանձնացնել ներդրումները կարգավորող գրավիչ օրենսդրությունը, ներդրումային երաշխիքները, դուրսի մուտքը դեպի ԱՊՀ և Միջին Արևելքի շուկաներ, որակյալ աշխատուժի առկայությունը, օտարերկրացիների կողմից 100%-ով սեփականության տիրապետման թույլտվությունը, դրամական փոխանցումների սահմանափակումների բացակայությունը, կայուն բանկային համակարգը, անդամակցությունը ԱՀԿ-ին, առևտրի ազատ ռեժիմը, արտարժույթի ազատ փոխանակումը և այլն:

Ներդրումներ կատարելու համար շահավետ ոլորտներ են դիտարկվում տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, հանքարդյունաբերությունը և մետալուրգիան, զբոսաշրջությունը, բիզնես ծառայությունները և այլն:

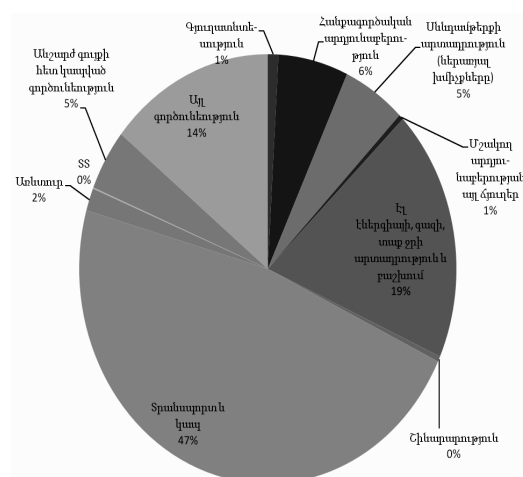
Տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում բոլոր երկրները հենվում են բացարձակապես օտարերկրյա ներդրումների վրա: Միայն օտարերկրյա ներդրումների շնորհիվ է ապահովվում երկրի մակրոտնտեսական կայունությունը: Դրա հետ միասին, ինչպես ցույց է տալիս այլ երկրների փորձը, օտարերկրյա կապիտալը կարող է ինչպես դրական դեր խաղալ, այնպես էլ բացասական, երբ տնտեսությանն ու երկրին պարտքային ճգնաժամի մեջ է զգուժ: Առավելագույն չափերով դրանց ներգրավումը չպետք է ինքնանպաստակ համարել: Խնդիրը կայանում է դրանց արդյունավետ օգտագործման և դրական բազմարկիչային էֆեկտի ապահովման մեջ, որն էլ հնարավորություն կտար համաչափ տնտեսական զարգացմանը զուգընթաց մոր կապիտալ ներգրավել, որից հետո անցնել ներդրումների ինքնաֆինանսավորմանը¹¹:

Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը բացասաբար է անդրադարձել ԱՊՀ երկրների տնտեսությունների վրա: Սակարանային ապրանքների բարձր համաշխարհային գները նախկինի ման նպաստում են սակարանային ապրանքների

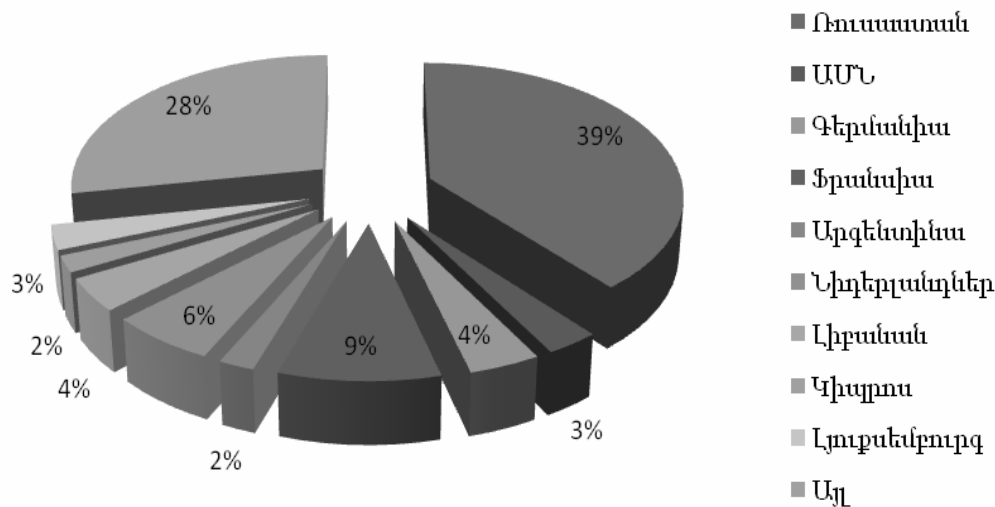
րի գուտ արտահանողների առևտրային հաշվեկշիռների ամրապնդմանը, մինչդեռ դրանց գուտ ներկրողները զգալիորեն թուլացրել են իրենց դիրքերը: ՌԴ-ն, Ղազախստանը, Ադրբեջանը, Թուրքմենստանը և Ուզբեկստանը զգալի առավելություններ են ստացել առևտրի պայմանների բարելավումից, այն դեպքում, երբ Հայաստանի Հանրապետության, Մոլդովայի և Տաջիկստանի համար առևտրի պայմանները վատթարացել են: Բացի դրանից, վճարային հաշվեկշռի պակասուրդը հասել է վտանգավոր չափերի: Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը բացասաբար է անդրադարձել նշված երկրների ՀՆԱ աճի վրա¹²:

Միջազգային ֆինանսավարկային կազմակերպությունների կողմից տրված գնահատականի համաձայն՝ Հայաստանի ներդրումային քաղաքականությունը ԱՊՀ երկրների շարքում ամենաազատն է: ՀՀ պաշտոնական վիճակագրության տվյալների համաձայն՝ ընդհանուր ներդրումների տարեկան աճի տեմպերը մոտ են ՀՆԱ-ի աճի տեմպերին: Ի դեպ, այն մեծամասամբ պայմանավորված է ՕՌԽ ներհոսքերի աճով: Այսպես, ՕՌԽ ՀՆԱ հարաբերակցությունը 1995 թվականի 2,0%-ից հասել է 2006 թվականին 7,0%-ի, 2008 թ.-ին՝ 10%-ի մակարդակին, 2009 թ.-ին նվազել է 0,1%-ով և կազմել է 9,9%, իսկ 2010 թ.-ին մորից նվազել է մինչև 6%-ի մակարդակը¹³:

Անկախացումից հետո Հայաստանը մեծ մասշտաբի ներդրումների կարիք է ունեցել: Սակայն վերջին մի քանի տարիների ընթացքում ՕՌԽ-ների ներհոսքը դեպի Հայաստան աշխուժացել է: Ուսումնասիրությունները փաստում են, որ մինչև «Արմենտելի» վաճառքը ՕՌԽ-ների հոսքերը դեպի Հայաստան 50 մլն ԱՄՆ դոլարից պակաս են եղել¹⁴: Բացի դրանից, ՕՌԽ-ների գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում հեռահաղորդակցության

Գծապատկեր 1. ՕՌԽ ներհոսքերը Հայաստանում ըստ տնտեսության ոլորտների 2010 թ.¹⁵

Գծապատկեր 2. Իրական հատվածում կատարված օտարերկրյա ներդրումների ծավալը ըստ երկրների 2010 թ. (տոկոս)¹⁶

ուղորտին և ենթակառուցվածքների ուղորտներին:

Գծապատկեր 1-ից երևում է, որ 2010 թվականի վերջի դրությամբ ՕՈՒՆ ներհոսքերի գերակշիռ մասը ՀՀ-ում բաժին է ընկնում տրանսպորտի և կապի, էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրության և բաշխման ուղորտներին, իսկ արտադրական ուղորտին՝ շուրջ 13%, ներառյալ արդյունահանող արդյունաբերությունը և սննդարդյունաբերությունը:

ՀՀ-ում օտարերկրյա կապիտալով ընկերությունների «դոմոր» են հիմնականում ոչ ԱՊՀ երկրները: Չնայած ռուսական կապիտալով ընկերությունների տեսակարար կշիռն ամենաբարձրն է՝ 2011թ. սկզբի դրությամբ 28.6%, այնուհանդերձ նրան շատ մոտ մրցակից է իրանական կապիտալը իր 12.8% ցուցանիշով և ԱՄՆ-ն՝ 14.7% (տես աղյուսակ 2): Սակայն ըստ ներդրումների ծավալների գերակշռում է ռուսական և ֆրանսիական կապիտալը (տես գծապատկեր 2):

Օտարերկրյա ներդրումների հետ կապված ցանկացած գործունեություն զտնվում է կառավարության հսկողության տակ: Ներդրումային միջավայրում բարեփոխումների, վերահսկման և մոնիտորինգի համար 2000 թ. նախագահի հրամանագրով ստեղծվել է բիզնեսի աջակցման խորհուրդ¹⁷:

Տնտեսագիտության մեջ առ այսօր համակարգված ձևով վերլուծության չեն ենթարկվել օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման և արդյունավետ օգտագործման խնդիրները, չեն մշակվել այդ ոլորտի պետական քաղաքականության սկզբունքները, պետական կարգավորման գործուն մեխանիզմները:

¹ Տես **А. Дж. Гутман, М. Д. Джонк.**, Основы инвестирования. М., 1999, с. 18:

² Տես «Հայաստանում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներին խոչընդոտող գործոնները»: ՀԲ, ՄԱԿ ՁՏ, ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարության կողմից կատարված հետազոտություն, Երևան, 2002:

³ Տես **Морзоев А.**, К теории инвестиционной привлекательности региона. Инвестиции в Россию, 2003, N3, с. 40-41.

⁴ Տես **Теплюцкий В., Костиюковский Ю.** Как оценить инвестиционную привлекательность предприятия. Деловая жизнь, 2002, N9, с. 26-31.

⁵ Տես Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ՎՎԾ, 2010, էջ 508:

⁶ Աղյուսակը կազմվել է ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց գրանցման պետական ռեգիստրի գործակալության տվյալներով:
⁷ <http://www.heritage.org/research/features/index/country.cfm?id=Armenia> на 31 января 2007 г.:

⁸ Տես «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը, 1994, հոդված 6.7:

⁹ Տես Повторный доклад по инвестиционному климату и структуре рынка в энергетическом секторе. Армения, 2008, 15 апреля, с. 22.

¹⁰ Տես BEEPS-Business Environment and Enterprise Performance Survey, 2010:

¹¹ Տես Doingbusiness, 2010:

¹² Տես Перспективы развития мировой экономики. Октябрь 2008 года. Финансовый стресс, экономические спады и подъемы. МВФ, 2008, с. 74-75:

¹³ Տես Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ՎՎԾ, 2011, էջ 502-510:

¹⁴ Տես **Kaminski B.**, Armenias external performance and policy remedies. University of Meriland and World Bank, 2006, p.188:

- ¹⁵ Կազմվել է վիճակագրական տվյալների հիման վրա: Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ, 2011, էջ 526-534:
- ¹⁶ Կազմվել է վիճակագրական տվյալների հիման վրա: Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ, 2010, էջ 508-515:
- ¹⁷ Տե՛ս ՀՀ նախագահի հրամանագիր «Գործարարության աջակցման խորհուրդ ստեղծելու մասին», ՆՀ-768, 31.12.2000թ:
- ջակցման խորհուրդ ստեղծելու մասին», ՆՀ-768, 31.12.2000թ:
6. **А. Д.ж. Гитман, М. Д. Джонк.**, Основы инвестирования. М., 1999:
7. Могзоев А. ? 3.
8. **Теплицкий В., Костюковский Ю.**, Как оценить инвестиционную привлекательность предприятия. Деловая жизнь, 2002, ?9.
9. Повторный доклад по инвестиционному климату и структуре рынка в энергетическом секторе. Армения, 2008, 15 апреля.
10. Перспективы развития мировой экономики. Октябрь 2008 года. Финансовый стресс, экономические спады и подъемы. МВФ, 2008.
11. BEEPS-Business Environment and Enterprise Performance Survey, 2010
12. «Doingbusiness», 2010
13. **Kaminski B.** Armenias external performance and policy remedies. University of Meriland and World Bank, 2006, p.188
14. <http://www.heritage.org/research/features/index/country.cfm?id=Armenia> на 31 января 2007 г.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայաստանում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներին խոչընդոտող գործոնները»: ՀԲ, ՍԱԿ ԶՏ, ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարության կողմից կատարված հետազոտություն, Եր., 2002:
2. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ, 2010:
3. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ, 2011:
4. «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը, 1994, հոդված 6.7:
5. ՀՀ նախագահի հրամանագիր «Գործարարության ա-

GENERAL DESCRIPTION OF THE INVESTMENT ENVIRONMENT AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

HOVSEPYAN LUIZA HAMLET

Candidate of Economics Sciences

Summary

The variety of the ways of the improvement of the investment environment suggests a complex approach to its study. Actually the efficiency of the investments increases considerably only in case of their reasonable use. Moreover, it seems impossible to solve multiple problems in the Armenian economy without foreign investments and the creation of an adequate investment environment is a must.

ՈՐԱԿՅԱԼ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՔՆԵՐԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԾԱԽՍԵՐԻ ԵՎ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ*

Հայկազ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Որակի բարձրացման կառավարման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Գիտական ղեկավար՝ Հայկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ տնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տ ու ն կ ց ի ո ն ա լ
ա ր ժ Ե ք ա յ ի ն
վ եր լ ու ծ ու թ յ ու
ն ը ա յ ն մ Ե թ ող ն է, որի
օ գ ն ու թ յ ա մ ք ի ռ ա կ ա
ն ա ց վ ու ն է ա յ ն պ ի ս ի
տ Ե խ ն ի կ ա կ ա ն որ ո
շ ու մ ն Եր ի ն պ ա տ ա կ ա
ու ղ ղ վ ա ծ որ ո ն ու ն, ո
ր ո ն ք, ա պ ա հ ո վ Ե լ ո վ
ա ր տ ա դ ու թ յ ա ն գ ո Ր

ծ ը ն Թ ա ց ի որ ա կ ա կ ա ն տ Ե խ ն ու լ ո գ ի ա կ ա ն կ ող ն ը.
մ ի ա ժ ա մ ա ն ա կ հ ն ա ր ա վ ո Ր ո թ յ ու ն Ե ն տ ա լ ի ս ն վ ա
զ Ե ց ն Ե լ դ ի տ ա Ր կ վ ող պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ն Եր ի ա Ր
տ ա դ ու թ յ ա ն ծ ա խ ս Եր ի: Պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ի ա Ր
տ ա դ ու թ յ ա ն վ Ր ա կ ա տ ա Ր վ ող ծ ա խ ս Եր ի ն վ ա զ Ե ց
մ ա ն խ ն դ Ր ի լ ու ծ մ ա ն հ ա մ ա Ր ս տ Եղ ծ վ ա ծ մ ո տ Ե ց ու
ն ը պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ն ը ն դ ու ն ու ն է որ պ Ե ս հ ա ս տ ա
տ ու ն ս պ ա ճ ող ա կ ա ն ա Ր ժ Ե ք: Ս ա հ մ ա ն ա փ ա կ վ Ե լ ո վ
ա ճ կ ա կ ո ն ս ա տ Ր ու կ տ ո Ր ա կ ա ն լ ու ծ ու մ ն Եր ի շ Ր Զ
ա ն կ ն Եր ու ն՝ Բ ու լ ո Ր Զ ա ն ք Եր ո ու ղ ղ վ ու ն Ե ն տ վ յ ա լ
պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ի պ ա տ Ր ա ս տ մ ա ն ա ճ ա վ Ե լ խ ն ա
յ ող ա կ ա ն Եղ ա ն ա կ ի հ Ե տ ա զ ո տ ո թ յ ա ն ը և ոչ Թ Ե ու
ս ու ն մ ա ս ի Ր վ ող ա ճ ա Ր կ ա յ ի որ ա կ ա կ ա ն կ ող մ ի վ Ե
ր լ ու ծ ու թ յ ա ն ը: Ֆ ու ն կ ց ի ո ն ա լ ա Ր ժ Ե ք ա յ ի ն վ Եր լ ո
ւ ծ ու թ յ ու ն ը ն դ լ ա յ ն ու ն է ա Ր տ ա դ ու թ յ ա ն վ Ր ա հ ա
ս ա Ր ա կ ա կ ա ն ո Ր Ե ն ա ն հ ի Ր ա ժ Ե շ տ ծ ա խ ս Եր ի ա զ դ Ե
ց ու թ յ ա ն հ ն ա Ր ա վ ո Ր ո թ յ ու ն ն Եր ը ա յ ն Բ ա ն ի հ ա շ
վ ի ն, որ վ Եր լ ու ծ ու թ յ ա ն ո լ ո Ր տ ն Եր ք ա շ վ ու ն Ե ն ոչ
մ ի ա յ ն ա Ր տ ա դ ու թ յ ա ն գ ո Ր ծ ը ն Թ ա ց ի տ Ե խ ն ու լ ո գ ի
ա կ ա ն, ա յ լ և ա ն մ ի Զ ա կ ա ն ո Ր Ե ն Թ ող ա Ր կ վ ող ա Ր
տ ա դ ու թ ա ն ք ի որ ա կ ա կ ա ն կ ող ն ը, ա յ ս ի ն ք ն՝ ն Ր ա
ս պ ա ճ ող ա կ ա ն հ ա տ կ ու թ յ ու ն ն Եր ը:

Ֆ ու ն կ ց ի ո ն ա լ ա Ր ժ Ե ք ա յ ի ն վ Եր լ ու ծ ու թ յ ա ն Բ ն ա

զ ա վ ա ճ ի գ Եր մ ա ն ա ց ի գ ի տ ն ա կ ա ն ն Եր ի Խ. Է Բ Եր տ ը
և Կ. Թ ու մ ա ը «Ծ ա խ ս Եր ի վ Եր լ ու ծ ու թ յ ու ն ը ս պ ա ճ ո
ղ ա կ ա ն ա Ր ժ Ե ք ի հ ի մ ա ն վ Ր ա» գ Ր ք ու ն ֆ ու ն կ ց ի ո
ն ա լ ա Ր ժ Ե ք ա յ ի ն վ Եր լ ու ծ ու թ յ ա ն ա շ խ ա տ ա ն ք ն Եր ը
Գ Եր մ ա ն ի ա յ ի ա Ր դ յ ու ն ա Բ Եր ա կ ա ն ձ Ե ճ ն ա Ր կ ու
թ յ ու ն ն Եր ու ն կ ա Ր զ ա վ ո Ր Ե լ ու հ ա մ ա Ր կ ո ն ս ա տ Ր ու կ
տ ո Ր ն Եր ի և տ Ե խ ն ու լ ո գ ն Եր ի հ ա մ ա Ր ս տ Եղ ծ Ե ց ի ն
ա ճ ա շ ա դ Ր ա ն ք ն Եր ի մ ի փ ա Թ Ե ք, որ ի հ ի մ ա ն վ Ր ա
կ ա ճ ու ց վ Ե լ Եր ծ ա խ ս ու մ ն Եր ի ֆ ու ն կ ց ի ո ն ա լ ա Ր ժ Ե
ք ա յ ի ն վ Եր լ ու ծ ու թ յ ա ն և հ ա շ վ ա ճ մ ա ն հ ա մ ա կ ա Ր
զ ը: Ա ճ ա շ ա Ր կ ու թ յ ա ն փ ա Թ Ե ք ու ն ա ճ ա ն ձ ն ա հ ա
տ ու կ տ Եղ Եր գ Ր ա վ ու ն ն ո Ր պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ն Եր ի
ի ն ք ն ա Ր ժ Ե ք ի լ ի մ ի տ ը. մ ի կ ող մ ի ց ա յ ն հ ա ն դ Ե ս է
զ ա լ ի ս որ պ Ե ս ն ո Ր պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ ք ի զ ճ ի և շ ա
հ ու յ թ ի տ ա Ր Բ Եր ո թ յ ու ն, ի ս կ մ յ ու ս կ ող մ ի ց, որ պ Ե
ս ի ն ք ն ա Ր ժ Ե ք ի հ ա մ ա Ր ա ն հ ա տ ա կ ա ն ծ ա խ ս Եր ի լ ի
մ ի տ:

Ի ն ք ն ա Ր ժ Ե ք ի լ ի մ ի տ ի հ ա շ վ ա Ր կ մ ա ն ա ճ ա Զ ի ն
փ ու լ ու ն ի ն ք ն ա Ր ժ Ե ք ի լ ի մ ի տ ի և ա ն հ ա տ ա կ ա ն
ծ ա խ ս Եր ի մ ի Զ և փ ո խ ա դ ա Ր ձ կ ա պ գ ո յ ո թ յ ու ն ու ն ի:
Ա յ ս դ Ե պ ք ու ն կ ո ն ս ա տ Ր ու կ տ ո Ր ի ն և տ Ե խ ն ու լ ո գ ի ն ա
ճ ա շ ա Ր կ վ ու ն Եր փ ո ք Ր ա ց ն Ե լ ն ո Ր պ ա տ Ր ա ս տ վ ա ժ
ք ի ծ ա խ ս Եր ի մ Ե ծ ու թ յ ու ն ը մ ի ն Զ և ա յ ն ա ս տ ի ճ ա ն,
որ պ Ե ս զ ի ս տ Եղ ծ վ ի ա յ դ փ ո խ կ ա պ ա կ ց վ ո թ յ ու ն ը:
Ա յ ս գ ո Ր ծ ը ն Թ ա ց ի հ ի մ ա ն վ Ր ա կ ա ճ ու ց վ ա ծ Եր
կ ո ն ս ա տ Ր ու կ տ ո Ր ի և տ Ե խ ն ու լ ո գ ի, ա մ Բ ող Զ ո թ յ ա մ ք
վ Եր ց Ր ա ժ՝ ֆ ու ն կ ց ի ո ն ա լ ա Ր ժ Ե ք ա յ ի ն վ Եր լ ու ծ ո
ւ թ յ ա մ ք զ Բ աղ վ ա ծ ա շ խ ա տ ա կ ի ց ն Եր ի վ ճ ա Ր մ ա ն
հ ա մ ա կ ա Ր զ ը:

Ի ն ք ն ա Ր ժ Ե ք ի լ ի մ ի տ ի հ ա շ վ ա Ր կ մ ա ն ժ ա մ ա
ն ա կ հ ա Ր կ ա վ ո Ր է ն կ ա տ ի ու ն Ե ն ա լ, որ ն Ր ա Բ աղ
կ ա ց ու ց ի Զ տ ա Ր Եր ը հ ա շ վ ա Ր կ վ ու ն Ե ն ա յ ն պ ա
յ մ ա ն ն Եր ի հ ա մ ա ձ ա յ ն, որ գ ո յ ո թ յ ու ն ու ն ի պ ա տ
ր ա ս տ վ ա ժ ք ի ն Եր դ Ր մ ա ն տ ա Ր ու ն:

* Ն Եր կ ա յ ա ց վ Ե լ է 22.11.2012 թ., ը ն դ ու ն վ Ե լ է տ պ ա գ Ր ո թ յ ա ն 20.12.2012 թ.:

Հետևաբար, հիմնական նյութերի հաշվարկման մեջ կիրառվում են նյութական ծախսերի նորմատիվները և գները, իսկ հիմնական աշխատավարձը հաշվարկելու տեխնիկական հիմնավորված աշխատանքային նորմերը աշխատանքի արտադրողականությունը և աշխատավարձի դինամիկան պատրաստվածքը արտադրության մեջ ներդնելու պահին: Խ. Էբերի և Կ. Թոմասի կողմից ստեղծված ինքնարժեքի լիմիտի հաշվարկման մեթոդը և կիրառման մեխանիզմը այսօր հնարավոր է կիրառել Հայաստանի արդյունաբերական ձեռնարկություններում:

Ինքնարժեքի լիմիտի հաշվարկը և անհատական ծախսերի փոխկապակցվածությունը կարևորում է նաև տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր, պրոֆ. Ա. Ճուղուրյանը, որն իր «Կառավարչական հաշվառման հիմունքներ» գրքում գրում է, որ համակարգային լիարժեք վերլուծության կազմակերպումը ոչ միայն որոշվում է հաշվարկներում ընդգրկվող ցուցանիշների համալիրության ձևավորվող փոխկապակցությունների բացահայտումով ու համակարգումով¹:

Ա. Ճուղուրյանն առաջարկում է կիրառել նորմությունների տնտեսական հիմունքների շրջանակներում ձևավորվող հաշվեկշռային փոխկապակցվածություններ: Նորմությունների արդյունավետության վերլուծության մեթոդաբանական հիմքում հաշվեկշռային կապերի կիրառումը իրականացվող հաշվարկների պարզեցումից բացի հնարավորություն է ստեղծում նաև քննարկվող ցուցանիշների փոփոխման չափերի հաշվարկման և դրանց համամասնական ձևավորման աստիճանի գնահատման համար:

Քանի որ ֆունկցիոնալ-արժեքային վերլուծության միջոցառումները մեծ մասամբ, ըստ բովանդակության, նման են նորմունտական միջոցառումներին, ապա Ա. Ճուղուրյանի կողմից առաջարկված վերլուծության մեթոդներն անվիճելիորեն հնարավոր է կիրառել ֆունկցիոնալ արժեքային վերլուծության հետ կապակցված ծախսերի գնահատման բնագավառում:

Ա. Ճուղուրյանի կողմից մշակված տարբեր գործոնների հետևանքով ծագող պատճառահետևանքային տնտեսական կապերի հաշվեկշիռները բերվում են ստորև:

Կազմակերպությունում նորմությունային արդյունավետության փոփոխման վրա ներդրման ծավալների ազդեցության գնահատման նպատակով հաշվարկներում ընդգրկված պատճառահետևանքային գործոններից են միջոցառման ծախսերը (E1) դրանից ակնկալվող դրական և բացասական հետևանքները (Q1 և L1) և ծրագրի վերջնական իրացումից ստացված շահույթը (P1) և

ծրագրի վերջնական իրացումից ստացված շահույթը (P1), որոնք հաշվեկշռվում են հետևյալ կերպ.

$$E1 + P1 = Q + L1$$

Այսպես, կազմակերպությունում ծախսատույցի անփոփոխ նորմայի դեպքում նորույթի ներդրման 1000 դրամ ծախսերը 400 հազարով (A E1) մեծացնելով ձևավորվող շահույթը՝ ավելանում է 120 հազարով / $P = (300 - 1000) \times 400$ /: Ծախսերի ավելացումով, միաժամանակ փոփոխման են ենթարկվում նորմությունային դրական և բացասական հետևանքները (A, Q, L1), որոնց հանրագումարը 1300 հազարից աճում է 1820-ի՝ $(1300 + 400 + 120)$: Այսպիսով, ներդրման տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշի վրա քննարկվող փոխկապակցված գործողությունների ազդեցության չափերի հաշվեկշիռը ներկայացվում է հետևյալ տեսքով:

$$E1 + P1 = Q1 + L1 \text{ կամ } 400 + 120 = 520$$

Համաձայն հաշվեկշռային կապի նորույթի ներդրումից ակնկալվող հետևանքների փոփոխությունը ($Q1 \dots L1$) փոխադարձաբար իր նույնատիպ ազդեցությունն է թողնում նորմությունային ծախսերի և ձևավորվող շահույթի մեծության վրա:

Ելնելով գերմանացի գիտնականներ Խ. Էբերտի և Կ. Թոմասի ֆունկցիոնալ արժեքային վերլուծության բնագավառում ձեռքբերումներից, ինչպես նաև տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆ. Ա. Ճուղուրյանի նորմությունային շրջանակներում լուծված խնդիրներից, օգտվելով հնարավորություններից և հիմք ընդունելով էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության ձեռնարկություններում կատարված մեր հետազոտություններից՝ հանգեցինք այն եզրակացության, որ արտադրանքի ՖԱՎ-ի անցկացման գործընթացում ծախսերի ցուցանիշները որոշվում են գործականում նրա բոլոր փուլերում: Այդ դեպքում ծախսերը մեկ հանդես են գալիս որպես ՖԱՎ-ի օբյեկտի ընտրության չափանիշ, մեկ որպես լավագույն այլընտրանքային տարբերակի ընտրության չափանիշ, մեկ որոշակի փուլի իրականացման անհրաժեշտ պայման, մեկ որպես արդյունաբերության գնահատման սպառողի մոտ ենթադրվող արդյունք:

Այդ պայմաններում նպատակահարմար է ծախսերի վերլուծության և հաշվառման կառավարումն իրականացնել գործընթացի տարբեր փուլերում: Մեր հետազոտությունների համապատասխան այս առաջարկության ներդրմանը Հայաստանի Հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկություններում խոչընդոտներ չկան: Վերլուծության տարբեր փուլերում ծախսերի հաշվառման օգտագործման եղանակը բերվում է ստորև (տե՛ս աղյուսակ):

Աղյուսակ

**Ծախսումների վերլուծության, հաշվառման կառավարման կառուցվածքը
գործընթացի տարբեր փուլերում**

N	Փուլի անվանումը	Ծախսերի օգտագործման նպատակը	Տվյալ փուլում ծախսերի դերը և այդ ոլորտում եղած խնդիրները
1	Նախապատրաստական	Հետազոտման օբյեկտի ընտրումը, պատրաստվածքի վերաբերյալ տնտեսական տեղեկությունների ուսումնասիրությունը	Ծախսի օգտագործումը՝ որպես ՖԱՎ-ի օբյեկտի ընտրման չափանիշներից մեկը: Ինքնարժեքի ցուցանիշի հաշվարկի մեթոդի ճշտումը ապագայի համար
2	Տեղեկատվական	Ծախսերի որոշումը օբյեկտի և նրա բաղկացուցիչ մասերի ստեղծման և գործելու համար: Վերլուծվող պատրաստվածքի և նրա բաղկացուցիչ մասերի տեխ.ինքնարժեքի որոշումը՝ ըստ տեխ. ցիկլի փուլերի:	Ծախսերը կատարում են հաշվարկա-տեղեկատվական ֆունկցիա/գործառնություն
3	Վերլուծական	Գործառնությունների իրականացման հետ կապված ծախսերի սահմանափակում և վերլուծություն: Նմանօրինակ համակարգերի օբյեկտի բաղկացուցիչ մասերի ֆունկցիաների և ինքնարժեքի ու նմանօրինակ համակարգերի օբյեկտի լուծումների համեմատումը:	Ծախսերը որպես վերլուծության միջոց: Ֆունկցիայի վրա ծախսերի հաշվարկման մեթոդների մշակում
4	Ստեղծագործական	չկա	չկա
5	Հետազոտական	Ձանազան տարբերակների համար ֆունկցիայի վրա կատարված ծախսերի որոշումն ըստ խնայողականության	Ծախսերը կատարում են հաշվարկա-վերլուծական ֆունկցիա
6	Խորհրդատվական	Տվյալների համեմատում և ընտրում ըստ նախագծա-կոնստրուկտորական լուծումների տարբերակներ: Շահագործական ծախսերի հաշվարկ տնտեսական խնայողության էֆեկտը սպառողի մոտ	Ծախսերը որպես տարբերակների ընտրման չափանիշներ, սպառողի մոտ տնտեսական էֆեկտի համար
7	Ներդրում	Ստացված արդյունքների գնահատում, դրանց համեմատումը նախորդ տվյալների հետ	Ծախսերը՝ որպես ՖԱՎ-ի արդյունքների գնահատման չափանիշ

Ինչպես երևում է աղյուսակից, պատրաստվածքի ՖԱՎ-ի տարբեր փուլերում առկա են ծախսերի ցուցանիշների հաշվարկի և օգտագործման հետ կապված նշանակալից թվով առանձնահատուկ խնդիրներ: Այդ դեպքում ծախսերի հաշվառման կատարելագործումը արտադրանքի ֆունկցիոնալ արժեքային վերլուծության անցկացման հետազոտության հնարավոր միակ ուղղությունը չէ: Այստեղ գոյություն ունեն մի շարք հարցեր, որոնք անհրաժեշտ է ուսումնասիրել: Դրանք են՝

1. ՖԱՎ-ի իրականացումից հաշվել և պլանավորել գոյության ծախսերը և տնտեսական արդյունավետությունը:

2. արտադրական ծախսերի հաշվարկն ու պլանավորումը այն պատրաստվածքների, որոնք անցել են ՖԱՎ-ով և նախատեսվել են սերիական և մասսայական արտադրության համար:

3. արտադրանքի ինքնարժեքի հաշվետվության և պլանավորման փաստաթղթերը, որոնք կազմվել են ՖԱՎ-ի իրականացման արդյունքների գնահատման հիման վրա:

Քանի որ մի շարք արդյունաբերության ճյուղերի պրակտիկայում ՖԱՎ-ի անցկացման ընդհանրացման խնդիրները մշակողների կողմից դրվում են առաջին անգամ, ապա պետք է սահմանափակել դիտարկվող հարցերի շրջանակը՝ ուշադրությունը բեռնելով դրանցից առավել կարևորներին: Դիտարկվող մեթոդն արդեն իր ներդրման սկզբնական փուլում չափազանց արդյունավետ է և հնարավորություն է տալիս նշանակալի տնտեսման:

ՖԱՎ-ի անցկացման ընթացքում ծախսերի մակարդակի հաշվարկների ճշգրտությունը և մի ամբողջ կառավարչական հարցերի լուծումը շատ

բանով կախված է ուսումնասիրվող օբյեկտի ծախսերի գնահատման հիմնավորումից: Ընդգծված հարցերը ոչ միայն առավել կարևոր են ծախսումների կառավարման կապակցությամբ, այլև միաժամանակ դրանք մեթոդաբար և պրակտիկորեն ավելի քիչ մշակված են, որը և հիմք է ծառայել դրանք տվյալ փուլում որպես կառավարչական հաշվառման օբյեկտ ընտրելու համար: Չ. Ե. Խորենցի և Ջ. Ֆոստերը իրենց «Հաշվապահական հաշվառում: Կառավարչական կտրվածք» գրքում ուշադրություն են դարձնում հաշվետու փաստաթղթերում ՖԱՎ-ի անցկացման արդյունքների արտացոլման կարևորությանը և պարզաբանում նրա կապերը ձեռնարկությունների կառավարման տնտեսական գործունեության գործող պրակտիկայի հետ, մասնավորապես՝ արտադրանքի ծախսերի իջեցման վրա ՖԱՎ-ի արդյունքների ազդեցության պլանավորման և հաշվառման հետ²:

¹ Ա. Ճուղուրյան, Ա. Եղիկյան, Հաշվապահական հաշվառման հիմունքներ, Եր., 2003:

² Հ. Ե. Խաչատրյան, Ֆինանսական և հաշվապահական հաշվառման հարաբերությունների կիրառումը ձեռնարկություններում, Երևան, 2007:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Ճուղուրյան, Ա. Եղիկյան, Հաշվապահական հաշվառման հիմունքներ, Եր., 2003:
2. Հ. Ե. Խաչատրյան, Ֆինանսական և հաշվապահական հաշվառման հարաբերությունների կիրառումը ձեռնարկություններում, Երևան, 2007:
3. Հ. Ե. Խաչատրյան, Ֆինանսական հաշվետվություններում միջազգային ստանդարտների կիրառման խորհրդատվությունը, Երևան, 2012:
4. Пумер Ф., Друкер, Бизнес и инновации М., 2007.
5. Демарк Т., Технический анализ, Новая наука М., 1997.

THE ISSUES OF EXPENSES AND CALCULATION IN THE TIME OF INVESTMENT OF QUALIFIED PRODUCTS

HAYKAZ MOVSISYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

In the article it is motivated, that in the time of investment of qualified products the valuable analysis expands the influential possibilities of expenses on the production accounting on the fact, that the qualified side of the productions, i.e. the consuming peculiarities, are getting involved in the sphere of analysis.

ՆՈՐ ՈՐԱԿՅԱԼ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՔԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ*

Հայկազ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Որակի բարձրացման կառավարման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Գիտական ղեկավար՝ Հայկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ տնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտատեխնիկական առաջընթացի կարևոր ուղղությունը տարբեր տեսակի արտադրանքի կառուցվածքների և տեխնոլոգիական գործընթացների կատարելագործումն է: Այդ դեպքում այն խնդիրները, որոնք պետք է լուծեն կոնստրուկտորն ու տեխնոլոգը, բարդ են և բազմաբնույթ: Յուրաքանչյուր նոր պատրաստվածք, որի ստեղծման վրա աշխատում են կոնստրուկտորն ու տեխնոլոգը, պետք է առավելագույն չափով համապատասխանի շուկայի պահանջներին: Այդ պայմանը չբավարարելը կարող է հանգեցնել տնտեսական կորուստների:

Գոյություն ունեն մի քանի ընդհանուր պահանջներ նոր տեխնիկայի մշակման առումով, որոնք ունեն կարևոր նշանակություն ծախսերի կառավարման և հաշվառման գործընթացում: Դրանցից են՝

1. աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը.
2. նյութական ծավալի իջեցումը.
3. նոր տեխնիկայի յուրացման նախապատասխան ժամկետների կրճատումը.
4. պատրաստվածքների որակի բարձրացումը.
5. պատրաստվածքների արդյունավետության բարձրացումը:

Այս պահանջների կատարումը մրցունակ արտադրանքների արտադրման ծախսերի կառավարման և գնահատման նախադրյալն են: Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման պայմանը ձեռքի աշխատանքի փոխարինումն է մեքենայականի, աշխատատար գործընթացների մեքենայացումը, մեքենաների և հաստոցների աշխատանքային փուլի ավտոմատացումը, դրանք ավտոմատ սարքավորումներով հագեցնելը, ավտոմատ և համալիր-ավտոմատացված մասերի և գծերի ստեղծումը՝ ռոբոտների զարգացմամբ:

Նոր առաջադեմ նախագծային լուծումների կիրառումը, կինեմատիկական, էլեկտրական մոնտաժացված սխեմաների կատարելագործումը՝

մեքենաների միավոր հզորության բարձրացմանը զուգընթաց, հանգեցնում են նյութերի և հատկապես մետաղների ծավալների իջեցմանը, որը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում ավելի մեծ կարևորություն է ստանում: Այդ խնդիրը կարելի է հաջողությամբ լուծել կոնստրուկցիաներում պլիմերների, սինթետիկ խեժերի և պլաստմասաների, ինչպես նաև մետաղների արդյունավետ փոխարինողների կիրառմամբ:

Նյութական ծախսերի իջեցումը, որպես կանոն, հանգեցնում է աշխատածախսի իջեցմանը և հետևաբար՝ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը:

Դիտարկված երկու փոխադարձ կապված խնդիրները՝ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը և պատրաստվածքների նյութատարության իջեցումը, բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում երրորդի՝ նոր տեխնիկայի արտադրման նախապատրաստման և ներդրման ժամկետների կրճատման խնդրի լուծման համար:

Ծախսերի կառավարման և հաշվառման տեսանկյունից խիստ կարևոր նշանակություն ունի չորրորդ խնդիրը, որի լուծմանը կոչված են կոնստրուկտորները՝ կատարելագործելով իրենց կողմից նախագծվող պատրաստվածքը:

Պատրաստվածքի որակը բնորոշում են արտադրանքի արտադրողականությունը, ճշգրտությունը, հզորությունը գործողությունների տիրույթը, հուսալիությունը, երկարակյացությունը, նորոգելիությունը, դրա գեղագիտական և էրգոնոմիկական ցուցանիշները: Պատրաստվածքի այս բոլոր բնութագրերը շուկայական պայմաններում նոր նշանակություն են ձեռք բերում:

Լուծելով վերը բերված բոլոր խնդիրները՝ կոնստրուկտորը չի կարող սահմանափակվել առանց ընդունվող որոշումների տնտեսական գնահատականի: Կոնստրուկցիաների արդյունավետության բարձրացման խնդիրն ինքնին շատ մեծ նշանակություն ունի: Պատրաստվածքների

* Ներկայացվել է 15.10.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

տնտեսական արդյունավետության որոշման համար անհրաժեշտ է օգտագործել պատրաստվածքը՝ որպես շուկայում վաճառքի հանվող ապրանք, բազմակողմանիորեն բնորոշող տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների համակարգը:

Նախագծողը պետք է որոշի իր կողմից ստեղծվող պատրաստվածքի զուտ տնտեսական առավելությունները, սահմանի պայմանագրային եկամուտի չափը, որը կարող է ստացվել իր կողմից ստեղծված նոր պատրաստվածքով: Չպետք է մոռանալ նաև այն դժվարությունների մասին, որոնք ծագում են արտադրող գործարանի և սպառողի մոտ՝ նոր տեխնիկայի անցնելու հետ կապված: Այդ գործոնները հաշվի չառնելու դեպքում ապրանքը կարող է կորցնել գրավչությունը սպառողի համար:

Պատրաստվածքի նախագծերի տնտեսական արդյունավետությունը իրացվում է նրա պատրաստման և հետագա գործարկման ժամանակ: Նշվածը վերաբերում է և նոր, և նորացվող պատրաստվածքներին, քանի որ նորացումը ավելի էժան ու արագ եղանակն է գործարկվող պատրաստվածքների տեխնիկական մակարդակը բարձրացնելու համար:

Նորացման իմաստը առանձին մասերի և հավաքման միավորների նախագծային վերափոխումն է, ինչպես նաև դրանց փոխարինումը:

Նորացման տնտեսական արդյունավետությունն այն է, որ առանց արտադրական տարածքների ընդարձակման հնարավորություն են ընձեռում ընդլայնել արտադրանքի թողարկումը: Դրա հետ կապված ծախսերն ավելի ցածր են, քան նոր պատրաստվածքի նախագծման ժամանակ:

Իր հետագա աշխատանքը նախագծողը կառուցում է՝ իր առջև դնելով սկզբում ընդհանուր, այնուհետև առավել մեծ կամ փոքր կարևորության մասնավոր խնդիրներ, որոնց ճիշտ լուծումից մեծապես կախված են դրանց տնտեսական հիմնավորումները: Ընդհանուր բնույթի հարցերին վերաբերում են նախագծային նույնականացման, ստանդարտների ստեղծման և օգտագործման, կոնստրուկցիայի ռացիոնալ հարմարադասման ընտրության, ազդեցական սկզբունքի կիրառման և այլ հարցեր: Մասնավոր հարցերին, որոնք պահանջում են իրենց լուծումները նախագծման

ամբողջ գործընթացի ժամանակ, վերաբերում են տեխնոլոգիականության և որակի հարցերը:

Այն բանից հետո, երբ արդեն սահմանված է պատրաստվածքի նշանակությունը, կատարվում է կինեմատիկական, տեղադրման և էլեկտրական սխեմայի ընտրումը, սահմանվում է շարժի և փոխանցման տիպը: Անհրաժեշտ է անցկացնել առանձին դետալների և հավաքման միավորների տեխնոլոգիականության մշակումը: Դա կապված է նաև համապատասխան նյութերի և տեխնոլոգիական գործընթացների զննհատման և ճշգրտության ռացիոնալ դասի ընտրության, մակերևույթի մաքրության, փոխադարձ փոխարինելիության և այլ գործոնների հետ: Նախագծման գործընթացում, մինչև վերջնական որոշում ընդունելը, կոնստրուկտորը պետք է մանրակրկիտ ստուգի այն ամենի և տեխնիկական և տեխնոլոգիական նպատակահարմարությունը, ինչը նախնական կարգով ընտրված և կիրառված է նրա կողմից, անհրաժեշտ է նախագծված պատրաստվածքի մրցունակության զննհատումը, այն հնարավոր նմանակների հետ համեմատումը, նրա տնտեսական հիմնավորումը: Դրա համար կիրառվող տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների համակարգը ամենից առաջ պետք է բնորոշի պատրաստվածքը՝ որպես ապագա արտադրության օբյեկտ (տեխնոլոգիական աստիճանը, նյութական և աշխատանքային ծախսերի մակարդակը, անհրաժեշտ կապիտալ ներդրումների չափը և նախագծված պատրաստվածքի ներդրումից սպասվող շահույթի ավելացումը): Սպառողների համար էական նշանակություն ունեն կոնստրուկցիայի որակի հարցերը, նրա հուսալիությունը և երկարակեցությունը, ծառայության օպտիմալ ժամկետների ապահովումը և այլն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Հայկ խաչատրյան**, Ֆինանսական և կառավարչական հաշվառման գիտամեթոդական և կիրառական մեթոդների ժողովածու, Երևան, 2007:
2. Проблемы развития в Армении, Ереван, 1999.
3. Оценки инвестиционных проектов и предприятия, М., 1999.
4. **Хачатрян Г. Е.**, Маркетинг в странах с переходной экономикой. Ер., 1992.

THE REQUIREMENTS OF THE NEW QUALIFIED PRODUCT CREATION

HAYKAZ MOVSISYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

In the article it is discussed that every new product, in the creation of which the constructor and the technologist have work for, must meet the market requirements in maximum extent. It can result economical losses not meeting this condition. Such and other related issues are discussed in the presented article.

ԳՈՐԻՍԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ԵՎ ԴՐԱ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ*

Մարգարիտ ԱՌՈՒՍՏԱՄՅԱՆ

*«ԱՅՈՒՆԻՔ» ինստիտուտի պրոդեկտոր, ԳԴՀ տնտեսագիտության ամբիոնի դասախոս
«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ*

Ատենախոսության թեման՝ Բուհերի կառավարման հիմնախնդիրները (Գորիսի պետական համալսարանի նյութերով)

Գիտական ղեկավար՝ Ռոմիկ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ՝ տնտեսական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ուորտի մասնագետների կողմից առաջարկվող մոտեցումների համեմատական վերլուծության հիման վրա մեր կողմից նշակվել են բուհի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակի գնահատման համար նախատեսված մեթոդական մոտեցումներ, որի արդյունքներով հողված է հրապարակվել [1]: Համաձայն վերջինիս գնահատումը իրականացվում է հետևյալ հաջորդական քայլերով.

1. ընտրվել են բուհի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակի ձևավորման վրա ազդող հիմնական գործոններն ու դրանց գծով կատարվող աշխատանքների արդյունավետության մակարդակի գնահատման համար նախատեսված ցուցանիշները,

2. առանձնացվել են քանակական և փորձագիտական գնահատման ենթակա ցուցանիշները,

3. փորձագիտական գնահատման նպատակով ընտրվել է 1-ից 100 ամբողջական բալային համակարգը,

4. համաձայն ներկայացված մեթոդական մոտեցումների՝ բուհի կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը բնութագրող մասնակի և ընդհանրացնող ցուցանիշները կարող են տատանվել 0-ից մեկ միավորի սահմաններում:

Ընդ որում, այն գործոնները, որոնց գծով մասնակի ցուցանիշները փոքր են լինում 0,6-ից համարվում են թույլ կողմեր կամ սպառնալիքներ,

5. փորձագիտական բալային գնահատման են ենթարկվում նաև առանձին գործոնների նշանակալիությունը բուհի կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակի ձևավորման գործընթացի վրա, որոնց հիման վրա հաշվարկվում են նշանակալիությունը բնութագրող գործակիցները,

6. Բուհի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակը բնութագրող ընդհանրացնող ցուցանիշը որոշվում է որպես ըստ առանձին գործոնների հաշվարկված մասնակի ցուցանիշների և համապատասխան նշանակալիությունը բնութագրող գործակիցների արտադրյալների հանրագումար: Ըստ այդ մեթոդիկայի՝ մեր կողմից 2011 թ. գործունեության փաստացի արդյունքներով գնահատման է ենթարկվել Գորիսի պետական համալսարանի կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը: Վերջինիս արդյունավետության մակարդակը բնութագրող մասնակի ցուցանիշները և փորձագիտական բալային գնահատման արդյունքների հիման վրա հաշվարկված առանձին գործոնների նշանակալիության գործակիցները ներկայացված են աղյուսակ 1-ում:

2011 թ. փաստացի տվյալներով ԳԴՀ-ի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակը բնութագրող ընդհանրացնող ցուցանիշը կազմել է 0,65:

Գնահատման արդյունքների վերլուծությունը ներկայացնենք ըստ բուհի կառավարման համա-

* Ներկայացվել է 02.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Աղյուսակ թիվ 1

Գործիսի պետական համալսարանի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակը բնութագրող մասնակի ցուցանիշները և առանձին գործունեների նշանակալիությունը բնութագրող գործակիցները (գնահատումն իրականացվել է բուհի 2011 թ. գործունեության փաստացի արդյունքների հիման վրա)

Ձ/հ	Ցուցանիշների անվանումը	Նշանակալիության գործակիցները	Մասնակի ցուցանիշները
1	Բուհի գործունեության ֆինանսավորման մակարդակը	0,1	0,54
2	Ընդունելության քննությունների օբյեկտիվությունը	0,1	0,8
3	Բուհի վարկանիշը	0,08	0,8
4	Պատվիրատուների կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունը	0,07	0,1
5	Բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և ծառայողական աճի կառավարման արդյունավետությունը	0,09	0,6
6	Ուսումնական գործընթացի կազմակերպման արդյունավետությունը	0,1	0,687
7	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի կողմից իրականացվող ԳՀԱ-ի արդյունավետությունը	0,07	0,5
8	Ուսանողների կողմից իրականացվող ԳՀ-ն և ինքնուրույն աշխատանքի արդյունավետությունը	0,07	0,5
9	Լսարանային պայմաններով ապահովվածությունը	0,08	0,8
10	Համակարգչային միջոցներով ապահովվածությունը	0,08	0,6
11	Սպորտային պայմաններով ապահովվածությունը	0,07	0,8
12	Ավարտական ստուգումների օբյեկտիվությունը	0,1	0,8

կարգի արդյունավետության մակարդակի ձևավորման վրա ազդող արտաքին և ներքին միջավայրի գործոնների:

Գործունեության առաջինը բուհի գործունեության ֆինանսավորման մակարդակն է, որի գնահատման նպատակով ընտրվել են մեկ ուսանողի հաշվով ուսումնական գործընթացի ֆինանսավորման մակարդակը, կապիտալ շինարարության, ընթացիկ և կապիտալ վերանորոգումների համար կատարված հատկացումների, ինչպես նաև ԳՀԱ-ի իրականացման նպատակով ֆինանսական հատկացումների տրամադրման արդյունավետությունը: Ըստ գնահատման արդյունքների՝ վերջիններիս գծով մասնակի ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են 0,5, 0,9 և 0,014: Ըստ գնահատման մեթոդաբանության՝ դրանցից միայն երկրորդն է հանդես եկել որպես հնարավորություն: Հետևապես, վերը ներկայացված մյուս երկու ուղղություններով զգալի չօգտագործված ռեզերվներ կան: Այս առնչությամբ հարկ է նշել, որ բուհին չի հաջողվել առավելագույնս օգտագործել ուսումնական գործընթացի, կապիտալ շինարարության, ընթացիկ և կապիտալ վերանորոգման աշխատանքների կատարման համար նախատեսված արտաբյուջետային ֆինանսական միջոցների ներգրավման հնարավորու-

թյունները: Այսպես, ուսումնական գործընթացի ֆինանսավորման նպատակով 2009, 2010, 2011 թթ. հատկացվել են 49552.9 հազ. դրամ, 52751.2 հազ. դրամ և 56584.1 հազ. դրամ [2], որոնք համապատասխանաբար կազմել են նույն տարիներին ծախսված բոլոր ֆինանսական միջոցների 19,3., 18.9., և 15.6 տոկոսը: Կապիտալ շինարարության, ընթացիկ և կապիտալ վերանորոգման աշխատանքների կատարման համար 2009, 2010, 2011 թթ. այդ նպատակով ներ են գրավվել 8653.2 հազ. դրամ, 4448.1 հազ. դրամ և 44576.5 հազ. դրամ, որոնք կազմել են նույն տարիներին Բուհ-ում ծախսված բոլոր ֆինանսական միջոցների համապատասխանաբար 3,3., 1.6 և 12.3 տոկոսը: Այս առումով ավելի լուրջ հիմնախնդիրներ են առկա ԳՀԱ-ի ֆինանսավորման գործընթացում, որի գծով մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,014 և այն բնութագրում է որպես սպառնալիք: Այդ նպատակով 2009, 2010 և 2011 թվականներին հատկացվել են 2926.5 հազ. դրամ, 13382.5 հազ. դրամ և 12833.0 հազ. դրամ, որոնք համապատասխանաբար կազմել են նույն տարիներին ծախսված բոլոր ֆինանսական միջոցների ընդամենը 1,1, 4.8 և 3,5 տոկոսը: Այդ գործընթացում հարկ է ուշադրություն դարձնել բուհի պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի կողմից պայմանագրային հիմունք-

ներով ԳՀԱ իրականացման մասշտաբների հնարավորինս ընդլայնմանը: Մինչ դեռ վերջին երկու տարիներին Բուհ-ում նման աշխատանքներ գրեթե չեն իրականացվել:

Երկրորդ գործոնը ընդունելության քննությունների կազմակերպման օբյեկտիվությունն է, որին ըստ գնահատման արդյունքների համապատասխանում է 0.8 մասնակի ցուցանիշը: Եթե վերջինս դիտարկենք ըստ գնահատման նպատակով ընտրված մեթոդաբանության պահանջների, ապա այն միանշանակ հանդես է գալիս որպես հնարավորություն:

Երրորդ գործոնը վերաբերում է բուհի վարկանիշին, որն ըստ գնահատման արդյունքների կազմել է 0.8 և հանդես է գալիս որպես հնարավորություն: Դրա մասին է վկայում այն իրողությունը, որ վերջին տարիներին բուհին հաջողվել է բոլոր մասնագիտությունների գծով ամբողջությամբ համալրել այդ նպատակով նախօրոք սահմանված տեղերը: Այս առնչությամբ որոշակի բարելավման կարիք ունի դիմորդների ներգրավվածության աստիճանի ավելացմանն ուղղված մարքեթինգային գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը միտված միջոցառումների մշակումն ու իրականացումը:

Չորրորդ գործոնը պատվիրատուների կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունն է, որի գծով մասնակի ցուցանիշը որոշվել է քաղաքացիների կողմից ցուցաբերվող մոտեցումների հիման վրա և արժանացել է 0.1 գնահատականի, որը հանդես է եկել որպես սպառնալիք: Դա վկայում է այն մասին, որ ըստ եռյան ներկայումս քաղաքացիները գրեթե ներգրավված չեն վերահսկողության գործառնության իրականացման գործընթացում: Այս տեսակետից լուրջ բաց թողում կարելի է համարել այն իրողությունը, որ ներկայումս ՀՀ-ում նշված հիմնախնդրի կարգավորման համար նախատեսված օրենքներ և այլ իրավական ակտեր մշակված չեն, իսկ պատվիրատուների կողմից վերահսկողության իրականացման գործընթացին շահագրգիռ ու պահանջկոտ մոտեցում չի դրսևորվում: Դեռ ավելին, որոշ դեպքերում վերջիններիս մի մասը պատրաստ է մատուցվող կրթական ծառայությունների դիմաց նախատեսված վարձը վճարել նույնիսկ այն դեպքերում, երբ բուհի շրջանավարտի մասնագիտական գիտելիքների և ունակությունների փաստացի մակարդակը չի համապատասխանում նույնիսկ նվազագույն պահանջներին:

Հինգերորդ գործոնը բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և նրանց ծառայողական աճի կառավարման գործընթացի օբյեկտիվությունն է, որի գծով մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0.6: Չնայած այն հան-

դես է եկել որպես ուժեղ, այնուհանդերձ վերջինս զգալի բացասական ներգործություն է ունենում բուհ-կան համակարգում ուսանողների մոտիվացիայի մակարդակի ձևավորման գործընթացի վրա: Այս ոլորտում առկա հիմնախնդիրները կարելի է լուծել ստվերային տնտեսության մասշտաբների շեշտակի կրճատման ու մրցակցային պայմանների բարելավման ճանապարհով: Այսպես, ստվերային տնտեսության և մենաշնորհային դիրքի առկայության պայմաններում հաճախ ավելի ձեռնտու է լինում կազմակերպության անձնակազմը ձևավորել նախապատվություն տալով հավակնորդների հետ ունեցած անձնական կապերին ու հարաբերություններին, քան թե վերջիններիս մասնագիտական գիտելիքներին ու ունակություններին: Ընդ որում, նման իրավիճակներում հարկային պարտավորությունների կատարումից նույնիսկ մասնակի խուսափումը հնարավորություններ է ընձեռում շահութաբեր առևտրային գործունեություն իրականացնել: Մինչ դեռ, ստվերի բացակայության և մրցակցային պայմանների առկայության դեպքում շահութաբեր առևտրային գործունեություն հնարավոր է լինում իրականացնել միայն բարձր արդյունավետությամբ բնութագրվող անձնակազմի ջանքերով: Նման պայմաններում, անձնակազմի ընտրության չափանիշների համակարգում որոշիչ դեր է ձեռք բերում հավակնորդների մասնագիտական գիտելիքների և ունակությունների մակարդակի համապատասխանությունը կազմակերպությունում առկա հաստիքների կողմից ներկայացվող պահանջներին: Վերջինս իր հերթին նպաստավոր պայմաններ է ձևավորում բուհական համակարգում ուսանողների մոտիվացիայի մակարդակի շեշտակի բարձրացման տեսակետից:

Ներքին միջավայրում գնահատման նպատակով ընտրվել են մի շարք ցուցանիշներ, որոնցից առաջինը բարձրագույն կրթությամբ մասնագետների պատրաստման արդյունավետությունն է: Վերջինիս գծով բուհի կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը բնութագրող մասնակի ցուցանիշի փաստացի արժեքը կազմել է 0.9, որն ակնհայտորեն հանդես է գալիս որպես ուժեղ կողմ:

Հաջորդ ցուցանիշը պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մեկ անդամի հաշվով միջին տարեկան ծանրաբեռնվածության արդյունավետությունն է, որի փաստացի արժեքը 2011-2012 ուսումնական տարվա տվյալներով կազմել է 0.9: Հետևապես այն հանդես է գալիս որպես ուժեղ կողմ: Հարկ է նշել, որ վերջին տարիներին ՀՀ բուհերում առանց անհրաժեշտ հիմնավորումների պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի միջին տարեկան ծանրաբեռնվածությունը պարբերա-

բար ավելացվել է, առանց փոփոխելու մեկ դրույքի դիմաց տրվող աշխատավարձի չափը: Ըստ էության նման մոտեցմամբ պարբերաբար նվազեցվել է ուսումնական գործընթացի ֆինանսավորման նպատակով կատարվող ընդհանուր ծախսերի մեջ պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմին վճարման նպատակով հատկացվող աշխատավարձի մասնաբաժինը: Վերջինս ակնհայտորեն բացասաբար է անդրադառնում նրանց կողմից իրականացվող գիտահետազոտական աշխատանքների քանակական և որակական ցուցանիշների, ինչպես նաև մոտիվացիայի մակարդակի ձևավորման վրա:

Հաջորդ մասնակի ցուցանիշը պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի զանազան կատեգորիաներին տրվող աշխատավարձի մոտիվացման արդյունավետությունն է, որի գծով մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,5 և ակնհայտորեն հանդես է եկել որպես թույլ կողմ: Դա վկայում է այն մասին, որ մեր կողմից դիտարկվող բուհում (նաև ՀՀ-ն գրեթե բոլոր բուհերում) պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի տարբեր կատեգորիաների աշխատավարձի էական տարբերակում չի իրականացվում:

Հաջորդ մասնակի ցուցանիշը բոլոր մասնագիտությունների գծով ուսումնական ծրագրերով ապահովվածությունն է, որը կազմել է մեկ միավոր:

Ժամանակակից պահանջներին ուսումնական ծրագրերի համապատասխանությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,7 և հանդես է եկել որպես ուժեղ կողմ: Չնայած այդ հանգամանքին կարծում ենք, որ բուհ-ի գործունեության արդյունավետության բարձրացման տեսակետից կարևորվում է այդ համակարգում կիրառվող բոլոր ուսումնական ծրագրերի շարունակական բարելավումը և դրանց համապատասխանեցումը ժամանակի պահանջներին:

Նույնը վերաբերում է նաև ժամանակակից պահանջներին առարկայական ծրագրերի համապատասխանությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշին, որի փաստացի արժեքը կազմել է 0,7:

Ուսանողներից կազմված փորձագիտական խմբի գնահատման արդյունքներով հաշվարկված լեկցիոն պարապմունքների կազմակերպման արդյունավետությունը բնութագրող ցուցանիշը կազմել է 0,8, որը հանդես է եկել որպես ուժեղ կողմ: Չնայած այդ իրողությանը հարկ է նշել, որ այդ գործընթացը զգալի բարելավման հնարավորություններ է ներառում: Վերջինիս բարելավման հիմնական ուղիների շարքին կարելի է դասել ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, բանավեճերի, տարբերակված ուսուցման կազմակերպման ձևերի կիրառման մասշտաբներ-

րի ընդլայնումը:

Սենինար և գործնական պարապմունքների կազմակերպման արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,5, որը հանդես է գալիս որպես թույլ կողմ: Գտնում ենք, որ վիճակը կարելի է զգալիորեն բարելավել գործարար խաղերի, իրավիճակային խնդիրների, կիրառական բնույթի առաջադրանքների վրա հիմնված ուսուցման գործընթացի կազմակերպման մասշտաբների ընդլայնման ճանապարհով:

Ուսանողների գիտելիքների գնահատման համակարգի օբյեկտիվությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,8, որը հանդես է եկել որպես ուժեղ կողմ: Այս առնչությամբ առկա ռեզերվները կարելի է օգտագործել քաղաքացիների՝ որպես պատվիրատուների, ակտիվ և պահանջկոտ վարքագծի դրսևորման պայմաններում, որը կարող է իրացվել ուսանողների գիտելիքների ձեռք բերման գործընթացի նկատմամբ վերահսկողության գործառնության իրականացման ճանապարհով:

Արտադրական պրակտիկայի կազմակերպման արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,4, որն ակնհայտորեն դրսևորվել է որպես թույլ կողմ: Այս ոլորտում դրսևորվող թերությունները հիմնականում պայմանավորված են, մի կողմից, առևտրային կազմակերպություններում պրակտիկայի կազմակերպման առնչվող դժվարություններին, իսկ մյուս կողմից, բուհի կողմից գործընթացի նկատմամբ վերահսկողության գործառնության ոչ պատշաճ իրականացմամբ:

Ժամանակակից պահանջներին համապատասխան մասնագիտական գիտելիքներ և ունակություններ ձեռք բերելու գործընթացում ուսանողների շահադրդվածությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,7: Հետևապես, այս ոլորտում ուսուցման գործընթացի արդյունավետության բարձրացման զգալի ռեզերվներ են առկա: Վերջիններիս զգալի մասը կարելի է օգտագործել բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և նրանց ծառայողական աճի կառավարման, ինչպես նաև ուսանողների գիտելիքների գնահատման համակարգի բարելավման ճանապարհով:

Ուսանողների ռոտացիայի կազմակերպման արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,8 և հանդես է գալիս որպես ուժեղ կողմ:

Ժամանակակից գրականությամբ ապահովվածությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը 0,6 է, որը նույնպես համարվում է ուժեղ կողմ: Գտնում ենք, որ համակարգչային միջոցների և համացանցի կիրառման մասշտաբների ընդլայնմա-

նը զուգընթաց այդ խնդիրը անհրաժեշտ լուծում կստանա:

Ուսումնական գործընթացի կազմակերպման համար պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմին պատվիրակվող լիազորությունների արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,5 և հանդես է գալիս որպես թույլ կողմ: Վերջինիս դրսևորման հիմնական պատճառ կարելի է համարել այն, որ ներկայումս կապված Բոլոնյան պահանջների ներդրման հետ, հանրապետության բոլոր բուհերում հնարավորինս ընդլայնվում են ուսանողների ինքնակառավարման հնարավորությունները, իսկ մյուս կողմից՝ նվազեցվում կառավարման վարչական մեթոդների կիրառման մասշտաբները: Մասնավորապես վերջինիս մասին է վկայում այն փաստը, որ նույնիսկ որոշ բուհերում գնահատման չափանիշներից բացակայությունների թիվը հաշվի չի առնվում: Այս դրական տեղաշարժերը կարելի է ապահովել կառավարման բոլոր հիմնական մեթոդների կիրառման արդյունավետ համամասնությունների ձևավորման և իշխանության հաշվեկշռի նպատակաձևավորման ճանապարհով:

Գիտության դոկտորներով և թեկնածուներով ապահովվածությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,6, որը հանդես է գալիս որպես ուժեղ կողմ: Այս ոլորտում առկա ռեզերվները կարելի է օգտագործել պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի զանազան կատեգորիաներին տրվող աշխատավարձի այնպիսի նպատակասլաց տարբերակմամբ, որը կշահադրդի և ձեռնառու կդարձնի գիտական գործունեության իրականացումը:

Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի կողմից իրականացվող ԳՀԱ-ի արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,5, որը հանդես է գալիս որպես թույլ կողմ: Այս առումով հատկապես կարևորվում է պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի զանազան կատեգորիաների աշխատողների աշխատավարձի մակարդակի տարբերակման գործընթացում նրանց կողմից կատարվող գիտական աշխատանքների դերի բարձրացման վրա հիմնված մոտիվացիայի համակարգի գործունեության արդյունավետության բարձրացումը:

Ուսանողների կողմից իրականացվող գիտահետազոտական և ինքնուրույն աշխատանքի արդյունավետությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,5, որը հանդես է գալիս որպես թույլ կողմ: Ներքին միջավայրում վերջինիս հաղթահարման հիմնական ուղին առնչվում է ուսանողների գիտելիքների համակարգի, իսկ արտաքին միջավայրում՝ բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և

նրանց ծառայողական աճի կառավարման գործընթացի օբյեկտիվության բարձրացման խնդրին:

Լսարանային պայմաններով ապահովվածությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,8: Այս ոլորտում հատկապես կարևորվում է լսարանային ֆոնդի կառուցվածքի որակական բարելավման առնչվող խնդիրների լուծումը, համակարգչային և ժամանակակից այլ տեխնիկական միջոցներով հագեցվածության մակարդակի բարձրացումը:

Համակարգչային միջոցներով ապահովվածությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,6, որը հանդես է եկել որպես ուժեղ կողմ: Այս խնդրի լուծումը անմիջականորեն պայմանավորված է բուհ-ի ֆինանսական հնարավորությունների ընդլայնմամբ:

Սպորտային պայմաններով ապահովվածություն է, որի առնչությամբ մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,8 և հանդես է եկել որպես ուժեղ կողմ:

Ավարտական քննությունների օբյեկտիվությունը բնութագրող մասնակի ցուցանիշը կազմել է 0,8, որն ակնհայտորեն դրսևորվում է որպես ուժեղ կողմ: Չնայած այդ հանգամանքին, այս դեպքում նույնպես բարելավման հնարավորություն և անհրաժեշտություն կա: Այս առումով որպես հիմնական ուղիներ են հանդիսանում քաղաքացիներին՝ որպես պատվիրատուների, այդ գործընթացի վերահսկողության գործընթացում ներառում, ինչպես նաև բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և նրանց ծառայողական աճի կառավարման օբյեկտիվության բարձրացումը:

Գնահատման արդյունքները վկայում են, որ ներքին միջավայրում թույլ կողմեր են հանդիսացել բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և ծառայողական աճի կառավարման, պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի ծանրաբեռնվածության, աշխատավարձի տարբերակման և մոտիվացման արդյունավետությունը, սեմինար և գործնական պարապմունքների, արտադրական և ուսումնական պրակտիկայի կազմակերպման, պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմին պատվիրակված լիազորությունների և նրանց կողմից իրականացվող ԳՀԱ-ի, ուսանողների կողմից իրականացվող ԳՀ-ն և ինքնուրույն աշխատանքների արդյունավետությունը:

Արտաքին միջավայրում որպես սպառնալիքներ հանդես են եկել ԳՀԱ-ի ֆինանսավորման և պատվիրատուների կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունը:

Մեր կողմից առանձին գործոններին առնչվող աշխատանքների բարելավմանը միտված առա-

Աղյուսակ 2

Բուհի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության ակնկալվող մակարդակը բնութագրող մասնակի ցուցանիշները

Հ/հ	Ցուցանիշների անվանումը	Մասնակի ցուցանիշները
1	Բուհի գործունեության ֆինանսավորման մակարդակը	0,62
2	Ընդունելության ըննությունների օբյեկտիվությունը	0,85
3	Բուհի վարկանիշը	0,85
4	Պատվիրատուների կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունը	0,3
5	Բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներին աշխատանքի ընդունման և ծառայողական աճի կառավարման արդյունավետությունը	0,7
6	Ուսումնական գործընթացի կազմակերպման արդյունավետությունը	0,8
7	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի կողմից իրականացվող ԳՀԱ-ի արդյունավետությունը	0,7
8	Ուսանողների կողմից իրականացվող ԳՀ-ն և ինքնուրույն աշխատանքի արդյունավետությունը	0,6
9	Լսարանային պայմաններով ապահովվածությունը	0,8
10	Համակարգչային միջոցներով ապահովվածությունը	0,8
11	Սպորտային պայմաններով ապահովվածությունը	0,8
12	Ավարտական ստուգումների օբյեկտիվությունը	0,95

ջարկությունները ներկայացվել են փորձագիտական խմբի նույն անդամներին, որոնց հիման վրա նրանց կողմից գնահատման են ենթարկվել վերջիններիս հնարավոր ներդրումից ակնկալվող փոփոխությունները: Հարցման արդյունքներով հաշվարկված բուհի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակը բնութագրող մասնակի ցուցանիշները ներկայացված են աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակի տվյալների հիման վրա հաշվարկված բուհի կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը բնութագրող հանրագումարային ցուցանիշը կկազմի 0,75: Վերջինս վկայում է, որ մեր կողմից առաջարկված միջոցառումների ներդրման արդյունքում Գորիսի պետական համալսարանի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության մակարդակի աճը կկազմի շուրջ 15,4 տոկոս:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մ. Առուստամյան, Բուհ-ի կառավարման համակարգի գործունեության արդյունավետության գնահատման մեթոդական մոտեցումների ընտրությունը. «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում», 2012, N6:
2. ԳՊՀ, Հաշվետվություններ 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012 ուս.տարիների գործունեության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ:
3. С. Д. Резник, В. М. Филиппова. Управление высшим учебным заведением. Учебник "Имфра-М", 2010.
4. О. Н. Моргунова, Формирование рейтингов ВУЗ-ов на основе методов оценки эффективности сложных систем. Красноярск, e-mail: olgamorognova@mail.ru
5. Звонников В. И., Чельшкова М. Б. Современные средства оценивания результатов обучения. "Академия", 2008.
6. Г. И. ЛАЗАРЕВА. Управление современным университетом. Владивосток, "ВГУЭС", 2005, 324, с.10.

THE LEVEL OF EFFICIENCY OF GORIS STETE UNIVERSITY MANAGEMENT AND IMPROVING TENDENCIES

MARGARIT ARUSTAMYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

In the article, the level of efficiency of the management of Goris Stete University is presented. Was carried out an analysis of the assessment results of efficiency level. Was calculated the summarizing indicator characterising the level of efficiency of the management sistem of Goris Stete University. In the article, efficiency level increasing measures are suggested and based on them a method of calculation of expected level is presented.

ՆԵՐՔԻՆ ԱՌԻԳԻՏԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Արամ Վլաչիսլավի ՇԱՔԱՐՅԱՆ

«Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարանի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Կազմակերպությունների կառավարման արդյունավետության բարձրացման ներքին աուդիտի հիմնախնդիրները

Գիտական ղեկավար՝ Վարդան ԲՈՍԱՆՋՅԱՆ՝ տնտ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կառավարումը իրենից ներկայացնում է պլանավորման, կազմակերպման, հիմնավորման, որոշումների կայացման և, ամենակարևորը, վերահսկողության գործառնությունների իրականացում:

Կառավարման հիմնական նպատակներից է կազմակերպության արդյունավետության բարձրացումը, որը պետք է նպաստի կազմակերպության նպատակների իրականացմանը: Կազմակերպությունների կառավարման մեթոդներն ու կառուցվածքը շատ տարբեր են: Կառավարման հիմնական բաղադրիչներն են նպատակները, կառուցվածքը, խնդիրները, տեխնոլոգիան, մարդկային ռեսուրսները: Այս բոլոր բաղադրիչների նպատակը պետք է լինի կազմակերպության գործունեության արդյունավետության բարձրացումը: Արդյո՞ք այդ բաղադրիչները լիարժեք կատարում են իրենց գործառնությունները, և արդյո՞ք կազմակերպությունում հնարավոր է իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն այդ բաղադրիչների նկատմամբ: Հենց այստեղ է առաջ գալիս ներքին աուդիտի համակարգ ունենալու անհրաժեշտությունը: Ներքին աուդիտի համակարգն իրենից ներկայացնում է՝ ա) ներքին աուդիտի կանոնակարգ, բ) ներքին աուդիտի կոմիտե, գ) ներքին աուդիտի ստորաբաժանում: Իհարկե, այս ամենը վերաբերում է այն կազմակերպություններին, որոնք շատ մեծ են, և դրանց վերահսկողությունը դժվար է իրականացնել:

Անկախ կազմակերպության կառուցվածքից և կառավարման մեթոդից՝ եթե ներքին աուդիտի

համակարգը ճիշտ է ներդրված, ապա այն միանշանակ մեծացնելու է կազմակերպության գործունեության արդյունավետությունը: Ներքին աուդիտի համակարգի ճիշտ ներդրումն նշանակում է՝ 1. կազմակերպությունում ներքին աուդիտի ստորաբաժանումը կամ ներքին աուդիտորը պետք է ենթարկվի կազմակերպության խորհրդին, 2. ներքին աուդիտի կոմիտեն պետք է ձևավորել կազմակերպության տարբեր և որոշակի առումով իրար հակալիչ հանդիսացող ստորաբաժանումների աշխատակիցներից, 3. ներքին աուդիտի կանոնակարգը պետք է կազմվի ներքին աուդիտի մասնագիտական գործունեության ստանդարտներին և ներքին աուդիտորների վարքագծի կանոններին համապատասխան:

Դիտակենք ներքին և արտաքին աուդիտորների տարբերությունը՝ ավելի խորությամբ պատկերացնելու համար ներքին աուդիտի դերը կառավարման համակարգում: Որպես կանոն և՛ արտաքին, և՛ ներքին աուդիտ իրականացնող մասնագետները պետք է պլանավորեն իրենց աշխատանքն այնպես, որ կարողանան հավաքել առաջադրանքի նպատակներին համապատասխան փաստեր: Արտաքին աուդիտը պետք է հավաստի ֆինանսական հաշվետվությունների կեղծիքից կամ սխալից զերծ լինելը և պատշաճ զեկույց ներկայացնի դրանց վերաբերյալ: Ուստի արտաքին աուդիտի աշխատանքների պլանավորումը պետք է կատարվի այս նպատակներին համապատասխան: Ներքին և արտաքին աուդիտները պետք է պլանավորվեն միջազգային չափանիշներին և այլ նորմատիվ պահանջներին համապատասխան: Ներքին աուդիտորներն իրենց առաջադրանքի նպատակներին հասնելու համար պետք է պլանավորեն աշխատանքը կառավարման թելադրանքով:

* Ներկայացվել է 01.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

Ո՞վ է իրականացնում պլանավորումը: Ինչպես գիտենք, արտաքին աուդիտորներն անկախ են, ուստի նրանք են վերահսկում իրենց աշխատանքը՝ վերը թվարկված նպատակներին (խնդիրներին) համապատասխան: Ներքին աուդիտորների աշխատանքը վերջիններիս փոխարեն կարող է պլանավորել ռիսկերի կառավարման բաժինը, որպեսզի ուշադրությունը բևեռի այն ոլորտների վրա, որոնք կարևորվել են խորհրդի կողմից: Սակայն այս դեպքում խախտվում է ներքին աուդիտի անկախության սկզբունքը: Հավաստիացման ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ աուդիտորը պետք է հավաքի բավարար փաստեր զեկույցում արված իր դիրքորոշումը պաշտպանելու համար, որն էլ հենց առաջադրանքի արդյունքն է հանդիսանում: Աուդիտորը միջազգային ստանդարտներին համապատասխան հավաքում է փաստեր, որոնք ցույց են տալիս սխալ կամ կեղծ հաշվետվությունների ռիսկային լինելը, ինչպես որ գնահատված է պլանավորման ժամանակ, և հաշվի առնելով փաստերը՝ ապացուցվում է, որ դրանք հավաքվել են այդ գործընթացի արդյունքում: Ուստի արտաքին աուդիտորը միշտ առաջնորդվում է նրանով, եթե որոշում կայացնելիս որ փաստն է նպատակահարմար: Ինչպես տեսնում ենք, ներքին աուդիտորը կարող է ունենալ տարբեր նպատակներ՝ կախված առաջադրանքի բնույթից: Օրինակ, քննարկենք աուդիտորի մոտեցումը ոչ ընթացիկ ակտիվներին: Արտաքին աուդիտորը անհանգստանում է, թե արդյոք կեղծ են ոչ ընթացիկ ակտիվների ցուցանիշները: Ուստի նա կարող է ստուգել և համեմատել ձեռք բերման գները ապրանքագրերի հետ: Ստուգման ժամանակ ֆիզիկապես ստուգվում են որոշ ակտիվներ. դրա հիման վրա աուդիտորը կարող է եզրահանգման գալ, որ ոչ ընթացիկ ակտիվների ցուցանիշները ճիշտ են: Ներքին աուդիտորը կարող է ունենալ առաջադրանք՝ հավաստիանալու, որ ինչ-որ գործարանում արտադրական միջոցների գրանցամատյանն արդիական է, թե ոչ: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ստուգել, որ յուրաքանչյուր գրանցված ապրանք առկա լինի այնտեղ, ինչպես նաև համոզվել, որ գործարանի արտադրամասերում առկա բոլոր հաստոցները գրանցված լինեն: Աուդիտորը, առաջադրանքի բնույթից կախված, կարող է մտահոգվել կամ էլ չափանցանալ դրանց արժեքների համար: Ներքին աուդիտորի ներկայացրած հաշվետվությունը պայմանավորված է առաջադրանքի բնույթով: Արտաքին աուդիտորի զեկույցը ֆինանսական հաշվետվությունների վերաբերյալ պայմանավորված է օրենսդրությամբ և միջազգային ստանդարտներով (ISA 700, 705, 706)»¹: Իսկ ներքին աուդիտորը պետք է փոխանցի այն հաշվետվությունները, որոնք առնչվում էին կառավարմանը վերաբերող մեղադրանքներին: Գնումների մա-

սով կազմակերպությունը հասնում է գնի և որակի հարաբերակցության՝ ապրանքների և ծառայությունների գներին: Այն վճարում է ճիշտ մարդկանց, ճիշտ գումար, ճիշտ ապրանքի և ծառայության համար: Սա այն ոլորտն է, որտեղ ներքին և արտաքին աուդիտորների շահերը շատ նման են:

«Շատ կարևոր են ներքին աուդիտի, կառավարման և աուդիտի կոմիտեի միջև հարաբերությունները (կոտրված եռանկյուն): Ներքին աուդիտի, գործադիր կառավարման և ներքին աուդիտի կոմիտեի իրարից հեռացնելը նորություն չէ: Շատ կազմակերպություններում տարբեր աստիճանի խստությամբ գոյություն է ունեցել կոտրված եռանկյուն: Բայց գործառնությունների խախտումը, որ համարվում էր թույլատրելի 80-ականներին, 90-ականներին և 2000-ականներին, այսօր արդեն անընդունելի է: Ղեկավարները, վերլուծաբանները, բաժնետերերը և նույնիսկ ընդդիմախոսները շահագրգռված են կորպորատիվ եռյակի աշխատանքների բարելավման համար, քանզի դա էական է լավ կառավարում և արդյունավետ ռիսկերի կառավարում ապահովելու համար, որը կբերի կազմակերպության շահերը համատեղ պաշտպանելուն և առաջ մղելուն:

Որո՞նք են կոտրված եռանկյան ախտանիշները: 1. Նյութատեխնիկական թերի ապահովվածություն, 2. ղեկավարների անհամաձայնություն ու անհամատեղելիություն, 3. խորհրդի անարդյունք և վիճելի հանդիպումներ, 4. աշխատուժի արտահոսք (կամավոր և ստիպված), 5. եկամուտներ, որոնք կարելի էր վաստակել, 6. ավելորդ վիճաբանություններ, 7. ծախսոված համագործակցություններ և միություններ, 8. անթույլատրելի ռիսկեր և այլն: Եթե կազմակերպությունն ունի այս ախտանիշներից որևէ մեկը, ապա նշանակում է, որ պետք է որևէ բուժում գտնել: Առաջին հերթին լավ կլինի ստուգել եռանկյան կառուցվածքային ամբողջականությունը: Չի կարելի պնդել, թե վերը թվարկված ախտանիշներից որևէ մեկի առկայության դեպքում այն վերագրվում է կոտրված եռանկյանը: Այս խնդիրները կարող են ծագել նաև երեք կողմերի միջև ֆունկցիոնալ լավ հարաբերությունների ժամանակ: Այնուամենայնիվ կարելի է պնդել, որ շատ դեպքերում ոչ ֆունկցիոնալ հարաբերությունն է նպաստում և որոշ դեպքերում էլ առաջնային պատճառ դառնում»²:

Ներքին աուդիտի դիրքի խախտման դեպքում ցանկացած կառավարման մեթոդի ժամանակ առաջանում են բավականին լուրջ խնդիրներ: Դիրքը կախված է նաև նրա ինֆորմացվածության մակարդակից: Հնարավոր է ընկնել շուկի մեջ՝ համոզելով ներքին աուդիտորին անկեղծանալ: Հաճախ ներքին աուդիտը անկախ և օբյեկտիվ մարմին չի լինում, ինչպես մենք կարծում ենք:

Որոշ կազմակերպություններում ֆինանսա-

կան տնօրենի կողմից են հրահանգվում ներքին աուդիտի հաշվետվության տվյալները: Ֆինանսական տնօրենն է վերահսկում բյուջեն, անձնակազմը, ինչպես նաև աուդիտի պլանը, որը գործնականում խանգարում է աուդիտի անկախությանն ու օբյեկտիվությանը:

Իդեալական լինում է այն ժամանակ, երբ ներքին աուդիտը հանդիսանում է խորհրդի աջբերն ու ականջները կազմակերպությունում, և հանդիսանում է ստուգումների և հաշվեկշիռների համակարգի եական բաղադրիչ: Բայց ինչպես կարող է ներքին աուդիտորը հստակ և հուսալի հաշվետվություններ կայացնել առկա հիմնախնդիրների մասին, եթե նա անհանգստացած է իր աշխատանքը պահպանելու համար:

Հիշենք Էպտոն Սինկլերի հայտնի խոսքը. «Շատ դժվար է ստիպել մարդուն հասկանալ մի բան այն դեպքում, երբ նրա աշխատանքը կախված է այդ բանը չհասկանալուց»:

Յուրաքանչյուր կազմակերպություն ունի ոչ պաշտոնական հիերարխիա, և թո՛ղիքը որոշելը կայանում է մեկ հարցի մեջ. «Ո՞վ է թո՛ղ չե՞Ֆը»:

Երբեմն ներքին աուդիտորին հաշվետու կառույցները բացահայտորեն չեն համակերպվում ներքին աուդիտի դիրքի հետ: Շատ կազմակերպություններում աշխատանքային պարտականություններից ելնելով ներքին աուդիտորը հաշվետու է աուդիտի կոմիտեին և կառավարման տեսանկյունից՝ գործադիր ղեկավարին կամ ֆինանսական տնօրենին: Հետևաբար «Ո՞վ է թո՛ղ չե՞Ֆը» հիմնախնդիրը վերածվում է խառնաշփոթ հարցի: Իսկ երկու տերերին ծառայելը կարող է առաջ քաշել հավատարմության, անկախության և արդյունավետության հետ կապված խնդիրներ: Ոչ պաշտոնական հիերարխիայում գործում է հետևյալ կանոնը՝ «Որքան ավելի ստորին օղակին ես հաշվետու, այնքան ավելի դժվար է թիմային աշխատել գործադիր ղեկավարության հետ ավելի բարձր մակարդակներում»: Եվ երբ հարցը վերաբերում է ներքին աուդիտի արդյունավետ իրականացմանը, ապա ղեկավարության հետ համատեղ աշխատանքը դրա գլխավոր պայմանն է: Այսպիսով՝ պատասխանատվությանը զուգահեռ անհրաժեշտ է մեծացնել ներքին աուդիտորի ազդեցության շրջանակը: Պետք է նրան դարձնել կազմակերպության իրական բարձրաստիճան պաշտոնյա՝ ապահովելով այդ դիրքին ու պաշտոնին համապատասխան հարգանք և տեսանելիություն: Պետք է վերացնել ցանկացած անորոշություն, թե ում է հաշվետու ներքին աուդիտորը: Պետք է համոզվել, որ հաշվետվությունները ստացող ղեկավարը տվյալ կառույցում գտնվում է բարձր դիրքում:

Դատավորներին և կառավարիչներին ևս դիմում են պաշտոնը մատնանշող դիմելաձևով: Հա-

մա՛հիտ ենք, թե ոչ այդ դիմելաձևին, միևնույն է. դիմելաձևը մեծ ազդեցություն է թողնում մարդկանց փոխհարաբերությունների վրա: Եվ գործնականում, և հոգեմանորեն անունն ուժեղ գործիք է:

Նույնը կարող ենք ասել «ներքին աուդիտի» համար: Եկեք փորձենք «ներքին աուդիտը» վերանվանել «աուդիտի ծառայություն»: Նոր անվանումն ավելի շատ կասոցացվի արժեքների և ծառայությունների, քան ներքին գործերի և հսկողությանն առնչվող գործառնությունների հետ: «Աուդիտի ծառայություն» տիտղոսը միանգամայն այլ կերպ է ընկալվում և նոր մոտեցում է տալիս այս գործառնության: Ներքին աուդիտը վերաբերում է կազմակերպության հսկողության ամբողջ համակարգին և ֆինանսական կառավարմանը:

«Ներքին աուդիտի դերը կարող է փոփոխվել կեղծիքի հետ առնչվելիս, որը ևս կարևոր հիմնախնդիր է: Վերջին տարիների տնտեսական ճգնաժամը ջրի երես հանեց մի շարք կեղծիքներ և դրանով մեծացրեց կեղծիքների ռիսկի իրազեկության անհրաժեշտությունը: Այս հանգամանքը ստիպեց շատ գործադիր ղեկավարների ուշադրություն դարձնել այն բանի վրա, թե որքան խոցելի են վերջիններիս բիզնեսները և ունեն բավարար պաշտպանվածություն:

Քանի որ ներքին աուդիտի դերը և լիազորությունները շարունակում են աճել ու զարգանալ, մենք մենք ավելի ու ավելի է կախվածություն ձեռք բերում ներքին աուդիտի գործառնություններից՝ կեղծիքները վերահսկելու, հայտնաբերելու և ուսումնասիրելու հարցում:

Արդյո՞ք կառավարումն ակնկալում է, որ այս ոլորտում ներքին աուդիտը պետք է ունենա ավելի մեծ դեր և ներքին աուդիտորները համապատասխանորեն զինված են պատասխանելու այս մեծացող ակնկալիքներին և զնահատելու կասկածվող զեղծարարությունների աստիճանը: Ձեղծարարությունները վերահսկելու համար վերջին տարիներին անհրաժեշտություն առաջացավ՝ խորհրդի մակարդակով դրանց ծանոթացման և բարելավման քննարկումներ իրականացնել, սակայն վերահսկողությունը, մշտադիտարկման գործունեությունը իրականացնելու համար պետք է ընձեռվի համապատասխան հնարավորություն՝ ընդգծելով ռիսկի ոչ պատշաճ կերպով լուսաբանված լինելը:

Կեղծիքի ազդեցությունը և խոցելիությունը մեծացել է: Դրա գլխավոր պատճառը համարվում է ներքին անարդյունավետ վերահսկողությունը: Աճում է անհանգստությունը զեղծարարություններ կատարող դժգոհ աշխատակիցների հանդեպ, և ակնկալվում է, որ այն առանցքային կլինի կեղծիքի հետ առնչվող հարցերում: Շատ կազմակերպություններում տիրող տնտեսական անորոշության արդյունքում աճել է ներքին աուդիտի դե-

րը կեղծիքի կանխման, հայտնաբերման և ուսումնասիրման հարցում: Եվ այն կազմակերպություններում, որտեղ խորհուրդը մեծացրել է ուշադրությունը կեղծիքի նկատմամբ, ավելացրել է նաև ներքին աուդիտի կողմից զեղծարարությունների բացահայտման առաջնությունը: Չնայած այս ուշադրության կենտրոնացմանը, ներքին աուդիտի գործառնությունները մնում են կախված ռեսուրսներից: Այն դեպքում, երբ շատերը ունեն անհրաժեշտ հմտություններ կեղծիքները բացահայտելու համար, շատերը չունեն վերապատրաստված մասնագետներով համալրված անձնակազմ մեծամասշտաբ ուսումնասիրություններ կատարելու համար: Ավելի մտահոգող է, որ ներքին աուդիտը ընդունում է կեղծիքների ռիսկերի գնահատումն իրականացնելու պարբերականության անհրաժեշտությունը, բայց գործնականում չի անում, ինչն էլ դժվարեցնում է ամենակարևոր կեղծիքների ռիսկի դեպքում արդյունավետորեն կենտրոնացնել սակավ ռեսուրսները»³:

Ներքին աուդիտի դերը կայանում է կեղծիքները հայտնաբերելու, ուսումնասիրելու և կանխելու մեջ: Կազմակերպություններում կառավարման բարձրագույն մարմինը կեղծիքի կասկածի ժամանակ ևս դիմում է նրանց, որպեսզի կատարվի հայտնաբերում և ուսումնասիրություն: Ներքին աուդիտի ուշադրության կենտրոնում պետք է լինի այս պահանջները բավարարելու համար հմտություն և ռեսուրսներ ունենալը: Տնտեսական անորոշության պատճառով շատ կազմակերպություններում մեծացել է կեղծիքը հայտնաբերելու, ուսումնասիրելու և կանխելու ներքին աուդիտի դիրքը:

Վերջին տարիներին մեծացել է կազմակերպությունների խոցելիությունը կեղծիքի ռիսկի նկատմամբ, և այդ աճը եղել է և ներքին, և արտաքին աուդիտի մակարդակով: Գոյություն ունի տարբերություն կառավարման բարձրագույն մարմինների տված հրամանների և իրականում ստորադաս մարմինների կողմից կատարվածի միջև: Կառավարման բարձրագույն մարմինները իրենց կազմակերպություններում հաստատում են զեղծարարությունների ռիսկի կառավարման հանդեպ հստակ մոտեցում և վարքագծի կանոններ: Շատերը չունեն փաստաթղթերով ամրագրված քաղաքականություն: Տնտեսական անորոշությունն էր, որը ստիպեց խորհրդի մակարդակով քննարկումներ կազմակերպել՝ զեղծարարությունների ռիսկի վերահսկողության վերաբերյալ: Շատերը ստանում են ճիշտ հրահանգներ բարձրագույն օղակներից: Դրան հակառակ՝ կան կազմակերպություններ, որ այս հարցերի շուրջ չունեն քննարկումներ խորհրդի մակարդակով: Տնտեսական անորոշությունը բարձրացրել է ներքին աուդիտի զեղծարարությունների ռիսկի վերաբերյալ

լուսաբանումների մակարդակը: Գործողություններն ավելին են ասում, քան բառերը: Կառավարման բարձրագույն մարմնի և խորհրդի միջև կապն անհրաժեշտ նախապայման է, երբ խոսքը վերաբերում է ներքին աուդիտին համապատասխան լիազորություններով օժտելուն:

«Մեծ մտահոգության տեղիք է տալիս այն փաստը, որ որոշ կազմակերպություններում ամրագրված չեն զեղծարարությունների ռիսկի վերահսկողությունը և վարքագծի կանոնները», «խորհրդի գործնական պարտականությունների բացակայությունը նշանակում է, որ բարձր ռիսկերի դեպքում ներքին աուդիտին չի տրվել իշխանություն այդ խնդիրները բարձրացնելու համար» ասում է զեղծարարությունների որակավորված փորձագետ և «Դելոյթ» հայտնի կազմակերպության գործընկեր Նիկ Քարինգտոնը:

Շատերն իրենց կազմակերպություններում ֆինանսական զեղծարարությունների ռիսկը բացահայտելու համար չունեն հմուտ անձնակազմ: Շատերին էլ թվում է, թե ունեն վերը նշված անձնակազմը, սակայն երբ գալիս է ուսումնասիրություններ կատարելու պահը, ի հայտ են գալիս հետևյալ թերությունները՝

1. հավաքագրված փաստերի հետ աշխատելու հմտության բացակայություն
2. հարցադրումներ կատարելու տեխնիկայի բացակայություն
3. տվյալների վերլուծության իրականացման ունակության բացակայություն:

Այսինքն՝ չեն վերապատրաստվել զեղծարարությունների սխեմաներ բացահայտելու և գնահատելու համար: Կոռուպցիայի դեմ պայքարի վերապատրաստում չեն անցել:

Ձեղծարարություններին նպաստում են՝ 1. ֆինանսական գործընթացների անարդյունավետ վերահսկողությունը, 2. աշխատակիցների կողմից կազմակերպված դավադրությունը կազմակերպության ներսում և դրանից դուրս, 3. դժգոհ աշխատակիցների աշխատանքը և այլ արտաքին ճնշումներ:

Ձեղծարարությունների որակավորված փորձագետ և հայտնի «Դելոյթ» կազմակերպության գործընկեր Նիկ Քարինգտոնն ասում է.

«Շատ կազմակերպություններ հակված են զեղծարարությունների ռիսկը ուսումնասիրել արտաքին աուդիտորների միջոցով: Սակայն այս դեպքում հնարավոր է, որ կազմակերպությունը կազմակերպված հանցավորության գոհ դառնա», «Բայց իրականությունն այն է, որ ներքին աուդիտը ևս բավականին ռիսկեր է պարունակում: Եթե ակնկալենք, որ դժգոհ աշխատակիցները կստեղծեն մեծ զեղծարարությունների ռիսկ, ապա խորհուրդ է տրվում այս ոլորտում բիզնեսը զգոն պահել» ասում է զեղծարարությունների որակավոր-

ված փորձագետ և «Դելոյթ» հայտնի կազմակերպության գործընկեր Նիկ Քարինգտոնը:

Ներքին աուդիտի հաջողությունը կախված է գնահատման գործընթացի համընդհանուր ինտեգրումից, կառավարման համակարգի ու նրա ենթակառուցվածքային կոմպոնենտների կատարելագործման աջակցությունից: Կառավարման գործընթացները պետք է ուղղված լինեն կազմակերպության ներսում վարքագծի կանոնների ձևավորմանն ու խթանմանը, ղեկավարությունը պետք է վարի որակյալ կադրային քաղաքականություն՝ համապատասխան պարտականություններով և լիազորություններով: Ներքին աուդիտորը պետք է նպաստի, որ կազմակերպության բոլոր ստորաբաժանումները լինեն ինֆորմացված առկա ռիսկերից և մասնակցեն դրանց վերահսկման գործընթացին: Յուրաքանչյուր կազմակերպություն

նույն խնդիրների լուծման տարբեր մոտեցումներ, բայց յուրաքանչյուր կազմակերպություն կարող է հասնել մաքսիմալ արդյունավետության միայն ներքին աուդիտի համակարգի ներդրմամբ: Իսկ ներքին աուդիտի հիմնախնդիրները կառավարման համակարգում խոսում են այդ համակարգի ոչ ճիշտ ներդրման մասին:

¹ **Acca - F8 Audit and Assurance (International), BPP Publishing (January 1, 2012)**

² The publication of Deloitte. **The Broken Triangle? Improving the Relationship between Internal Audit, Management, and the Audit Committee.** Publication date: 4/2010

³ The publication of Deloitte. **The Inside Story: The Changing Role of Internal Audit in Dealing with Financial Fraud.** Publication date: 11/2010

PROBLEMS OF INNER AUDIT IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF ORGANISATION

ARAM VYACHISLAV SHAKARYAN

Competitor of the "Mkhitar Gosh" Armenian-Russian International University

Summary

In the article it is discussed the economical and organizational conditions of their activities are changing in the market, which is bringing the complication of the managing problems resulting in appearing objective factors. A productive managing condition of organizations is considered the provision of managing bodies for accepting informational optimal economical decisions.

ՀՏԴ 336:330

ՀՀ ԵՎ ԼՂՀ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆԵՐ ՎՃԱՐՎՈՂ ՀԱՐԿԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ*

Սուրեն ՊԱՐՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՏՀ-ի Միկրոէկոնոմիկայի և ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման ամբիոնի ասպիրանտ

Ատենախոսության թեման՝ Ոչ մետաղական հանքանյութ արդյունահանող և վերամշակող ձեռնարկությունների արտահանման կարողությունների ընդլայնման հիմնախնդիրները (ՀՀ նյութերով)

Գիտական դեկավար՝ Միքայել ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ՝ տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

«Հարկ» հասկացությունը մարդկային հասարակությանը հայտնի է դեռ շատ վաղ ժամանակներից՝ պետության ծագման հետ միասին: Դեռևս ստրկատիրական հասարակարգի պայմաններում պետությունը երկրի ներքին կարգուկանոնը, պետական ապարատը պահպանելու և այլ խնդիրներ լուծելու համար պետք է ունենար կենտրոնացված ռեսուրսներ, որոնք ձևավորվում էին հիմնականում բնամթերային տեսքով (ցորեն, այլ սննդամթերքներ, հագուստ, զենք և այլն): Պարզ է, որ հասարակության զարգացմանը զուգահեռ անընդհատ փոփոխվել ու զարգացել են հարկի ձևերն ու տեսակները, սակայն բոլոր ժամանակներում էլ նրա միջոցով իրականացվել է հասարակական պահանջները բավարարման համար անհրաժեշտ ամհատական եկամուտների մի մասի հանրայնացում¹:

ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի հարկային օրենսդրության համեմատական վերլուծության համար, նախ առանձնացնենք, թե ինչպիսի հարկային ռեժիմներ կան: Այսպես, ՀՀ հարկային օրենսդրությունը վերլուծելիս կարող ենք առանձնացնել հետևյալ հարկային ռեժիմները՝ ընդհանուր համակարգով, հաստատագրված վճարներով և ԱԱՀ շեն (ավելացված արժեքի հարկ) հարկման ռեժիմներ, իսկ ԼՂՀ-ում գործում են՝ ընդհանուր համակարգով,

հաստատագրված վճարներով և առևտրի հարկով հարկման ռեժիմներ:

ԵԿԱՄՍԱՅՈՒՐԿ: Եկամտահարկը բյուջե վճարվող ուղղակի հարկ է, որը գանձվում է ֆիզիկական անձանցից հաշվետու ժամանակաշրջանի հարկվող եկամտից: չճ ներգործությունը բնակչության կենսամակարդակի վրա ունի որոշիչ նշանակություն, և կարևորվում է վերջինիս սոցիալական բնույթը:

ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում եկամտահարկ են վճարում ռեզիդենտները և ոչ ռեզիդենտները: Ռեզիդենտ են համարվում այն անձինք, որոնք տասներկու ամսյա ժամկետի ցանկացած ժամանակահատվածում գտնվել են ՀՀ-ում (ԼՂՀ-ում) 183 օր և ավելի, կամ ունենան կենսական շահերի կենտրոնը գտնվում է ՀՀ-ում (ԼՂՀ-ում), ինչպես նաև ՀՀ պետական ծառայության մեջ գտնվող ժամանակավորապես ՀՀ (ԼՂՀ) տարածքից դուրս աշխատող ֆիզիկական անձը²:

Ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ԼՂՀ-ում ֆիզիկական անձի համախառն եկամտից օրենքով սահմանված են նվազեցումներ, դրանք են՝ նվազեցվող եկամուտներ, անձնական նվազեցումներ և ծախսեր: Տարբերությունը կայանում է նրանում, որ ՀՀ-ում ֆիզիկական անձանց համար սահմանված է անձնական նվազեցման միասնական գումար՝ յուրաքանչյուր ամսվա համար 32 500 դրամի չափով, իսկ ԼՂՀ-ում անձնական նվազեցումներ են սահմանված:

• 20000 դրամի չափով, եթե այն ստանում են Արցախի, նախկին Խորհրդային միության հերոսները, շքանշաններով պարգևատրած մարդիկ, մարտական գործողությունների մասնակիցները,

* Ներկայացվել է 18.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

հաշմանդամները և այլն,

- 8000 դրամ չափով, եթե այն ստանում են ազատամարտիկների ծնողներն ու ամուսինը,

- ծնողներից և խնամակալներից 1000 դրամի չափով յուրաքանչյուր երեխայի (մինչև 18 տարեկան, իսկ ցերեկային ուսուցման ուսանողների և սովորողների՝ մինչև 24 տարեկան դառնալը) համար³:

Կարևոր առանձնահատկություն է նաև ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի եկամտահարկի դրույքաչափերի տարբերությունը. եթե ԼՂՀ-ում ֆիզիկական անձից եկամտահարկը զանգվածային կայուն 5% անկախ եկամուտի չափից, ապա ՀՀ-ում եկամտահարկը պրոգրեսիվ է մինչև 80000 դրամ եկամտի դեպքում 10%, 80000 դրամից ավելի դեպքում՝ 8000 դրամ գումարած 80000-ի գերազանցող գումարի 20%-ը, 2 մլն դրամից ավելի դեպքում՝ 392000 դրամ գումարած 2 մլն-ը գերազանցող գումարի 25%-ը: Մեկ այլ առանձնահատկություն է այն, որ ՀՀ-ում անհատ ձեռնարկատերը (ԱՁ) ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտներից վճարում է եկամտահարկ մինչև 960000 դրամը հարկվող եկամուտի 10%, 960000 դրամից ավելի դեպքում 96000 դրամ գումար 960000-ը գերազանցող գումարի 20%: (Գծապատկեր 1.):

ՇՈՒՀՈՒԹԱՅԻՆ: Ուղղակի հարկերի համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունի շահութահարկը, որը, մի կողմից, հանգեցնում է հարկային եկամուտների ավելացմանը, մյուս կողմից՝ պայմաններ ստեղծում արտադրական ներուժի ավելացման համար:

Շահութահարկը՝ հարկ վճարողների կողմից «Շահութահարկի մասին» ՀՀ (ԼՂՀ) օրենքով սահմանված կարգով և չափով պետական բյուջե վճարվող ուղղակի հարկ է և որոշիչ դեր է կատարում ընդլայնված վերարտադրության իրականացման գործում:

ՀՀ և ԼՂՀ «Շահութահարկի մասին» օրենքներում համընկնում են շահութահարկի հարկվող օբյեկտի, հարկվող բազայի և հարկման ժամկետների հասկացությունները:

Հիմնական առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ եթե ՀՀ-ում շահութահարկի տարեկան դրույքաչափը սահմանված է 20%⁴, ապա ԼՂՀ-ում՝ 5%, իսկ վարկային կազմակերպությունների, բանկերի, ապահովագրական ընկերությունների, գրավատների և արտարժույթի առջ ու վաճառքի գործունեություն իրականացնողների ստացած եկամուտների դիմաց՝ 20%:

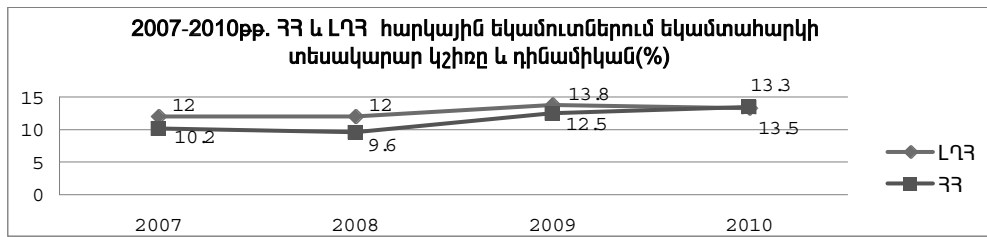
«Շահութահարկի մասին» ԼՂՀ օրենքում նախատեսված է ներդրումների համար խթաններ, մասնավորապես. եթե ռեզիդենտի (բացառությամբ բանկերի և վարկային կազմակերպությունների) պետական գրանցման պահին և հաջորդող

3 տարիների ընթացքում կանոնադրական կապիտալում հիմնադրի (մասնակցի) փաստացի կատարած ներդրման ընդհանուր արժեքը կազմում է առնվազն 100 մլն դրամ, ապա տվյալ ռեզիդենտի շահութահարկի գումարը նվազեցվում է՝ ներդրման պահին հաջորդող առաջին 3 տարիներին 100%-ի չափով, հետագա 2 տարիներին՝ 50% տոկոսի չափով, բայց ոչ ավել, քան ներդրման արժեքի 10%-ը⁵: (Գծապատկեր 2.):

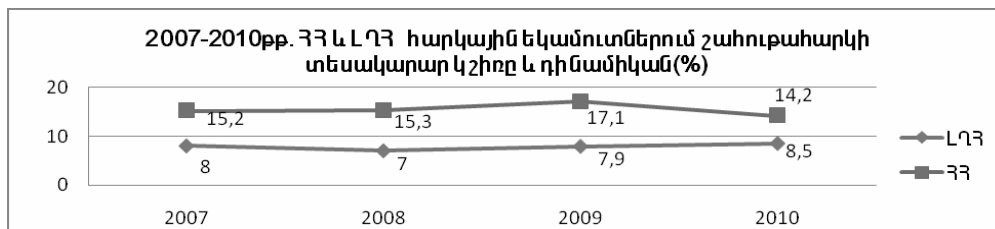
ԱՎԵԼԱՑՎԱԾ ԱՐԺԵՔԻ ՀԱՐԿ: ԱԱՀ-ն անուղղակի հարկ է, որը վճարվում (զանձվում) է պետական բյուջե՝ ապրանքների ներմուծման, ՀՀ-ի (ԼՂՀ-ի) տարածքում դրանց արտադրության ու շրջանառության, ինչպես նաև ծառայությունների մատուցման բոլոր փուլերում: Երկու երկրներում ԱԱՀ-ի միևնույն 20% դրույքաչափն է սահմանված. եթե հարկի գումարը ներառված է ապրանքի կամ ծառայության գնի մեջ, ապա ԱԱՀ-ն հաշվարկվում է ապրանքների և ծառայությունների ամբողջ արժեքի նկատմամբ 16.67% կիրառելով:

Ըստ «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի՝ այն անձինք, որոնց կողմից նախորդ օրացուցային տարում հարկվող շրջանառությունը չի գերազանցել 58.35 մլն դրամը, տվյալ օրացուցային տարում ԱԱՀ վճարող են համարվում այդ գործարքների հարկվող շրջանառությունը 58.35 մլն (ԱԱՀ-ի շեմը) դրամը գերազանցելու պահից՝ 58.35 մլն դրամը գերազանցող մասի համար: Իսկ ԼՂՀ-ում ԱՁ-ներ չհանդիսացող ֆիզիկական անձինք ընթացիկ տարում համարվում են ԱԱՀ վճարող, եթե նրանց գործարքների հասույթների գումարը գերազանցում է 4 մլն դրամը և ԱԱՀ հաշվարկվում-վճարվում է 4 մլն դրամը գերազանցող մասի համար: (Գծապատկեր 3.):

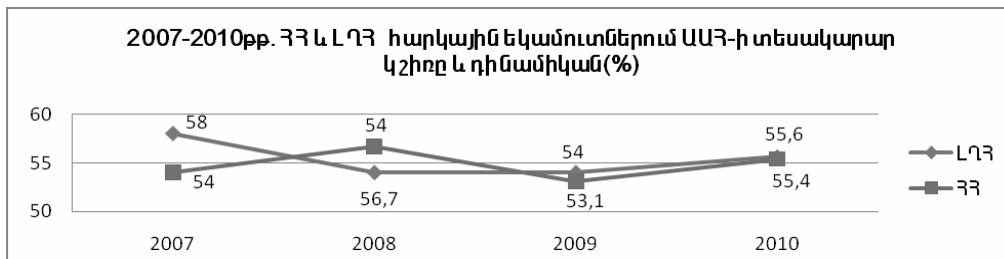
ՀԱՍՏԱՏԱԳՐՎԱԾ ՎճԱՐ: Հաստատագրված վճարը (ՀՎ) ԱԱՀ-ին և (կամ) շահութահարկին (Եկամտահարկին) փոխարինող բյուջե վճարվող պարտադիր և անհատույց վճար է: ԼՂՀ-ում ՀՎ-ով հարկվող օբյեկտներ են համարվում գործունեության հետևյալ տեսակները՝ առևտրի իրականացման վայրերում և դրանցից դուրս իրականացվող 10մ² տարածքը չգերազանցող կրպակները կամ այլ վաճառատեղերը, հանրային սննդի ոլորտում իրականացվող, ավտոտրանսպորտային, վարսավիրական ծառայությունների մատուցման, ավտոտեխսպասարկման կայանների, ավտոկանգառների, արդյունագործական ձկնորսության, խաղատների գործունեության կազմակերպումը, շահումով խաղային ավտոմատների շահագործումը, ինտերնետ շահումով խաղերի կազմակերպումը, համակարգչային խաղերի կազմակերպումը, վիճակախաղերի կազմակերպումը, ավտո-տրանսպորտային միջոցների գազալցման, բիլիարդի խաղերի կազմակերպումը, բաղնիքների և ցնցուղների կազմակերպումը և ատամնաբուժական

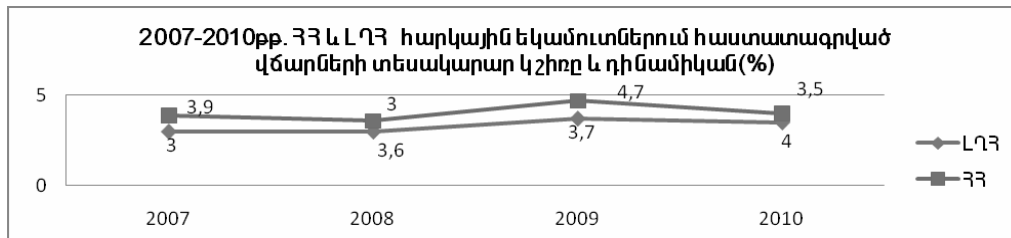
Գծապատկեր 1.

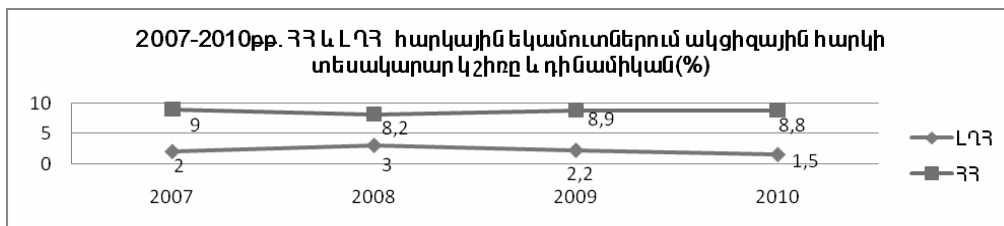
Գծապատկեր 2.

Գծապատկեր 3.

Գծապատկեր 4.

Գծապատկեր 5.

Գծապատկեր 6.

ծառայությունների մատուցման գործունեությունները⁶ (Գծապատկեր 4.):

ՀՀ-ում 2012 թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտան «Արտոնագրային վճարների մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունները, որոնց արդյունքում փոփոխվեց արտոնագրային վճարների հաշվարկման ու վճարման կարգը⁷:

ՀՎ = Ելակետային տվյալ*ուղղիչ գործակիցներ(ներ)*լրացուցիչ ուղղիչ գործակիցներ(ներ)*բազմապատիկի մեծություն

ԱԿՑԻԶԱՅԻՆ ՀԱՐԿ: Ակցիզային հարկը ենթակցիզային ապրանքների ներմուծման կամ ՀՀ (ԼՂՀ) տարածքում այդ ապրանքներն արտադրողների կողմից դրանց օտարման համար օրենքով սահմանված կարգով և չափով բյուջե վճարվող անուղղակի հարկ է: ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում ակցիզային հարկով հարկման ենթակա ապրանքները նույն են, դրույքաչափերում է միայն տարբերությունը: (Գծապատկեր 5.):

ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՐԿ: ԼՂՀ-ում 2002 թ. հուլիսի 1-ից գործող առևտրի հարկով հարկման և մինչև 2009 թ. հունվարի 1-ը ՀՀ-ում գործող պարզեցված հարկային ռեժիմներն ունեն ընդհանրություններ: Առևտրի հարկը առևտրական գործունեության համար պետական բյուջե վճարվող ԱԱՀ և(կամ) շահութահարկին (եկամտահարկին) փոխարինող հարկ է: Առևտրի հարկի վճարողներ են համարվում խանութների, կրպակների (տաղավարների), պահեստների միջոցով վաճառք իրականացնող առևտրային կազմակերպությունները և ԱՁ-ները: Առևտրի հարկը հարկվող օբյեկտի նկատմամբ հաշվարկվում է 2.5% դրույքաչափով: Առևտրի հարկով հարկման ռեժիմում չեն կարող գործել՝ հաստատագրված վճար վճարողները, այն անձինք, որոնք նախորդ տարում ԼՂՀ «ազատ շրջանառության համար» մաքսային ռեժիմով ներմուծել են ապրանքներ, որոնց համար նախատեսված չէ ԱԱՀ գանձում ներմուծման պահի, ապա

այդ ապրանքների չիրացված մնացորդը տվյալ տարվա հունվարի 1-ի դրությամբ չպետք է գերազանցի 1 մլն դրամը և այլն⁸ (Գծապատկեր 6.):

ՊԱՐՏԱԴՐ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ՎՃԱՐՆԵՐ: Սոցիալական վճարները ապահովողների կողմից պարտադիր կարգով ՀՀ (ԼՂՀ) պետական բյուջե վճարվող միջոց է: ԼՂՀ-ում գործատուն վարձու աշխատողի համար 15% չափով սոցիալական վճար է կատարում⁹, իսկ ՀՀ-ում մինչև 20000 դրամը՝ 7000 դրամ, 20000-100000 դրամը՝ 7000 դրամ գումարած 20000-ը գերազանցող գումարի 15%-ը, 100000 դրամից ավելի՝ 19000 դրամ գումարած 100000-ը գերազանցող գումարի 5%-ը: ԼՂՀ-ում աշխատավարձից պահվում է 3% չափով սոցիալական վճար, իսկ ՀՀ-ում մինչև 2 մլն դրամը 3%, 2 մլն դրամից ավելի դեպքում՝ 60000 դրամ գումարած 2 մլն գերազանցող գումարի 8%-ը¹⁰:

ՀՀ-ում ԱԱՀ վճարող չհամարվող և հաստատագրված վճար վճարող հանդիսացող ԱՁ-ները հաշվարկման օբյեկտի տարեկան չափի նկատմամբ՝ 3% դրույքաչափով սոցիալական վճարումները են կատարում, իսկ ԼՂՀ-ում՝ 10% դրույքաչափով (բայց ոչ պակաս 60,0 հազ. դրամը):

¹ Վ. Հարությունյան, Ռ. Հարությունյան և Տ. Հարությունյան, Հարկեր և Հարկազանդում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010:

² «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենք:

³ «Եկամտահարկի մասին» ԼՂՀ օրենք:

⁴ «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենք:

⁵ «Շահութահարկի» ԼՂՀ օրենք:

⁶ «Հաստատագրված վճարների մասին» ԼՂՀ օրենք:

⁷ «Արտոնագրային վճարների մասին» ՀՀ օրենք:

⁸ «Առևտրային հարկ մասին» ԼՂՀ օրենք:

⁹ «Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարների մասին» ԼՂՀ օրենք:

¹⁰ «Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարների մասին» ՀՀ օրենք:

«ՀԱՅՈՒՄԳԱԶԱՐԴ» ՓԲԸ-Ի «ՀՐԱԶԳԱՆ-5» ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Անահիտ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

ՀԴՏԴ-ի Միկրոէկոնոմիկայի և ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման ամբիոնի հայցորդ

Ատենախոսության թեման՝ Ներդրումների խթանման հիմնախնդիրները այլընտրանքային էներգետիկայի ոլորտում (ՀՀ նյութերով)

Գիտական ղեկավար՝ Միքայել ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ՝ տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Ք ոլոր ձեռնարկությունները այս կամ այն չափով առնչվում են ներդրումային գործունեությանը, որը պայմանավորված է վերարտադրության գործընթացի անընդհատության ապահովման, արտադրության ընդլայնման և վերակառուցման անհրաժեշտությամբ: Ներդրումային նախագծերի իրականացումը թույլ է տալիս կատարելագործել արտադրությունը, բարձրացնել թողարկվող ապրանքների որակը, ավելացնել աշխատատեղերի քանակը, բարձրացնել բնակչության զբաղվածության մակարդակը և, ի վերջո, բարձրացնել բնակչության կենսամակարդակը: Ներդրումային նախագծերը կարելի է բնորոշել որպես միջոցառումների ամբողջություն, որն ուղղված է արդյունավետ կապիտալ ներդրումների իրականացման միջոցով շահույթի ստացմանը¹:

Այսօր ՀՀ-ի համար, որը տարածաշրջանի այլ երկիրներ էլեկտրական էներգիա արտահանող երկիր է, ռազմավարական նշանակություն ունի էներգիա արտադրող նոր հզորությունների շինարարությունը:

Վերլուծությունն իրականացվել է Հրազդան ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկում: Նշենք, որ Հրազդանի ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի շինարարությունը սկսվել է 1980 թ.: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Հայաստանի էներգահամակարգում կտրուկ նվազեց առկա հզորությունների բեռնվածությունը, ինչի հետևանքով բլոկի շինարարության աշխատանքները մնացին անավարտ: 1986 թ. կայանն ընդլայնելու որոշում կայացվեց, և 1987 թ. սկսված աշխատանքները կատարվեցին ընդամենը 40%-ով: 1993 թ. ՀՀ կառավարության կողմից Հրազդանի ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի շինարարությունը շարունակելու որոշում կայացվեց: 1993-ի ապրիլին ՀՀ կառավարությունը Եվրոպական բանկի հետ պայմանագիր կնքեց, ըստ որի՝ տրամադրվեց 57

մլն 400 հազար դոլար վարկ՝ 5-րդ էներգաբլոկի շինարարությունն ավարտին հասցնելու համար: Սակայն հետագայում աշխատանքները կրկին մնացին անավարտ:

2002 թվականին Հայաստանը Ռուսաստանին ունեցած 93 մլն դոլար պարտքի դիմաց վերջինիս հանձնեց «Մարս» ՓԲԸ-ն (գնահատված 56.29 մլն դոլար), «Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտ» ՓԲԸ-ն (2.75 մլն դոլար), «Երևանի ղեկավարման ավտոմատացված համակարգերի ԳՀԻ» ՓԲԸ-ն (3.37 մլն դոլար), Երևանի նյութագիտության ԳՀԻ-ն ՓԲԸ (0.35 մլն) և Հրազդանի ՋԷԿ-ի գույքահամալիրը (31 մլն): Հանձնման պահին այս 5 ընկերություններից աշխատում էր միայն Հրազդանի ՋԷԿ-ը, որը շարունակում է աշխատել նաև այսօր: Մյուս 4 ընկերությունները չէին աշխատում:

2006 թվականին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և «Գազպրոմ» ԲԲԸ-ի միջև կնքված Համաձայնագրի շրջանակում «ՀայՌուսգազարդ» ՓԲԸ-ն բաժնետոմսերի լրացուցիչ թողարկման միջոցով ձեռք է բերում «Հրազդան»-ի ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի ակտիվները՝ բլոկի շինարարությունն ավարտելու և այն արդիականացնելու պարտավորությամբ:

2006 թվականին «ՀայՌուսգազարդ» ՓԲԸ-ն սկսել է նախագծի ներդրումային փուլի իրականացումը, որով նախատեսվում է ավարտին հասցնել շինարարությունը, և ժամանակակից գազատուրբիններ տեղադրելով՝ հզորությունը հասցնել 440 ՄՎտ-ի: Նախատեսվում է կիրառել շոգետուրբինային և գազատուրբինային տեխնոլոգիաների համակցում, ինչը նախագիծը դարձնում է եզակի և աննախադեպ ԱՊՀ երկրներում: «Հրազդանի ՋԷԿ»-ի 5-րդ էներգաբլոկի անավարտ շինարարության 248,8 միլիոն դոլար ակտիվների ձեռքբերումով «ՀայՌուսգազարդ» ՓԲԸ-ն ծրագրում է

* Ներկայացվել է 10.12.2012 թ., ընդունվել է տպագրության 20.12.2012 թ.:

կատարել 150-180 միլիոն դոլարի ընդհանուր ծավալով ներդրումներ:

«Հրազդան-5»-ի ծրագրի իրականացումը անմիջականորեն կապված է կարևորագույն նշանակություն ունեցող Իրան-Հայաստան գազատարի շահագործման հետ: Մասնավորապես, ըստ կողմերի միջև ձեռք բերված համաձայնության՝ «Հրազդան-5»-ում արտադրված էլեկտրաէներգիան կուղղվի Իրանի էներգահամակարգ՝ հանդիսանալով Հայաստան ներկրված իրանական բնական գազի դիմաց վճարման միջոց:

Հրազդան ՁԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի շինարարության հիմնական նպատակը բարձր արդյունավետությամբ և տնտեսապես հզոր բլոկի ստեղծումն էր: Առանց նոր, ավելի լիակատար տեխնիկատնտեսական ցուցանիշներով Հրազդանի ՁԷԿ-ը մոտ ապագայում չէր կարող ապահովել էլեկտրաէներգիայի արտադրման մակարդակը, և նրա արտադրանքի մրցունակությունը շուկայում կսկսեր նվազել:

Մրցունակության նվազման, ֆիզիկական և բարոյական մաշվածության խնդրի ավելի արդյունավետ լուծումը հանդիսացավ տեխնիկապես ժամանակակից 5-րդ էներգաբլոկի շինարարությունը: Էլեկտրաէներգիայի արտադրության ժամանակ վառելիքի ծախսը նվազեցնելու նպատակով որոշում կայացվեց Հրազդան ՁԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի հզորությունը մեծացնել երկու շոգե-տուրբինային և երկու գազատուրբինային բլոկների համակցման ճանապարհով, որոնցից յուրաքանչյուրի հզորությունը 70 ՄՎտ էր: Էլեկտրաէներգիայի արտադրման նպատակով գոլորշու և գազի ցիկլերի համատեղ օգտագործումը նվազեցնում է պայմանական վառելիքի ծախսը մոտավորապես 18%-ով (տես գրաֆիկը):

«Գազպրոմ» ԲԲԸ-ին ներկայացվող պահանջների համապատասխան եկամտաբերության ներքին նորման (IRR) սեփական կապիտալի նկատմամբ կազմում է 12%: Նախագծի ֆինանսատնտեսական ցուցանիշները հաշվարկված են տվյալ չափանիշներին համապատասխան: Ժամանակակից ֆինանսատնտեսական հաշվետվությունների սահմաններում անցկացվում է ներդրումային նախագծերի առավել զգայուն ֆինանսական ցուցանիշների վերլուծություն կախված եկամտաբերության ներքին նորմերի դիսկոնտավորման դրույքաչափերի փոփոխման մակարդակից:

Ներդրումային նախագիծը հանդիսանում է միջամասնկետ ծրագիր, քանի որ իրականացվե-

լու է 3 տարվա ընթացքում, իսկ հաշվարկային ժամանակաշրջանը կազմում է 23 տարի, որը ներառում է 3 տարի տևողությամբ ներդրումային փուլը և 20 տարի տևողությամբ շահագործման փուլը: Նախագծի իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցները նախատեսվում է ներգրավել սեփական միջոցների հաշվին, քանի որ գործարքի իրականացումը վարկային ռեսուրսների ներգրավմամբ կառաջացներ լրացուցիչ շուրջ 100 մլն ԱՄՆ դոլարի ֆինանսական բեռ (10 տարվա մարման և տարեկան 7% պայմաններով), և բյուջեն չէր համալրվի վաճառքի գումարով:

ՀՀ կառավարության և «Գազպրոմ» ԲԲԸ-ի միջև կնքված պայմանագրի համաձայն՝ «Հրազդան-5»-ի գույքային համալիրի ձեռքբերման համար ներդրումների ծավալը կազմում էր 248.8 մլն \$:

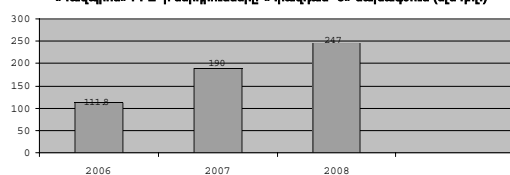
Հետագուտվող էլեկտրակայաններում կապիտալ ծախսերը տատանվում են 1 կՎտ հզորության համար 400-800 \$, այն դեպքում, երբ «Գազպրոմ» ԲԲԸ-ի ներդրումային նախագծում «Հրազդան-5»-ի համար կազմելու է մոտ 884 \$/կՎտ պայմանական հզորություն: Միայն Իտալիայի 1 ՁԷԿ-ում է (ITA-GI), որ կապիտալ ծախսերը 1 կՎտ հզորության համար 400\$-ից պակաս են կազմում: Նշենք, որ դիտարկված դեպքերում իրագործվում է ոչ թե նոր ՁԷԿ-երի շինարարություն, այլ գոյություն ունեցողների վերակառուցում: «Հրազդան-5» էլեկտրակայանի կապիտալ շինարարությունը տևել է 3 տարի: «Հայֆուսգազարդ» ՓԲԸ-ից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 5-րդ էներգաբլոկի շինարարությունը նախապատրաստման պահին կատարված էր 76%-ով:

«Հրազդան» ՁԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի շահագործման ժամանակ 7000 ժամ/տարի աշխատանքային ռեժիմի դեպքում, համապատասխան տվյալների համաձայն տարեկան ծախսերը կազմելու են 8831.0 հազ. դոլար: Դրանից հետևում է, որ շահագործման ծախսերը մեծամասամբ կախված են հիմնական սարքավորման մատակարարի ընտրությունից:

«Հրազդան-5»-ում էլեկտրաէներգիայի արտադրության ժամանակ այլ ՁԷԿ-երի հետ շահագործման ծախսերի համեմատման արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ շահագործման ծախսերի չափերը «Հրազդան-5»-ում համեմատաբար ավելի ցածր են, քան մնացորինակ այլ ՁԷԿ-ում:

ՀՀ ներքին շուկայում էլեկտրաէներգիայի իրացման ժամանակ եկամտաբերության ներքին՝ 12% մակարդակը ապահովելու համար միադրույք տարիքը պետք է հավասար լինի 58.1 ՄՎտ/ժամ: Արժե նշել, որ տվյալների համաձայն ՀՀ-ում ՁԷԿ-երի միադրույք սակագները վերջին տարիներին փոփոխվել են 25-30% ՄՎտ.ժամի սահմաններում:

«Գազպրոմ» ԲԲԸ-ի ներդրումները «Հրազդան-5» նախագծում (մլն դոլ.)

Հրազդան ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգաբլոկի հիմնական տեխնիկատնտեսական ցուցանիշները

Ցուցանիշներ	Չափի միավոր	Քանակ
Տեղադրված հզորություն	ՄՎտ	480
Աշխատանքային հզորություն	ՄՎտ	396
Աշխատանքային ռեժիմ	Ժամ/տարի	7000
Էլ.էներգիայի տարեկան արտադրություն	ԳՎտ/ժ	2772
Արտադրության համար ծախսված էլ.էներգիան	%	4.0
Շինաներից էլ.էներգիայի բացթողում	ԳՎտ/ժ	2661
Էլ.էներգիայի արտադրության համար պահանջվող զազի ծախսը	Մլն.խոր.մ.	622
1ԿՎտ/ժ էլ.էներգիայի համար վառելիքի ծախսը	Գ.պ.վ.	274

Ներդրումային նախագիծի արդյունավետությունը - թյան գնահատումը: Զննարկվող ներդրումային նախագիծը գնահատելու համար հաշվարկները հետևյալ ցուցանիշները՝

Ցուցանիշներ	Ելակետային տվյալներ
Ներդրումների ծավալը (մլն դոլար)	180
Ներդրումային նախագծի տևողությունը (տարի)	3
Դրամական հոսքերի գումարը (մլն դոլար), այդ թվում՝ առաջին տարում երկրորդ տարում երրորդ տարում	231 77 77
Դիսկոնտի դրույքը %	10
Ինֆլյացիայի միջին տարեկան տեմպը %	0

Այսպիսով, ելակետային տվյալների հիման վրա հաշվարկված ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ «Հայրուսգազարդ» ՓԲԸ-ի «Հրազդան-5» ներդրումային ծրագիրը արդյունավետ է և ենթակա է իրագործման:

«Հրազդան-5»-ի վերակառուցման համար օգտագործվող նորագույն, տեխնոլոգիապես բարդ սարքավորումները, ներդրվող ժամանակակից տեխնոլոգիաները, աննախադեպ տեխնիկական լուծումները կառույցը դարձնում են եզակի ոչ միայն մեր տարածաշրջանում, այլ նաև աշխարհում:

¹ Е. Р. Орлова, Инвестиции, с. 25.

THE "HRAZDAN- 5" INVESTMENT PROJECT EVALUATION ANALYSIS OF "HAYRUSGAZARD" JSC

ANAHIT ANTONYAN

Summary

During the period of independence the energetic industry has recorded unprecedented stable growth which was conditioned by the flow of capital investment and best traditions. In the Republic of Armenia one of the best projects of the capital investment is the "HRAZDAN 5" of "ARMRUSGASPROM" CJSC which made our energetic industry less vulnerable and promoted the increase of the attractiveness of investment atmosphere in our energetic industry.

ԱՅՍ ՀԱՄԱՐՈՒՄ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿ ԴԵՐՉՅԱՆ, ԳՈՌ ԴԵՐՉՅԱՆ. Պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության հիմնարար սկզբունքները	4
ԳՈՌ ԴԵՐՉՅԱՆ. Պետական ապարատի գործառնությունները և իրացման մեխանիզմները	9
АЛЕКСАНДРА МИХАЙЛОВНА ДРОЗДОВА. Размышления о проблемах современного российского федерализма	16
САНВЕЛ ГАЙКОВИЧ АМБАРЦУМЯН. О проблеме стабильности или устойчивости уголовного закона РФ	21
САНВЕЛ ГАЙКОВИЧ АМБАРЦУМЯН. Уголовный закон как объект адаптивного управления. Алгоритм работы блока – Субъект системы адаптации уголовного закона РФ	25
ԱՐԵՆ ԿՈՐԱԼՅԱՆ. Իրավապահ մարմիններում ընդգրկված պետական ծառայողների անձնական պատասխանատվությունը	29
ԱՐԵՆ ԿՈՐԱԼՅԱՆ. Իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու իրավունքների ու ազատությունների խախտումների պայմաններն ու պատճառները	33
MOSTAFA YOUSOFVAND. Action of Wining Government to force Losing Party for enforcement of award	38
MOSTAFA YOUSOFVAND. Past, Present and Future perspectives of Iran-United States Claims Tribunal (IUSCT)	43

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՋԻԿ ԲՐՈՒՏՅԱՆ. Իրավաբանական մանկավարժությունը ՀՀ իրավապահական համակարգում	47
ՎԱՋԻԿ ԲՐՈՒՏՅԱՆ. Իրավաբանական կրթության մանկավարժական համակարգը	52
ԻԳՈՐ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, ԱՆԱՅԻՏ ՖՅՈՂՈՐԻ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ. Օտարալեզու բառապաշարի ընտրության մոտեցումները դասագրքաստեղծման գործընթացում	56
ANAHIT LALABEKYAN, TATEVIK ZARGARYAN. The use of Podcasting in English Language teaching	61
ԹԱՄԱՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. Կուրսի ղեկի դաստիարակչական, գիտատեսական և կազմակերպչական աշխատանքի հիմքերը բուհում	64
ԳԱՅԱՆԵ ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՂՈՒՋՈՒՄՅԱՆ. Սովորողների ազգային-քաղաքացիական դաստիարակության հիմնախնդիրը ժամանակակից բարձրագույն կրթության համակարգում	67
А. А. ПОГОСЯН. Некоторые аспекты инклюзивного обучения детей с отклонениями в развитии	70
ՍԱԹԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ՄԱՐԻՆԵ ԹԱԹՈՅԱՆ. Դպրոցի և ծնողական համայնքի համագործակցության էությունը	73
ԱՐՄԵՆՈՒԴԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Բնագրային տեքստերի ընտրության հիմնախնդիրը անգլերենի մասնագիտական կողմնորոշման հեռահաղորդակցական դասընթացում	76
ՀԱՄՍԻԿ ՀՈՎԱՏՓՅԱՆ. Դասարանի ղեկավարի տեղն ու դերը դպրոցի ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կառավարման հարցում	80
ՀԱՄՍԻԿ ՀՈՎԱՏՓՅԱՆ. Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի ղեկավարման ոճի ազդեցությունը նրա կառավարչական կարողությունների վրա	85
ԼԻԱՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. Ընտանիքի անդամների առողջ, ազնիվ ու անկաշկանդ փոխհարաբերությունների ամրապնդումը որպես դաստիարակության արդյունավետության պայման	90

ԼԻԱՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. Ընտանիքում ծնողների կողմից երեխաների վրա սխալ ներգործությունների հետևանքով առաջացած դաստիարակչական սխալներ	94
ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. Օտար լեզվի վաղ ուսուցման դերը եսակենտրոն խոսքի հաղթահարման գործընթացում	100
ԱՐՄԻՆԵ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ. Որոշ մեթոդաձևերի և հնարքների կիրառումը կենսաբանության դասավանդման գործընթացում՝ հիմնական դպրոցի 7-րդ դասարանում	104
ՆՈՆԱ ՎԱՆՅԱՅԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ. Առաջին դասարանցիների հարմարման դժվարությունները և դրանց հաղթահարումը	108
ՊԱՐԵԳԻՆ ՊԱԳԻԿԻ ՔԱՐՅԱՆՅԱՆ. Ընդհանրացնող կրկնությունների կազմակերպման որոշ մանկավարժամեթոդական հարցեր	112
ԿԱՐԻՆԵ ՄԱՅԻԼՅԱՆ. Ուսուցչի նոր գործառնությունները և սովորողը	115
ԹԱՄԱՐԱ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ. Ուսուցման մանկավարժական տեխնոլոգիաների ու մեթոդների օգտագործումը ուսուցչի կողմից	118
ՄԱՐԻՆԵ ՄՈՒԿՅԱՆ. «Հեքիաթ» թեմայի ամփոփումը 5-րդ դասարանում	122
ԱՐԵՔԱԶԱՆ ՍԱՀԱԿԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. Մ. Մամուրյանի ֆիզիկական դաստիարակության համակարգի ժամանակակից արժևորումը	125
ՆԱԻՐԱ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ. «Բնական ցուցիչով աստիճան: Միանդամներ» թեմայի ուսուցման հարցեր ..	128
ԼԵՅԼԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ. Օրգանիզմի ֆիզիկական կոփումը որպես առողջ ապրելակերպին նպաստող գործոն	130
Ա. ԹՈՎԱՍՍՅԱՆ. Հայեցի դաստիարակության ելակետային դրույթները և ուսուցման գործընթացը	133

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԻՐԱՅՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ԷՂԱՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. Ներդրումային ռիսկերի կառավարման խնդիրները	136
ՍԵՐՅՈՑԱ ԱՐՇԱԿԻ ՍԱՐՈՒՄՆՅԱՆ. Որակի կառավարման մարզային համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը և նպատակը	139
ՕԼՅԱ ՊԱՆՏՅԱՆ. ՀՀ տնտեսության ներդրումային միջավայրի գրավչության գնահատման մոտեցումներ	142
ՕԼՅԱ ՊԱՆՏՅԱՆ. Նորամուծական քաղաքականության ակտիվացման հիմնական ուղղությունները ՀՀ-ում	146
ԼՈՒԻԶԱ ՀԱՄԼԵՏԻ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ. Ներդրումային միջավայրի ընդհանուր բնութագիրը	149
ՀԱՅԿԱԶ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ. Որակյալ պատրաստվածքների ներդրման ժամանակ ծախսերի և հաշվառման խնդիրները	154
ՀԱՅԿԱԶ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ. Նոր որակյալ պատրաստվածքի ստեղծմանը ներկայացվող պահանջները	158
ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԱՌՈՒՍՏԱՍՅԱՆ. Գործիսի պետական համալսարանի կառավարման արդյունավետության մակարդակը և դրա բարելավման միտումները	160
ԱՐԱՍ ՇԱՔԱՐՅԱՆ. Ներքին աուդիտի հիմնախնդիրները կազմակերպությունների կառավարման համակարգում	166
ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՐՍՅԱՆ. ՀՀ և ԼՂՀ հարկային օրենսդրությունների և պետական բյուջեներ վճարվող հարկերի համեմատական վերլուծություն	171
ԱՆԱԴԻՏ ԱՆՏՈՆՅԱՆ. «Հայրուսգազարդ» ՓԲԸ-ի «Հրազդան-5» ներդրումային նախագծի գնահատման վերլուծությունը	175

Արտատպելիս հղումը «ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ» հանդեսին պարտադիր է:
При перепечатывании отсылка на журнал "МХИТАР ГОШ" обязательна.

Տպագրվել է «ՄԻՄ տպագրատուն» ՍՊԸ-ում:

Ծավալը՝ 11.25 տպագրական մամուլ Տպաքանակը՝ 110
Объём - 11.25 печатных листов Тираж - 110

Խմբագրության հասցեն՝ 2001, ՀՀ, ք. Վանաձոր, Տիգրան Մեծի 30ա
Հեռ.՝ (0322) 4-03-11, 4-07-11
Էլ. փոստ՝ mghandes@mail.ru, lsg57@mail.ru